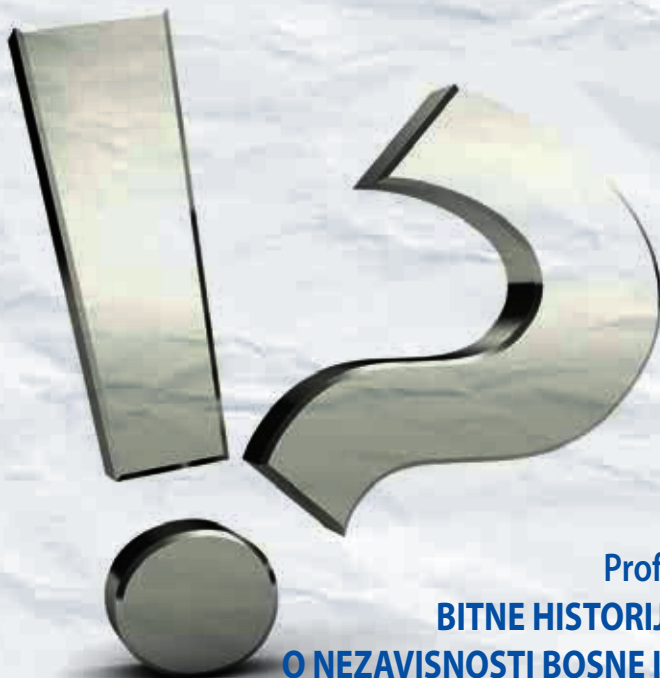

KORAK

ČASOPIS ZA ZAŠTITU TEKOVINA BORBE ZA BOSNU I HERCEGOVINU

BROJ 33
ISSN 1512-9411

U ovom broju:

Prof. dr. Smail Čekić
**BITNE HISTORIJSKE ČINJENICE
O NEZAVISNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE**

Prof. dr. Džemal Najetović
ZAVNOBiH-HISTORIJSKI DRŽAVOTVORNI DOGAĐAJ

Prof. dr. Tatjana Ljujić Mijatović
PRINCIPI NA KOJIMA SE MOŽE SAČUVATI BIH

Mr. Munib Kajmović
**SASTANAK TUĐMANA, KOLJEVIĆA I BORASA,
8. 1. 1992. GODINE, U ZAGREBU**

General Fikret Muslimović
TERORISTIČKI REŽIM IZRAELA I PALESTINSKE ŽRTVE

KORAK

ČASOPIS ZA ZAŠTITU TEKOVINA BORBE ZA BIH

BROJ 33

Sarajevo, 2017.

Izdavač:

Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu
Sarajevo, Nedima Filipovića 19
Tel.: (033) 658 015, fax: (033) 658 015
E-mail: zatebebih@bih.net.ba; www.zatebebih.ba

Za Izdavača:

Mustafa Polutak

Redakcija:

Dr. Orhan Bajraktarević, Mirsad Begić, Šefko Hodžić, Neven Kazazović, mr.
Safet Kešo, dr. Džemal Najetović, mr. Emir Ramić, Samija Rizvanović i mr.
Husnija Sejdinović

Glavni urednik:

Nazif Osmanović

Sekretar Redakcije:

Dževad Hadžić

Lektor i korektor:

Nazif Osmanović

Dizajn, korice i računarski prelom:

Kenan Branković

Štamparija:

Štamparija Fojnica

Za Štampariju:

Šehzija Buljina

Tiraž:

1000 kom

SADRŽAJ

Prof. dr. Smail Čekić BITNE HISTORIJSKE ČINJENICE O NEZAVISNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE	7
---	---

ODBRANA BOSNE I HERCEGOVINE

Prof. dr. Džemal Najetović ZAVNOBiH - HISTORIJSKI DRŽAVOTVORNI DOGAĐAJ	19
Prof. dr. Tatjana Ljujić Mijatović PRINCIPI NA KOJIMA SE MOŽE SAČUVATI BIH	26
Prof. dr. Mirsad Priganica 'BOSANSTVO' I KRIZA POLITIČKOG IDENTITETA	30
Doc. dr. sc. Izet Bijedić GEPOLITIČKI POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE U EVROPI	47
Mr. Adil Žigić BOŠNJACI U AGRARNOJ REFORMI OD 1919. DO 1931. GODINE	53

General Mustafa Polutak IGMANSKI MARŠ - 1942. GODINE	68
General Mustafa Polutak ZNAČAJ IGMANA ZA ODBRANU SARAJEVA I BIH U AGRESIJI NA RBIH 1992.-1995. GODINE	74

UMIJEĆE SJEĆANJA

Brigadir Šaćir Hrustemović ČAS HISTORIJE O POFALIČKOJ BICI	81
Mr. Murat Kahrović NASTANAK SANDŽAČKIH GRADOVA	83
Brigadir Nedžad Suljić VAZDUHOPLOVNA VOJNA INFRASTRUKTURA NA TERITORIJI BOSNE I HERCEGOVINE DO POČETKA ODBRAMBENO-OSLOBODILAČKOG RATA	92
Mr. Nermin Kerić KARULA U ODBRAMBENO-OSLOBODILAČKOM RATU 1992.-1995. GODINE	94
Mirsad Čukle KAKO JE 1993. GODINE IZ KLISA U MOSTAR DOPREMANA HRANA	107
Mirsad Čukle POD TREŠNJAMA, ISPOD HUMA, SANJAO JE SLOBODU MUSTAFA AHMIĆ (1965.-1992.)	110
Dr. Zemir Sinanović PROTEKLI RATOWI NA PROSTORIMA BIVŠE JUGOSLAVIJE - UZROK NESARADNJE OBAVJEŠTAJNIH SLUŽBI U REGIJI	111
Mr. Munib Kajmović SASTANAK TUĐMANA, KOLJEVIĆA I BORASA 8. 1. 1992. GODINE, U ZAGREBU	126

RATNI ZLOČINI, GENOCID

Avdo Huseinović STRADANJE ROMA TOKOM AGRESIJE NA BiH	147
---	-----

BIH I SVIJET

General Fikret Muslimović IDEOLOŠKA I POLITIČKA OBILJEŽJA REFERENDUMA, O DANU REPUBLIKE SRPSKE I KRSNE SLAVE - 9. JANUAR	151
Dr. Sead Muratović GLOBALNO CIVILNO DRUŠTVO	167
General Fikret Muslimović TERORISTIČKI REŽIM IZRAELA I PALESTINSKE ŽRTVE	170

KULTURA

Brigadir Velid Bajramović IZ ZBIRKE PJESAMA "SREBRENICA NAKRAJ SRCA"	182
Izet Mujezin IZA KOSIH GORA	184

BITNE HISTORIJSKE ČINJENICE O NEZAVISNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

Prvi mart - Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine je nesumnjivo jedan od najznačajnijih datuma u historiji Bosne i Hercegovine, tačnije poslije ZAVNOBiH-a 1943., kada je obnovljena državnost Bosne i Hercegovine, potvrđen njen historijsko-politički i državno-pravni individualitet i kontinuitet i formirana federalna jedinica Bosna i Hercegovina u sastavu Jugoslavije. Riječ je o potpuno legalnom i legitimnom - univerzalno i međunarodno prizatom činu, kada je na referendumu 29. februara i 1. marta 1992. godine, u izuzetno složenim društvenim, političkim, vojnim, ekonomskim, kulturnim i drugim uslovima, voljom većine građana odlučeno o suverenosti i nezavisnosti Bosne i Hercegovine.

Proces sticanja suverenosti i nezavisnosti odvijao se u izuzetno složenim uslovima i dramatičnim događanjima i događajima. Taj proces odlikuju brojne i raznovrsne historijske, političke i druge činjenice. U nastavku teksta ukazaćemo (samo) na one bitne.

Srpsko intelektualno, političko, vojno i konfesionalno rukovodstvo se dugo održalo zloupotrebom jugoslavenskog imena, putem kojeg je još od 1918. godine imalo potpunu supremaciju na ovim geopolitičkim prostorima i nad narodima koji unutar njih žive. U datoj konstelaciji snaga i u okviru antifašističke koalicije Država je obnovljena napuštanjem velikosrpske hegemonije i prihvatanjem Platforme Narodnooslobodilačkog pokreta i na osnovu nje izborenog federativnog uređenja zemlje. Kada je, djelovanjem velikosrpskih tendencija, u drugoj polovini osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, ta politička formula istrošena, jugoslovenska država je došla u krizu, koja je zahtijevala odgovornu rekonstrukciju zajedničke države na osnovu stvarne, a ne samo deklarativne ravnopravnosti.

Kriza jugoslavenske socijalističke države definitivno je dovela u pitanje decenijama etabliranu velikosrpsku hegemoniju. Njeni neposredni izvršioци i korisnici, od oficirskog, diplomatskog, policijskog i partijskog kadra i aparata, pa sve do univerzitetâ, radija, TV i drugih medija, osjetili su se ugroženim u svojim monopolnim pozicijama. Oni su tako narasle zahtjeve za stvarnom ravnopravnošću u podjeli vlasti i društvenih funkcija, uglavnom, ostvarenih Ustavom od 1974., proglasili za ugro-

žavanje srpskog naroda. Te su velikosrpske snage ocijenile da će im nastupajuća konfuzija na međunarodnom planu olakšati da još u XIX stoljeću postavljene ratne ciljeve (**“svi Srbi u jednoj državi”**) konačno i ostvare.

Politička događanja u SFRJ od 1986. godine karakterišu otvorene manifestacije i jačanje nacionalizma. Taj nacionalizam, generiran u Beogradu, u srpskom intelektualnom, političkom, vojnom i konfesionalnom rukovodstvu, devedesetih godina XX stoljeća doveo je do unutrašnje krize u Državi, koja je uzdrmla temelje socijalističke Jugoslavije i omogućila da se, na temelju velikodržavnog projekta **“Velike Srbije”**, razbije zajednička jugoslavenska država i izvrše najteži zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući i genocid nad Bošnjacima u Bosni i Hercegovini. U suštini se radi o **fašoidnom nacionalističkom programu i nacionalističkoj agresivnoj politici** koja opterećuje srpski narod mitološkom prošalošću.

Srpski nacionalizam se, u skladu sa svojom generalnom koncepcijom, okrenuo nacističkom konceptu – „Velike Srbije“, teritorijalnoj ekspanziji – osvajanju životnog prostora, odnosno zaokruživanju **“srpskih zemalja”** i realizaciji velikosrpske genocidne ideologije, politike i prakse **“svi Srbi u jednoj državi”**. Srpska politika se odlučila da sprovede svoj program o **“državi svih Srba”** po svaku cijenu, pa i oružjem. To je značilo usmjeravanje na fašizaciju i komadanje Jugoslavije, kao i nasilno mijenjanje republičkih granica.

Na političku scenu je, poslije Osme sjednice CK SK Srbije (1987.), izbila radikalna nacionalističko-fašoidna grupa Slobodana Miloševića, koja je nastupala sa parolama o općoj ugroženosti Srba i programom **“svi Srbi u jednoj državi”**. Od tada je srpski nacionalizam zločinačke prirode postao državna politika iza koje su **“složno stali” republički državni aparat, masovni mediji, Srpska akademija nauka i umetnosti, Srpska pravoslavna crkva, Udruženje književnika Srbije, “poznati srpski nacionalisti i mnogi dojučerašnji komunisti”**.

Miloševićevom nacionalističkom politikom i praksom masovnih mitinga i pučističkim metodama (**“birokratska antirevolucija”**) **smijenjena** su u Srbiji, na Kosovu, Vojvodini i Crnoj Gori legalno izabrana rukovodstva i uklonjeni nepoželjni kadrovi. Ukinute su, revizijom Ustava iz 1974. (donošenjem srbijanskog Ustava 28. septembra 1990.), i autonomije Vojvodine i Kosova, čime je Srbija **proklamovala secesionizam, uništila ustavni poredak SFRJ** (izvršila udar na savezni Ustav) i **prije (višestranačkih) izbora otpočela sa procesom formiranja „Velike Srbije“**. U Crnoj Gori je formiran kolaboracionistički režim. Ubrzan je proces homogenizacije Srba, posebno u Bosni i Hercegovini. Na taj način je srpski nacionalizam učvrstio svoje pozicije na Kosovu, Vojvodini i u Crnoj Gori i promjenom odnosa snaga u savezним organima, prije svega, u Predsjedništvu SFRJ, JNA i CK SKJ razbio federalne osnove SFRJ i ojačao za predstojeće pokušaje preuređenja Jugoslavije po svom modelu.

Srpski hegemonistički koncept koji je skrojio Jugoslaviju 1918., te preživio revoluciju i skoro poluvjekovnu vladavinu socijalizma, konačno je sahranio Jugoslaviju. Zbog nemogućnosti da se dočepaju apsolutnoga uticaja u Predsjedništvu SFRJ i Centralnom komitetu SKJ velikosrpski orijentirani političari su na Četrnaestom kon-

gresu (20.-23. januara 1990.) razbili SKJ kao integrativni faktor Federacije. Ukidanjem autonomije Kosovu i Vojvodini, a zadržavanjem, formalno njihovih glasova u Predsjedništvu SFRJ, nastojali su osigurati mogućnosti preglasavanja svih drugih, što je na kraju dovelo do paraliziranja Predsjedništva sa remi pozicijom.

Pretvaranjem Generalštaba JNA u Generalštab Oružanih snaga SFRJ (1988.) i isključivanjem republika i pokrajina iz sistema rukovođenja i komandovanja Oružanim snagama (i oružanom borbom) izvršena je promjena načina rukovođenja i komandovanja u Oružanim snagama. Time su republikama i pokrajinama oduzeta ustavna prava u rukovođenju Teritorijalnom odbranom. Izvršeno je potčinjavanje Teritorijalne odbrane svim štabovima JNA u zonama njihove odgovornosti. **Insceniranjem krize Predsjedništva SFRJ (marta 1991.) u Jugoslaviji je započet niz prikrivenih državnih udara.** Završio ih je dr. Branko Kostić, 3. oktobra 1991., pučem u Predsjedništvu SFRJ.

Bosna i Hercegovina i njeni organi vlasti su u svim razgovorima o preuređenju ili razdruživanju zajedničke jugoslovenske države zastupali stav o njenom opstanku, bez obzira na formu (federacija ili konfederacija), pristajući i na asimetrične varijante. Po izvršenom puču u Predsjedništvu SFRJ, Skupština Bosne i Hercegovine je 14. oktobra usvojila **Memorandum (Pismo o namjerama) i Platformu o položaju Bosne i Hercegovine i budućem ustrojstvu jugoslovenske zajednice.** Zbog specifičnosti svog multinacionalnog sastava, uslov svoga opstanka u jugoslovenskoj zajednici vidjela je samo u slučaju da u njoj ostanu i Srbija i Hrvatska. U uslovima tihe okupacije i pokrenute Haške konferencije (od 8. oktobra u naporima udružena sa specijalnim izaslanikom generalnog sekretara Ujedinjenih nacija S. Vensa), čitavih 100 dana čekao se rezultat te konferencije i stav Evropske zajednice. Za razliku od njih, po nalogima svojih poslodavaca iz Beograda i Zagreba, dva od tri koaliciona partnera vlasti, ne napuštajući svoje pozicije u njoj, intenzivirale su svoju petokolonašku aktivnost i destrukciju Bosne i Hercegovine na svim nivoima. Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine nastavila je u 1991. godini sa destrukcijom vlasti na značajnim teritorijama i naoružavanjem svojih članova i drugih srpskih ekstremista pripremala se da **inscenira građanski rat** u slučaju pozitivnog opredjeljenja glasača za nezavisnost. Takva nelegalna aktivnost omogućena je povećanjem gustine posjedanja teritorije Bosne i Hercegovine, izvršene predislokacijom jedinica JNA iz Slovenije i Hrvatske, čime je Bosna i Hercegovina praktično bila **tiho okupirana**, mada ta okupacija nije na čitavoj teritoriji bila **efektivna**. Još neproglašena Savezna Republika Jugoslavija vjerovala je da će i druga vladajuća stranka sa nacionalnim predznakom (HDZ Bosne i Hercegovine), u skladu sa dobijenim zadatkom destrukcije legalnih vlasti u Bosni i Hercegovini i projektom teritorijalizacije (regionalizacije) "hrvatskih prostora", na referendumu glasati protiv nezavisnosti Bosne i Hercegovine. To uvjerenje pothranjivano je i redefinisanim referendumskim pitanjem za nezavisnost Bosne i Hercegovine Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine i njenom petokolonaškom politikom i dogovorima sa srpskim kolaboracionistima iz Bosne i Hercegovine, februara 1992. godine. U tom kontekstu, Savezna Republika Jugoslavija užurbano je dovršavala daljnju predislokaciju skla-

dišta naoružanja i materijalnih ratnih rezervi na sigurna područja i jedinica JNA za ovladavanjem primarnih strateških ciljeva i koridora, kako bi okupaciju Bosne i Hercegovine učinila efektivnom.

U službi razbijanja federativne Jugoslavije i realizacije velikodržavnog projekta "Velike Srbije" najdirektnije je upotrijebljena i petokolonaška **Srpska demokratska stranka Bosne i Hercegovine**. Preduzet je čitav niz aktivnosti i postupaka u cilju rušenja legalnog poretka u Bosni i Hercegovini i planiranja i pripremanja genocida nad Bošnjacima, o čemu postoje brojni dokazi. Raspoloživi i jasni dokazi potvrđuju postojanje subjektivnog (mentalnog) elementa genocida – **namjere** za izvršenje genocida nad Bošnjacima u Republici Bosni i Hercegovini. S tim u vezi, podsjećamo na dokaze o genocidnoj namjeri srpskog rukovodstva za formiranje jedinstvene srpske države, a koje su javno iznosili najviši zvaničnici koji su neposredno radili na tom zajedničkom udruženom zločinačkom poduhvatu genocidnog karaktera.

David Harland je "**u brojnim prilikama svjedočio da su članovi rukovodstva bosanskih Srba izražavali spremnost da ostvare deklarirani cilj/formiranje jedinstvene srpske države/ po svaku cijenu**"¹ i da je naročito Radovan Karadžić u svojim izjavama prije izvršenja genocida imao namjeru o **istrebljenju Bošnjaka**. Naime, kod Radovana Karadžića je prije izvršenja genocida nad Bošnjacima postojala namjera za istrebljenje te nacionalne, etničke i vjerske grupe kao takve. Karadžić je 12. oktobra 1991. u telefonskom razgovoru sa Gojkom Đogom (beogradskim književnikom i profesorom)² otvoreno i neposredno iznio namjeru o izvršenju genocida nad Bošnjacima, nacionalnom, etničkom i vjerskom grupom kao takvom, izjavljujući da će **nestati ("oni će nestati, taj narod će nestati sa lica zemlje..., ... da bi tu bilo krvi do koljena i da bi muslimanski narod nestao ..., To će biti pokolj krvavi ...")**. Obrazlažući te zločinačke namjere prema Bošnjacima ("**...oni će nestati...**"), Karadžić je naveo "**da ima 20.000 naoružanih Srba oko Sarajeva; a 300-400.000 naoružanih Srba u Bosni i Hercegovini ...Plus je tu Armija/tj. JNA - prim. S. Č./i tehnika i sve to**". Sarajevo je, po Karadžiću, trebalo biti "**crni kotao, gdje će 300.000 Muslimana umrijeti...**"³

1 ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBODAJUĆE PRESUDE, 16. juni 2004., paragraf 240 - MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI; Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2007., str. 143.

2 Gojko Đogo je podržao Karadžićevu genocidnu namjeru prema Bošnjacima i ohrabrio ga u toj namjeri ("... Pa ja mislim ... treba / ih/ stući"), gdje će biti "krvi do kolena". Naime, on je u telefonskom razgovoru podržao genocidnu namjeru protiv Bošnjaka, kao i politiku "čišćenja" u Republici Hrvatskoj. S tim u vezi, on je zastupao tezu o izbijanju, posjedanju i utvrđivanju zapadne granice zamišljene (zacrtnane) Velike Srbije ("... Znaš šta ja mislim? Ja, pravo da ti kažem, mislim da mi moramo što pre izbiti, manje-više su izbili, ako ovo, čim sruše ovo, oni su stigli do Osjeka, zacrtali gore Dravom, stigli na Kupu, nek' tamo stanu kod Karlovca, i to je manje-više zacrtan put, sad treba utvrditi"). Đogo je tada otvoreno iznio i genocidnu namjeru prema Hrvatima u Republici Hrvatskoj, izjavivši da "... gore sjeverno od dubrovačke reke, to treba pobiti, sve pobiti". Tu politiku i praksu je podržao i Radovan Karadžić ("Dani", 19. mart 2010., str. 38-45).

3 ICTY, Predmet: Br. IT-02-54-T, paragraf 53, 61 i 200, nap. 400; ICTY, TUŽILAC PROTIV RADOVANA KARADŽIĆA, PRETRESNO VIJEĆE, Uvodna riječ Tužioca 28. oktobra 2009.; S. Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU - planiranje, pripremanje, izvođenje, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti Univerziteta u Sarajevu - Kult B, Sarajevo 2004., knj. 1, str. 496-497. Tom je prilikom Karadžić rekao i sljedeće: "Broj Srba će biti reduciran, a Hrvati će biti jedini koji će profitirati, pošto će oni sačuvati njihove opštine" (Isto).

Karadžić je, u skladu sa navedenim zločinačkim namjerama, politikom i praksom, u razgovoru sa Momčilom Krajišnikom 13. oktobra 1991. ponovio namjeru o istrebljenju Bošnjaka u Sarajevu i Bosni i Hercegovini: "Za dva-tri dana Sarajevo će nestati i biće pet stotina hiljada mrtvih. Za mjesec dana u Bosni i Hercegovini će nestati Muslimani ...". U "samo par dana Sarajevo će nestati i biće 500.000 mrtvih, u jednom mjesecu Muslimani će biti uništeni u Bosni i Hercegovini ...".⁴

U noći između 14. i 15. oktobra 1991. Radovan Karadžić je na sjednici Skupštine SR Bosne i Hercegovine, na kojoj je razmatrano pitanje budućnosti Republike, "objavio smrtnu kaznu muslimanskom narodu", javno zaprijetivši da Muslimani mogu nestati: "... Ovo je put na koji vi hoćete da izvedete Bosnu i Hercegovinu ista ona autostrada pakla i stradanja kojom su pošli Slovenija i Hrvatska. Ne mojte da mislite da nećete odvesti Bosnu i Hercegovinu u pakao, a muslimanski narod možda u nestanak, jer muslimanski narod ne može da se odbrani ako bude rata ovdje ...".⁵

U razgovoru sa Miodragom Davidovićem, 15. oktobra 1991., R. Karadžić je ponovo potvrdio genocidnu namjeru, prije svega, prema rukovodstvu bošnjačkog naroda: "Prije svega, niko od njihovog rukovodstva ne bi ostao živ. Za tri-četiri sata svi bi bili pobijeni. Ne bi imali šanse da opstanu uopšte".⁶

Radovan Karadžić je u više prilika pominjao i blokadu Sarajeva. Septembra 1991. je u telefonskom razgovoru informisao svoga vođu Slobodana Miloševića da je "Romanija spremna na blokadu Sarajeva, odakle niko neće biti u stanju da napusti Sarajevo, biće to katastrofa".⁷ Time je Karadžić, izvršavajući naredbe, instrukcije i druge smjernice koje je dobio od vođe velikosrpskog pokreta Slobodana Miloševića i državnog rukovodstva Republike Srbije, još jednom (ponovio) ciljeve zločinačkog karaktera, što je 1992.-1995. bila politika i praksa velikosrpskog agresora i njegovih kolaboracionista.⁸

Briselskom **Deklaracijom o Jugoslaviji** od 17. decembra 1991., na osnovu preporuka Badinterove (Robert Badenteur) Arbitražne komisije od 7. decembra, konstatovana je **disolucija (raspad) SFRJ** i republike pozvane da se **do 23. decembra 1991. izjasne o nezavisnosti**, sa obećanjem da će ih priznati 15. januara 1992. godine. Bosna i Hercegovina je blagovremeno podnijela **Prijavu** i odgovorila na **Upitnik** Arbitražne komisije, a do tog vremena bio je pripremljen i radni tekst Nacrta Ustava Republike Bosne i Hercegovine. Tek tog dana (15. januara 1992.) objavljen

4 Isto, paragraf 688. Te genocidne namjere prema Bošnjacima Radovan Karadžić je ponovio i u razgovoru sa Momčilom Mandićem ("Dani", 14. februar 2003., str. 43).

5 S. Čekić, nav. dj., str. 504; L. Silber - A. Litl, SMRT JUGOSLAVIJE, Beograd 1996, str. 241-242; N. Cigar, GENOCID U BOSNI - POLITIKA "ETNIČKOG ČIŠĆENJA", Sarajevo 1998, str. 47-48.

6 ICTY, PRETRESNO VIJEĆE, TUŽILAC PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA, ODLUKA PO PRIJEDLOGU ZA DONOŠENJE OSLOBAĐAJUĆE PRESUDE, 16. juni 2004., paragraf 241-MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI; Međupresuda Haškog tribunala od 16. juna 2004., Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo 2007., str. 143.

7 ICTY, Predmet: Br. IT-02-54-T, paragraf 689, nap. 1388; S. Čekić, nav. dj., knj. 1, str. 494; S. Čekić, ZLOČINI NA TRŽNICI MARKALE JEDAN OD NAJTUŽNIJIH DANA U HISTORIJI SARAJEVA, Korak, br.14/2009, str. 62

8 S. Čekić, nav. dj., str. 494.

je (novi) Izvještaj Badinterove Arbitražne komisije, u kome je konstituisanje Bosne i Hercegovine kao suverene i nezavisne države uslovljeno još jedino referendumom njenih građana, pošto su ostali uslovi iz decembarske Deklaracije Evropske zajednice bili ispunjeni. Na osnovu toga Skupština Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine je, u skladu sa Ustavom i po postupku utvrđenom u njenom Poslovniku o radu, 26. januara 1992. donijela Odluku o raspisivanju referenduma o budućem statusu Republike.

Na sjednici Skupštine Bosne i Hercegovine, koja je održana 25. januara 1992., Radovan Karadžić je izjavio da su Srbi u Bosni i Hercegovini porobljeni i ustvrdio da **“su svi neboderi u Sarajevu izgrađeni na srpskoj zemlji”**. I srpski poslanici su na toj sjednici govorili kako je i zgrada Skupštine izgrađena na srpskom groblju. Pored toga, neki su poslanici upadali u riječ, govoreći da je “čisti mazohizam zadržavanje Brozovih granica.”

Referendum je zakazan i pod međunarodnom kontrolom, Evropske zajednice i drugih međunarodnih institucija i organizacija, održan 29. februara i 1. marta 1992. godine.

U uslovima praktične okupacije zemlje, postignute povećanjem gustine posjedanja (od) JNA i ilegalno naoružanih srpskih oružanih formacija, odbijanja opština u kojima je “saoizacija” bila dovršena da učestvuju u pripremama i organizaciji referenduma, te pokušaja redefinisanja referenduskog pitanja za nezavisnost Bosne i Hercegovine od strane Hrvatske demokratske zajednice za Bosnu i Hercegovinu (tzv. livanjsko pitanje)⁹ i drugih organizovanih oblika destrukcije Bosne i Hercegovine, izvršen značajan pritisak na birače. Na referendum se od 3.253.847 upisanih glasača, uprkos opstrukciji i pritisku Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine i uspostavljenih nelegalnih organa “Republike Srpske Bosne i Hercegovine” u značajnom broju opština, **odazvalo** 2.073.568 ili 64,31 odsto ukupnog biračkog tijela. **Pozitivan odgovor** na referenduskom pitanje (za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, državu ravnopravnih građana, naroda Bosne i Hercegovine - Muslimana, Srba, Hrvata i pripadnika drugih naroda koji u njoj žive) dalo je 2.061.932 ili **63,95** odsto od potencijalnog broja glasača, odnosno 99,44 odsto od broja glasača koji

9 Na sastanku Središnjeg odbora Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine u Livnu, 9. februara 1992. “gotovo jednoglasno” je zaključeno da je “preformulirano referenduskom pitanje uslov za izlazak članova i simpatizera HDZ na glasališta”. Livanjsko pitanje u odnosu na Odluku o referendumu Skupštine Bosne i Hercegovine se razlikovalo u dvije bitne tačke. Iz “skupštinskog pitanja” je izbačena kategorija građana, a narodi su promovirani u suverene na njihovim “nacionalnim područjima (kantonima)”. To je značilo radikalno odustajanje u odnosu na Mišljenje (Izvještaj) Badinterove komisije i same preporuke Evropske zajednice u vezi sa održavanjem referenduma u Bosni i Hercegovini. Taj prijedlog HDZ o referenduskom pitanju unio je zabunu među bosansko-hercegovačkim Hrvatima (Visoko, ...).

su pristupili referendumskom izjašnjanju (protiv referendumskog pitanja je bilo svega 6.037 birača ili 0,19 odsto glasačkog tijela Bosne i Hercegovine.¹⁰

Nakon Referenduma i dužih konsultacija sa saveznicima Evropska zajednica je 6. aprila 1992. priznala nezavisnost i suverenitet Republike Bosne i Hercegovine, a sutradan su to učinile i Sjedinjene Američke Države. Bosna i Hercegovina je 22. maja primljena u članstvo OUN-a. **Time je Bosna i Hercegovina**, u skladu sa historijskim činjenicama hiljadugodišnjeg postojanja bosanske države, njene antifašističke borbe, demokratskih odluka ZAVNOBiH-a i AVNOJ-a i prosperitetnog socijalističkog razvoja, **međunarodno priznata i stekla potpunu državnu suverenost i međunarodno-pravni subjektivitet**. Političko-administrativne granice Republike Bosne i Hercegovine, kao jedne od šest federalnih jedinica SFRJ, postale su međunarodne državne granice.

Ignorišući rezultate Haške konferencije o Jugoslaviji u uslovima tihe okupacije Bosne i Hercegovine, izgrađeni nelegalni aparat još neproglašene Savezne Republike Jugoslavije, koji je u početku imao pet "srpskih autonomnih oblasti", sa tridesetak opština, koje su imale srpsku većinu i u kojima je SDS preuzela vlast, uporno je radio na formiranju "**Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine**" i širenju njenog prostora na što veći broj "srpskih naselja" u opštinama sa nesrpskom većinom, kako bi se u razgovorima sa Tuđmanom o podjeli Bosne i Hercegovine osigurala bolja pozicija.

Rukovodstvo velikosrpskog pokreta je, u cilju da preduhitri Briselskom deklaracijom od 17. decembra 1991. naloženi referendum, svojim petokolonskim ispostavama u Bosni i Hercegovini naredilo da do srpske nove 1992. godine proklamuju federalnu jedinicu u sastavu "savezne države Jugoslavije". Stoga je tzv. Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, na svom Trećem zasjedanju, održanom 21. decembra 1991., donijela "**Odluku da se pristupi formiranju Republike Srpske Bosne i Hercegovine**", kao "**federalne jedinice u sastavu savezne države Jugoslavije**". Usvojen je stav da će se "Republika srpske Bosne i Hercegovine" "**formirati**", u skladu sa rezultatima plebiscita srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, najkasnije do srpske nove 1992. godine. Sve aktivnosti na formiranju srpske paradržave predviđeno je da sprovedu organi "Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini".

Usvajanjem "**odluke**" o započinjanju priprema za formiranje "**srpske republike Bosne i Hercegovine**", donesena je odluka o pristajanju na formiranje "**zajednič-**

10 Najuticajniji dio hrvatske inteligencije i rukovodstvo katoličke crkve u Bosni i Hercegovini podržali su referendum i glasanje za suverenost i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu. Nadbiskupija Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini, shvatajući da je podjelom Bosne i Hercegovine ugrožen i njen opstanak, preporučila je vjernicima da glasaju za nezavisnost i time osigurala ispunjenje uslova Evropske zajednice za nezavisnost Bosne i Hercegovine. U tome je značajnu ulogu odigrao i Stipe Mesić koji je uoči održavanja referenduma – 27. februara 1992. u razgovoru sa novinarima izjavio da bosanskohercegovački Hrvati trebaju izaći na referendum i izjasniti se za nezavisnost Bosne i Hercegovine.

Za Tuđmana je izlazak Hrvata na referendum o nezavisnosti Bosne i Hercegovine, kao i njeno priznanje od Republike Hrvatske, bila iznuđena nužnost: "...mi smo na primjeru Bosne i Hercegovine, također, izbjegli zamku da i mi budemo proglašeni agresorima, razumijete, da/mi Hrvati/ nismo išli na referendum, da se nismo izjasnili za samostalnu Bosnu bili bismo proglašeni, bili bi u položaju Srbije".

ke države srpskog naroda”, odnosno “Velike Srbije”. Tim prije, jer je, prema ocjeni Izvršnog odbora Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine, od 19. februara 1992., **“mjesto Republike srpskog naroda BiH u zajedničkoj državi srpskog naroda...”.**

Na Petom zasjedanju, održanom 9. januara 1992., “Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini” je usvojila **“Deklaraciju o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine”** kao posljednji akt u pripremi za formiranje “Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine” kao federalne jedinice susjedne države. Tim nelegalnim aktom, koji je stupio na snagu odmah, istog dana - 9. januara, je **“na područjima srpskih autonomnih regija i oblasti i drugih srpskih etničkih cjelina u Bosni i Hercegovini”** proglašena **“Srpska republika Bosna i Hercegovina”, “kao federalna jedinica u sastavu savezne države Jugoslavije”.** Tako je ta kolaboracionistička tvorevina formirana kao federalna jedinica zajedničke države srpskog naroda, koja je postojala od 3. oktobra 1991. godine.

Na osnovu Deklaracije o proglašenju “Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine”, “Skupština srpskog naroda u Bosni i Hercegovini”, pod predsjedavanjem zločinca Momčila Krajišnika, je na sjednici, održanoj 28. februara 1992., tj, neposredno uoči referendumu za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, donijela **“Odluku o proglašenju Ustava Srpske Republike Bosne i Hercegovine”.**¹¹

Donošenjem “Deklaracije o proglašenju Republike srpskog naroda Bosne i Hercegovine” i “Odluke o proglašenju Ustava srpske Republike Bosne i Hercegovine” konstituisana je kolaboracionistička država velikosrpskog agresora u Bosni i Hercegovini, kao federalna jedinica **“u sastavu savezne države Jugoslavije”.**

Antibosanska i antibošnjačka kampanja i retorika je na pravi način odslikavala velikosrpske genocidne namjere i planove. Karadžić je prije referendumu građana za nezavisnost Republike otvoreno iznio, da je njegov cilj – uspostavljanje Velike Srbije. On je, u jednom intervjuu, objavljenom u januaru 1992., na pitanje šta je srpska strategija, izjavio: **“Nema više povlačenja. Borićemo se sve “dok ne postignemo Karađorđev cilj ujedinjenje svih Srba i dok ne dovršimo borbu”.** S tim u vezi, Karadžić je istoga mjeseca izjavio: **“Nema povratka na jedinstvenu BiH. Došlo je vrijeme da se srpski narod organizuje kao cjelina, ne gledajući na administrativne (postojeće) granice”.**

Radovan Karadžić je kod prosječnog Srbina stvarao osjećaj da se on ne bori samo za svoju vlastitu naciju, već i za dobro čitavog Zapada. On je “uvjeravao” javnost da su Srbi **“branili Evropu od islama još prije 600 godina... Mi ponovo branimo Evropu od Njemačke i od islamskog fundamentalizma”.**

11 Pored toga, taj nelegalni organ je istog dana donio više zakona o formiranju svih važnih tijela kolaboracionističke Republike Srpske: Zakon o Vladi, Zakon o državnoj upravi, Zakon o narodnoj odbrani, Zakon o unutrašnjim poslovima, Zakon o javnom informisanju, Zakon o narodnoj banci, Zakon o službi za platni promet i finansijsku kontrolu, Zakon o javnim prihodima i javnim rashodima i Odluku o osnivanju “Radio-televizije srpskog naroda Bosne i Hercegovine”. Kasnije su donesena i druga brojna zakonska akta, te istovremeno imenovan i aparat “državne” administracije.

Sredinom februara 1992., suočavajući se sa referendumom o nezavisnoj i suverenoj Bosni i Hercegovini i mogućnošću njenog međunarodnog priznanja, Radovan Karadžić je otvoreno izjavio da su srpski kolaboracionisti **“sačinili odlične pripreme ... Srbi su razvili razuman program za punu kontrolu nad teritorijama gdje oni čine etničku većinu”**. Ustvari, zločinačke namjere rukovodstva petokolonaške Srpske demokratske stranke Bosne i Hercegovine bile su mnogo šire i uključivale su i teritorije u kojima su Srbi bili u manjini. Stoga je preuzimanje potpune **“kontrola”** u opštinama bio prioritet djelovanja tog rukovodstva u februaru i martu 1992., o čemu je Karadžić izdavao naredbe.

Uoči referenduma za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu, JNA je, pod izgovorom izvođenja vojnih vježbi, zauzela sve strateške položaje, zaposjela vitalne objekte oko gradova i naselja, potpuno kontrolišući sve važnije komunikacije (raskrsnice i željezničke čvorove) i objekte, čime je izvršila blokadu cjelokupnog saobraćaja između gradova i naseljenih mjesta. Istovremeno, JNA je ukopavala artiljerijsko naoružanje, postavljala mitraljeska gnijezda i straže, pravila fortifikacijske linije na svim strateškim mjestima oko gradova, izmještala vojnike i glavninu teškog naoružanja iz kasarni, dovlačila novo naoružanje, gorivo, municiju i druga materijalno-tehnička sredstva, te masovno mobilisala srpsko stanovništvo.

Komanda 2. vojne oblasti JNA u Sarajevu¹² je, imajući u vidu činjenicu da su **“rukovodstvo srpskog naroda i Srbi u cjelini spremni za rat”**, kao i **“opciju da će uskoro Bosna i Hercegovina biti priznata kao država”**, u toku sprovođenja referenduma za samostalnu, nezavisnu i suverenu državu Bosnu i Hercegovinu (u noći između 29. februara i 1. marta 1992.) organizirala barikade. Te aktivnosti neposredno je organizirala i koordinirala JNA (uglavnom visoki oficiri KOS-a). Tako je 1. marta 1992. u suštini započela opsada Sarajeva, kada je, nakon zatvaranja glasačkih mjesta o referendumu za nezavisnu i suverenu Bosnu i Hercegovinu, Komanda 2. vojne oblasti JNA, u saradnji sa Srpskom demokratskom strankom Bosne i Hercegovine, postavila barikade u i oko Sarajeva. Uoči i prilikom postavljanja barikada u Sarajevu (29. februar - 2. mart), iz kasarne u Lukavici su, uz odobrenje i znanje Komande 2. vojne oblasti, u vremenu od 1. do 4. marta iznesene ogromne količine naoružanja, municije, opreme, hrane, sanitetskog i drugog materijala i sredstava, te podijeljene srpskom stanovništvu Tilave, Vojkovića, Ilidže, Vraca, Lukavice i drugih sarajevskih naselja. U dijeljenju oružja i municije pripadnicima srpske nacionalnosti u Lukavici učestvovao je, između ostalih, i general-pukovnik Milutin Kukanjac, komandant 2. vojne oblasti.

Poslije referenduma za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu jedinice JNA su na čitavom prostoru Bosne i Hercegovine, prema strogo povjerljivim dokumentima JNA (**“VOJNA TAJNA”**) **“obezbjedivale”** **“važnije komunikacije i objekte, a blokirale**

12 2. vojna oblast je formirana (10. januara 1992.) da osigura rukovođenje i komandovanje jedinicama, ustanovama i komandama JNA na području Bosne i Hercegovine i okupiranih dijelova Republike Hrvatske, u cilju efektivnije okupacije Bosne i Hercegovine i držanja pod okupacijom jedne trećine Republike Hrvatske. Njeno je formiranje pokazalo nastojanje velikosrpskog pokreta da formira etnički čistu srpsku državu, izlazeći na zapadne granice Velike Srbije (realizacija plana RAM).

su i glavne punktove na ulazu i izlazu u Sarajevo ...Jedinice Kninskog, Bilećkog i Podgoričkog korpusa uspješno izvode b/d"/borbena dejstva - prim. S. Č./¹³

Velikosrpski pokret i JNA u cjelini bili su iznenađeni rezultatom Referenduma i još više međunarodnim priznanjem Republike Bosne i Hercegovine. U tom trenutku država Bosna i Hercegovina, osim policije i nešto mobilisanih sastava rezervne policije, te komandne i mobilizacijske infrastrukture Teritorijalne odbrane, nije imala oružanih snaga. Većina njenih građana, kako su događaji pokazali, bila je i u tim teškim uslovima spremna za odbranu. Teškoće su prevazilažene mobilizacijom opštinskih jedinica Teritorijalne odbrane i samoorganizovanim grupama neposredno ugroženih građana.

Nakon proglašenja Savezne Republike Jugoslavije, početkom maja 1992., nastavljen je zajednički nastup dvije susjedne države na destrukciji, okupaciji i likvidaciji Bosne i Hercegovine. Naime, voljom svog šefa države dotadašnja žrtva velikosrpske agresije, Republika Hrvatska, se u skladu sa hrvatskim velikodržavnim projektom i dogovorima u Karađorđevu između Miloševića i Tuđmana (26. mart 1991.), te osvajačkim ratom za teritorije (za "životni prostor"), već poslije prvih razgovora i dogovora o prekidu oružanog sukoba sa Srbijom, u jesen 1991. uključila, ne samo u razgradnju i podjelu susjedne Bosne i Hercegovine (formiranjem "hrvatskih zajednica", posebno Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, radi obavljanja kolaboracionističke funkcije, izdvajanja iz Republike Bosne i Hercegovine i priključenja Republici Hrvatskoj, a u cilju formiranja "zajedničke hrvatske države"), nego i u okupaciju njenih dijelova, te dogovore o prepuštanju Bosanske posavine Miloševiću za njegovu (preventivnu) evakuaciju Srba iz zapadne Slavonije i dogovorena razgraničenja, uz povremena borbena dejstva, na Kupreškoj visoravni i dolini Neretve.

Najkrupnije osvajačke operacije u toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu izvedene su, uglavnom, u proljeće i ljeto 1992., zatim sredinom 1993. i jula 1995. godine. U tom su periodu Jugoslovenska narodna armija/Vojska Jugoslavije i Hrvatska vojska, te njihove kolaboracionističke formacije, zauzele i okupirale najveći dio istočne i sjeverne Bosne, istočnu i zapadnu Hercegovinu, najveći dio Bosanske krajine i dijelove centralne Bosne. Teške odbrambene borbe su vođene za Bosanski Brod, Zvornik, Brčko, Gradačac, Jajce, Maglaj, Sarajevo, Tuzlu, Goražde, Mostar i druge gradove. Do sredine ljeta 1992. velikosrpski agresor je okupirao gotovo dvije trećine Republike, te uspostavio i učvrstio tzv. Posavski koridor. Uporedo sa tim, Hrvatska vojska je na "južnom vojištu" učvrstila uspostavljenu hrvatsku vlast, a Bosansku posavinu prepustila srpskom okupatoru.

13 Raspoloživi izvori pouzdano pokazuju da je JNA, na osnovu direktiva i smjernica najvišeg vojnog rukovodstva SFRJ i državnog i političkog rukovodstva Srbije, i lično Slobodana Miloševića, uz neposrednu podršku Srpske demokratske stranke, formirala i vojno organizovala brojne srpske oružane formacije u Bosni i Hercegovini. Obučavala ih je i popunjavala starješinskim kadrom, naoružanjem, municijom, opremom i drugim sredstvima JNA, povezala ih sa komandama jedinica i ustanova JNA u zoni njihove odgovornosti, obezbjeđivala mobilizaciju na područjima gdje je većinsko srpsko stanovništvo i dr. Sve su te jedinice bile pod komandom JNA, odnosno Vojske Jugoslavije.

U svim okupiranim mjestima i gradovima u opsadi, posebno na području istočne i sjeverne Bosne, kao i Bosanske krajine, nad Bošnjacima je izvršen genocid, uključujući i na području sigurne zone Ujedinjenih nacija Srebrenice, jula 1995. godine.

Bosna i Hercegovina nije bila spremna za odbranu. **Smanjena je i razoružana Teritorijalna odbrana Bosne i Hercegovine; vlast Republike bila je uveliko destruisana; JNA je, od antifašističke i multietničke, "transformisana" u velikosrpsku vojsku; utvrđeni su metodi, mehanizmi i postupci planiranja i pripremanja zločina; postignut je (u Karađorđevu) načelan dogovor o uništenju Bosne i Hercegovine (Pakt Milošević-Tuđman, 26. mart 1991.); omeđavane granice Velike Srbije i Velike Hrvatske; organizovana je i naoružana peta kolona (velikosrpska i velikohrvatska) susjednih država u Bosni i Hercegovini; komandovanje na okupiranim teritorijama objedinjeno u rukama šefova susjednih država okupacionih sila; zauzete su polazne pozicije za agresiju i druge zločinačke aktivnosti, uključujući i genocid nad Bošnjacima i dr.**

Mobilisani rezervni sastavi policije i samoorganizovane grupe patriota pružile su prvi otpor i omogućili da se, na osnovama referenduma za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu i međunarodnog priznanja, te Platforme za djelovanje Predsjedništva u ratnim uslovima, kao najšireg okvira okupljanja svih patriotskih snaga, pod rukovodstvom Štaba Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine, okupe značajne, ali slabo naoružane snage. Ove snage su u toku ljeta 1992. prerasle u **Armiju Republike Bosne i Hercegovine**, koja je konstantno narastala, ali ostala nedovoljno naoružana. Od početnih četa, bataljona, odreda i grupa Armija Republike Bosne i Hercegovine je transformisana u brigade i korpuse, ali su njene jedinice ostale vezane za određene teritorije. Pored **centralne slobodne teritorije** bilo je više odvojenih **slobodnih enklava**. Do naoružanja se teško dolazilo, uglavnom plijenom od agresorâ i njihovih kolaboracionista.

U toku odbrambenog rata Republika Bosna i Hercegovina se odbranila od brutalne velikosrpske i velikohrvatske agresije, u koju su, kao saveznici ili kolaboracionisti, bili uključeni i neki pripadnici sva tri njena naroda, radi pravdanja agresije i zločina, što uostalom redovno čine fašisoidni režimi.

Odbrambeni rat je vođen prvenstveno vlastitim snagama i sredstvima i u uslovima koji su se grančili sa nemogućim. Zemlja je prvo bila razoružana, pa okupirana i na njoj trećini izgrađen **efektivan okupacioni aparat**. Njegovo **vojno obezbjeđenje** u početku je vršila glavnina Jugoslovenske narodne armije. Kao i u Narodno-oslobodilačkom ratu, 1941-1945. godine, početak je bio veoma težak: raspoloživo, zaplijenjeno, u primitivnim radionicama izrađeno, i ponešto za skupe pare nabavljeno, oružje i municija daleko je premašeno brojem dobrovoljaca, pa ih se i po nekoliko služilo jednom puškom.

Dugotrajnim naporima, konstelacija odnosa u zemlji i svijetu se ipak promijenila. Iako svedene na manje od 30 odsto ukupne državne površine i međusobno izolirane, **slobodne teritorije** su nekako **konsolidovane**.

Odbrambeni rat je u ljeto 1995. bio **na pragu potpunog uspjeha**, baš zato što je bio odbrambeni, što nije težio osvajanju tuđih teritorija, nego samo za odbranu svojih teritorija i svoje suverene, međunarodno priznate države. Približavanje tom završnom uspjehu bilo je, međutim, vrlo mučno i dugotrajno, ostvarivalo se iscrpljujući i posljednje atome snage i naroda i Armije. Kad je završni uspjeh bio na pomolu, zaustavljen je Dejtonskim mirovnim sporazumom, koji je legalizirao osvajački rat protiv Republike Bosne i Hercegovine i genocid nad Bošnjacima, te nametnuo rješenja koja nisu u skladu sa međunarodnim demokratskim standardima.

Evropska zajednica, Ujedinjene nacije i međunarodna zajednica, iako su prihvatili rezultate referenduma za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu i međunarodno je priznali, nažalost, nisu zaštitili Republiku Bosnu i Hercegovinu - svoju članicu, žrtvu oružane agresije i genocida. Umjesto toga, Vijeće sigurnosti, služeći interesima velikih sila, ne samo što je propustilo da brani Bosnu, već joj je uskratilo neotuđivo pravo da se brani od agresije i genocida. Žrtve genocida (Bošnjaci) su, nažalost, zbog svoje nacionalne, etničke i vjerske pripadnosti, bile lišene prava na samoodbranu embargom na oružje (25. septembar 1991.). Nametnut (SFR) Jugoslaviji, a ne Republici Bosni i Hercegovini, embargo je bio nezakonit i bez pravne snage, jer je lišio jednu suverenu zemlju, članicu UN-a, njenog prirodnog prava na samoodbranu. Ipak, Bosna i Hercegovina je opstala zahvaljujući hrabrom otporu njenih antifašista branilaca, vođenom na temelju stečenog suvereniteta i nezavisnosti 1992. godine.

ZAVNOBIH - HISTORIJSKI DRŽAVOTVORNI DOGAĐAJ

*„Tko ne ljubi domovinu, šta ima da ljubi“
O ljubim Te, domovino moja, ljubim Tvoju livadu i lug!
Ljubi mi Te svaki kucaj srca, i duše mi svaki topli dah.
I pod hladnim ljubit će te grobom moj mrtvački pepeo i prah!”*

Dvadesetpetog novembra 2016. godine navršilo se 73 godine od osnivanja i održavanja Prvog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH). Osnivanjem ZAVNOBiH-a utemeljena je, u uslovima NOR-a, savremena bosanskohercegovačka državnost, čime je, ustvari, samo potvrđena historijska činjenica hiljadugodišnjeg državnopravnog i političko-teritorijalnog kontinuiteta i tradicije BiH kao države, odnosno posebnog političkog entiteta. ZAVNOBiH je predstavljao i predstavlja potvrdu da se cjelovitost BiH kao političke zajednice njenih građana nikakvom silom ne može osporiti i negirati. U političkom i historijsko-pravnom smislu riječi, ta je činjenica, s osloncem, među ostalim i na ZAVNOBiH, direktno potvrđena referendumom 29. februara i 1. marta 1992. godine, kojim su se građani BiH velikom većinom izjasnili za cjelovitu, samostalnu i nezavisnu BiH. Nakon toga došlo je do međunarodnog priznanja Republike Bosne i Hercegovine. Evropska zajednica je već 6. aprila 1992. godine priznala njen državni subjektivitet, a 21. maja iste godine RBiH je primljena u OUN. Zato je ovdje potrebno u osnovnim sadržajima rekonstruisati historijat ZAVNOBiH-a.

Osnivanje zemaljskih antifašističkih vijeća tokom 1943. godine, pa time i ZAVNO-BiH-a, je rezultat politike federalizacije Jugoslavije koja je počela već 1941. godine i koja je za uspjeh narodnooslobodilačkog pokreta ima i temeljni značaj. Ta ideja je svoje prve pravne i institucionalne konture dobila na poznatom vojno-političkom savjetovanju u Stolicama kod Krupnja, septembra 1941. godine. Na tom je savjetovanju donijeta odluka da dotadašnji Glavni štab NOV i POJ preraste u Vrhovni štab, a da se po svim jugoslavenskim zemljama, odnosno pokrajinama formiraju njihovi glavni štabovi. O tome je 4. septembra 1941. godine CK KPJ poslao uputstva CK KP Hrvatske u kojima je obrazložio odluku da vojnim jedinicama u pojedinim jugoslavenskim zemljama rukovode štabovi narodnooslobodilačkih partizanskih odreda

1 Musa Ćazim Ćatić (1878.-1915.), napisao 128 pjesama, 3.000 stihova... (prim. Dž.N.)

tih pokrajina. Time je ustanovljen i Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Bosne i Hercegovine. Tako je BiH u okviru i uslovima NOP-a i NOB-a, pored Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, kao političkog, dobila i svoje vojno rukovodstvo. Kako su u ratnim uslovima vojni organi manje-više obavljali i civilne poslove vlasti na svom području, to je time BiH u osnovi dobila svoj najviši organ vlasti. Tu je sa dalekim osloncem na raniju tradiciju začeta klica njene savremene državnosti.

Politikom federalizacije Jugoslavije rješavani su životni zahtjevi njenih građana i naroda da budu ravnopravni. Federalizacijom države, tj. osnivanjem (zemaljskih antifašističkih predstavničkih tijela), građani i narodi Jugoslavije su dobijali pouzdane političke instrumente i sredstva za zaštitu svojih osobnosti i prava, uz istovremeno međusobno povezivanje u uslovima ravnopravnosti kao načelne suštine tadašnje politike bratstva i jedinstva. Inicijator tih aktivnosti bio je Izvršni odbor AVNOJ-a, izabran na njegovom osnivačkom zasjedanju krajem novembra 1942. godine u Bihaću. Taj je odbor znatno pomogao da se ubrza razvoj postojećih i formiranje novih, kako se tada govorilo zemaljskih, odnosno pokrajinskih, a kasnijih republičkih političkih predstavničkih tijela pojedinih naroda Jugoslavije.

Bez obzira na osobnosti njihovog nastanka i izvjesne razlike u organizaciji i nazivima, svi su navedeni zemaljski organi predstavljali najviša politička tijela u pojedinim jugoslavenskim zemljama, odnosno pokrajinama. U vrijeme svog osnivanja ona su po primjeru AVNOJ-a bila najviša političko-predstavnička tijela NOP-a, ali ne još i državna tijela za pojedine zemlje i pokrajine. Ali, iako još neformalno, državni organi nove vlasti su, u stvarnosti, već oformljeni organi vlasti u budućim federalnim jedinicama ili su to trebali da postanu. Njihova organizaciona struktura i zadaci su u osnovi bili slični. Svi su ti organi na svojim prvim zasjedanjima izabrali svoje delegacije za Drugo zasjedanje AVNOJ-a, te se u svojim rezolucijama odredili prema pitanjima koja su bila planirana za dnevni rad AVNOJ-a.

U sklopu svih tih događaja, osnivanje ZAVNOBiH-a, održanog od 25. do 26. novembra 1943. godine, te dalja izgradnja bosanskohercegovačke državnosti predstavlja jednu od najkrupnijih tekovina cjelokupnih revolucionarnih promjena koje su izvršene na tlu bivše Jugoslavije u periodu NOR-a 1941.-1945. godine. Još od pada pod osmansku vlast, sredinom 15. stoljeća, BiH nije imala državnu samostalnost, ali je postojala i održala se stalna tradicija njene državnopravne autonomnosti i političke osobnosti i posebnosti. Nema mjesta da se ovdje i ovom prilikom u sve to ulazi. Dovoljno je reći da realizacija te tradicije u uslovima NOR-a postaje politička stvarnost. U tome je najvažnija bila politika KPJ, koja je u teškim ratnim uslovima kada je svim narodima BiH zaprijetila opasnost fizičkog uništenja, ocijenila da je neophodno očuvati njenu teritorijalnu cjelinu u interesu svih njenih građana, odnosno naroda – Muslimana, Srba i Hrvata. Već je na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, oktobra 1940. godine, odlučno osuđena "borba srpske i hrvatske buržoazije da međusobno dijele Bosnu i Hercegovinu i ne pitajući narode tih oblasti". Tu je istaknuto, da "komunisti smatraju da narodi Bosne i Hercegovine treba da se sami slobodno opredijele i nađu rješenje za uređenje u tim oblastima putem autonomije i slično". To pitanje "autonomije ili slično", tj. autonomija ili republika, narodi BiH su sve posto-

jeće i moguće protivrječnosti sami razriješili u toku NOB-a. Bez obzira na teške ratne operacije u BiH, na njenom je tlu do jeseni 1943., posebno na oslobođenim teritorijama, bila izgrađena cijela mreža organa narodnooslobodilačke vlasti, od općinskih, preko sreskih do okružnih narodnooslobodilačkih odbora. Dovoljno je reći da je tzv. februarske ili Fočanske i septembarske ili Krajiške propise o uspostavljanju i radu NOO-a i vojnopozadinskih vlasti Vrhovni štab izdao na tlu BiH.

Potrebu i mogućnost da BiH bude posebna ravnopravna federalna jedinica obnovljene Jugoslavije pomenuta je prvi put u Rezoluciji Zemaljskog antifašističkog vijeća Hrvatske, juna 1943. godine, u kojoj se ZAVNOH izjasnio za slobodnu i demokratsku Hrvatsku u bratskoj zajednici sa isto tako slobodnom i demokratskom Srbijom, Crnom Gorom, Slovenijom, Makedonijom i Bosnom i Hercegovinom.

Kada se poslije proboja sa Sutjeske, sastao kod Kladnja (pećina, s. Plahovići) sa jednim brojem članova PK KPJ za BiH, Josip Broz Tito im je postavio i pitanje, kada rukovodstvo ustanka u BiH misli održati svoju bosanskohercegovačku skupštinu. Zatečeni ovim pitanjem, članovi Pokrajinskog komiteta su ga ostavili za kasnije rješavanje.

U tim je uslovima PK KPJ za BiH pokrenuo inicijativu da se osnuje političko predstavničko tijelo NOP-a za BiH. U jesen 1943. godine Pokrajinski komitet izvještava CK da su sazreli uslovi da se formira ZAVNO za BiH. PK je zaključio da je potrebno izaći pred "najšire mase" sa sasvim određenim stavom "o pitanju, položaja Bosne i Hercegovine u budućoj ravnopravnoj zajednici naroda slavenskoga juga". U tom cilju, istaknuta je parola "slobodne i izmirene Bosne i Hercegovine", koju treba odmah popularizirati, "naročito među srpskim masama". Ideja autonomije "bliska je muslimanskim masama", mada shvatanje autonomije u KP "nema ništa zajedničkog s parolama autonomije bosanskog begovata", naglašava se u proglasu PK. Njegovim zalaganjem, te akcijom oblasnih i okružnih komiteta KPJ na cijeloj su oslobođenoj teritoriji u jesen 1943. godine izabrani narodnooslobodilački odbori, od sela do oblasti, a gdje to nije bilo moguće pripremana je lista delegata za osnivačku skupštinu ZAVNOBiH-a.

Ipak, državnopravni status BiH nije bio jasno definiran sve do pred samo zasjedanje ZAVNOBiH-a u Varcar-Vakufu (Mrkonjić-Gradu). Taj je status utvrđen u diskusijama u PK KPJ za BiH i kroz zajedničke rasprave sa članovima CK KPJ u Jajcu tokom novembra 1943. godine. U tim diskusijama bilo je mišljenja da bi BiH trebalo da bude samo autonomna pokrajina. Njeno bi vezivanje, kao takve, bilo za Srbiju bilo za Hrvatsku, izazivalo nepovjerenje Muslimana, ali i stalne srpsko-hrvatske sporove i nesporazume. Tako se došlo do ideje o njenom direktnom vezivanju za buduću federaciju. Diskusije su pokazale da je ideja o autonomiji sa Pete zemaljske konferencije u toku NOB-a prevaziđena. Već je do tada BiH dala ogroman doprinos NOB-u, čime je, ustvari, stekla pravo na punu ravnopravnost sa svim ostalim zemljama Jugoslavije. U toj borbi ostvareno je, po tadašnjem načinu razmišljanja, bratstvo i jedinstvo Srba, Muslimana i Hrvata, sloboda i ravnopravnost i povezanost svih jugoslavenskih naroda.

Prema tome, najvažniji činioci koji su utjecali na rukovodstvo NOP-a da donese odluku o federalnom uređenju Jugoslavije sa BiH kao ravnopravnom federalnom jedinicom bili su:

- (1) Činjenica da je BiH imala i ima svoju državno-pravnu, tj. političku tradiciju;
- (2) Na njenom prostoru žive tri naroda. Muslimani, Srbi i Hrvati i više nacionalnih manjina. Sa tako izmiješanim stanovništvom priključenje ove zemlje nekoj drugoj federalnoj jedinici bilo bi politički neprihvatljivo rješenje sa nepredvidivim posljedicama. Podjela BiH, također, nije dolazila u obzir jer bi vodila unutrašnjem cijepanju njenih građana i naroda;
- (3) Državnost i teritorijalno-politički kontinuitet BiH imali su, kako je već rečeno, vrlo dugu tradiciju;
- (4) Narodi BiH su masovno učestvovali u NOB-u i revoluciji i podnijeli veliki, slobodno se može reći, najveći teret rata, posebno svojim ogromnim ljudskim žrtvama, kako vojnim, tako i civilnim. Dovoljno je samo reći da je naša republika tokom NOR-a izgubila preko 700.000 svojih žitelja. Pored toga, BiH je i u pogledu materijalnog snabdijevanja NOV i POJ podnijela najveći teret, pretrpjevši uz to ogromna materijalna razaranja. Od nekih 820.000 razorenih građevinskih objekata u Jugoslaviji skoro 400.000, praktično polovina, nalazila se na tlu BiH, uključujući tu oko 150 preduzeća i rudnika, preko 1.100 škola, gotovo sve saobraćajnice, pa i cijele gradove (Drvar, Vlasenica, Bosanski Petrovac, Prozor, Višegrad, Rogatica, Bosanska Krupa, Glamoč itd.).

Sve to znači da je AVNOJ na svom Drugom zasjedanju odlukom o federativnom uređenju nove države, Demokratske Federativne Jugoslavije, samo potvrdio što su narodi BiH izborili u toku svoje oslobodilačke borbe i praktično ostvarili prije samog Drugog zasjedanja AVNOJ-a, na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a.

Na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH je formalno konstituiran kao općepolitičko predstavništvo NOP-a BiH, ali je u stvarnosti i praksi djelovao kao njen najviši organ vlasti. O tome svjedoče obrazloženja koja su u svojim referatima, u ime PK KPJ za BiH, kojim je rukovodio Đuro Pucar, podnijeli Rodoljub Čolaković i Osman Karabegović.

Rodoljub Čolaković je posebno govorio o ratnim stradanjima naroda, te bratstvu i jedinstvu kao jedinom izlazu iz tih nedaća. On je rekao: "Naša uža domovina, Bosna i Hercegovina, vidjela je više zla od fašističkih okupatora i njihovih sluga nego ma koja pokrajina Jugoslavije. Podli osvajač vješto je iskoristio teško nasljeđe prošlosti, ono nepovjerenje i otuđenost među narodima Bosne i Hercegovine koje su podržavali svi protivnarodni režimi u Jugoslaviji, da raspiri šovinističku mržnju, da zakrvi narode, kako bi njima lakše vladao. Preko svojih ustaških plaćenika on je u Bosni i Hercegovini počinio takve zločine pred kojima blijedi sve ono što je Bosna i Hercegovina u svojoj teškoj prošlosti vidjela. Za svega nekoliko mjeseci ubijene su u Bosni i Hercegovini na zvjerski način desetine hiljada Srba. Ti zločini činjeni su u ime 'hrvatske Bosne'. S druge strane, četnici su u službi okupatora počinili bezbroj zločina nad nevinim muslimanskim i hrvatskim življem u ime 'srpske Bosne'".

Na ovom zasjedanju izabrana je delegacija od 58 članova koja će predstavljati BiH na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. Istovremeno je konstituirano Predsjedništvo ZAVNOBiH-a sastavljeno 31-og člana, sa dr. Vojislavom Kecmanovićem kao predsjednikom. Ovoj osnivačkoj skupštini prisustvovala su 274 delegata iz svih krajeva BiH, od kojih su 173 izabrana za vijećnike ZAVNOBiH-a.

Najvažnija je odluka Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a bila *Rezolucija*, jednodušno podržana od svih delegata o budućem državno-pravnom položaju BiH. U njoj se kaže: "Danas narodi Bosne i Hercegovine, kroz svoje jedino političko predstavništvo - Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine, hoće da njihova zemlja, koja nije ni srpska, ni hrvatska, ni muslimanska, nego i srpska i muslimanska, i hrvatska, bude slobodna i zbratimljena Bosna i Hercegovina, u kojoj će biti osigurana puna ravnopravnost i jednakost svih Srba, Muslimana i Hrvata sa ostalim našim narodima u izgradnji narodne Demokratske Federativne Jugoslavije."

Pored toga, u Rezoluciji se ističe da su se "prvi put u historiji Bosne i Hercegovine sastali predstavnici srpskog, muslimanskog i hrvatskog naroda, povezani čvrstim bratstvom u ustanku, s ciljem da na osnovu rezultata oružane borbe naroda Jugoslavije i naroda Bosne i Hercegovine donesu političke odluke koje će otvoriti put našim narodima da uredi svoju zemlju onako kako to odgovara njihovoj volji i interesima". Narode BiH predstavljaju ZAVNOBiH i AVNOJ kao najviša politička predstavništva BiH, odnosno Jugoslavije. Rezolucijom je stavljeno u zadatak ZAVNOBiH-u, da kao najviši organ vlasti, oslanjajući se na narodnooslobodilačke odbore, učvršćuje i proširuje narodnu vlast, pomaže NOV-u, te rješava ekonomska, socijalna, prosvjetna i zdravstvena pitanja.

O radu i svim odlukama ZAVNOBiH-a građani i javnost su obaviješteni posebnim Proglasom narodima BiH. Zaključci ZAVNOBiH-a potvrđeni su odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, 29. novembra 1943. godine o federativnom uređenju nove države, u kojem je BiH postala jednom od šest konstitutivnih federalnih jedinica u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije, kako je tada glasilo službeni naziv Jugoslavije kao države.

Proces izgradnje bosanskohercegovačke državnosti nastavljen je i praktično dovršen na Drugom zasjedanju ZAVNOBiH-a, održanom u s. Zdena, kod Sanskog Mosta, od 30. juna do 2. jula 1944. godine. Tom su zasjedanju, pored vijećnika ZAVNOBiH-a, kao gosti prisustvovali i predstavnici savezničkih vojnih misija Velike Britanije, SAD i Sovjetskog Saveza. Time je cijeli događaj dobio i izvjesnu međunarodnu dimenziju. Neprijatelj je bez uspjeha pokušao onemogućiti ovo zasjedanje. Na ovom zasjedanju ZAVNOBiH je konačno konstituisan kao vrhovno predstavničko i zakonodavno tijelo, odnosno svenarodni parlament BiH. Istovremeno je tu ZAVNOBiH donio više odluka, među kojima su najvažnije odluka o odobrenju rada bosanskohercegovačke delegacije na Drugom zasjedanju AVNOJ-a i djelatnosti Predsjedništva ZAVNOBiH-a između dva njegova zasjedanja, te, što treba posebno istaći, *Deklaraciju o pravima građana BiH*. U toj Deklaraciji se kaže, da su prvi put u svojoj historiji, "Srbi, Muslimani i Hrvati Bosne i Hercegovine, ujedinjeni u NOP-u, stupili na

isti put, i počeli da izgrađuju svoj zajednički dom, u čije su temelje uzidane kosti njihovih najboljih sinova. Prvi put u historiji oni su postali kovači svoje sudbine, čvrsto riješeni da jednom zauvijek sahrane vjekovnu mračnu i tešku prošlost i da izgrade državnu zajednicu u kojoj će živjeti u ravnopravnosti, slobodi, miru i blagostanju". Deklaracija je propraćena konkretnim odlukama o slobodi vjeroispovijesti i savjesti, slobodi zbora i dogovora, udruživanja i štampe, ličnoj i imovinskoj sigurnosti građana, ravnopravnosti žena i muškaraca, kako u političkom životu, tako i u ostalim oblastima društvenih djelatnosti, zatim je svakom građaninu zajamčena sudska sigurnost, tj. pravo žalbe i pritužbe, te izborno pravo formulirano u posebnoj odluci o narodnooslobodilačkim odborima i narodnooslobodilačkim skupštinama.

S obzirom da je još trajala borba za oslobođenje zemlje, u Deklaraciji je istaknuta dužnost i čast svakog za oružje sposobnog građanina BiH da kao vojnik NOV ili partizanskih odreda učestvuje u oslobodilačkom ratu. Već je tada ZAVNOBiH kao svoju dužnost preuzeo obavezu da radi na likvidaciji nepismenosti u BiH kao osnovnom preduslovu za obnovu i plansku izgradnju zemlje. Za izvršavanje privrednih, zdravstvenih i prosvjetnih zadataka u zemlji ZAVNOBiH je donio odluku o raspisivanju narodnog zajma u iznosu od 500 miliona dinara, čime bi se mobilizirala potrebna sredstva za razvoj i obnovu zemlje. Konačno, donijeta je i "Odluka o uspostavljanju zemaljske komisije za ispitivanje zločina okupatora i njegovih pomagača". Ovom je odlukom označen nagovještaj skorog završetka rata i izražena riješenost organa nove vlasti da ispune narodnu želju i zahtjev da ratni zločini ne ostanu neutvrđeni i nekažnjeni. U tom smislu, od Drugog zasjedanja do oslobođenja zemlje, Predsjedništvo ZAVNOBiH-a je glavnu pažnju posvećivalo izgradnji i organizacionom učvršćenju NOO-a i stvaranju novog pravosudnog aparata vlasti.

Pošto je svojim navedenim odlukama ZAVNOBiH postao državni organ, odnosno organ državne vlasti, to je neposredno nakon njegovog Drugog zasjedanja, u Zdeni kod Sanskog Mosta, od 3. - 4. jula 1944. godine, održana osnivačka konferencija Narodnooslobodilačkog fronta za Bosnu i Hercegovinu, kao svenarodne političke organizacije. Tom je prilikom formuliran njegov osnovni zadatak da okuplja sve rodoljubive snage da se bore za slobodu, bratstvo i jedinstvo, te mobiliziranje svih raspoloživih ljudskih i materijalnih snaga i potencijala za konačno oslobođenje zemlje. U izvršavanju ovih zadataka NOF se u toku posljednje ratne godine razvio u snažnu općenarodnu organizaciju koja je okupljala i okupila sve rodoljube BiH bez razlike na etničku, vjersku ili demokratsko-političku pripadnost.

Zaključci

Status Bosne i Hercegovine kao ravnopravne federalne jedinice potvrđen je 25.11.1943. godine na prvom - osnivačkom zasjedanju ZAVNOBiH-a u kafani porodice Gašić, u Mrkonjić Gradu, neposredno pred Drugo zasjedanje AVNOJ-a. Zasjedanje je počelo u 19,00 sati, a završeno narednog dana u četiri sata ujutru. Na zasjedanju je učestvovalo 247 delegata različitih socijalno-ekonomskih struka: ljekari, veterinari, teolozi, vjeroučitelji, pravnici, profesori, zemljiroznici, oficiri i sl.) iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, a njih 173 je imalo pravo glasa.

Poslije formiranja privremene Vlade DFJ, u Sarajevu je 26. do 28.04.1945. godine održano Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a, na kojem je ZAVNOBiH proglašen Narodnom skupštinom BiH i formirana njena Vlada.

Prvi poslijeratni izbori za Ustavotvornu skupštinu održani su 13. 10. 1946. godine. Ustavotvorna skupština ratifikovala je akta ZAVNOBiH-a. Narodna skupština je pripremila i donijela prvi Ustav NR BiH, usvojen 30. 12. 1946. godine, a zatim nastavila rad kao NS NR BiH. Poslije prvih izbora nakon Drugog svjetskog rata, konstituisana je Narodna skupština i Vlada NR BiH.

Nažalost, povodom 50-godišnjice osnivanja ZAVNOBiH-a, Skupština tzv. RS je 1993. godine odbacila i poništila odluke donesene na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a u Mrkonjić Gradu i nije slučajno što se ovaj dan ne obilježava na cijelom prostoru Bosne i Hercegovine.

I u ratnim uvjetima, na prostorima RBiH pod kontrolom Armije RBiH, obilježavane su godišnjice ZAVNOBiH-a. U vezi s tim, tadašnji predsjedavajući Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović, starješinama 1. korpusa ARBiH, na seminaru održanom 09.12.1993. godine u Sarajevu, istakao je sljedeće: *„Historija ne počinje sa nama ni sa njima. Hvala Bogu, historija Bosne i Hercegovine počinje prije više od hiljadu godina. Mi ne treba da budemo ljudi koji će kazati da ništa od onoga nije valjalo. Vidite, mi smo neki dan obilježili godišnjicu ZAVNOBiH-a. Zašto ne? I to su neki ljudi zamjerili. Kao, trebalo bi da se sve to briše. Mi hoćemo da budemo demokratska država i sve ono što je valjalo, mi ćemo kazati da je valjalo...“*

Prof. dr. Tatjana Ljujić Mijatović

PRINCIPI NA KOJIMA SE MOŽE SAČUVATI BIH

Dvadeset peti novembar bio je uvijek značajan datum u razvoju bosanskohercegovačkog društva i Države, prvenstveno zbog principa koji su riješili pitanje slobode, ravnopravnosti i jednakosti svih njenih građana. Ovaj datum se sve do početka rata 1992. godine obilježavao na cijeloj teritoriji naše države.

Obilježavanje 25. novembra ne treba da bude samo podsjećanje na vrijednosti ZAVNOBiH-a, nego treba i da pošalje snažne poruke da se vratimo na taj put, jer samo tako Bosna i Hercegovina u svojim granicama, vrijednostima i standardima koje postavlja i Evropska unija može praviti dalje značajne korake u evropske integracije i NATO-pakt.

Više od hiljadu godina kako se pod imenom zemlja Bosna u istorijskim izvorima spominje sa svojom veoma burnom prošlošću, stvorila je specifične društvene vrijednosti u sferi duha i materijalne kulture (raznolikost kultura, načina života, tradicije i religije). BiH je više od pola milenija bila pod suverenitetom različitih država, kultura i civilizacija. Mnogi ljudi pokušavaju osporavati BiH iz neznanja ili političkih razloga. Bosanci i Hercegovci svih vjera i nacija su sve vrijeme dovedeni u situaciju da brane svoj identitet, religiju, način života. No, bosanski duh je toliko snažan da uvijek efikasno odgovori na svaki separatistički poduhvat.

Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a, na početku, najvećeg političkog predstavnika a kasnije zakonodavnog i izvršnog tijela BiH, ima poseban značaj u razvitku bosanskohercegovačke državnosti. ZAVNOBiH je osnovan u prisustvu 247 delegata iz svih krajeva, društvenih i nacionalnih sredina BiH. U glavnom dokumentu - Rezoluciji ZAVNOBiH-a - istaknuto je da su se prvi put u historiji BiH "sastali predstavnici srpskog, muslimanskog i hrvatskog naroda" povezani čvrstim bratstvom u ustanku, s ciljem da se, na osnovu rezultata borbe naroda Jugoslavije i naroda BiH, donesu političke odluke koje su bitne za opstanak njihove države. Pozicija naroda BiH u vezi sa formiranjem Republike kao ravnopravne federalne jedinice u bivšoj Titovoj Jugoslaviji izražena je u Rezoluciji prihvaćenoj na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, održanom 25. novembra 1943. godine, u Mrkonjić-Gradu. U Rezoluciji je dalje istaknuto: Da narodi Bosne i Hercegovine, kroz svoje političke predstavnike, žele svoju zemlju, koja nije ni srpska, ni muslimanska, ni hrvatska, nego i srpska i muslimanska i hrvatska,

žele živjeti u slobodnoj i bratskoj Bosni i Hercegovini u kojoj je garantovana potpuna jednakost i ravnopravnost svih naroda koji u njoj žive. Na ovaj način je potvrđen historijsko-politički i državno-pravni identitet naše zemlje. Država BiH je najznačajnija tekovina antifašističkog rata. ZAVNOBiH je dokaz da je BiH ne samo moguća, nego da je i logičan slijed zajedničkog života njenih građana i naroda.

Bosna i Hercegovina baštini svoju tradiciju i temelje na antifašizmu i zajedničkom životu. Međutim, političko i ekonomsko stanje u našoj zemlji ukazuje na udaljevanje od ovih principa. Jačanje nacionalizma, etnički skoro čiste teritorije u kojima manjina tek deklarativno ima zagarantovana prava je prisutno uz koketiranje sa fašističkim nasljeđem. Mi smo društvo podijeljeno i pogodno za oživljavanje neofašizma. Dok se zemlje Evrope ponose antifašističkim tekovinama i na djelu ih primjenjuju, u BiH, uglavnom deklarativno, većina je protiv fašizma, dok u praksi funkcionišu suprotne vrijednosti. Našim okupljanjem na ovaj dan, mi pokazujemo da ne zaboravljamo one koji su branili i odbranili našu državu. Država Bosna i Hercegovina ima mnoge značajne datume u svom hiljadugodišnjem postojanju, ali 25. novembar predstavlja krunu višegodišnje težnje naroda na ovim prostorima da stvore sopstvenu državnu zajednicu. Jedinственost Bosne i Hercegovine kroz istoriju i njezin kontinuitet kao prepoznatljive cjeline bio je zasnovan na sposobnosti njenih građana da prihvataju različite kulture i tradicije i stvaraju jedinstvo u svojoj različitosti. Dan državnosti Bosne i Hercegovine je datum potvrde viševjekovnog identiteta bosanskohercegovačkog društva i države, a ujedno je i datum koji upućuje na razmišljanje o vremenu iza i ispred nas. Mnoge historijske vrijednosti su zanezarene i zaboravljene, pa i one koje se odnose na ravnopravnost naroda i građana i osnovna ljudska prava i slobode.

Različiti pogledi na vrijednosti antifašističke borbe naroda i narodnosti BiH mogu se prevazići samo svakodnevnom i organizovanom praksom političkog djelovanja, u afirmaciji tekovina antifašizma, kao temeljne vrijednosti slobodnog, naprednoga i demokratskog bh. društva, kao i djelovanjem unutar udruženja antifašista, ali i drugih nevladinih organizacija koje imaju iste ciljeve. Bosna i Hercegovina je država koja ima hiljadugodišnju tradiciju i niko je ne može niti će izbrisati. Zato, nije slučajno donesena odluka na Prvom zasjedanju ZAVNOBiH-a, 25. novembra 1943. godine, o ravnopravnosti svih građana BiH.

Nakon Drugog svjetskog rata, u periodu mira, uz sve uspone i padove, loše i dobre strane jednopartijskog sistema, BiH je svoju državnost potvrđivala ekonomskom snagom kao i stabilnošću i jačanjem svojih državnih institucija. U obilježavanju ovog datuma nezaobilazna je uloga Josipa Broza Tita i njegova uloga u Jugoslaviji, zemlji mira, ubrzanog socio-ekonomskog prosperiteta. Tito je u cijeloj Evropi bio poznat kao veliki antifašistički borac, vrhovni komandant koji je predvodio partizane i upravo je Tito presudio, uoči Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, da Bosna i Hercegovina bude ono što je ZAVNOBiH-om postala, i srpska i hrvatska i muslimanska. Dakle, ono što je historijski karakterizira kao multietničku zajednicu. Zanimljivo je listati dokumente prezidijuma ZAVNOBiH-a u ratnim godinama, u kojima je Narod-

na vojska oslobađala državu, a narodna vlast je uspijevala u ratnim uslovima da je efikasno prati, i to tamo gdje je to bitno za čovjeka.

Nakon raspada bivše Jugoslavije, Bosanci i Hercegovci su na referendumu 1992. godine potvrdili svoju opredijeljenost i želju da sačuvaju samostalnost i državnost BiH. Neposredno nakon referenduma, BiH je izložena ratnim sukobima koji su usmjereni na razaranje multikulturalnog bosanskohercegovačkog društva, a nastavlja se i danas, drugim, sofisticiranijim sredstvima. Mijenja se slika i duh Bosne i Hercegovina brzinom koje nismo ni svjesni. Prepoznavanje i razumijevanje ovih procesa je jedna od osnova za pronalaženje oporavka bh. društva od narastajućeg negativnog nacionalizma i posljedica koje skoro svaki dan trpimo.

Posebno je značajno stalno isticati da je organizovanje odbrambeno-oslobodilačke borbe i očuvanje suverene nezavisne države Bosne i Hercegovine temeljeno na osnovnim premisama odluka ZAVNOBiH-a (1., 2. i 3. zasjedanja u Mrkonjić Gradu, Sanskom Mostu i Sarajevu), izraženo u Platformi o načinu djelovanja Predsjedništva Republike BiH u ratnim uslovima. Platformom, kao političko-programskim dokumentom, je definisano određenje za kakvu će se Bosnu i Hercegovinu boriti demokratske i multietničke snage i na kakvim će se principima konstituisati. Definiisanje Bosne i Hercegovine u ratnim uslovima, na temelju savremenih demokratskih standarda egzistencije pravnih država u zemljama Europske unije i viševjekovnoj multikulturalnosti bosanskohercegovačke zajednice tri njena naroda koji su unutar BiH uspostavili i razvili svoj kulturni i nacionalni identitet, **čini Platformu posebnim kodeksom vrijednosti, na kojima je, najvećim dijelom,** temeljen okvirni sporazum za mir u BiH.

U vrijeme rata i poslije rata preovladale su nacionalne ideologije, kao i nedovoljno prisustvo međunarodne zajednice u rješavanju bitnih problema u našoj državi. Vezano za sadržaj Platforme, BiH se održala u njenim granicama, dok su je retrogradne politike rasturale, a to čine i danas. Zemlja je etnički skoro očišćena uz stalno prisutne prijetnje odvajanjem RS, što nije samo retorika, već volja građana RS na referendumu i borba hrvatskog korpusa za stvaranje trećeg entiteta. Jединi spas za ovu državu u kojoj se ne pitaju građani, već "etnonacionalne političke elite" je ulazak u NATO-savez i Evropsku uniju, na čemu Brisel ubrzano radi.

U zaustavljanju ratnih sukoba u BiH, međunarodna zajednica je pronašla formu u vidu Dejtonskog mirovnog sporazuma. Dejtonski sporazum koji je tada ponuđen, za osnovni cilj je imao zaustavljanje ubijanja građana BiH i ratnih razaranja. Ova pozitivna dimenzija se ne može dovoditi u pitanje, ali je Dejtonski sporazum odgovoran za kočenje procesa integracije BiH kao države i kao društva. Državno ustrojstvo BiH ustanovljeno Dejtonskim mirovnim sporazumom se pokazalo kao kontraproduktivno za uspostavljanje unutrašnje stabilnosti, a ranjivo sa aspekta njenog suvereniteta i državnog subjektiviteta. Zato država još nije u mogućnosti da svojim građanima obezbijedi, putem zakonodavstva, život u skladu sa savremenim shvaćanjem socijalne pravde i dostojanstva čovjeka. Ako ne pronađemo odgovarajuća rješenja i metode za djelovanje protiv ovakvog stanja, Bosna i Hercegovina će

ostati zemlja podjela i segregacija, iz koje mladi ljudi odlaze, zemlja rastrgana između potreba i mogućnosti, što ne korespondira sa vrijednostima EU i otežava naš put u euroatlantske i NATO integracije.

Podsjetit ću na riječi Visokog predstavnika u BiH gospodina Valentina Inzka, koji je podnio godišnji izvještaj Vijeću sigurnosti UN: „U Bosni i Hercegovini se naziru pozitivni koraci Vlade Bosne i Hercegovine u pravcu reformi, s ciljem integracije u EU, dok je s druge strane prisutan trend nekih političkih aktera i njihovih destruktivnih planova djelovanja iz prošlosti, kao npr. nepoštivanje Dejtonskog sporazuma i Ustava Bosne i Hercegovine“.

Živimo u vrijeme siromaštva, gdje više od pola miliona građana živi od tri marke dnevno, uz enormno bogaćenje jednog dijela građana. Političke elite prodaju državnu imovinu koja je ostala. Mladi odlaze iz države. Pojedini mediji su u službi stranaka. Zdravstvo, školstvo, visoko obrazovanje već dugo nisu predmet ozbiljnog rješavanja. Dižu se nacionalne tenzije oko Mostara, Stoca, Srebrenice... i to se sve kod nas naziva demokratijom. Sve to ukazuje na podijeljenost društva po svim osnovama. Tekovine antifašizma baštini mali broj građana i partija koji to čine nedovoljno ili samo deklarativno.

Zbog opstanka jedinstvene BiH, za koju su živote dali i za koju se bore antifašisti, pozivam političke stranke koje baštine antifašizam, intelektualce, akademsku zajednicu i medije da promoviramo ideju ZAVNOBiH-a, jer samo na tim principima možemo zaustaviti negativne procese u društvu i nastaviti put ka Evropskim integracijama i NATO-paktu. Mislim da političkim strukturama koje vladaju ovom zemljom trebamo ponavljati da odluke ZAVNOBiH-a nisu uperene ni protiv jednog naroda, nego je po principima ZAVNOBiH-a Bosna i Hercegovina i muslimanska i srpska i hrvatska. Poenta je na antifašizmu, antifašističkoj borbi, u kojoj su učestvovali svi narodi, a odluke ZAVNOBiH-a su donijeli predstavnici sva tri naroda. To su principi na kojima se jedino može sačuvati BiH.

Deklaracija o pravima građana sa porukom NACIONALNE, POLITIČKE RAVNOPRAVNOSTI, DEMOKRATSKIH PRAVA I SLOBODA predstavlja briljantnu političku, demokratsku i humanu viziju bh. države. Nažalost, regionalni i globalni razvoj u poslijeratnom periodu nije omogućio da se do kraja iskažu prave vrijednosti ovog izuzetno važnog istorijskog dokumenta u kome su sadržane mogućnosti istinskog traženja izlaska iz krize u kojoj se nalazi BiH. Na antifašističku prošlost BiH se mora stalno podsjećati. Ono što je u istoriji definisano kao nacizam i fašizam je danas oko nas a šutnja proizvodi stanje u kojem to postaje normalno. Iako je u BiH političko stanje takvo da pojedini dijelovi naše države ne priznaju ovaj datum iz svojih razloga - nas to neće obeshrabriti. O ovom datumu treba se govoriti svaki dan, posebno podsticati mlade ljude da ovaj dan doživljavaju kao svoj praznik, kao praznik njihove im jedine domovine.

Prof. dr. Mirsad Priganica

'BOSANSTVO' I KRIZA POLITIČKOG IDENTITETA

(Medijevalna povijest kao 'izvorište' bosanskog identiteta)

*„Ako ikakva nesloga nastane i poremeti javni mir, to treba pripisati ne obliku vlasti, već ambiciji podanika i nepoznavanju njihovih dužnosti“
„Nikakav autoritet, što se dovodi od neke strane vlasti, ne može se u tuđoj državi smatrati javnim, već privatnim“*

Thomas Hobbes.

Bosanci ne poznaju svoju povijest, i neće da je znaju. U tome ponajviše leži tajna i tragedija krize identiteta u ovoj zemlji. Okrenuti, uglavnom, prema „budućnosti“, olahko zaboravljaju svoju prošlost.

Kao što, doista s pravom, primjećuje istaknuti povjesničar Vladimir Čorović: „Njena prošlost (Bosne), kao nešto suviše složeno, tuđe i daleko, nevezana sudbinski za njevu narodnu dušu, zaboravila se čak u vlastitom narodu i na sopstvenom području“.

Među svim svojim susjedima Bosna je najstarija srednjovjekovna država. Na pose samostalnoj osnovi, izrasla je krajem osmog stoljeća, a prvi njen pomen datira još od 753 godine. Kao integralna teritorija, uključujući i Hercegovinu, Bosna stoljećima ima trajnije i priznatije granice od Srbije i Hrvatske. Već tridesetih godina 12. stoljeća, ulazi u odnose sa Ugarskom, kao već formirana država sa određenim državnim teritorijem i institucijama, te do dolaska Osmanlija posjeduje četiristoljetni upotpunosti samostalni politički razvoj (najduže je od svih susjednih zemalja sačuvala svoju neovisnost). Uglavnom, u najstarijem razdoblju svoje monumentalne sredovječne povijesti Bosna je uvijek bila bosanska Bosna. To, da se danas ne želi identificirati sa „bosanstvom“ i Bosnom, a živjeti stoljećima u njoj, predstavlja potpuni anakronizam i apsolutno artificijalan i nametnut proces.

Kada govorimo o povijesnom pravu na baštinjeni teritorijalni integritet svoje zemlje, onda to Bosanci imaju više od svih drugih susjednih zemalja u svom okruženju. Ako iko posjeduje najsnažniji baštinjeni nacionalni identitet (misli se na sredovječnu povijest) onda su to Bosanci najviše od svih. Ako iko treba biti najponosniji i najgordiji svojom medijevalnom historijom („Velikom Bosnom“) onda su to, opet, Bosanci (ni za jednu zemlju u povijesti njeni sinovi i gazije nisu prolili više krvi, i ni za jednu zemlju se nije zdušnije ginulo, i ni u jednoj zemlji se nije htjelo radije biti uko-

pan nego u Bosni – na svom „plemenitom“ - „jer tamo je i Sunce drugatcije, vjetar drugatciji ... i voda i vazduh i ljudi tudji i duši mojoj strani“ – epitaf na stečku iz 1205. godine). Pa, ipak, nacionalni identitet Bosanaca se danas, paradoksalno, dovodi u pitanje više nego svi drugi nacionalni identiteti unutar južnoslovenskih zemalja, jer je, nažalost, kroz „isprekidanu“ povijest izbljedio do 'neprepoznatljivosti'. I nikome se upornije u zadnjih 150 godina ne negira i ne dozvoljava formiranje suvereniteta nego Bosancima. Tragična sudbina za jedan mali (kada je talasanje velikih imperija u pitanju, nitko nije više plaćao cijenu svoje „sićušnosti“) narod da ne može biti tra-gičnija.

Biti bez nacije znači biti bez „oružja“. Politički identitet jednog naroda zadobiva preimućstvo nad svim drugim identitetima. Bosna i Hercegovina prolazi danas kroz najnesretnije i najtamnije razdoblje svoje povijesti. Nikad slabija, nikad podjeljenija, nikad „teritorijalno ugroženija“ (do razine da joj se čak i ime negira), nikad „manja“. Ne samo njezin dio, nego cijelu Bosnu se hoće „osvojiti“ (teritorijalno osvojiti, ako ne u ratu, onda, po mogućnosti, u „miru“ - mir je u Bosni oduvijek 'tranzitoričan' – uvijek iznova prijelaz ka novom ratu). Bosna danas ne posjeduje „dušu“ svake države, a to je suverenitet. Uskrsli bi Tvrtko i Stjepan, željeli ponovni povratak u svoje sarkofage u Milama, jer bi za njih to bio „negledljiv“ prizor. Danas je Bošnjanima, uglavnom kao 'muslimanima', suđeno baštiniti Bosnu Tvrtkovih i Stjepanovih Bošnjana (dakle, Bosnu katolika i patarena). Ovdje se postavljaju tri odsudna pitanja: kao prvo, jesu li Bošnjani dovoljno svjesni učinjene konverzije, kao drugo, jesu li dovoljno reflektirali ono iz čega su konvertirali, i kao treće, s čime se, prije svega, politički identificiraju i koliko su odgovorni prema vlastitoj „drugoj“ baštini? Današnja zadaća svih zadaća i ponajveća odgovornost, prvenstveno na strani intelektualaca u ovoj zemlji, kada je u pitanju kriza političkog identiteta u Bosni i Hercegovini, je isprovocirati kod Bosanaca odavno zaboravljeni i artificijalno i najsistematskije (ali i najneodgovornije sa strane bošnjačkih intelektualaca) na sve moguće načine potiskivani nagon, instinkt i nerv za slavnom medijevalnom poviješću ove zemlje. Ukoliko taj proces uspije, sve drugo će uspjeti. Okret je to, dakle, ka prošlosti iz koje će se roditi najsvjetlija budućnost.

Kod Bosanaca treba, dakle, najurgentnije formirati, razviti i, po svaku cijenu, afirmirati značaj bosanske nacionalne svijesti, koja je u cjelokupnom postmedije-valnom periodu bila na rudimentarnoj razini. Danas je, poslije toliko višestoljetne žrtve, patnje i tragedija i sazrelo vrijeme za to više nego ikada. Kao što je pomenuto, politički identitet jednog naroda, posebice u suvremenim multikulturalnim društvima zadobiva preimućstvo nad svim drugim identitetima. U takvim društvima kult patriotizma i zajedničkog kolektivnog identiteta mora biti vrhunski princip svake politike, a ne princip odvajanja, separatizma i partikularnih suvereniteta. Budući, po svom dubokom, prije svega, političkom ubjeđenju pristalica liberalne političke misli, smatrao sam da je pitanje nacije od sekundarnog značenja, s obzirom na kretanja globalnog čovječanstva ka 'postnacionalnoj' konstelaciji. Danas, međutim, posve suprotno, budući da se nalazimo u snažnijoj multinacionalnoj konstelaciji nego što je ikada bila u povijesti (uprkos regionalnim i globalnim integrativnim procesima) u

kojoj neke nacije pokušavaju 'progutati' druge koje u svom razvoju još nisu dosegle, ili to tek pokušavaju, razinu razvijene nacionalne svijesti, pitanje nacije i suvereniteta smatram pitanjem svih pitanja političke filozofije i političke teorije.

Pitanje razvoja koncepta „Bosanstva“ (kao neminovnosti Bosne) i bosanske nacije postaje danas temeljno i odlučujuće za Bosnu i Hercegovinu, čak i kad se radi o prvenstvu razvijanja i afirmacije građanskog koncepta slobodnog pojedinca. Naime, neriješeno nacionalno pitanje u konfliktnim multikulturalnim društvima ostavlja potisnutim i neprepoznatljivim odsutno pitanje svih suvremenih demokracija, pitanje slobodnog i autentičnog individuuma (a ne kolektiviteta – koji samo u izuzetnim slučajevima i veoma rijetko zadobiva prevagu – no, to je uvijek samo trenutačno, jer se radi o razvijenim i „obrazovanim demokratijama“). Tako da u takvoj političkoj konstelaciji postavljanje i isticanje tog pitanja zadobiva dimenzije komičnosti, hipokrizije i utopijske frazeologije. Nauka o državi ubraja se u najstarije znanstvene discipline, a pošto je 'suverenitet duša države' – Thomas Hobbes, onda nauka o suverenitetu ('političkoj moralnosti' – 'političkoj odgovornosti' i 'političkoj obavezi') pored one o 'pravdi' i 'ljudskim pravima' postaje temeljnom disciplinom političke filozofije i političke teorije uopće.

Moderna je država racionalni (čitaj kontraktualni - konstitucionalni) projekt (ustanova). Jednom ustanovljena kao tehnički pronalazak kao kod Hobbesa ili kao razumno određeni komunitet volje kao kod Rousseaua, ona u smislu nemogućnosti beskrvne promjene suvereniteta i neizdržljivosti i neživljivosti, ma koliko to danas anakrono zvučalo (obradi pažnju na događaje u Libiji), zadobiva karakteristike 'svetosti' i 'apsolutnosti' (u svom rano-novovjekovnom konceptu „sličnost bogu“ čini jezgro suvereniteta - nemamo pravo 'neposlušnosti' suverenu kojega smo jednom „opunomoćili“ i prelaska na poslušnost nekom drugom suverenu). Ona, naravno, ukoliko je „pravedna“, čovjeka i nesvjesno nagoni na potčinjavanje, a ne na protest. Otuda toliki „otpori“, otuda tolike „želje“, kad je u pitanju bilo formiranje ili osporavanje suvereniteta. Sve države suvereniteti imaju glavnu i osnovnu funkciju očuvanja mira i pravde unutar određenih teritorijalnih cjelina. Dakle, gdje ne postoji ustanovljeni suverenitet ne postoje ni mir (taj je mir uvijek „tranzitorni“ – prijelaz ka novom ratu) ni 'pravda' (ona može biti upitna čak i u državama s višestoljetnim suverenitetom, a da ne govorimo o onima diktatorskim, ni zakonitost, niti legalitet, niti bilo što drugo nije obvezujuće za građane takve političke jedinice. Jer, što je drugo podijeliti suverenitet jedne države nego razbiti je. Podijeljeni suvereniteti nužno uništavaju jedan drugoga, a ne „suraduju“. Tu je svaka suradnja nemoguća i nemisliva. Onda kada se ne dozvoljava formiranje suvereniteta, ne dozvoljava se ni njegova zaštitna uloga (uspostave mira i pravde, jer oni nisu „moji“ mir i pravda), a to znači neobavezu da mu se podvrgne. Tako da u jednoj do krajnosti pluralnoj i konfliktnoj multikulturalnoj zajednici čitave etno-nacionalne skupine na taj način politički „oblikovane“ zadobivaju formu nelegitimnih političkih entiteta. I, ako se igdje može govoriti o odgovornosti kolektiviteta, onda je to upravo slučaj sa nelegitimno „otcjepljujućim“ kolektivitetima. Zbog opasnosti i potencijalnog zločina nad

Drugim, slučaj je skoro isti kao i kada je u pitanju kolektivni agresivitet prema „vani“ (jer mu 'vlastiti Drugi' postaje tada tuđ i stran – vrijedan uništenja).

Stoga, iz cjelokupne teorije suvereniteta ishodi da je svaki suverenitet, makar i onaj najdespotskiji ukoliko obezbjeđuje funkciju mira (i „pravde“) unutar politički podijeljene zajednice opravdan. No, neko će prigovoriti: nemoguće je da u savremenim razvijenim demokratijama ikada dođe do *statusa naturalis*. Naravno, i hvala Bogu kad su u pitanju suvremene liberalne demokratije kao „dobro uređena društva“ pitanje mira pretpostavlja se ('bar zasad') kao apriori neupitljivo, tako da njima izgleda, doista, još ostaje samo rad na razvijanju i usavršavanju koncepta pravde. I to je dobro. Postavlja se, međutim, pitanje - šta je sa „diktaturama“, šta je sa tzv. 'društva opterećenim okolnostima', kao što je to egzemplaran slučaj sa Bosnom i Hercegovinom. Kakvi se zaključci mogu izvući iz ovih Hobbesovih mudrosti kada je Bosna i Hercegovina (pa i bivša - Titova Jugoslavija) u pitanju?

Svjedocima pomenute Hobbesove 'istine svih istina' kada su u pitanju „trganja“ i cijepanja suvereniteta, ne samo kada je Bosna u pitanju, nego i na globalnoj razini postajemo svaki dan, i tako će ostati do Sudnjeg dana.

U do krajnosti i do apsurdna konfliktnim multikulturalnim zajednicama pojam *summum bonum* (općeg dobra) preokreće se, prije svega, u jednu čistu garanciju sigurnosti. „Dobar život“ u smislu suvremenih teoretičara slobode, jednakosti, blagostanja u ovakvim društvima kao da treba biti tek „regulativni ideal“ kojega bi valjalo, bar u prvoj fazi, potisnuti u drugi plan (jer ukoliko se na njemu insistira *apriori* pokazuje se uvijek iznova i pri svakom novom pokušaju kao „ometač“), u prvom redu zarad omogućavanja suživota i međusobnog neistrebljenja. No, upravo se to neće. Narod bez ustanovljenog suvereniteta je kao tijelo bez glave - sve što radi je iskrivljeno, pogrešno i nesmisleno.

Kada je bosanska multikulturalnost u pitanju, izgleda da je suvremeni religijski i nacionalni „preporod“ Bošnjana proizveo slične 'kompenzacijske efekte' i kod „Drugih“ koji žive u Bosni i Hercegovini. Već odavno ključajući „multireligijski lonac“ kao glavna poluga i podloga etno-nacionalizmima, doveo je do toga da se u Bosni i Hercegovini danas postavlja najurgentnije od svih pitanja: kako iz jednog mnoštva slobodnih etnoreligijskih skupina i 'svjetonazora' valja formirati političko jedinstvo u smislu zajedničkog političkog identiteta („bosanski identitet“). Ili na tragu J. Habermasa - kako doseći razinu 'ustavnog patriotizma' (ili 'građanske religije') koji bi na bosanskoj nacionalnoj razini zamijenio ili bio supraordiniran drugim socijalnim osnovama kohezije, kao što su to religija i etnonacionalizam. Onoliko koliko je Hobbes, kada je u pitanju teorija društvenog ugovora, bio u pravu, toliko je pogrešno interpretiran Rousseau bio u krivu. Jer, jedno je „nezadovoljstvo“ suverenitetom prethodno 'sporazumno', „pristalih“ republika (i pokušaj secesije po principu zadovoljenja *volonte generale* pojedinih republičko-nacionalnih partikulariteta i elita – narušavanja suvereniteta, u tom smislu – kratkotrajna politička tvorevina - Titova Jugoslavija), a nešto posve drugo i 'najneprihvatljivije' i najnepravednije od svih stvari pod Suncem, cijepanje vijekovima naslijeđenog suvereniteta i teritorijalne cjeline

jedne države (Bosna i Hercegovina) u kojoj, također, stoljećima žive autentične i 'useljeničke' etno-religijske skupine. Kad su u pitanju, dakle, 'trganja suvereniteta' nije svako „opravdano“ na istoj razini i između njih se ni u kom slučaju ne može povući znak jednakosti. Nažalost, veoma često dobivamo, ne „poboljšanje“, nego, kao što je već naglašeno, žal i nostalgiju za starim suverenitetom. Promjena suvereniteta traži, prije svega „obrazovanost“.

Kad je u pitanju društveni ugovor, Rousseauova teorija ima krajnje ambivalentan karakter. Ukoliko se nekom uspije zahvaljujući nadmoćnom retoričkom racionalitetu (pa, što je izgleda na ovim balkanskim prostorima ništa manje važno, i „korpulentnoj fizičkoj pojavi“), vještačkim sredstvima nametnuti vlastitoj etnoreligijskoj skupini unutar jedne multikulturalne sredine, on je u njoj zadobio nadmoć u takmičenju sa svim svojim političkim takmacima. Na taj način svaka komunikacija i odnos s Drugim najčešće degenerira i vrlo olahko zadobiva dimenziju apriorne, svjesne i voljne asimetričnosti. No, Drugi uvijek „uzmiče“, brani se, makar bio i najslabiji (pa čak i kao izolovani „osviješćeni“ pojedinac naspram svih 'kolektivno zaluđenih'), a da ne govorimo koliko to teško pada „jakima“.

Početak svakog nasilja započinje, apriorno, onemogućenom ili oštećenom komunikacijom (komunikaciju najčešće onemogućavaju oni koji se osjećaju „jačima“ ili kvazi „ubjeđenijim“, kao nečeg što ih u biti „opterećuje“; no i oni uvrijeđeni i „slabiji“ - a što je bezopasniji slučaj zbog njihove nemoći), što se obično, kao što je već naglašeno, kada je multietičnost i multietičnost u pitanju, dešava na bazi recipročnog nepovjerenja (čitaj vještački proizvedenog „straha od Drugog“ – stoga biti danas nacionalnim političkim liderom predstavlja najlakšu političku zadaću uopće). No, iza ove proizvodnje „straha od Drugoga“ leži redovito „volja za dominacijom“, a ne uvažavanjem.

Problem multietičkih država danas nigdje u svijetu nije toliko izražen kao u Bosni i Hercegovini i nigdje u svijetu nije zlouporabljiviji koncept *volonte generale*. Etno nacionalizmi rezultirani iz metodički razvijanog etno-centrizma i etnicizma desetljećima, pa i stoljećima (tek sporadično „ublažavani“ i „potiskivani“ kvazi univerzalističkim političkim projektima) u ovoj zemlji danas predstavljaju prvi i najdublji vid kolektivnog identiteta uopće. U njoj se, zbog prividne „izjednačenosti“ moći etnonacionalnih korpusa nitko više ne bori za jednakopravan nego za dominantan status. Nesreća, da ne može biti veća - jer svi, pa i oni evidentno najmanji i najslabiji hoće da se njih 'pita' i hoće svoj „suverenitet“ (što neumitno uključuje i „svoj teritorij“).

Tu se odavno ne radi više o 'političkim priznanjima' ili 'nedominirane jednakosti' nego o 'političkim dominacijama' - 'dominirane nejednakosti'. Svaki politički konstruktivizam i pravljenje 'društvenog ugovora' u ovoj zemlji danas izgledaju toliko nemoćno da se postavlja pitanje kako su uopće ovi spasonosni politički principi i koncepti mogli ikad i gdje zaživjeti u suvremenom svijetu i kako je ikad u ovoj zemlji bila mogućna bilo kakva centralna vlast.

Da bi 'sporazumi' i bilo kakav trajniji „društveni ugovor“ kao nešto vještačko (a ne izvorno) bili validni potrebna je „zajednička (centralna) vlast“ - autoritet države - suverenitet (država ima „pravo da vlada“ – a vladanje uključuje „poslušnost“).

Čak je i tolerancija nemoguća bez 'autoriteta' koji će ljude držati u „poslušnosti“ i upravljati njihove radnje prema općem dobru. Nositelj te vlasti je suveren u vidu jedne ličnosti ili naroda. Ona nastaje na dva načina sporazumom ('Ugovorom') i naziva se 'političkom zajednicom' i agresijom, naziva 'stečenom zajednicom'.

U Bosni i Hercegovini danas ne postoji 'politička zajednica'. U njoj je danas, paradoksalno, na djelu više „stečeni“ (čitaj „nasilni“ suverenitet koji je izgleda na putu da zadobije karakteristike legitimiteta – „imamo sve atribute države, izuzev međunarodnog priznanja“ – M. Dodik), a manje ili nikako onaj ugovorni (politička zajednica), a što u Evropi predstavlja, kada je formiranje suvereniteta u pitanju, anakronizam još od 16. stoljeća.

Otuda, ukoliko se nastavi (a po svoj prilici hoće) ovaj trend „neugovornosti“ bosanskohercegovačkog suvereniteta, proces akulturacije na bosanski nacionalni identitet izgleda da mora biti „nametnut“, ako ne iznutra onda „izvana“. No, bilo koja nametnutost ne traje dugo i nema svoju supstancijalnost bez intrinzičnog kvaliteta iznutra. No, kako ga postići?

Iako nam se pomenuti Hobbesov uvid **o nužnosti poslušnosti „podanika“ čini neprimjerenim i anakronim sa suvremenog stajališta slobodnih pojedinaca** i društava, on nam se itekako ukazuje modernim kada su u pitanju „nerješivi“ multinacionalni konflikti unutar krajnje složenih tvorevina, kao što je to specifikum multikulturalne Bosne i Hercegovine.

Paradoks svih paradoksa je taj da se u Bosni danas građanski orijentirani intelektualci (koji su dosad igrali ulogu kvazi „neovisnih intelektualaca“, a ustvari su debelo bili 'služitelji' ove ili one etnonacionalne oligarhije – pa se postavlja pitanje - je li nešto slično uopće ikad egzistiralo u Bosni i Hercegovini) zbog svega navedenog trebaju načiniti 'kopernikanski okret' od pojedinca ka kolektivitetu (a što je bar u ideji njihova ponajmanja odlika) zbog siline pomame ka etnonacionalnoj teritorijalizaciji i disoluciji povijesno baštinjenog geopolitičkog tijela Bosne i Hercegovine i urgentno se transformirati u bosanski nacionalno orijentirane intelektualce.

To je zadaća svih zadaća, budući da su elite i nacionalizmi ti koji proizvode nacije (u ovom slučaju bosansku naciju). Otuda u ovoj zemlji, u smislu njene perspektive, kao suverene političke jedinice, najveća odgovornost ('politička odgovornost' – odgovornost svih odgovornosti, dakle) leži upravo na intelektualcima i akademskoj sredini uopće. Oni su se dosad pokazali krajnje pasivnima, udaljavajućima, uzajamno proždirućima, uspavanima, utišanima i „pripitomljenima“. Kao da njihova „savjetljivost“, nažalost, ne poznaje granice.

Političari su ti koji ponajčešće i to ne-inovativno i nespretno (izuzev ako se radi o njihovoj izvitoperenosti i nakaradnosti) sprovode njihove ideje. Bilo bi najpoželjnije u procesu proizvesti sinergetički efekt.

Bosanci nisu upotpunosti 'izživjeli' svoju srednjovjekovnu europsku povijest. Otuda isprekidanost, „zaboravljenost“ - „uspavanost“ njihove nacije – zbog stoljetne 'ne neovisnosti' – otuda recesivna i pasivistička karakteristika njihova političkog kolektivnog identiteta i geopsihološkog mentaliteta. Otuda „drugačija“ historija Bosne. Otuda njihova posvemašnja 'dezorijentiranost' ('više ne znaju što su...stoljećima se traže i prepoznaju' – Meša Selimović). Je li uzrok regresivizmu Bosanaca promjena kulturnih paradigmi? No, proces 'zaboravljanja' bosanske nacije i povijesti najsvjesnije je jačan posljednjih 150 godina. Put, dakle, kada je u pitanju reafirmacija i jačanje koncepta bosanskog političkog identiteta, danas mora biti u potpunosti reverzibilan – „probuđujući“ i „probijajući. Bosancima su potrebne uvijek kataklizme najvećih razmjera da „dođu sebi“. No, to „dolaženje sebi“ često je puta bilo pogrešno, kratkotrajno ili nametnuto – ukratko „kratkog daha“. Upravo zbog toga se Bošnjani danas ukazuju kao narod koji ne poznaje svoju povijest (niti je hoće da zna) i najlakše od svih stvari pod Suncem „zaboravlja“ svoje kolektivne traume i „prignječeniosti“. Narod je to koji bježi od „sjećanja“ ('ne vole da se sjećaju ničeg što se desilo' – M. Selimović) zarad „nepropuštanja“ uklapanja u konzumističku kulturu. Najpometniju zbrku i odlučan neuspjeh u modernom konceptu bosanskog nacionalnog identiteta predstavlja projekt komunističkog izjednačavanja Muslimana, a ne Bosanaca - Bošnjana sa nacijom. Time se izgubilo i jedno i drugo (niti muslimani, niti Bosanci).

Ovom najpodlijom 'lingvističkom zamkom', ne samo da se zameo svaki trag bosanskom nacionalnom (političkom) identitetu, nego se i svakoj budućoj možebitnoj ugovornoj (ili barem sporazumnoj) konstrukciji takvoga identiteta *apriori* davao „izvrstan povod“ i „demokratsko opravdanje“ za druge etnije i nacionalnosti unutar Bosne i Hercegovine za odbijanje bilo kakvog 'političkog konstruktivizma' sa Bošnjanima kao tobože predominantno islamski obojenom 'lateralnom' (dominantnom) etnijom, a koja se ni po čemu ne uklapa (niti se ikada može i hoće uklopiti) u moderne tokove sekularizma i prosvjetiteljstva.

No, i u postkomunističkom periodu, zbog svog dobrim dijelom opravdanog izvlačenja iz upaučenih podruma povijesti više je naglašavano bošnjačko, a manje ono bosansko pitanje političkog identiteta, mada, istini za volju, bez prvog nema ni drugog. Bio je to, međutim, očigledan (no, najvjerojatnije nesvjestan) previd.

Proces uzdizanja 'Bosanstva' (pod kojim bi se supsumirao i koncept „Bošnjaštva“) kao onaj, kada je Bosna i Hercegovina u pitanju, ekumenskog karaktera, termin koji koristi već ban Ninoslav 1240. u povelji (povlastici) Dubrovčanima: „Jaz Matej Ninoslav po milosti Bože veliki ban bosenski“ i Kulin u najčuvanijoj od svih povelja na Balkanu - povelji Dubrovčanima iz 1189. godine: 'Ja ban bos'nski Kulin prisezuje tebi, kneže Krvašu, i svim gradam dubrovčam pravi prijatelj biti vam od sele i do vika...) bio je spasonosan za ovu zemlju.

Razumljiva silina, međutim, kojom su bošnjački lideri nastojali afirmirati, prije svega, dosad neviđeni i na sve moguće načine potiskivani politički identitet Bošnjana (za koji je, uglavnom, neopravdano vezan religijski islamski kvalifikativ) dovela je do previda ovog prevažnog, a potisnutog i zaboravljenog 'supra' koncepta – kon-

cepta Bosanstva (koji se faktički tek sporadično i uvijek uzgred spominjao – kao da se u pomami partikularnih etnonacionalizama nije znalo što bi se pod njim uopće mislilo, pa je zadobivao konture povijesne fantazme). Kao da se najednom zaboravilo da danas, u suprotnosti sa dobom medijevalne Bosne, u Bosni ne žive jedino Bošnjani. S druge strane, od njega se bježalo kao od nečega što su Drugi postavili kao „zamku za politički identitet Bošnjana“. To je dovelo do toga da i oni koji su se ranije u potpunosti identificirali s konceptom Bosanstva (te za koje je koncept 'Bošnjaštva' bio skoro „nepoznat“) to više ne čine (čak i glavom bez obzira bježe od njega), jer taj koncept ima konotacije i reminiscencije na „odjednom isforsirani“ i kao „s neba pali“ termin Bošnjani, na kojemu se toliko insistira, a koji oni, po svaku cijenu, i zdušno odbacuju (najblaže rečeno, ne vole ni čuti za njega).

Dakle, dugo svjesno potiskivanim, a odnedavno ponovno uvedenim („vaskrsim“) terminom Bošnjak (izvorno Bošnjani) kada je u pitanju razvoj koncepta 'Bosanstva' i suživota u bosanskoj multikulturalnoj zbilji, nažalost, kao da se jednim dijelom izgubilo i bilo kontraproduktivno. No, s druge strane, on je osvjetlio, prosvjetlio i prizvao k svijesti one kojima je to najviše trebalo, te je u toj svojoj dimenziji postigao pun pogodak. U njegovom se, dakle, značenju danas krije dijalektička priroda.

Da bi ostvarili svoj politički identitet kao Bošnjani, muslimani moraju, prije svega, ostvariti svoj nacionalni identitet kao Bosanci (slično vrijedi i za ostale etno-religijske skupine unutar Bosne i Hercegovine). 'Bošnjaci kao nacija' je potrebna, ali u isto vrijeme nedovoljna, reducirana odrednica. Insistirati isključivo na toj odrednici političkog identiteta svih Bosanaca je jedan radikalni i u isto vrijeme reducibilan koncept. Bez koncepta Bosanstva (kao cementa političke građevine multikulturalne Bosne i Hercegovine) nemoguće je ostvariti bilo kojoj etnoreligijskoj skupini koja živi unutar Bosne i Hercegovine svoj politički i nacionalni identitet. Od njega se ne da pobjeći, pred njim se ne daju nojevski zatvoriti oči (ili ih okretati samo i isključivo na jednu stranu – i to uvijek neminovno pogrešnu), on se ne da potisnuti u stranu (izuzev da se iz intitulacije Bosne i Hercegovine potpuno izbriše Bosna, da se u potpunosti uklone knjige koje govore o grandioznoj povijesti Bosne, pa čak i da se rijeka Bosna, po kojoj je ova prelijepa zemlja dobila svoje ime, preimenuje). Svaki pokušaj u tom pravcu je sulud (prije svega zbog duljine povijesnog života te zemlje), kratkotrajan, osuđen na totalni krah.

Jesu li 'Bošnjaštvo' i 'Bosanstvo' dva odvojena identiteta (nekada su to bili sinonimi)? Dakako da jesu i to zbog konverzije većine Bošnjana i zbog djelomice useljeničkog karaktera post-Tvrtkove Bosne. Ova, međutim, „konverzija“ ka 'Bosanstvu' Bošnjanima pada najmanje teško od svih etnonacionalnih skupina koje žive unutar Bosne i Hercegovine. Jer, najviše od svih njihovo ime nosi sukus i jezgro „okus“ i „miris“ Bosne. I s tim su oni ponosni i toga su najdublje svjesni.

Danas se s povijesno baštinjenim konceptom Bošnjana (Bošnjaka), nažalost, identificiraju jedino i isključivo Muslimani (kao temeljni baštinici Tvrtkovih i Stjepanovih Bošnjana) mada je taj koncept u srednjovječnoj Bosni. Ovdje se, po prvi put,

vidi uporaba termina Bošnjani za Bosance i može zaključiti da je taj termin vrijedio za sve stanovnike Bosne. Taj „previd“ i „izbjegavanje“, međutim, možemo smatrati kao reakciju zabludjućih etno-nacionalističkih retorika Drugih unutar Bosne i Hercegovine, za koje je isticanje bošnjačkog političkog koncepta bilo ništa drugo nego ‘poziv na rat’.

No, da ne budemo naivni, desilo bi se to odbijanje, svakako, i u suprotnom slučaju (naglašavanja ‘Bosanstva’, a ne muslimanstva s nacijom) možda, čak i mnogo snažnije (jer bi protivnik bio mnogo „jači“), no bilo bi manje bolno i politički „opravdivo“.

Jer, islam je uvijek i oduvijek će izgledati, najblaže rečeno, nepoželjnim u Europi (a Bosna je u samom njenom centru – pa otkud onda islam u njoj? Zaista čudno! Ne, to ne možemo podnijeti! Okrećemo sve topove na tu stranu) unatoč njenoj već višestoljetnoj „prosvjetljenosti“ – ‘probudjenosti’ i otvorenosti ka drugom i drugačijem. U Bosni se prvi put u Europi uspješno kolektivno ustrajalo protiv „dogme“ (plaćeno najkrvavijim žrtvama). Taj proces je nakon konverzije na islam zadobio formu „utemeljenja“ i opravdanosti koja ishodi iz jedne velike svjetske religije (‘komprehenzivne doktrine’ – John Rawls). A to je „nepodnošljivo“! Europa se ne boji vojne i političke snage islama u njoj (koja nije ni pomena vrijedna), već najtežeg od svih stanja svijesti – ‘osjećaja eshatološke neispravnosti’, pritajenog uvjerenja da „slijedimo pogrešnu Istinu“.

Da je samo nacionalni, a ne i religijski koncept Bosanaca bio glavna prepreka ka suživotu sa susjednim državama onda bi sukob i agresija (na „secesionističku“ republiku i „narušiteljicu“, bivšeg ekumenskog suvereniteta) po toj osnovi bio više političkog (a ovako je dobrim dijelom zadobio najtruhliji ‘zadah’ interreligijskog konflikta) karaktera i u očima Europe bio bi anakron i neopravdan sa pozicija ‘zakona naroda’, jer bi u tom slučaju Bosna i Hercegovina bila barem ‘pristojno društvo’, a ne kao danas ‘društvo opterećeno okolnostima’ za čiju bi odbranu bila opravdana intervencija alijanse ‘dobro uređenih društava’.

Bosna je danas multinacionalno ‘opterećeno društvo’, a što ishodi ni iz čega toliko snažno kao iz moćnih religijskih identiteta – religijskih ‘jezičnih igara’ i koncepata koji pored geopolitičke ideologije „velikog prostora“ nesumnjivo leže u temelju čak i velikodržavnim projektima susjednih zemalja. Ako se Europa oslobodila religijskog kao političkog prije 200 godina, onda smo se mi vratili upravo u tačku odakle je Europa započela svoj pobjedonosni demokratski i sekularni koncept (‘pohod’). Oslobođanje je to od feudalnog nasljeđa u koje se danas Bosna zbog pomenute neizvijenosti srednjovjekovne europske povijesti krajnje suludo i iracionalno vraća. Ono što i danas održava „mir“ u Bosni je samo i isključivo međunarodna zajednica.

Muslimanstvo je, naime, nadasve religijski fenomen, kako pojedinca, tako i socijalnih skupina, a najmanje od svega onaj nacionalni (bar u njegovom modernom obliku). Svi Bošnjani nisu muslimani, dok su svi muslimani unutar Bosne i Hercegovine etno- genetski, uglavnom, Bošnjani. ‘Bošnjaštvo’ unutar Bosne i Hercegovine je, dakle, mnogo šira kategorija od muslimanstva. Između njih nikako ne stoji znak

jednakosti. Izjednačavati sve Bošnjane sa muslimanima najveća je ontološka laž i neistina. Koncept nacionalnog je, dakle, kad je 'Bošnjaštvo' u pitanju, mnogo širi od onog religijskog. I upravo u tome leži njegova bitna snaga i poželjnost. Uvijek se nacija prvo štiti. Ona posjeduje političku moć jer ima državu. Onda kada ona zataji „uskače“ religija - no najčešće bezuspješno i nemoćno. Kad je odbrana kolektiviteta u pitanju, religija bez nacije ukazuje se kao div na staklenim nogama.

U tom je vidu mnogo primjerenije bilo isticanje koncepta bošnjačke nacije ili, imajući u vidu multikulturalni kontekst Bosne i Hercegovine, radije bosanske nacije od koncepta muslimanske nacije. Na potonjoj se insistiralo, jer se htjelo da to bude 'neodređena' i 'difuzna nacija' ili 'nečija druga nacija'. Otimanje, dakle, tuđeg suvereniteta još u miru. Neviđeni pokušaj političke prevare u modernoj povijesti – osvajanje bez oružja. Ako ne u ratu, onda u „miru“ - svejedno! Cijenu ove najsvjesnije manipulacije i zbrke u političkom vokabularu prethodnog režima plaćamo danas kada je u pitanju koncept bosanskog identiteta i opće političke zajednice najdramatičnije i sa nesagledivim posljedicama.

Naravno, Bošnjani se nikada neće, ne mogu i ne trebaju odreći svog najdubljeg fundiranog religijskog identiteta, što je uostalom, i hvala Bogu, bila njihova odlika, kao što je već naglašeno, još od banskih vremena, tako da se za ovaj narod može reći da je kroz cijelu svoju povijest bio u svom najdubljem fundusu religijski oblikovan narod 14, no isto se tako neće odreći svog nacionalnog (političkog) identiteta kao, prije svega, bosanskog identiteta. Bošnjani su kroz svoju religijsku povijest imali nepogrešivi i neuništivi instinkt i nagon za „Istinu“, eshatološku Istinu. U tom su pogledu jedini od europskih naroda bili istinski slobodarski, 'neprepadnuti'. To kod njih nije „palilo“. U tom se smislu mogu promatrati kao rana preteča europskim reformacijskim tokovima (dogma je uzdrmana samo dva puta – jedan od njih i to prvi, bio je u Bosni).

Bosancima - Bošnjanima je on danas potrebniji nego ikad (no, potreban je i drugim etno nacionalnim skupinama – one svoj politički identitet mogu ostvariti jedino i isključivo unutar integralne bosanske teritorije i povijesti, iako to „neće“ da vide – no, to je utopijski pogled).

Otuda, danas, prije svega, Bošnjani kao dominantna etnija unutar Bosne i Hercegovine moraju insistirati i razvijati svijest na razvijanju 'bosanskog nacionalizma' i bosanske nacionalne povijesti koja je u dosadašnjem obrazovnom procesu bila najsvjesnije i najnedobronamjernije potiskivana do rudimentarne razine i iskrivljavana do najkomičnijih i najbedastijih ideološki skrpljenih konstrukcija više od bilo kojeg drugog naroda - to je za njih u budućnosti najzahtjevniji timotički i paidetički proces. Raspakovati prljavi i truhli ideološki paket (na čijoj se obnovi i rekonstrukciji, nažalost, i danas najzdušnije radi – i to na svim stranama) u kojem je već preko 150 godina spakovana svijetla historija svete zemlje Bosne. Izaći iz svoje, prije svega, 'povijesne neobrazovanosti' iz koje primarno slijedi ideološka kriza, dezorijentiranost, „obezglavljenost“ (začahurenost) i nepoznavanje njihova identiteta.

No, šta je bosanska nacionalna povijest? Nije li ona tek puki vapaj, velika maglovita opsjena u prebogatom šarenilu suvremene bosanske multikulturalnosti i svekolikom i općem „odbijanju Drugih“. Ono što je nedvojbeno i što se sa znanstvenog aspekta sa sigurnošću da konstatirati i ne da poreći je da je to upravo i jedino bosanska medijska povijest. O njoj se možemo neslagati, no to je uvijek ideološki i lahko vidljivo i najprosječnijem naučnom oku. Na tom je putu nužno jačanje svijesti i značaja bosanske medijske povijesti, jer se upravo u njoj kriju izvorni korijeni bosanskog političkog i nacionalnog identiteta, njihove karakterologije i temperamenta (karakter Bosanaca nije dosad promijenila nijedna konverzija u povijesti) i psihološkog mentaliteta – koji je, također, pored svih povijesnih turbulencija ostao „nepromijenjen“ do danas.

Nakon toga, taj se identitet dobrim dijelom gubi u maglinama premoćnog političkog horizonta osvajača i bosanske nesamostalnosti. Te magline treba rastjerati da bi se izašlo iz etno-nacionalnog i ponovno udahnuo čisti zrak i ugledala svijetla zora i odsjaj jutarnjeg sunca nad šumskim potocima i rijekama Kulinove Bosne.

Kao što postoje opasnosti, tako postoje i dobre strane u isticanju nacionalnoga identiteta. Opasnosti su: destabilizacija multietničkih država, netolerancija („nesvarljivih manjina“) u težnji ka većoj nacionalnoj homogenizaciji, opravdanje državnog terorizma, genocida i etnocida, proizvođenje separatističkih i secesionističkih tendencija u multikulturalnim teritorijalnim cjelinama, etničko-genealoške konstrukcije nacije unutar drugih država, teritorijalno i političko odvajanje i politička autonomija unutar šire političke zajednice, postavljanje nove političke etno-nacije namjesto nje. Ukoliko ne to, onda formiranje mnogo šire etno-nacionalne države podstrekivane od „prekograničnih nacionalizama“ (koji tobož imaju „zaštitni“ a ne osvajački i teritorijalno cijepajući karakter), kroz uniju kulturalno i etnički slične države (a što je samo preludij ka gutanju ostatka domicilne države).

Ako je ranije politički ideal Bošnjana bio, uglavnom, utemeljen na nekom vidu neovisnosti i jačanja njihova religijskog identiteta (Bošnjani kao religijski oblikovan narod - vidljivo u radovima prof. Šaćira Filandre, koji je do sada u Bosni i Hercegovini najsustavnije i prije svih „prepoznao“ i obradio ovo prevažno pitanje i skrenuo pažnju uspavane znanstvene i političke javnosti na svu urgentnost formiranja bosanskog nacionalnog identiteta i time ostvario pionirski rad i doprinos u ovom pravcu) onda, kao što je to već akcentirano, taj identitet danas mora biti više nego ikad nacionalan, tj. politički. U sintezi mora postojati „dijalektička napetost“ i sinergetički efekat. Valja ostvariti prelaz iz kultur-nacije, pasivne kulturalne zajednice (što je dosad kroz cijelu njenu postosmansku povijest uglavnom bio slučaj) u državu naciju (bosanskohercegovačku državu - naciju) kao aktivnu samoodređujuću političku naciju. Ostvariti bosanski 'mentalni homogenitet' (koji je moguće postići isključivo i nikako drukčije nego samo ispravnom interpretacijom bosanske povijesti). Konačno postati subjektom a ne objektom historije. Ako nekima ovo u Bosni smeta, onda vjerovatno žive u pogrešnoj zemlji. To je prelaz od pasivne subordinacije zajednice – od kolektivnog 'recesivnog subjektiviteta' ka svom osviještenom-reflektiranom, aktivnom političkom potvrđivanju - pokret da se 'Bosanstvo' (bosanske nacionalne

vrijednosti, povijest, mitovi i „budućnost“) stave u centar brige. Zadaća nadasve zahtjevna i teška za generacije koje dolaze, no (unatoč pokušajima „rastrgnuća“) nimalo utopistička. Jer, upravo prividna nemogućnost dokazuje njenu mogućnost. U tom je smislu koncept ‘Bosanstva’ jedan „ponudbeni“ koncept.

Najinspirativniji povratak u tom smislu je onaj u glamuroznu i monumentalnu bosansku medijevalnu povijest (bosanske srednjovječne države). Dosad od nje od svih etno-nacionalnih skupina u Bosni i Hercegovini nisu „bježali“ samo Hrvati. Interes za nju kod Srba prisutan je u degenerisanoj i ‘ideološkoj’ formi samo u onom obliku koji služi njihovom velikodržavnom projektu. Nažalost, kod Bošnjana taj je interes donedavno se svodio na dokazivanje ontološki „najbesmislenije“ od svih teza o tobožnjoj bliskosti bosanskog patarenstva sa islamom i pritajenog uvjerenja da to više nije njihova kultura – kao ona koja ishodi iz prethodnog „nevjerničkog“ mentalnog sklopa od kojega su se oni upravo „udaljili“ – Bošnjanima se, dakle, njihova vlastita srednjovječna povijest ukazuje kao „Druga“. U tome leži jedna od glavnih „tajni“ (ako ne i glavna) njihova povijesnog kašnjenja i neuklapanja. Od vlastite se povijesti ne da pobjeći. Svi ljudi koji su stanovali i živjeli u granicama banovske i kraljevske Bosne zvali su se Bošnjanima (što se vidi u mnogim sačuvanim poveljama i aktima Stjepana II Kotromanića, bana Kulina i Kralja Tvrtka). Ova se predosmanska bosanska povijest nepogrešivim instinktom i najsvjesnije potiskuje i zanemaruje još od Kraljevine Jugoslavije. Nema većeg gubitka za jedan narod od onoga kad zaboravi svoju monumentalnu povijest, a bosanska je najmonumentalnija na području Balkana. Oni, dakle, čija je povijest najmonumentalnija najignorantskije se odnose prema njoj. Otuda mogućnost i najurgentnija poželjnost danjašnjeg probuđivanja timotičke energije za koncept ‘Bosanstva’ i bosanske povijesti (a ne, kao što je već pomenuto, ‘osjećaja stida zbog porijekla i krivice zbog otpadništva’ – Meša Selimović). Građanin Bosne i Hercegovine mora nadasve i prije svega biti ne samo „moralno prepravljen“, nego, a što je možda još važnije – ‘povijesno obrazovan’.

Upravo zbog svoje ‘zaboravljene povijesti’ i ‘isprekidane budućnosti’, zaboravljene nacije, Bosna i Hercegovina u zadnjih 150 godina posjeduje najtraumatskiju historiju od svih južnoslavenskih naroda. Bosanci samo iz tog razloga nisu uspjeli artikulirati građanski model nacije kakav je razvila zapadna Europa u zadnjih 200 godina.

Nedavni (moderni – misli se na onaj s kraja prošlog milenija) pokušaj Bošnjana da kao dominantna etnija unutar Bosne i Hercegovine upotrijebe modernu državu da inkorporiraju druge etničke zajednice („nacije“) unutar Bosne i Hercegovine na način zapadnoeuropskog pravljenja država i procesa formiranja nacija uporno ne uspijeva zbog odlučne opozicije od drugih ‘demotičkih’ etnija (koje drže da je to pokušaj legitimacije za političku dominaciju kulturalno predominantne etno-religijske zajednice Bošnjana – Muslimana) u kojoj se zbog pomenutog izjednačavanja muslimanstva nacionosti na istu gleda kao na islamsku hegemoniju. Naravno, nije tomu samo uzrok suprotstavljenost drugih etnija unutar Bosne i Hercegovine; uzrok tomu je i slabost bošnjačke nacije, te – „nepovjerenje“ i „strah“ međunarodne zajednice. Zar i poslije toliko vremena i nakon ovolike „snage“? Zaista, čudo svih čuda! (uvijek

iznova proizvedea međunacionalna napetost na samim limesima novog rata - pa zar je to ono što njima najviše odgovara?, pa ako igdje pokazuju svu svoju slabost, licemjerje i potpunu nemoć, onda je to u Bosni najtransparentnije). Bosni (kao tipičnom mjestu „sukoba civilizacija“) dakle, nisu u stanju pomoći ni najmoćniji. Ta, zar smo toliko „krivi“ samo zato što smo htjeli „drukciju Istinu“?

Otuda centrifugalno kretanje - stvaranje nacija „po planu“ unutar polietničke Bosne i Hercegovine (naglašavanje „majorizacija“, prijetnji etno-nacionalnom teritorijalizacijom i otcjepljenjem od šire političke zajednice), a što ishodi iz dijalektičkog odnosa „iskonstruisanog“ straha od Drugog, koji kao 'kompenzaciju' proizvodi volju za apsolutnom koncepcijom tolerancije, kidanjem i činjenja upitnim bilo kakvoga zajedničkog suvereniteta ukoliko on nije predominantno „moj“ – „naš“ suverenitet i 'volje za dominacijom'.

Preko noći dolazi do pretvaranja dosad manje ili više pasivnih etnija u izrazito aktivne etno-političke zajednice (masovno nacionalno mobiliziranog pučanstva spremnog na pobune i „odvajanja“, pa i po cijenu najkrvavijih budućih oružanih sukoba) - „subjekta historije“, a za što je glavni naglasak na vlastitoj (u potpunosti ideološki falsificiranoj i iskrivljenoj) etno historiji unutar pluralnog etno-religijskog okoliša.

Kao što je već pomenuto, „isprekidanost povijesti“ i nehegemonitet 'bosanske nacije' danas se, u smislu osporavanja bosanskog suvereniteta i bosanskog političkog identiteta zlouporabljuje više nego što se to činilo u bilo kojoj multietničkoj zajednici u povijesti. Najžilaviji i najuporniji otpor dosad uopće viđen na modernoj političkoj sceni. Posljedica - svekolika retardacija Bosne i Hercegovine! Predodređenost na start iz „kašnjenja“. Jer, ukoliko budemo na „istoj crti“ – „izgubićemo“! Bosancima se ne dozvoljava, dakle apriori, bilo kakav „faire play“. Uvijek ih se drži na dovoljnoj distanci najrušilačkih topova. Samo tako se „sigurno“ od njih.

To danas, usprkos „neodobranja“ međunarodne demokratske zajednice, „nekažnjeno“ i nesankcionirano rezultira u teritorijalnom etno-nacionalizmu, separatizmu i secesionizmu (pod plaštom nikad i nigdje postojećeg koncepta „konsocijacije“ ili koncepta federalizacije ili etnoregionalizacije, a što vodi ka gutanju Bosne i Hercegovine od, nažalost, danas moćnijih i nacionalno i teritorijalno homogenijih susjeda, njenom, dakle, nestanku i iščeznuću, kao hiljadugodišnje historijsko baštinjene političke jedinice.

No, iz ovoga je sasvim pogrešno i pogubno izvoditi zaključke da bosanski multikulturalizam treba shvaćati kao nepremostivu barijeru i „prijetnju“ bosanskom nacionalnom identitetu (kako to ipak mnogi čine). Posve suprotno, kulturalni nehegemonitet bosanske nacije upravo „podstiče“ i „nagoni“, a ne priječi obrazovanje zajedničkog bosanskog nacionalnog sentimenta (Tvrtku je to uspjelo, treba li danas Bosni novi Tvrtko?). On je dobrodošao kao univerzalni „korektiv“. To Bosni treba. Zbog svog specifičnog povijesno oblikovanog kognitivnog i moralnog habitusa posebice je značajan Bošnjanima. Bošnjani ne mogu živjeti bez „Drugih“. Njima je više od svih multikulturalnost nužna. Oni su na nju „svikli“ više nego ijedan drugi narod, to je njihova sudbina i ne bune se značajno protiv nje (oni koji se bune ne razumiju

dijalektiku povijesti i bošnjački karakter). U tom se smislu za njih istodobno može tvrditi da su najtolerantniji od svih naroda koji žive u Bosni. Kao što je pomenuto, rudimenti naglašavanja značaja etno-historija počeli su već odlaskom Osmanlija. No, oni su nakon posljednje agresije na BiH zadobili najdramatičnije dimenzije (u smislu nasilnosti i agresivnosti etnonacionaliteta). Ideološke, volontarističke i 'najbedastije' konstrukcije povijesti Bosne predstavljaju, Bogu hvala, odavno stvar prošlosti. Postavlja se odsudno i odlučujuće pitanje; čija je medijevlana historija najmeritornija u smislu njene pune eksplikacije i „otkritosti“, čija je najvažnija, najizvornija, najautentičnija, čija je nacionalna „moralna geografija“ inspirativna, nadahnjujuća, nadmoćna, vrijedna preuzimanja, kad i od koga su vršene konverzije i „useljavanja“, ko je izvorno domicilan i zašto.

Bosna i Hercegovina posjeduje svoj teritorij (makar poslije Tvrtka i djelomice „osakaćen“ nesretnom i krajnje nespretnom politikom kralja Dabiše), što je posve suprotan slučaj od pojedinih etnonacionalnih skupina u njoj. Bosna i Hercegovina ima zajedničku povijest, kako onu sredovječnu, tako i onu (nakon gubitka samostalnosti) - osmanskog i habsburškog perioda (što je slučaj čak i kada je u pitanju Kraljevina Jugoslavija i Titova Jugoslavija). Unatoč minornim „odvajanjima“ i „razlikovanjima“ (isključivo u zadnje vrijeme „vještačkim“) za Bosance se općenito može reći da posjeduju i zajedničku kulturu.

Nacionalizam je doktrina koja naciju čini objektom svakog političkog napora. U tom je smislu razvijanje i afirmacija koncepta bosanskog nacionalizma za građane Bosne i Hercegovine danas potrebnije od svih drugih političkih koncepcija. Često se pominje patriotizam. No, patriotizam rezultira iz već oformljenih nacija, te je u tom smislu subordiniran i izveden koncept konceptu nacije. Bosanska 'politička zajednica', 'politička kultura' supra-ordinirana različitim etničkim kulturama heterogene populacije danas treba biti prioritet i političkog i intelektualnog napora njenih građana i naroda. Najsvesniji i već **stolječni postupak susjednih nacionalno homogenijih država** u smislu dislokacije i disolucije suvereniteta Bosne i Hercegovine i njenog teritorijalnog raskomadavanja i nestanka sa povijesne scene kao hiljadugodišnjeg političkog entiteta bit **će, ako Bog da, odlučan neuspjeh**.

U svim proteklim režimima se svjesno radilo na tome da se potisne i prešutkuje sve što je u vezi s Bosnom, njenom kulturom i prošlošću, Bosanstvom kao nacionalnom kategorijom. Osobito se prešućivala istina da je to jedna od najstarijih europskih država slavne i bogate povijesti, da su Bošnjaci jedni od najstarijih i najčičićih naroda Europe, da posjeduju najčičići i najljepši govor od svih južnoslavenskih naroda, itd.

Navedimo, u ovom smislu, jedan od najklasičnijih modernih primjera, primjer grada-tvrđave Vranduka. To se znamenito mjesto bosanske medijevalne povijesti, nedaleko od Zenice, pominjalo u bivšem režimu uglavnom po značaju izgradnje tunela u njemu. I mi, kao najmlađa generacija („pioniri“) u to doba smo o njemu znali po naporu radnih brigada koje su izgradile taj tunel. Danas, međutim, znamo da je Vranduk jedna od najsudbonosnijih tvrđava sredovječne bosanske povijesti,

omiljeno stolno mjesto pretposljednog kralja bosanskog Stjepana Tomaša, mjesto izdavanja najvećeg broja povelja i listina u njegovo doba i ujedno jedna od najsačuvanijih i najljepših srednjovjekovnih bosanskih tvrđava uopće, koja već izdaleka, na prvi pogled, svojom ljepotom neodoljivo budi memorije da je Bosna nekoć bila nešto posve drugo nego što se od nje nastojalo načiniti u novo doba (tj. da je u bitnom pripadala srednjovjekovnoj porodici zapadnoeuropskih zemalja i gotske kulture). Ta se činjenica o Vranduku nikad nije ni pomenula. Slično je sa Bobovcem, Milama. Moštrima, Visokim (prestonicama bosanskih vladara), Jajcem („slavnim kraljevskim gradom“) i mnogim drugim „zanemarenim“ mjestima i znamenitostima slavne bosanske povijesti. Žalosno da žalosnije ne može biti! Najsvjesnije uništavanje identiteta i korijena čitavog jednog naroda!

Taj je proces zatiranja sredovječne povijesti Bosne (udaljavana od njene osnovne odrednice svih sredovječnih povijesti zapadnoevropskih zemalja i osnove okupljanja i političkog identiteta tih naroda) doveo do toga da je cijeli jedan narod bio lišen osnovnog političkog oblika kojim se legitimira svaki narod, a to je nacionalni identitet. Situacija je, u vezi s tim, bila donedavno, a djelomice je i danas, takva da bosanskohercegovački Muslimani, kao temeljni baštinici srednjovjekovnih Bošnjana, ni sami ne znaju tko su, što su i kojem etničkom korijenu pripadaju. Apsurd i konfuzija je u tome što su bili dovedeni u situaciju da svoju nacionalnost dokazuju vjerskom pripadnošću, pa su tako postali jedini narod na svijetu koji su po nacionalnosti muslimani (dakle - „vjernici“ - „pokorni Bogu“ - „nacija pokornih Bogu“).

Nacionalnom bezličnošću on se obespravljavao i lišavao osnovnih vrijednosti kao kolektivitet. Naučna teorija i praksa ne zna za anacionalni narod.

U sredovječnoj je Bosni živio samo i isključivo narod Bošnjana. Nijedan dokument, povelja i listina ne aludira da je bosanskohercegovačko stanovništvo bilo višenacionalno. To, s pravom, jer znamo da je sredovječna Bosna bila jednonacionalna zemlja, jedinstvenog bosanskog naroda, zvani Bošnjani, koji su, isto tako, pripadali dvijema različitim konfesijama. Spominju se isključivo katolici i patareni. Otuda i samo otuda 'Bosanstvo' nema alternative, ono je usud i neminovnost Bosne. Šta bi to bilo drugo?

Kulin ban, kralj Tvrtko, kraljica Katarina, Stjepan II Kotromanić i drugi (iako, bar pema vani i oficijelno - katolici) bili su vladari naših predaka, i zato kulturno, nacionalno, politički i povijesno pripadaju današnjim bosanskohercegovačkim Muslimanima – kao baštinicima starih „dobrih Bošnjana“ (ako ne više, onda ništa manje nego bosanskim katolicima), ali oni pripadaju i bosanskim pravoslavcima, koji nacionalno jesu i koji se smatraju potomcima dobrih Bošnjana.

Bitna karakteristika Bosanaca u postosmanskoj povijesti je ona „nenaoružanog naroda“. Nekad 'najnaoružaniji' (u to doba je u Bosni 'sve hodalo pod oružjem' –Sima Čirković), danas najbepomoćniji. Jesu li to sami zaslužili, jesu li krivi za taj „usud“? Kroz cijelu svoju povijest, kada je politika u pitanju, njihova osnovna odlika je, uglavnom, pasivističko odbrambena priroda. Bosna je raspolagala sa osam oblasnih vojski, budući da se država sastojala od osam oblasti. Jezgro 'slavne bosanske vojske'

bili su banski, a kasnije kraljevski odredi koji su predstavljali stalnu vojsku. Bile su to, ustvari, posade kraljevskih gradova. Često puta, čuvši samo zveket i grmljavinu približavajuće bosanske vojske, neprijatelj je napuštao bojište. O kako moćnoj vojsci se radilo govore slavne pobjede bosanske vojske kod grada Sokola (blizu Jajca) i pod Srebrenikom (iznad Tuzle) nad Mađarima za vrijeme kralja Tvrtka. Upravo ovaj osjećaj viteštva, kojim su se nadasve odlikovali naši preci, treba naročito njegovati i razvijati kod mladih generacija Bosanaca, jer će iz njega ponovno nastati renesansa bosanske duhovnosti i identiteta.

Najveći i notorni narušitelji bosanskohercegovačkog suvereniteta dolaze iz najvještačkije i najagresivnije političke tvorevine u historiji modernih političkih sistema tzv. „srpske republike“ unutar Bosne i Hercegovine. U tom smislu valja istražiti i elaborirati malo šire genezu pravoslavlja i „Srpstva“ unutar ove zemlje.

Pravoslavci dolaze u srednju i zapadnu Bosnu tek s dolaskom Turaka. Turci su iz smederevskog sandžakata dovodili i pokojeg pravog etničkog Srbina. U cijeloj Bosni ne nalazimo traga ni pravoslavnim svećenicima ni crkvama sve do pada Bosne 1463. godine. Bosansko pravoslavno stanovništvo, koje se danas priznaje Srbima, kasniji su doseljenici u Bosnu sa strane. U srednjovjekovnoj Bosni nije bilo Srba. Muslimani su dobro znali da između njih i Srba ne postoji nikakvo narodno srodstvo. Oni su znali da su Srbi u Bosni i Hercegovini strani došljaci. Srbi nisu uzimali učešća u islamizaciji, jer pravoslavci nisu prelazili na islam.

U srednjovjekovnoj Bosni prva povelja koja spominje ime „Srbina“ jeste ona bana Ninoslava, koja je bila napisana za dubrovačkoga kneza Žan Dandola (1232. – 1235.). Međutim, u toj se povelji ne govori o bosanskim Srbima nego o Srbima iz tadašnje kraljevine Srbije koji su pronosili robu dubrovačkim trgovcima u Bosnu. U istom smislu govore Ninoslavljeve povelje iz 1240. i 1249. godine.

Prva mogućnost doseljavanja stalnog broja Srba u Bosnu nastaje 1366 -1373., kada je bosanski ban Tvrtko osvojio i s Bosnom sjedinio Podrinje između Pive i Lima. U tom kraju etnički Srbi stanovali su od svoga dolaska na Balkan, pa do Tvrtkovih vremena i Podrinje je pripadalo srpskoj državi.

Prva povelja koja spominje etničke Srbe u Bosni u području rijeke Neretve jeste povelja Jurja Hrvatinića, bratića hercega Hrvoja, iz 1434. godine. U tim poveljama priznaje nekim bosanskim knezovima da na svojim imanjima mogu držati Srbe (kao stočare ili vojne najamnike).

Novi priliv etničkih Srba započinje austrougarskim zaposjednućem Bosne. Austrijski pokušaj stvaranja bosanskog jezika i „bosanske narodnosti“, na najveću žalost, nije uspio.

Austrija je učinila najveću uslugu 'Srpstvu' kada je 1905. godine odobrila Statut za crkveno-školsku upravu „Srpske pravoslavne vjere“. Tim je zakonom Austrija službeno priznala da su svi pravoslavci u BiH Srbi, s čim je zadala zadnji, smrtnosni udarac svojoj „bosanskoj narodnosti“ i širom otvorila vrata srpskoj promidžbi u BiH. Pravoslavnoj vjeri u Bosni je implicite priznat srpsko-nacionalni karakter. Anomalija je to veća što nijedna pravoslavna crkva u Europi nema nacionalne oznake. Sada

ona u Bosni posta preko noći srpskom. Naravno, da je ozakonjenjem 'Srpstva' na vjerskom području ozakonjena svaka agitacija za 'Srpstvo' (čit. za Srbiju) - i na političkom polju. Tako Bosna bude proglašena srpskom zemljom, muslimani Srbima, koji su se odmetnuli od vjere, te ih treba vratiti pravoslavlju. Hrvati su proglašeni austrijskom tvorevinom.

Srbi poistovjećuju vjeru s narodnošću. Prema tome, da neko bude pravi Srbin on treba da bude pravoslavac- odatle naziv srpsko-pravoslavna vjera.

Ovo doseljavanje Srba u Bosnu pojačano je od godine 1918., kada je Bosna došla u sastav sa samom Srbijom. Počevši od 1945. godine, znatan broj bh. Srba iselio je u Vojvodinu. Ipak se stalan priliv etničkih Srba i dalje nastavljao u BiH putem vojničkih obitelji, a napose uposlenjem radnika Srbijanaca u raznim industrijskim poduzećima širom cijele Bosne.

Bosna i Hercegovina se, u smislu cijepanja njenog povijesno naslijeđenog nacionalnog i teritorijalnog identiteta ukazuje kao „lešina“ („crvotočna država“ - Vladimir Čorović) oko koje se otimaju najrazličitiji strvinari – koji iz daljine (i povijesne i teritorijalne, nepogrešivo osjete „zadah“ raspadajućeg suvereniteta). No, na svu sreću, oni su ipak samo 'strvinari', a ne pravi predatori. „Pohlepni na novac, gramezljivi za vlast, zagriženi u uzajamnoj borbi, velikaši su razjedali državu, ogorčavali podanike i ubijali svako osećanje dužnosti, vernosti i ljubavi za ma koju svetliju stvar. Kao što su manji knezovi i vojvode pljačkali pojedince i karavane, tako su veliki harali državu, koja je sve više počela dobivati izgled crvotočine“ - Vladimir Čorović, *Historija Bosne*, 1940., 410. Ne može li se i danas primijeniti ista optužba – nažalost, da.

Jedna od najsudbonosnijih kolektivnih konverzija na području Balkana je ona prelaska Bošnjana na islam – otprilike do 1630. godine većina - 80 posto katolika i pripadnika bosanske crkve – patarena je prešlo na islam - dr. Dominik Mandić, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, 1967.).

Bosna nije pokrivena samo 'tepisima' nego i 'tvrđavama'. Što znači da je „boj“ bio njena povijesna supstanca, a ne „odmaranje“. Nakon Osmanlija Bošnjane se otrglo od boja, njima se boj nije „dozvoljavao“. Kao narod tragač, vječiti povijesni tragač za eshatološkim istinama i eshatološkim spasom, za 'metafizičkim imunitetom' (P. Sloterdijk) nijedan drugi narod u Europi nije plaćao većom političkom (čit. najkrvavijom) cijenom svoje konverzije nego što su to učinili Bošnjani kroz cijelu svoju zabilježenu historiju. Narod je to koji je kroz cijelu svoju historiju žrtvovao politiku radi vjere.

GEOPOLITIČKI POLOŽAJ BOSNE I HERCEGOVINE U EVROPI

1. SAŽETAK

Geopolitički položaj jedne države, u značajnoj mjeri, utječe na njeno uključivanje u ekonomske, političke i sigurnosne integracije, tačnije na njen ukupni razvoj.

Bosna i Hercegovina, kroz istoriju pa sve do sadašnjeg perioda, imala je i ima specifično geografsko, kulturno-religijsko i istorijsko geopolitičko okruženje. Poznato je da je BiH geopolitička laboratorija za EU i međunarodnu zajednicu i to znatno usložnjava njen put prema integracijama u Evropsku uniju. Međutim, u tom procesu integracija BiH ima vrlo značajne geopolitičke potencijale. Putem geopolitičkih inicijativa BiH je aktivno uključena na regionalnom i globalnom nivou, a izgradnja i razvoj savremene saobraćajne mreže je u skladu su smjernicama razvoja panevropskih transportnih koridora.

2. UVOD

U konceptualnom i dinamičnom smislu, geopolitički položaj neke zemlje predstavlja najznačajniji konstitutivni element kompleksnog geografskog položaja koji obuhvata prirodne, ekonomske, političke i geografske faktore. Pomenuti element sintetizuje stanje demogeografskih, kulturnih i prirodnih potencijala. Sadrži utjecaje geografskih faktora na političko-istorijski proces i uslovljava razvoj države i mogućnost njenog uključivanja u ekonomske, političke i sigurnosne integracije.¹

Savremeni procesi na svjetskoj razini obilježeni su uspostavom novog geopolitičkog poretka i u formi globalizacije kao i izraženijim regionalizacijama, koje su ostavile krupne promjene i na prostoru BiH. U okviru regionalizma jugoistočne Evrope i zapadnog Balkana geopolitički položaj BiH zadržao je neke karakteristike iz bivše SFRJ (Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije) kao što su centralni položaj i multietnička struktura. Od strane EU, trenutno je aktuelna uspostava transgraničnih regiona, s ciljem umanjavanja značaja državnih granica (globalizacija). Takav proces podrazumijeva međugraničnu saradnju, tačnije kretanje radne snage i kulturnu saradnju, što je najznačajnija oblast u odnosima balkanskih zemalja koje

1 Grčić, M.: Politička geografija, Geografski fakultet, Beograd 2000.

su nacionalno heterogene. Region jugoistočne Evrope je multietnički a time i multikulturalni, a BiH je u tom pogledu originalan primjer dobre prakse. Kulturne pokrajine² se ne poklapaju sa granicama država, kako na području EU, tako i na području jugoistočne Evrope, odnosno Zapadnog Balkana. Ovdje je analiziran položaj BiH u odnosu na globalne geopolitičke strukture kao i u odnosu na geopolitičko okruženje na Zapadnom Balkanu. Položaj BiH u odnosu na globalne geopolitičke cjeline treba posmatrati u kontekstu podjele svijeta na dvije cjeline, odnosno na Hiterland i Riminald. Središnji prostor između njih su tačke sukoba interesa. U skladu s tim, Fergriv je pojas između pomorskih i kopnenih sila nazvao “zona pritiska”³

Novu podjelu svijeta ustanovio je Koen i iz nje proizilazi “hijerarhijska organizacija prostora”. Takvu strukturu činila su geostrateške regije i područja, države i regije unutar država. Prvo i najvažnije mjesto u hijerarhijskoj skali podjele su dva područja, odnosno pomorsko i euroazijsko kontinentalno. U ovim područjima, po Koenu, se odvijaju globalni geostrateški odnosi, a unutar njih se nalaze regije koje su oblikovane kao političke, ekonomske, kulturne i vojne cjeline. Iza geopolitičkih područja nalaze se nezavisne regije: južna Azija, Bliski Istok, srednja Evropa i istočna Evropa.

U globalnom geopolitičkom pogledu, prostor jugoistočne Evrope ima poseban tretman.

Kao prostor na kome se odvijaju dezintegracioni procesi, termin Balkan na zapadu ima izuzetno negativno određenje, jer nije u skladu sa integracionim procesima u Evropi.

Ukoliko je regija nestabilna, postoji veća mogućnost upliva posebnih strategijskih interesa, a ukoliko je regija stabilna, zajednički interesi postaju dominantni. Interes svih balkanskih zemalja jeste njihova međusobna multilateralna saradnja, jer u globalnim odnosima sve zemlje nastale raspadom Jugoslavije su male.

Solunskom agendom iz 2004. godine, zapadni Balkan je dobio šansu da se integriše u EU, pa je zemljama data šansa da se integrišu u zajednicu naprednih evropskih zemalja, čime bi negativna konotacija Balkana konačno bila promijenjena.

Jedna od važnijih karakteristika geopolitičkog položaja Bosne i Hercegovine jeste njena pripadnost “sanitarnom koridoru” u kome se prepliću interesi srednje Evrope, Evroazije, atlantizma i islamskog svijeta. Balkanski geopolitički čvor je takav da se na tom području sudaraju Evroazija (Rusija) i Mitelevropa (Njemačka). Između njih se nalazi sanitarni koridor koji je u savremenom geopolitičkom pogledu pomjeren iz srednje Evrope prema istočnoj Evropi.

Na prostoru Balkana, atlantizam (prema Duginu, A.), ima značajne geopolitičke interese koje ispoljavaju Velika Britanija i Francuska, a odnedavno i SAD. Kao protivteža atlantizmu, Njemačka nastoji obnoviti svoju poznatu dijagonalu iz prvog svjetskog rata (Drang naht Osten) 5B ili Berlin-Beč-Beograd-Bukurešt-Bagdad. Ujedinjena Njemačka svojim ekonomskim potencijalom nastoji kroz direktna ulaganja

2 Bufon, M.: Politična Geografija Založba Annalais Koper, 2007.

3 Fairgrieve, J.: War and Change in World, University of London press, London, 1925.

ući u navedene zemlje i napraviti ih ekonomski ovisnim. Geoprostor BiH je pod uticajem arapsko-islamskog svijeta i najveći uticaj tu imaju Turska, Iran i države Bliskog Istoka.

3. POLITIČKO-GEOGRAFSKO OKRUŽENJE BOSNE I HERCEGOVINE

Da bi sagledali političko-geografski, odnosno geopolitički položaj BiH, na jedan nov i objektivan način, potrebno je uvažiti niz specifičnih društvenih i prirodnih faktora koji neposredno uslovljavaju njen istorijski i geopolitički razvoj. Elementi strukture geopolitičkog okruženja BiH su:

1. Geografski: Balkan , Dinaridi , Posavina i Podrinje,
2. Kulturno-religijski: Mediteranski, Srednjeevropski, Maloazijski, Katoličanstvo, Pravoslavlje i Islam,
3. Istorijsko-geopolitički: Mitelevropa, (Drang nach Osten), Euroazija (Rusija), Atlantizam (po Duginu), SAD, Velika Britanija, Francuska i nacionalni projekti Velika Srbija i Velika Hrvatska,
4. Savremeno-geopolitički: NATO, MAP , Evropska unija, Evropske organizacije.

Geografsko okruženje

Bosna i Hercegovina sa Koridorom 5C se uključuje na putne pravce koji povezuju Evropu i Aziju . Pripada južноеvropskom , balkanskom i posavskom geoprostoru, pa je tako oduvijek predstavljala raskršće različitih civilizacijskih tokova. Otuda i njena specifičnost u multikulturalnosti i multietničnosti, odnosno suživotu različitosti. Po svom nacionalnom sastavu je vrlo heterogena . Osim Bošnjaka, Srba i Hrvata, na području BiH žive i pripadnici drugih nacionalnih manjina. Oblik teritorije BiH je poluprikupljen i to rezultira velikom dužinom granica kilometara (kopno obuhvata 774 kilometra i more 13 km).⁴ Veći dio granice BiH je prirodno jak i ide preko grebena planina Dinarida, dok je značajan dio granice, tj. 48,8 %, riječni i kao takav je prirodna prepreka. BiH je i pomorska država sa dužinom mora od 13 kilometara. Graniči sa državama: Srbijom, u dužini od 357 kilometara, Crnom Gorom od 254 kilometra i Hrvatskom od 932 kilometra.⁵ Kvalitet međudržavnih odnosa bitno utječe na geostratešku osjetljivost granica. Ovdje treba istaći da BiH još nije u potpunosti riješila pitanje granica sa Srbijom i Hrvatskom. Geopolitički položaj u velikoj mjeri zavisi od fizičkog (morfološkog faktora) i prirodnih veza. Veza sa Panonskom nizijom i srednjom Evropom ostvaruje se preko Hrvatske i dalje preko Mađarske. Vezu sa Dunavom ostvaruje otvaranjem kanala Rajna-Majna- Dunav-Crno More i luke Bliškog Istoka, te preko rijeke Save, koja je plovna i ulijeva se u Dunav kod Beograda. Ravničarsko obradivo poljoprivredno zemljište⁶ u BiH do 200 m.nv. iznosi 6.655 km²

4 Statistički godišnjak, Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine Sarajevo.2005

5 Ibid , str. 52

6 Procjena ugroženosti FBiH od prirodnih i drugih nesreća . Vlada Federacije BiH. Publikacija. Sarajevo 2005.

ili 13,7% ukupne površine, a nalazi se u Posavini, Podrinju, kao i uz rijeku Vrbas i Bosnu. Od ukupne površine BiH, na šume i šumsko zemljište otpada 53% ukupne površine države.⁷

Kulturno-religijsko

Geoprostor BiH pripada središnjem dijelu zapadnog Balkana. Tokom istorije, u širem okruženju BiH razvilo se nekoliko kultura: starogrčka, rimska, vizantijska, germanska i islamska. One su imale velikog utjecaja na razvoj cjelokupnog prostora Zapadnog Balkana. Neposredan utjecaj na istorijski razvoj BiH imala su tri kulturno-civilizacijska kruga: balkanski, srednjeevropski i maloazijski. Sva tri kruga u različitim periodima istorijskog razvoja bili su prisutni na prostoru države BiH. Sa stanovišta etnokonfesionalnih odnosa, središte balkanskog geopolitičkog čvora locirano je na zapadnom dijelu Balkanskog poluostrva, odnosno na prostoru Bosne i Hercegovine.

Savremeni kulturno-religijski položaj BiH je složen i nalazi se na spoju tri kulturno civilizacijska kruga, odnosno na sudaru različitih etničkih, kulturnih i religijskih faktora. Otuda i njena važnost kao modela za rješavanje multikulturalizma na nivou EU.

Istorijsko-geopolitičko

Preko Balkana bio je usmjeren prodor turskih snaga u Evropu, kao i opšti smjer germanskog interesnog prodora prema jugoistoku (Drang nach Osten). Na području Balkana prisutan je i utjecaj Rusije, sukob koji atlantizam vodi protiv Evrope, a prije svega protiv Njemačke i Rusije, koristeći sva sredstva od političke „divida et imperia“, do vojnih intervencija Atlantskog Saveza.

Savremeno-geopolitičko

Krajem devedesetih godina 20. vijeka, Balkan je doživio značajnu geopolitičku tranziciju, odnosno zahvaćen je procesom globalizacije i eurointegracija. Dezintegracija bivše SFRJ je proizvod prestanka Hladnog rata, rušenja Berlinskog zida 1989. godine, kao i geopolitike Srbije i Hrvatske u borbi za regionalnu premoć na zapadnom Balkanu. Rješenje je u integraciji Zapadnog Balkana u Evropsku uniju, a prije svega u regionalnom povezivanju zemalja Balkana, uz demografsku modernizaciju i europezaciju čitavog prostora.

Geostrateška kičma BiH i njen značaj sa političko-geografskog aspekta

Naziv „geostrateška kičma“ u političko - geografskoj terminologiji ne postoji i ovdje ga uvodim kao novi termin, a sa osnovnim ciljem da izrazim značaj geostrateške kičme za održivost Bosne i Hercegovine. Po meni, geostratešku kičmu čine:

- rijeka Bosna i Neretva sa postojećim komunikacijama koje prate njihove tokove, kao i orografske karakteristike prostora neposredno uz te komunikacije,
- planinski prevoj Ivan Sedlo i prevoji Makljen, Karaula i Komar,

⁷ Ibid, str.3

- Sarajevsko-zenička regija, koja se nalazi na trasi strateške kičme, gdje se nalazi i geometrijski centar Bosne i Hercegovine (naselje Rakovica, oko 20 kilometara udaljeno od Sarajeva i neposredno uz komunikaciju Sarajevo –Mostar).

Rijeke Bosna i Neretva su meridijanskog karaktera, i na određen način se nastavljaju jedna na drugu, od Jadranskog mora pa do ušća rijeke Bosne u Savu. Skupa sa postojećom orografsko-hidrografskom okolinom, predstavljaju jednu tehnogenu, odnosno fizičko - geografsku cjelinu.

Važna kapija prema i iz Bosne i Hercegovine je Ivan – sedlo, 959 m.nv. Kako kroz historiju, tako i sada ima značaj, kako u geostrateškom, tako i u političko- geografskom smislu, koji se ogleda u nastojanjima geopolitičara iz hrvatskog korpusa koji ga prikazuju kao dio vjekovnog hrvatskog područja sa širom okolinom srednje Bosne i Lašvanske doline.

Sarajevsko-zenička regija je političko geografski centar Bosne i Hercegovine, koji je bio i ostao okosnica opstanka i razvoja u teritorijalnom pogledu. Ova regija je na središnjem dijelu strateške kičme i iz nje se grana komunikacijski snop na istok i zapad Bosne i Hercegovine.

Kroz historiju, pa do današnjih dana, pomenuta područja su bila karavanski putevi, a kasnije kolski, da bi u novije vrijeme postali najznačajniji putevi za transport strateških sirovina i gotovih proizvoda za cijelu BiH.

Orografska-hidrografska putna kičma za slučaj ugrožavanja suvereniteta i integriteta BiH, prvenstveno od strane susjeda, Srbije i Hrvatske, domaćim snagama omogućava pogodne uslove za odbranu taktičkog, operativnog i strateškog značaja.

U Bosni i Hercegovini postoji devet planinskih prevoja, koji su sa aspekta odbrane za slučaj napada, geostrateški objekti, a među najznačajnije spadaju:

1. Makljen (1.123.m.nv.) zatvara komunikaciju Bugojno-Jablanica, a strateška kičma ide dolinom rijeke Neretve, koja prolazi kroz Jablanicu,
2. Karaula (996. m. nv.) zatvara put Tuzla-Sarajevo, odnosno geostratešku kičmu dolinom rijeke Bosne.
3. Komar (965. m . nv.), Donji Vakuf - Sarajevo zatvara geostratešku kičmu prema Zenici, odnosno rijeci Bosni.

Projektovana putna komunikacija sa infrastrukturom je ustvari Koridor 5C, čija se trasa u potpunosti poklapa sa pomenutom geostrateškom kičmom. Ovaj koridor je Evropska unija dodijelila BiH kao najkraći put, odnosno vezu između srednje Evrope i Jadranskog mora. Evropa je na ovaj način pojačala političko-geografsku poziciju BiH. Prema mojim istraživanjima, koridor 5C pokriva površinu od 10.226 km² ili približno 20% ukupne površine države BiH, gdje približno živi oko 1.800.000 stanovnika, što je prema nepotpunim podacima Agencije za statistiku BiH, približno 50% ukupnog stanovništva u BiH. Kao strateška kičma BiH, Koridor 5C će svojom izgradnjom u značajnoj mjeri ojačati ekonomsku poziciju stanovništva koje se nalazi uz koridor. Prema njemu će gravitirati približno oko 2.000.000 stanovnika BiH, različitih nacionalnosti, što će sigurno imati pozitivnog efekta na bolji suživot. Na ovaj

način koncentracija stanovništva će biti usmjerena prema njemu, a što će također, u značajnoj mjeri, još više poremetiti urbanu strukturu stanovništva na prostoru cijele BiH. Na ovaj način, strateška kičma dobija još više na političko-geografskom značaju. Stanovništvo uz koridor imaće učešće od 63% bruto nacionalnog dohotka. Shodno tome, Koridor 5C će objediniti ljudske, privredne i tehničko-tehnološke resurse. Koridor 5C je, isto tako, i evropski transportni koridor koji svojim odvojcima povezuje Španiju, Italiju, Sloveniju, Mađarsku i Ukrajinu. On treba da, preko Sarajeva, poveže i Budimpeštu sa Pločama. Ovaj autoput kroz BiH ima dužinu od 308,8 km, za čiju su izgradnju neophodna sredstva u iznosu od 2,3 milijarde eura.

Geopolitički značaj država na Balkanu

U političko-teritorijalnom smislu, geoprostor koji ima najveći geopolitički značaj jeste BJR Makedonija, koja ima svoju državnost nepriznatu od susjeda. Sa vojnopoličkog stanovišta, najvažniji centar geopolitičkog čvora je Turska, koja je zasigurno vojni i ekonomski gigant. Geopolitički značaj Turske proističe iz nekoliko faktora, a to su: kontrola moreuza kao najpovoljniji most između Evrope i Azije; neposredne blizine drugih geopolitičkih čvorova, kao što su: Kavkaz, srednja Azija i Bliski Istok; članstvo u NATO, te vojnopolitičko pokroviteljstvo od strane SAD.

Bosna i Hercegovina u Institucionalnoj karti jugoistočne Evrope

Bosna i Hercegovina je članica Centralnoevropske inicijative (CEI), kandidat za člana Crnomorske ekonomske inicijative (CSE), članica Savjeta Evrope (SE), članica Organizacije za Evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS), ušla je u Međunarodni akcioni plan (MAP) koji je zadnja stepenica na putu prema NATO, a potpisala je i Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa (SSP) sa Evropskom unijom (EU). Bosna i Hercegovina je uključena u Jadransku inicijativu, zajedno sa Crnom Gorom, Hrvatskom i Slovenijom. Iako geografski ne pripada tom prostoru, Bosna i Hercegovina je, zajedno sa Češkom, Hrvatskom, Poljskom, Slovačkom i Slovenijom i u Srednjeevropskoj inicijativi. Također je uključena i u Balkansku inicijativu, zajedno sa Crnom Gorom, Hrvatskom i Srbijom.

ZAKLJUČAK

Geopolitički položaj Bosne i Hercegovine na Zapadnom Balkanu, svojim centralnim položajem, predstavlja nezaobilazan prostor u povezivanju njegovog zapada i istoka, te sjevera i jugoistoka.

Analizom geopolitičkog položaja BiH, uočava se prožimanje četiri velika prostora: Euroazije (Rusija), Mitelevrope (Njemačka), Turske i Arapskog svijeta.

Bosna i Hercegovina ima određen značaj u svojoj tranzitnosti, jer se naslanja na glavni panevropski Koridor X, koji čini vezu između jugoistoka Evrope i srednje Evrope.

Geografski položaj BiH je ishodište suživota tri najveće svjetske religije: pravoslavlja, katoličanstva i islama, kao negacije Hangtingtonovog sukoba civilizacija.

BOŠNJACI U AGRARNOJ REFORMI OD 1919. DO 1931. GODINE

Od brojnih nepravdi koje su kroz razdoblje duže od pet stoljeća snašle bosanske Muslimane kao i Muslimane Sandžaka, Makedonije, Kosova i Metohije, napose nakon Berlinskog kongresa 1878. godine, kao i nakon ulaska Bosne i Hercegovine u sastav Kraljevine SHS, 1918. godine, (proglašenje bosanskog jezika u *srpsko-hrvatski jezik*, izmjena velikog broja naziva naseljenih mjesta i ukidanje odrednice *bosanski* ispred njihovog naziva, ukidanje vjersko-prosvjetne autonomije i dr.), "oduzimanje poljoprivrednog i šumskog dijela zemljišta od zemljovlasnika i njihovo dodjeljivanje bezemljašima, zemljozakupcima kmetovima, najamnim radnicima i beglučarima u okviru tzv. agrarne reforme u periodu 1919. do 1931. godine, sigurno je najteža. Glavninu novih zemljovlasnika činili su pripadnici srpske nacionalnosti".¹

"Bosanskohercegovački Srbi, kao bivši kmetovi, posjedovali su baštine u Hercegovini i dijelu Bosne, koja je bila u sastavu zemlje hercega Stipana Vukčića – Kosače, vrlo često su u Bosni sticali baštine nakon njihovog preseljavanja iz Crne Gore, Hercegovine, sa Kosova i zapadne Srbije u tada geografsku Bosnu, naročito poslije pada Bosne u turske ruke"²

"Zemlja koja im je dodjeljivana pripadala je pripadnicima Crkve bosanske, koje je 1459. godine protjerao kralj Stjepan Tomaš i pripadnicima Katoličke crkve koji su pred Turcima pobjegli u Mletke ili Austriju"³ Međutim, time su bile podmirene potrebe Srba koji su u geografsku Bosnu naseljavani do početka XVII vijeka.

Svi kasniji doseljenici uglavnom su dolazili kao zemljozakupnici, jer tada zemlje kao baštine više nisu dodjeljivane.

"Tako je do 1918. godine samo jedan dio tadašnjih *rišćana*, odnosno Srba (od druge polovine XIX vijeka o. p.) posjedovao poljoprivredno i šumsko zemljište. To je bio jedan od razloga da su Srbi stalno postavljali zahtjeve za dodjelu zemlje, napose one koja je bila u vlasništvu aga tzv. *kmetovska selišta*".⁴ Nastojanja u tom pravcu bila

1 Imamović, M., *Historija Bošnjaka*, Preporod, Sarajevo, 1998, str. 438.

2 Truhelka, Č., *Historička podloga agrarnog pitanja u Bosni*, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1915, str. 1.

3 Isto, str. 2.

4 Isto, str.6.

su osjetno pojačana nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1908. godine, odnosno nakon ustanovljenja *Bosanskog sabora*.

U *Bosanskom saboru* postojao je *Klub Srba poslanika*. Ovaj Klub je pokrenuo raspravu o stanju zemljovlasničkih odnosa nad kmetским selištima.⁵

“Od Zemaljske vlade za BiH zatraženi su službeni podaci o vjerskoj strukturi zemljovlasnika (aga) i zemljozakupaca (kmetova). Sređeni podaci po naseljenim mjestima i selima pokazali su da skoro isključivo vlasništvo nad kmetским selištima imaju zemljovlasnici muslimani (age), a da ogromnu većinu zemljozakupaca (kmetova) čine pripadnici pravoslavci (srpske nacionalnosti).”⁶

Na temelju tih podataka *Klub Srba poslanika* zatražio je izmjenu vlasničke strukture nad zemljištem u okviru kmetovskih selišta. Bosanskohercegovački sabor u februaru 1911. godine donio je *Zakon o fakultativnom (slobodno opredijeljenom o. p.) otkupu kmetova*⁷, jer nije postojala nikakva druga mogućnost prelaska zemlje u ruke zemljozakupaca (kmetova).

Zemaljska vlada za BiH utemeljila je posebnu Komercijalnu banku za BiH sa erarnim kapitalom. Zadatak banke bio je da kmetovima dodjeljuje kredite po vrlo povoljnim uvjetima (rok otplate na 50 godina sa kamatnom stopom od 4%), kako bi mogli otkupiti selišta kojima su bili zemljozakupci.⁸ Ovaj je posao bio dobro krenuo, ali nije mogao pokazati veće rezultate zbog početka Prvog svjetskog rata, u julu 1914. godine.

“Prestolonasljednik Aleksandar Karađorđević (Aleksandar I, od 1921. godine, nakon smrti oca Petra kralj KSHS o. p.)”⁹ donio je u februaru 1919. godine tzv. *Prethodne odredbe o pripremi agrarne reforme*,¹⁰ na temelju kojih je u ruke pravoslavnih zemljokupaca prešlo 775.233 ha, pretežno obradivog poljoprivrednog zemljišta. Uvjeti otkupa bili su krajnje nepovoljni za zemljovlasnike (age): rok isplate 50 godina sa plaćanjem u odnosu 50 : 50 % u gotovini odmah, odnosno u bonovima, sa 4% kamate. Određena naknada za zemljište bila je izuzetno nepovoljna po jedinici površine. Ono što treba posebno istaći jeste činjenica da su se Odredbe odnosile samo na područja koja su bila 1912. godine izvan državnih granica Kraljevine Srbije. U Članu 21. Odredbi pisalo je sljedeće: “Ove odredbe se ne odnose na teritoriju Srbije koje je ona granice imala do 1912. godine.”¹¹ Tako su tzv. *agrarnom reformom*

5 Ustavom iz 1910. godine Bosna i Hercegovina je dobila svoj Sabor kao neku vrstu parlamentarnog tijela, mada sa veoma ograničenim legislativnim zakonskim pravima. Bosanski sabor je sastavljen kombinacijom socijalnog, nacionalnog i virilističkog kurijalnog sistema, veoma složenog karaktera.

6 Službene statistike austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini i druga službena dokumenta nisu uvažavali nikakve narodnosti nego samo vjeroispovijesti, tako da su oni bosanske muslimane nazivali muhamedanci.

7 Fakultativni otkup kmetova slobodno opredijeljenih nagodba je između zemljovlasnika (age) i zemljozakupca (kmeta). Ovaj zakon izglasao od Bosanskog sabora dobio je carevu sankciju u junu 1911. godine.

8 Zemaljska Vlada za BiH je od samog početka svoje uprave u BiH, raznim podsticajnim mjerama olakšavala zemljokupcima (kmetovima) da otkupljuju svoja kmetška selišta.

9 Erić, M., *Agrarna reforma u Jugoslaviji, 1918 -1941.godina*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1958, str. 370.

10 Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme od 25. februara 1919, Sl.novine KSHS, broj 11/1919.

11 Isto, Član 21.

mogle biti obuhvaćene sve zemlje u kojima su zemljovlasnici bili muslimani (Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora, Kosovo i Metohija).¹²

Da bi se oduzimanje zemlje od muslimanskih zemljovlasnika u Bosni i Hercegovini moglo zaokružiti, donesena je 1920. godine *Uredba o beglučkim zemljištima*¹³, koja je 1921. godine ozakonjena. Na temelju te Uredbe oduzeto je begovima 400.072 ha pretežno obradivog poljoprivrednog zemljišta i dodijeljeno najamnim radnicima – nadničarima (beglučarima), najčešće srpske nacionalnosti. Uvjeti otkupa ovdje su bili još nepovoljniji nego kod otkupa kmetovskih selišta, aginske zemlje. Ni age ni begovi nikada nisu do kraja naplatili svoju zemlju, čak ni po cijenama koje je odredila Vlada Kraljevine SHS (begovi su do početka Drugog svjetskog rata naplatili samo 4% od procijenjene vrijednosti, što znači da bi zemlja, s obzirom na to da nije glavno isplaćeno, trebala još uvijek biti njihovo vlasništvo). Oduzimanjem aginske i begovske zemlje bosanskohercegovačkim veleposjednicima je **oduzeto ukupno 1.175.305 ha najkvalitetnijeg poljoprivrednog zemljišta**. To je predstavljalo čak 46,2 % ukupne poljoprivredne površine u Bosni i Hercegovini, odnosno gotovo jednu četvrtinu (23,1%) od njene ukupne državne teritorije.

Raznim uzurpacijama, utemeljenim na brojnim uredbama i naredbama, zemljoradnicima pretežno srpske nacionalnosti (pod firmom ratnih dobrovoljaca, invalida i beskućnika bezemljaša) **pripalo je i oko 600.000 ha državnog šumskog zemljišta**. Prema tome, zemljoradnici srpske nacionalnosti **dobili su u posjed ukupno 1.675.305 ha zemlje, što je činilo ukupno 32,8% od ukupne teritorije Bosne i Hercegovine**.

Prilikom priprema za višestranačke izbore, u mjesecu novembru 1990. godine, rukovodstvo *Srpske demokratske stranke* počelo je tvrditi da gotovo dvije trećine ukupne površine Bosne i Hercegovine katastarski pripada zemljoradnicima srpske nacionalnosti. Ovu veliku neistinu prihvatili su, nažalost, i neki svjetski političari. Na sreću, podaci o postotnom udjelu nisu ni približno tačni. Međutim, Srbi nisu kazali na koji način su dolazili do te zemlje. Prešutjeli su da su do zemlje uglavnom dolazili kao saradnici Turaka ili oduzimanjem od zemljovlasnika muslimana.¹⁴

Oduzimanje zemljišta od muslimanskih zemljovlasnika imalo je smišljenu pozadinu: "oduzeti muslimanima ekonomsku osnovu za život i time ih onemogućiti u razvoju".¹⁵ Razumljivo je da su glavninu bošnjačko-muslimanskih intelektualaca davale begovske i aginske porodice, dakle, one koje su bile finansijski moćne i bile su društvena elita. Nakon tzv. *agrarne reforme* mnoge su od njih počele potpuno propadati i održavale su se jedino prodajom pokretne imovine. Dakle, oni su izgubili ekonomski i politički položaj koji su do tada imali.¹⁶

12 Erić, M., *Agrarna reforma...*, str. 371.

13 *Uredba o postupanju s beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovini* od 14. februara 1920, *Sl. Novine KSHS*, Broj 40 (od 22. februara 1920).

14 Truhelka, Č., *Historička podloga agrarnog pitanja...*, str. 15.

15 Imamović, M., Hrelja K., Purivatra A., *Ekonomski genocid nad bosanskim Muslimanima*, MAG, Sarajevo, 1993, str. 7.

16 Spaho, M., *Financijske prilike u BiH od 1878. do 1918*, *Kalendar "Narodna uzdanica"*, II/1943, str. 93.

Ono što nije oduzeto u periodu između dva svjetska rata dovršeno je u okviru tzv. "agrarnih reformi i kolonizacija, uzurpacija i konfiskacija imovine" iza Drugog svjetskog rata, od 1945. godine. "Trebalo imati u vidu da agrarna reforma svugdje u svijetu predstavlja jednu u nizu mjera za poboljšanje poljoprivredne proizvodnje okrupnjavanjem zemljišnih kompleksa, a nikako mjeru promjene vlasništva nad zemljom".¹⁷ Govorilo se o oduzimanju krupnih posjeda, iako takvih gotovo i nije bilo u Bosni i Hercegovini, jer se radilo o krupnim zemljovlasnicima nad većim brojem manjih zemljišnih kompleksa, ponekad čak i međusobno vrlo udaljenih. Veliki su posjedi oduzimani i u Slavoniji, ali ne i u Pomoravlju.

Već od priprema za stranačke izbore, u jesen 1990. godine, rukovodstvo *Srpske demokratske stranke* počelo je širiti propagandu koja podrazumijeva da Srbi u Bosni i Hercegovini raspolažu sa 67% zemljišta, što nije tačno, posebno ako se ima u vidu državno zemljište. Tu propagandu su, nažalost, prihvatile mnoge zemlje, političari i znanstvenici, potpuno neupućeni u etničku kartu Bosne i Hercegovine u trenutku turskog zaposjedanja 1463. godine i u trenutku austrougarske okupacije 1878. godine. Takve tvrdnje moguće su i iz tog razloga što ova problematika nije dovoljno istražena, pa se rezultati reforme koriste kako kome odgovara, a ne prikazuje se nje-na stvarna suština.

HISTORIJSKI POGLED NA AGRARNU REFORMU U POJEDINIM FAZAMA RAZVOJA BIH DO 1919. GODINE

OSMANSKO OSVAJANJE BOSNE I NJENO AGRARNO UREĐENJE

"Nakon osvajanja Bosne, Osmanlije su uvele svoje klasično agrarno uređenje, poznato pod nazivom timarski sistem (čija riječ vuče porijeklo od perzijskih, seldžučkih i bizantskih ustanova). Kao feudalni posjedi čije je uživanje vezano za vršenje vojne službe bez nasljednog prava bio je klasična bizantska pronija, tako da se može smatrati prototipom osmanskog timara, odnosno samog timarskog sistema. Ovim sistemom ne samo da je određen karakter i oblik provincijske administracije Carstva, nego i njegova cjelokupna finansijska, socijalna i agrarna politika. Timarski sistem je uvjetovan potrebom da se ogromna carska vojska izdržava na osnovama srednjovjekovne, u osnovi prirodne privrede". U službi vojnih potreba države i njene administracije bile su podređene sve agrarne i finansijske ustanove. U timarskom sistemu postojale su dvije kategorije posjeda. U prvu kategoriju spadali su *timari*, a u drugu kategoriju *zijameti* i *hasovi*. Timar je kao feudalni posjed bio isključivo u funkciji vojnih potreba države, i one su bile feudalni leno, koji je dodjeljivan za vršenje vojne službe. Nasuprot tome, *zijamet* i *has* bili su posjedi čije uživanje ne samo da je bilo vezano za vojne dužnosti, već se odnosilo i za regulisanje administrativnog aparata. *Zijameti* su uglavnom dodjeljivani *sandžak-bezima*, zapovjednicima spahijske konjice i drugim velikodostojnicima. Njihovi su uživaoci obično nosili titulu *bega*. *Hasovi* su na uživanje dodjeljivani

17 Imamović, M., Hrelja K., Purivatra A., Ekonomski genocid..., str. 45.

najvišim državnim službenicima, *beglerbezima* i upravicima većih sandžaka. Postojali su i *carski hasovi*, čiji su prihodi pripadali sultanu, to jest državi. "Poznati carski hasovi bili su u Foči, Srebrenici i Olovu. Svi prihodi sa ovih hasova slijevali su se u carsku kasu". "Preduslov za uvođenje timarskog sistema bilo je potpuno uspostavljanje državne kontrole nad obradivom zemljom i šumskim površinama". Državnoj kontroli nad zemljom nisu mogla biti smetnja ni imanja koja su bila privatna. "Svu obradivu seosku zemlju država je proglasila mirijom". Izuzetak od ovog bili su *mulkovi*, kao privatno vlasništvo, i vakufska imovina. Krajem XVI i početkom XVII stoljeća država je počela gubiti nadzor nad mirijskom zemljom, što se smatra glavnim uzrokom opadanja velike moći Osmanskog carstva. Slično evropskom feudalizmu, u *timarskom sistemu* bio je princip podijeljenog vlasništva, odnosno nosioca određenih vlasničkih prava. To su bili *seljaci*, *spahije* ili *timarlije* i, na kraju, država, odnosno sultan. O suštini timarskog sistema bitno je naglasiti da, pored toga što su sultan, odnosno država spahiji davali zemlju, davali su mu uporedo i pravo da od seljaka prikuplja prihode sa zemlje koja mu je u tu svrhu i dodijeljena. "Za svoje potrebe spahija je imao jedan *čift* (baštinu) zemlje, čija je veličina bila različita, zavisno od kulture zemlje i mjesta udaljenosti.

Seljak je u *timarskom sistemu* obrađivao zemlju i imao status zakupca, i to pravo se prenosilo sa oca na sina, s tim da se nije moglo prenijeti na treće lice, tako da je bila uspostavljena neka vrsta vezanosti seljaka za zemlju".

Porezi i dažbine, koje su plaćali seljaci ili raja, bili su svrstani u dvije grupe:

- U prvu grupu ulazile su fiskalne obaveze određene šerijatom i one su bile uglavnom zemljišni porezi (ušr, harač) i glavarina (džizija). Spajajući ova dva poreza, dobiven je porez poznat pod imenom *harač*, koji je plaćan kao nadoknada za oslobođanje od vojne dužnosti. Opadanjem moći države povećavao se i iznos harača.

- U drugu grupu spadali su porezi koje je propisivala država, i nazivali su se jednim imenom - *resumi urfije*. "Staroj bosanskoj vlasteli, koje su Osmanlije prihvatile kao ljude od svog povjerenja, pored njihovih baština dodjeljivani su i timari, obično u drugom kraju zemlje od onog u kojem su do tada živjeli i imali svoje feudalne posjede, i to bez obaveze da prihvate islam kao svoju vjeru."

Iz popisa Bosanskog sandžaka bilo je ukupno 269 spahijskih timara, sa ukupnim godišnjim prihodom od 1.606.372 akče. Od toga spahije kršćani držali su 35 timara, sa ukupnim prihodom od 121.015 akči. Istovremeno su u Bosanskom sandžaku zapisana 24 zijameta sa ukupnim godišnjim prihodom od 906.740 akči.

"Iz spleta ovih okolnosti u Bosni je početkom XVI stoljeća ozakonjena praksa da se *timari* i *zijameti* dodjeljuju domaćim ljudima, i nije se smjela mijenjati pravna priroda pojedinih timara, ili pak ako pojedini timari i zijameti ostanu upražnjeni, davali su se opet ljudima iz tog vilajeta. Nisu se davala ljudima lišenih posjeda (mazul) iz drugih sandžaka". Ova praksa imala je za cilj da se zemlja dijeli unutar jedne nahije. Kroz taj vid raspodjele zemljišta težilo se tome da zemlja postane nasljedna, odnosno da se može nasljeđivati.

Odžakluk-timari utjecali su na jačanje društvenog i političkog položaja *spahijskih porodica*, odnosno bosanskomuslimanskog plemstva. Uvođenjem prava nasljeđi-

vanja timara posjed je ostajao u rukama jedne porodice, čime je stvoreno uvjerenje o *vječnosti feudalnih prava*. Pored toga, *odžakluk-timari* su doprinijeli ubrzanju procesa čiflučenja u interesu njihovih uživalaca koji su svoje timare postepeno pretvarali u čifluke, i na taj način postajali vlasnici zemlje (čifluk-sahibije).

“Na ovaj način u Bosni je opstao znatan broj spahija u vidu čifluk-sahibija još u XIX st., kada ih je 1839. godine u velikom broju zatekao *tanzimat* (reforma), kojom je konačno ukinuta spahijska organizacija.” Tahir-paša, nekadašnji ministar mornarice i jedrenski namjesnik, imenovan je 1847. godine za bosanskog valiju i tada nastupa u Bosni reforme u duhu *tanzimata* i *Hatišerifa od Gülhane*. On je jednom uredbom regulisao beglučenje, odnosno kulučenje, ograničivši ga ukupno na dva dana u nedjelji. U maju 1848. godine donesena je *Odluka o ukidanju beglučenja*, odnosno njegovoj zamjeni za trećinu.” Timarsko-spahijski sistem u Osmanskoj carevini zakonski je ukinut proglašenjem *tanzimata* 1839. godine, čime su se u čitavom carstvu prihodi od spahijskih zemalja počeli direktno slijevati u državnu blagajnu, izuzev u Bosni. Bosna je i tada, kao posebna cjelina, imala poseban status, jer Bošnjaci nisu pristali da im se oduzmu timari.” Tokom XVIII stoljeća dolazi do raspadanja timarskog sistema kroz proces *čiflučenja*, koji Osmanska država nije zakonski odobrila niti regulirala, ali ga je u praksi tolerirala. U tom procesu zemlja, ne mijenjajući formalno svoju pravnu prirodu, prelazi u ruke novih vlasnika, tzv. *čifluk-sahibija*. Odnosi između kmeta i *čifluk-sahibije* bili su regulisani zakupničkim ugovorom. Kmet je imao pravo prednosti pri kupovini ukoliko vlasnik prodaje čifluk. Visina različitih davanja regulisana je posebno za svaki od šest sandžaka. Uporedo sa ovim ugovorenim odnosima, vlasnici zemlje imali su i svoje privatne posjede koje su obrađivali za sebe. Agrarne odnose osmanska vlast je prije donošenja *Saferske naredbe* regulisala *Ramazanskim gruntovnim zakonikom* od 7. ramazana 1274. h. g. ili 3. maja 1858. godine. Kasnije, Austro-Ugarska monarhija gotovo je u cijelosti preuzela Osmansko-zemljišni zakon iz 1858. godine, poznat kao *Ramazanski zakon*, koji je dijelio zemljište u pet kategorija, kako slijedi: **I kategorija** - spada državno zemljište (*mirije*) *erazi mirije ili erzi han memlekat*, a ovoj kategoriji pripadala je većina zemljišta. Na toj zemlji živjeli su seljaci, a ona se dijelila prema načinu eksploatacije: na *spahiluke*, *mukate*, *maličane* i *hasove*. **II kategorija** - spada privatno vlasništvo, (*mulk*) *mulukove zemlje* nalazile su se u potpunom i neograničenom vlasništvu posjednika i po buržoaskom pravu bile su gotovo istovjetne sa zemljišnom svojinom. U mulkovne zemlje spadale su uglavnom gradilišta u selima i gradovima, okućnice i bašče. *Desetinske* i *haračke zemlje* također su spadale u *mulk*. Ovakvih zemalja bilo je mnogo na Istoku (Arabija, Sirija, Egipat). **III kategorija** - spadaju vakufske zemlje (*mevkufe*). Zemlju kao i druge imovinske vrijednosti ljudi su mogli dati u vakuf, tj. uvakufiti. To je imalo izvanredan značaj za materijalnu neovisnost islamskih institucija prosvjetiteljskog i humanitarnog sadržaja. Mogla se uvakufiti ne samo mulkovna nego i erazi-mirijska zemlja. Na taj način zemlja koja se nalazila u vakufskim rukama nije mogla biti konfiskovana u korist državnih potreba, što je inače važno za sve zemlje pa i mulkove. **IV kategorija** - zemlja opće namjene (*metruke*). Riječ je o općinskom zemljištu i onoj zemlji na kojoj su izgrađeni putevi, ulice itd. **V kategorija** - spadaju pusta zemljišta (*mevat*).

Uglavnom su to pustare, močvare, guštare itd. To su zemljišta koja niko ne posjeduje i ona su uglavnom prilično udaljena od varoši i sela. Složen i osoben razvitak osmanskog feudalizma pravno je u Bosni završen donošenjem Uredbe o čiflucima (kmetovskim selištima), poznatije kao *Saferska naredba*, od 14. safera 1276. godine (12. IX 1859. godine). Ovom naredbom pokušali su se regulisati agrarni odnosi pojedinih sandžaka prema mjesnim prilikama, sa posebnim rješenjima za svaki sandžak u Bosni i Hercegovini.

Na taj način Porta je privatno-pravne odnose, koji su bili odraz ugovora sa pravnim učinkom (tapije između sahibije i kmeta) pretvorila u javno-pravni odnos koji reguliše država. Spomenutom uredbom odnosi između čifluk-sahibije sa jedne strane i kmeta sa druge strane, odnosno čivčije poprimaju umjesto ranijeg feudalnog sada privatno-pravni, tj. građanski karakter.

Ševalskim zakonom uređeno je i pravo na šume. One su se dijelile na državne, vakufske, općinske i privatne. Domaćem stanovništvu priznato je pravo *Ševalskim zakonom* da može koristiti šumu za ogrjevno drvo, da može, također, koristiti šumu za pravljenje priručnog alata, pravljenje drvenog uglja itd. Najzad, tzv. *Vezijskim pismom* (iz 1870. godine) naloženo je da se izvrši popis i ispita šumski posjed, ali posao do kraja turske uprave na ovim prostorima nije sproveden. Ovakav odnos i ovakvo stanje razvijalo je kod seljaka opću netrpeljivost prema čifluk-sahibijama i oni se počinju otvoreno buniti, nastojeći prisvojiti zemlju za sebe koju su na osnovu zakupa obrađivali. Ove bune doživjele su svoj vrhunac ustankom u istočnoj Hercegovini i Bosanskoj krajini 1875 -1878. godine, čime je otvorena tzv. *velika istočna kriza*, koja je rezultirala austrougarskom okupacijom Bosne i Hercegovine.

STANJE ZEMLJOVLASNIČKIH ODNOSA KRAJEM OSMANSKOG PERIODA I TOKOM AUSTROUGARSKE UPRAVE (1878 -1918)

Krajem osmanskog perioda zemljo vlasnički odnosi su se do te mjere usložili da su se promjene činile izvjesnim. Promjene koje su se desile imale su za cilj da se promijene odnosi između vlasnika zemlje i zemljozakupca na način da se donekle zadovolji glad kmetova za zemljom. Dolazilo je i do čestih štrajkova i nemira na selu sa težim posljedicama. Da bi se bolje razumjeli ovi odnosi, u narednim tabelama i grafikonima bit će prikazana vlasnička slika Bosne i Hercegovine u periodu od 1878. do 1918. godine i dalje.

VLASNIČKA SLIKA BOSNE I HERCEGOVINE PRED AGRARNU REFORMU 1919. GODINE

Da bi se potpunije sagledala vlasnička slika Bosne i Hercegovine pred agrarnu reformu 1919. godine, interesantno je pogledati brojčane pokazatelje stanovništva bosanske provincije oko 1870. godine, prikazane u tabeli broj 1.

Kada posmatramo tabelu broj 1, vidjet ćemo da su muslimani činili većinu po broju stanovništva u svim navedenim provincijama i sandžacima, izuzevši Banju Luku. To je važan historijski izvor, koji je siguran oslonac za ispitivanje vlasništva nad zemljom.

Tabela broj 1: Stanovništvo bosanske provincije oko 1870. godine

Sandžak	Muslimani	Pravoslavci	Katolici	Jevreji	Romi-ne-muslimani	Ukupno
Sarajevo	98.921	51.566	24.590	2.696	1.903	179.676
Zvornik	178.964	131.471	32.787	354	5.521	349.097
Travnik	122.251	70.547	65.110	441	1.850	260.199
Bihać	127.027	104.343	5.898	0	1.124	238.392
Banja Luka	84.061	126.288	40.554	65	1.656	252.624
Hercegovina	110.964	66.041	51.414	0	1.900	230.319
Ukupno	722.188	550.256	220.353	3.556	13.954	1.510.307
%	47,82	36,43	14,59	0,24	0,92	

Položaj muslimana u Kraljevini SHS bio je težak i krajnje diskriminirajući, jer su pored ostalih nedaća doživjeli nepravedno oduzimanje zemljišta, te dva pokolja u kratkom historijskom vremenu i to: 1924. godine u selu Šahovići i Pavinom Polju (sadašnja Srbija i Crna Gora), pokolj 1941. do 1945. godine, te na kraju, treći pokolj 1992. godine, u tadašnjoj zajedničkoj državi Jugoslaviji. Muslimani su činili 1870. godine gotovo polovinu stanovništva Bosne i Hercegovine. Oni su činili 47, 82%, pravoslavci 36, 43%, katolici 14, 59%, Jevreji 0, 24% i Romi nemuslimani 0, 92% stanovništva. Kada sagledamo stanje stanovništva u sandžacima Sarajevo, Zvornik, Travnik, Bihać, Banja Luka i Hercegovina, vidjet ćemo da je muslimansko stanovništvo na ovim prostorima činilo jednu apsolutnu većinu. Dakle, ovaj podatak je jedan od ključnih pokazatelja da je muslimansko stanovništvo na ovim prostorima autohtono, da je ovdje živjelo vijekovima. Vijekovima su živjeli u Bosni, koja je u historiji mijenjala granice, a njeno stanovništvo bivalo proganjano od mnogih progonitelja, i na kraju je opet opstajalo.

Nakon okupacije Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske monarhije 1878-1879. godine, došlo je do pojačanog iseljavanja muslimana u Tursku (1879. godine u Bosni i Hercegovini bilo je 1.158.164 stanovnika). Između ostalih, zapsan je slučaj kada je iz Lijevča Polja kod Banje Luke iseljenička kolona muslimana napadnuta od komšija pravoslavaca i taj put pretvorio se u poznati *marš smrti*,¹⁸ jer su mnogi muslimani stradali putem do sabirnih centara koji su se nalazili na Kosovu. Osjetno iseljavanje muslimana dogodilo se u vremenu kada je Austro-Ugarska monarhija uvela vojnu obavezu.¹⁹ Kao jedno bitno razdoblje navodimo vremenski period od 1918-1921. godine. I u tom periodu dobar dio muslimanskog stanovništva odselio se u Tursku.²⁰

Razlozi zbog kojih su muslimani napuštali svoju domovinu bili su brojni. Između ostalih, jedan od razloga bila je i činjenica da je dosta njih bilo u položaju kmeta

18 Imamović, M., Historija Bošnjaka..., str. 368.

19 Isto, str. 368.

20 Isto, str. 368.

bezemljaša, što je vidljivo u **tabeli broj 2**. Ona prikazuje da je kmetova bezemljaša bilo ukupno 79.677, a od tog broja 3.653 bili su kmetovi bezemljaši muslimani. Pravoslavaca kmetova bezemljaša bilo je 58.895, a katolika bezemljaša bilo je 17.116. Dakle, po ovim pokazateljima bezemljaša je bilo u sve tri konfesije. Bilo je i onih koji su evidentirani kao ostali. Takvih je bilo 1.006 porodica.

Tabela broj 2: Vlasnici zemlje – slobodni seljaci i kmetovi

Narodi	Slobodni seljaci	Kmetovi koji imaju zemlju	Ukupno vlasnici zemlje	Kmetovi bezemljaši
Muslimani	77.518	19.465	96.983	3.653
Pravoslavni	35.414	19.465	54.879	58.895
Katolici	22.916	23.632	46.548	17.116
Ostali	1.006		1.006	13
UKUPNO	136.854	62.562	199.416	79.677

Također, u tabeli broj 2 prikazani su narodi kao slobodni seljaci, kao kmetovi koji imaju zemlju, ukupni vlasnici zemlje i na kraju, kmetovi bezemljaši. Muslimana slobodnih seljaka bilo je 77.518. Kmetova koji su imali zemlju bilo je 19.465, što čini ukupnu cifru od 96.983. Kmetova bezemljaša bilo je 3.653. Pravoslavaca slobodnih seljaka bilo je 35.414. Kmetova koji su imali zemlju bilo je 19.465, što čini ukupan broj od 54.879 vlasnika zemlje. Kmetova pravoslavaca bezemljaša bilo je 58.895, katolika 17.116, muslimana 3.653, ostalih 13. Slobodnih seljaka sve tri konfesije i ostalih bilo je ukupno 136.854 porodice. Kmetova koji su imali zemlju svih konfesija i ostalih bilo je ukupno 62.562 porodice. Kmetova bezemljaša bilo je ukupno 79.677 svih konfesija i ostalih.

U tabeli br. 3 predstavljeni su slobodni seljaci i kmetovi na ukupnoj površini od 1.472.855 ha zemljišta. Od tog broja najviše zemlje imali su muslimani, i to 716.301 ha, zatim pravoslavci sa 405.328 ha, te katolici sa 343.796 ha i ostali 7.430 ha.

Iz popisa po vjerskoj i vlasničkoj strukturi poljoprivrednog stanovništva iz 1910. godine može se vidjeti da se ovaj odnos nije bitnije mijenjao tokom cijele austro-ugarske vladavine u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine (**tabela broj 3**).

Tabela broj 3: Slobodni seljaci i kmetovi po vjerskoj strukturi posjedovali su:

Muslimani	Pravoslavni	Katolici	Ostali	Ukupno
hektara				
716.301	405.328	343.796	7.430	1.472.855

“Kada je riječ o slobodnim seljacima, oni su zaista bili slobodni u smislu da su mogli slobodno raspolagati sa svojim imetkom, za razliku od kmeta koji je bio u zakupnom odnosu sa zemljovlasnikom i njegova prava, kada je u pitanju zemlja koju je zakupio, bila su ograničena.”

U tabeli br. 4 možemo vidjeti pregled vlasništva nad obradivom površinom po vjerskoj strukturi. To vlasništvo bilo je važno iz razloga što je ta zemljišna površina bila predmetom obrađivanja i sa nje su, u najvećoj mjeri, ubirani plodovi koji su donosili

dobit i zemljoposjedniku i zemljozakupcu, a sa nje su se ubirali i porezi. Dakle, za tu zemlju bilo je najviše interesovanja, jer je donosila dobit i agi i kmetu (**tabela broj 4**).

Tabela broj 4: Vlasništvo nad obradivom površinom po vjerskoj strukturi

Narodi	Zemljovlasnici	Slobodni seljaci i kmetovi	Kmetovi bezemljaši	Vlasnici zemlje UKUPNO
Muslimani	893.840 hektara	716.301 hektara	0 hektara	1.610.141 hektara
	12.560 vlasnika	96.983 vlasnika	3.653 bezemljaša	
Pravoslavni	99.134 hektara	405.328 hektara	0 hektara	504.462 hektara
	1.393 vlasnika	54.879 vlasnika	58.895 bezemljaša	
Katolici	51.595 hektara	343.796 hektara	0 hektara	395.391 hektara
	725 vlasnika	46.548 vlasnika	17.116 bezemljaša	
Ostali	4.697 hektara	7.430 hektara	0 hektara	12.127 hektara
	66 vlasnika	1.006 vlasnika	13 bezemljaša	
Vlasnici zemlje UKUPNO				2.522.121 hektara

Vlasništvo nad obradivom površinom imali su najviše muslimani, kao što je prikazano u tabeli br. 5, i to: 109.543 kao zemljovlasnici, slobodni seljaci i kmetovi imali su 1.610.141 ha zemljišta. Pravoslavni je bilo 56.272 kao zemljovlasnici, slobodni seljaci i kmetovi imali su 504.462 ha zemljišta. Katolika 47.273 kao zemljovlasnici, slobodni seljaci i kmetovi imali su 395.391 ha. Ostalih 1.072 vlasnika kao zemljoposjednici, slobodni seljaci i kmetovi imali su površine od 12.127 ha zemljišta.

Ukupno je bilo 2.522.121 ha zemljišta obradive površine u rukama ove tri kategorije posjednika. Kmetova bezemljaša svih kategorija bilo je 79.677 porodica.

Ako posebno posmatramo porodice koje žive od zemlje, bilo da su zemljovlasnici, slobodni seljaci ili kmetovi, zastupljenost po narodima izgledala bi kao što je prikazano u **tabeli broj 5**.

Tabela broj 5: Posjednici obradivog zemljišta po narodima

Narodi	Vlasnici	Površina zemljišta	U procentima
Muslimani	109.543	1,610.141 hektara	63,84
Pravoslavni	56.272	504.462 hektara	20
Katolici	47.273	395.391 hektara	15,68
Ostali	1.072	12.127 hektara	0,48
UKUPNO	214.160	2.522.121 hektara	100

Muslimana vlasnika zemljišta bilo je 109.543, sa površinom od 1.610.141 ha, pravoslavaca bilo je 56.272, sa površinom od 504.462 ha, a katolika je bilo 47.273 sa površinom od 112.127 ha.

Ostalih je bilo 1.072, sa površinom od 12.127 ha. Ukupno vlasnika svih konfesija i ostalih bilo je 214.160, sa površinom zemljišta od 2.522.121 ha.

Ovi pokazatelji bit će zanimljiviji ako ih grafički prikažemo. Posjednici obradivog zemljišta bili su: muslimani sa 63, 48%, pravoslavni sa 20%, katolici sa 15, 68% i ostali 0, 48%. Dakle, možemo reći da je obradivo zemljište bilo uglavnom u rukama muslimana.

Mnogobrojne porodice, bilo da se radi o zemljoposjednicima, slobodnim seljcima ili kmetovima, živjele su uglavnom od prihoda sa zemlje i držanja stoke. Broj porodica izražen je u tabeli broj 6.

Muslimani	113.196 porodica
Pravoslavni	115.167 porodica
Katolici	64.389 porodica
Ostali	1.085 porodica
UKUPNO	293.837 porodica

Na grafičkom prikazu uz tabelu br. 6 vidljivi su podaci o procentualnoj zastupljenosti porodica zemljoradnika, a ona izgleda ovako: iz reda pravoslavaca bio je najveći broj porodica koje su živjele od zemlje (39, 19%), a taj podatak pokazuje da su uglavnom bili kmetovi, odnosno zemljozakupci, zatim slijede muslimanske porodice sa 38, 52% i katoličke porodice sa 21, 91%, te ostale porodice sa 0, 37% udjela. Dakle, iz grafičkog prikaza vidljivo je da su neobradive površine najvećim dijelom bile u državnom vlasništvu, dok su manjim dijelom bile u vlasništvu naroda. Državnog zemljišta bilo je 89%, a zemljišta u vlasništvu naroda svih konfesija (muslimana, pravoslavaca, katolika i ostalih) bilo je 11% od ukupne površine. Narodi sve tri konfesije su imali vlasništva nad neobradivim površinama zemlje, kao što su šume i šikare. Vidljivo je da su muslimani imali većinu ove kategorije zemljišta, a imali su 168.556 ha šuma i šikara, pravoslavni su imali 18.694 ha, a katolici 9.729 ha, te ostali 40.000 ha, što ukupno čini površinu od 236.979 ha zemlje, odnosno šuma i šikara.

Ovaj odnos prikazat ćemo grafički. Procentualno izražen, izgleda ovako: muslimani su imali 57, 36% neobradive površine zemljišta, pravoslavni su imali 6, 36%, a katolici 13, 61%, te ostali 3, 31% ovog zemljišta.

Obradivo i neobradivo zemljište u posjedu naroda u Bosni i Hercegovini između 1878. i 1918. godine.

	Muslimani	Pravoslavni	Katolici	Ostali	UKUPNO
Obradivo zemljište u hektarima	1.610.144	504.462	395.411	12.127	2.522.144
Neobradivo zemljište u hektarima	1.076.343	1.023.355	433.422	47.436	2.580.556
UKUPNO	2.686.487	1.527.817	828.833	59.563	5.102.700
%	52,65	29,94	16,24	1,17	

U ovoj tabeli obrađeni su podaci vezani za posjedovanje obradive i neobradive zemlje u Bosni i Hercegovini u vremenu od 1878. godine do kraja I svjetskog rata - 1918. godine. U obje kategorije ove zemlje muslimani su imali većinu posjeda. U kategoriji obradivog zemljišta imali su 1.610.144 ha, 1.076.343 ha neobradivog zemljišta, što čini ukupno 2.686.487 ha zemljišta. Pravoslavci su posjedovali 504.462 ha obradivog zemljišta, a 1.023.355 ha neobradivog zemljišta.

Ukupno su imali 1.527.817 ha zemljišta. Katolici su posjedovali 395.411 ha obradive zemlje, a neobradive 433.422 ha; ukupno su posjedovali 828.833 ha zemljišta. Ostali narodi posjedovali su ukupno 59.563 ha obradivog i neobradivog zemljišta.

U Bosni i Hercegovini između 1878. i 1918. godine muslimani su posjedovali 52, 65% udjela u zemljištu, pravoslavci 29,94%, a katolici 16,24%, te ostali 1,17% ove kategorije zemljišta. Iz priloženog mogu se izvesti historijski potkrijepljeni zaključci - koliko je svaki narod imao u posjedu zemljišta i čime se raspolagalo u ovom vremenskom periodu. Jasno je da je muslimanski narod posjedovao većinu zemljišta, a bio je najbrojniji u Bosni i Hercegovini u periodu koji je obrađen.

PROMJENA VLASNIČKE SLIKE U BOSNI I HERCEGOVINI NAKON DONOŠENJA ZAKONA O FAKULTATIVNOM OTKUPU KMETOVA IZ 1876. GODINE I AUSTROUGARSKOG ZAKONA OD 13. JULA 1911. GODINE

Krajem turske uprave (1876. godine) bio je donesen *Zakon o fakultativnom otkupu kmetova*. Ovaj zakon je Austro-Ugarska priznala, ali kmetovi nisu imali sredstava za otkup, pa su ga malo i koristili. Tako se do 1910. godine otkupilo svega 28.481 kmet, a za tu namjenu izdato je 29.308.111 kruna, ali su još 111.033 kmetovske porodice imale, **u većoj ili manjoj mjeri**, različite eksfeudalne obaveze i terete. Kada je bečki kapital dobio prevagu, nametnut je Bosanskom saboru *Zakon o fakultativnom otkupu kmetova* (od 13. juna 1911. godine). Ovim zakonom poboljšani su uvjeti otkupa, davani su krediti za ukupnu otkupnu cijenu, a kamata je smanjena na 4 %, sa rokom vraćanja od 30 godina. Još za vrijeme posljednjih godina turske vladavine u Bosni i Hercegovini dozvoljavano je kmetovima da se mogu otkupiti, odnosno postati vlasnici zemljišta na kojima su postojali kmetovski odnosi. Cijena otkupa utvrđivana je putem nagodbe između feudalaca i kmetova. Feudalci su bili društveni sloj na koji se oslanjala vlast i imali su osjećaj da će ovakav položaj imati još dugo, te su zato postavljali skupe otkupne zahtjeve seljacima kmetovima.

Austrougarska uprava ozakonila je *Safersku naredbu* i druge osmanske *tanzimat-ske* reforme i orijentisala se na rješavanje agrarnog pitanja putem fakultativnog otkupljivanja kmetovskih selišta, i to dobrovoljnim sporazumom između age i kmeta ili zakupca.

Od 1911. godine, kada je objavljen *Zakon o fakultativnom otkupu kmetova*, kmetovima se omogućavalo da dobiju kredite u čitavom iznosu procijenjene otkupne vrijednosti zemlje koju otkupljuju, uz povoljne uvjete vraćanja. Kredit se morao vratiti u roku 30 - 40 godina, uz 4% godišnje kamate. Do tada su kmetovi seljaci bankama morali vraćati kredite u roku 10 - 15 godina, uz 6 - 8% kamate. Ako se u

navedenom roku kredit ne vrati, banke su imale pravo ovrhe, kao što se primjenjivalo za neplaćeni državni porez. Bez obzira na sve ovo, muslimanski zemljovlasnici su stalno slabili i propadali, tako da ih je početkom XX stoljeća ostalo svega oko tri-desetak veleposjedničkih porodica. Age su postajali sitni gradski trgovci i zanatlije, koji su od zarade kupili jedan ili dva čifluka. Stalno su muslimanski zemljoposjedi prelazili u nemuslimanske ruke. Tako se među zemljovlasnicima (onima sa čiflucima ili bez njih) prema popisu iz 1910. godine pored 12.550 muslimana pojavljuje i 1.393 pravoslavca, 725 katolika i 66 ostalih. Ovo pokazuje da se vlasnička slika mijenja poslije donošenja *Zakona o fakultativnom otkupu kmetova* od 1876. godine.²¹

Kao zakupci, odnosno kmetovi, bili su najbrojniji pravoslavci (75.679), zatim katolici (29.067) i muslimani (6.334). Nasuprot ovome, bilo je 136.854 slobodna seljaka, od kojih su muslimani činili 56, 65%.

Kmetovi su osjećali da se njihovo kmetovsko pravo na čifluku pretvara u privatnu svojinu, pa su se tako i ponašali. Bili su uvjereni da će zemlja jednog dana pripasti njima i u tu svrhu puštena je krilatica "Srbine, ne puštaj zemlju iz ruku".²²

Nacionalna heterogenost, u čijoj je osnovi konfesionalna heterogenost, znatno se produbljivala vlasničkim odnosom nad zemljom. Prema rezultatima popisa stanovništva iz 1910. godine, u Bosni i Hercegovini bilo je 14.744 zemljovlasnika, od kojih je onih sa kmetovima (aga) bilo 10.463, a onih bez kmetova (begova) 4.281.²³

Na aginskim posjedima svoja selišta imali su 110.810 kmetova, od kojih je 79.644 ili 71, 2% bilo bez vlastitog zemljišta (čisti kmetovi), a 31.146 ili 28,8% onih koji su imali i vlastito zemljište (kmetovi i dijelom slobodni seljaci). Vjerska struktura zemljovlasnika kmetskih selišta (aga) i njihovih kmetova prikazana je u **tabeli 11** (u to vrijeme statistika nije pratila nacionalnu strukturu stanovništva, osim sporadičnih slučajeva).

Iz tabele broj 11 vidljivo je da su preko tri četvrtine (73, 9%) kmetova bez vlastitog zemljišta činili pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti (Srbi), a kod onih koji su imali i vlastito zemljište sasvim neznatan broj (6, 6%).

Kmetovi su u okviru svojih selišta posjedovali ukupnu površinu od 775.233 ha, od čega obradiva površina čini 560.676 ha ili gotovo tri četvrtine (72, 3%), šuma i šikara 161.979 ha (20, 9%) i pašnjaka sa neplodnim zemljištem 47.179 ha (6, 8%).

21 O evoluciji, vrstama i karakteru agrarnih i čiflučkih odnosa u Bosni prije donošenja Seferske naredbe vidi slijedeće rasprave i studije: Sućeska, A., O nasljeđivanju odžakluk-timara, *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XV/1967, str. 503-515; O nastanku čifluka u našim zemljama, *Godišnjak XVI/1965*, str. 37-57, Popis čifluka u Rogatičkom kadiluku iz 1835. godine, POF, XIV/1966, str. 249-268; Aličić, A., Čifluci Husein-kapetana Gradaševića, POF, XIV-XV/1964-1965, str. 311-328;

22 Kapidžić, H., *Agrarni odnosi u Bosni i Hercegovini (1878 - 1918)*, I Red, Građa, Tom V Arhiva BiH, Sarajevo, 1969, str. 132.

23 Kmetovi su bili zemljoradnici u ugovornom odnosu sa zemljovlasnikom, shodno tradiciji međusobnih obaveza, a od stupanja na snagu tzv. Seferske naredbe od 12. septembra 1859. godine i njenim odredbama i to sve do ukidanja kmetstva u februaru 1919. godine. Ugovori o kmetskom odnosu bili su uredno registrovani kod nadležnih muslimanskih sudova (šerijatski sudovi ili mehkeme – meščeme), a kasnije kod građanskih. Međusobne obaveze su se strogo poštivale, a sporovi su bili zaista vrlo rijetki. Koliko su kmetovi uvažavali svoje gazde potvrđuje i činjenica da mnogi još i danas darivaju svoje bivše gazde.

Prikaz vjerske strukture zemljovlasnika (aga) i kmetova u Bosni i Hercegovini prema rezultatu popisa stanovništva u 1910. godini

Radi boljeg uvida u stanje zemljovlasničkih odnosa prije agrarne reforme od 1919. godine u Bosni i Hercegovini, gdje je ona provedena na najdrastičniji način, koristit ćemo se posljednjim rezultatima popisa stanovništva po vjerskoj pripadnosti i zemljišnog posjeda provedenog 1910. godine.²⁴

VJEROISPOVIJEST	ZEMLJOVLASNICI (AGE)		KMETOVI					
			Bez vlastite zemlje		Sa vlastitom zemljom		SVEGA	
	Broj	Udio u %	Broj	Udio u %	Broj	Udio u %	Broj	Udio u %
Muslimanska	9.537	91,1	3.653	4,6	16.784	53,9	20.437	18,3
Pravoslavna	633	6,0	58.895	73,9	2.681	6,6	61.576	55,1
Katolička	267	2,6	17.116	21,5	11.681	39,5	28.797	26,6
Ostali	26	0,1	13	0	0	0	13	0
SVEGA:	10.463	100	79.664	100	31.146	100	110.810	100

Tabela broj 11

Vjerska struktura vlasnika zemlje u **tabeli broj 11** prikazana je kako slijedi: zemljovlasnici muslimani - 9.537 vlasnika, pravoslavni - 633 vlasnika, katolici - 267 vlasnika i ostali - 26 vlasnika, što ukupno čini 10.463 vlasnika. Kmetova bez vlastite zemlje bilo je: muslimana 3.653, pravoslavaca 58.895, katolika 17.116 i ostalih 13. Ukupno 79.664. Kmetovi koji su imali vlastitu zemlju prikazani su u naprijed navedenom: muslimani 16.784, pravoslavci 2.681, katolici 1.1681 i ostali 0, što ukupno čini 31.146. Ukupno je bilo zemljovlasnika, kmetova bez vlastite zemlje i kmetova koji su imali zemlju 121.273 (tabela broj 11). Zemljovlasnici bez kmetova procentualno čine ovakav odnos: muslimani 70, 62 %, pravoslavni 17, 75 %, katolici 10, 70 % i ostali 0, 93 %. U oba slučaja muslimani su imali najveći dio posjeda sa kmetovima i bez kmetova.

Udio kmetova bez vlastite zemlje procentualno je predstavljen ovako:

muslimani sa 73, 92%, pravoslavci sa 4, 58%, katolici sa 21, 49% i ostali sa 0, 01%. Udio kmetova koji su imali vlastitu zemlju procentualno je izražen na sljedeći način: muslimani 53, 90%, pravoslavni 6, 60%, katolici 39, 50 %, dok ostali nisu imali udjela u ovoj kategoriji zemljišta. Pravoslavci su činili većinu u oba slučaja.

Broj slobodnih seljaka bio je sljedeći: muslimani 10, 90 %, pravoslavci 51, 63 %, katolici 38, 28 %. Kmetova je bilo: muslimana 7, 21 %, pravoslavni 54, 96 %, katolika 37, 83 %. S obzirom na to da su u Bosni i Hercegovini većinu zemljoposjednika

²⁴ U to vrijeme statistika nije pratila nacionalnu strukturu stanovništva. Izuzevši nekoliko sporadičnih slučajeva, može se uzeti da su vjeroispovijesti podudarne s potonjim nacijama: muslimanska – Muslimani (danas Bošnjaci), pravoslavna - Srbi i katolička - Hrvati.

činili muslimani, a kmetove pravoslavci (Srbi), to pitanje se preplitalo sa vjerskim i nacionalnim pitanjem. Zato su se nacionalne suprotnosti nerazvijenog društva u Bosni i Hercegovini istovremeno ispoljavale i kao vjersko-nacionalne suprotnosti, pa i seljačko i kmetosko pitanje identifikovani su sa nacionalnim pitanjem.

Slobodne seljake procentualno su činili muslimani 56,65%, pravoslavci 25, 87%, katolici 16, 74% i ostali 0, 74%.

Godine 1910. *Klub Srba poslanika* u Bosanskohercegovačkom saboru zatražio je da Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu dostavi podatke za neke srezove sa pretežno pravoslavnim stanovništvom. Zemaljska vlada je udovoljila ovom zahtjevu i Klubu dostavila detaljne podatke o vjerskoj strukturi kmetova za devet srezova (šest sa područja Bosne i tri sa područja Hercegovine) i njihovom posjedu aginskih zemljišta po naseljima i katastarskim zemljišnim kulturama (kategorijama). Glaviniu zemljišta obrađivali su kmetovi pravoslavne vjeroispovijesti (srpske nacionalnosti). To je u bosanskim srezovima predstavljalo više od jedne trećine ukupne površine tih katastarskih kultura zemljišta u jednom srezu.

Na begovskim imanjima (beglucima) radilo je 55.000 zemljoradnika u najamnom odnosu (beglučari).²⁵ Oni su obrađivali ukupnu površinu od 400.072 ha.

Ukupna zemljišna površina u navedenim srezovima iznosila je 121.300 ha. Površina kmetovskih selišta u istoimenim srezovima iznosila je 15.835 ha zemljišta. Navedene površine kmetovskih selišta i dalje će biti predmet dobrovoljnog otkupa kmetova.

Proces dobrovoljnog otkupa kmetova od 1879. do 1915. godine²⁶

Proces dobrovoljnog otkupa kmetova od 1879. do 1910. godine tekao je vrlo sporo. U tom vremenu otkupilo se 28.481 kmetovska porodica. U 1912. godini otkupilo se 5.821 kmetovska porodica. U 1913. godini izvršen je otkup 5.126, u 1914. godini 2.413 kmetovskih porodica, i na kraju, u 1915. godini otkupljeno je 11 kmetovskih porodica. Nakon ovog procesa, otkup kmetova gotovo je obustavljen zbog početka Prvog svjetskog rata - 1914. godine. Dakle, od 1870. do 1915. godine otkupilo se ukupno 41.852 kmetovske porodice.

U toku Prvog svjetskog rata prestalo je otkupljivanje kmetova, izuzevši dijelom 1914. godinu i djelimično 1915. godinu. Računa se da je do 1918. godine ostalo oko 100.000 kmetova koji su potpuno ili djelimično ostali u tom položaju.

Ovakvo stanje otkupljenih kmetova i uopće stanje zemljovlasničkih odnosa bilo je do kraja Prvog svjetskog rata, do stvaranja države Kraljevine SHS, 1. decembra 1918. godine..

25 Za razliku od kmetova, beglučari su bili najmanji poljoprivredni radnici koji su radili na posjedima (beglucima) čiji su vlasnici bili begovi, ali bez ikakvog ugovornog odnosa.

26 Kmetosko pitanje u Bosni i Hercegovini nije bilo ni feudalnog niti javnopravnog karaktera, nego čisto privatnopravnog karaktera, tako da proces dobrovoljnog otkupa kmetova možemo smatrati njihovom dobrom voljom, odnosno nagodbom između age i kmeta o načinu, uvjetima i cijeni otkupa zemljišta.

General Mustafa Polutak

IGMANSKI MARŠ - 1942. GODINE

Krajem januara 1942. godine, Prva proleterska brigada je na Romaniji bila opkoljena jakim njemačkim snagama. Da bi se izvukli iz okruženja, štab brigade donosi jedinu moguću odluku da izvrši marš zaobilazeći Sarajevo sa jugozapadne strane i preko planine Igman i dalje, doći do slobodne Foče i spojiti se sa ostalim partizanskim jedinicama i Vrhovnim štabom. Igmanski marš je izveden noću između 27. i 28. Januara 1942. godine, po dubokom snijegu i velikoj hladnoći. Marš je ušao u legendu kao uspješno izvršen marš, uz nadljudske napore i teške promrzline boraca.

O Igmanskom maršu Prve proleterske brigade njen komandant Koča Popović je, između ostalog, rekao: „Neprijatelj je pokazao izrazitu nadmoćnost na Bijelim vodama i Pjenovcu. Napadao je sa sjevera, istoka i jugoistoka. Dobijene informacije su ukazivale da nas neprijatelj čeka u zasjedama, ako krenemo na zapad. Na jugu je Sarajevo – jak garnizon. Znači, opkoljeni smo!. Kuda poći?. Čekati da nas jake neprijateljske snage napadnu – nije dolazilo u obzir. Razmišljao sam o svim mogućnostima. U Sarajevu je garnizon bio jak, ali tamo nas ne očekuju, jer misle da smo dobili jak udarac, razbijeni i slabi, te da ćemo prije bježati nego napadati. Brzo je sazrela odluka – NA JUG! pored Sarajeva. Dakle odluka je donešena, napustiti Romaniju, izbjeci opkoljavanje, frontalne borbe i prebaciti se u istočnu Bosnu. Put kojim je Romaniju napustio Vrhovni štab sa Četvrtim i Šestim bataljonom Prve proleterske brigade nije dolazio u obzir, jer je isti, po procjeni štaba Brigade, neprijatelj dobro čuvao, a posebno po saznanju da je tim pravcem – pravcem preko Jahorine, prošao Vrhovni štab za Foču.

SITUACIJA PRED MARŠ

Kada je, sredinom januara 1942. godine, otpočela velika njemačko-ustaška ofanziva u istočnoj Bosni, Prva proleterska NOU brigada našla se u njenom središtu. Od Romanije, Prače i Rogatice do Vlasenice, Olova i Vareša njeni bataljoni su vodili teške borbe. Veliki gubici na Pjenovcu i Bijelim Vodama i uspjeh neprijatelja koji je povratio ranije izgubljene gradove i ovladao svim komunikacijama na teritoriji istočne Bosne, doveli su glavninu Prve proleterske NOU brigade u veoma neizvjesnu situaciju. Bila je koncentrisana na malom prostoru, na severnim padinama Romanije, u rejonu

Pusto Selo-Gajevi-Rakova Noga, gdje nije bilo uslova za dalje zadržavanje. Trebalo je naći izlaz iz te situacije. Štab brigade nije imao nikakvih podataka o daljim namjerama neprijatelja, sa kojim je prekinuo svaki borbeni kontakt poslije povlačenja sa Pjenovca i Bijelih Voda, ali je pretpostavljao da će nastaviti dejstva.

Odlazak Vrhovnog štaba povećao je odgovornost štaba Brigade da sačuva svoje bataljone od udara jakih neprijateljskih jedinica, koje su energično nastupale prema planu, i vješto koristile teren, vremenske uslove, i prije svega, svoje tenkove, artiljeriju, avijaciju i smučarske jedinice.

Kada su se kolone 342. i 748. njemačke divizije spojile kod Sokoca, ovladale komunikacijama i račistile teren oko njih, komandant njemačkih snaga, opunomoćeni general u Srbiji, general Bader, smatrao je da je izvršio zadatak i naredio je da se operacija obustavi te da se jedinice povuku na svoje polazne položaje, osim 718. divizije, koja je imala zadatak da očisti od ustanika planinu Ozren. General Bader nije usvojio prijedlog komandanta 342. divizije da se operacija nastavi još šest dana, zapadno od puta Sokolac-Han Pijesak, prema grupi koja je čuvala prelaze preko rijeke Bosne, odnosno preko terena na kojem se nalazila glavnina Prve proletherske brigade.

Štab Prve proletherske brigade nije pretpostavljao da će neprijatelj prekinuti ofanzivu. S obzirom na to da su II i V bataljon pretrpjeli velike gubitke, a neprijatelj pokazao da raspolaže jakim snagama, štab nije želio da se upušta u nove borbe i povukao je jedinice dalje od neprijatelja. Štab je procijenio da brigadi prijete opasnost taktičkog opkoljavanja i zbog toga je zaključio da treba napustiti tu teritoriju prije nego neprijatelj počne nova dejstva. Pri tome je morao voditi računa i kako da izvrši naređenje Vrhovnog štaba - da sa dijelom brigade pređe na Jahorinu.

U traženju rješenja kako da se prodre jedinicama prema Jahorini, štabu su se nametnule dvije mogućnosti: ili krenuti pravcem kojim je prošao Vrhovni štab, ili pokušati pravcem zapadno od Sarajeva. Nije dolazilo u obzir izvlačenje iz okruženja na istok ili sjever, jer je neprijatelj pokazao da na tim pravcima ima jake snage, glavnine 342. i 718. njemačke divizije i nekoliko bataljona domobrana. Takođe je bilo rizično krenuti na zapad, preko rijeke Bosne, jer je neprijatelj tamo postavio grupu "Vareš", koja je očekivala partizanske snage, ako budu odstupale tim pravcem. Štab je, dalje, pretpostavljao da će brigada, ukoliko krene pravcem kojim je prošla kolona Vrhovnog štaba, vjerovatno naići na zasjede, a uzeo je u obzir i to da je neprijatelj račistio puteve od snijega i osposobio ih za kretanje motorizacije od Sarajeva ka Rogatici, što bi mu, ukoliko dođe do borbe, omogućilo da brzo i lahko koncentriše jake snage i manevriše njima.

U takvoj situaciji, štab je razmotrio mogućnost proboja na jug, zapadno od Sarajeva, pravcem Visovac-Semizovac-Osijek-Igman. Taj pravac je nešto duži, dva puta siječe komunikacije koje od Sarajeva vode ka Slavonskom Brodu i Mostaru, trebalo je preći rijeku Bosnu, što je u to doba godine bilo jedino moguće preko mosta kod Semizovca ili Reljeva, put vodi preko neposredne okoline Sarajeva, pored aerodroma Rajlovac, dužinom od oko 10 kilometara, što omogućava neprijatelju brzu

intervenciju iz Sarajeva. Međutim, tim pravcem se izbija na teritoriju Kalinovačkog NOP odreda, u rejonu Trnova i Kalinovika, odakle se može brzo uspostaviti veza sa Vrhovnim štabom. Pored toga, štab je računao da neprijatelj u Sarajevu ne može imati jake snage, jer su one angažovane u istočnoj Bosni, a i da će postići potpuno iznenađenje. Ukoliko neprijatelj otkrije brigade, ne može pretpostaviti da se ona kreće kružnom putanjom oko Sarajeva, pa da je sačeka na kraju te putanje. Najvjerovatnije bi neprijatelj pokušao da interveniše tamo gdje se brigada već pojavila a tada bi mogao samo da je goni, pošto bi ona već prošla kroz to mjesto. Štab brigade je pretpostavljao da će lahko i brzo likvidirati male posade na mostu na rijeci Bosni i u drugim mjestima na putu, o čemu je dobio podatke od Crnovrškog partizanskog bataljona. Sve te okolnosti su uticale da štab donese odluku da svoje jedinice povede iz Knežine i Imamovića na marš pravcem Pusto Selo-Visovica-Grabljiva Njiva-Vogošća-Reljevo-Osijek-Igman-Brezovica-Veliko polje-Presjenica, tj. preko Sarajevskog polja, pored aerodroma u Rajlovcu, nadomak neprijateljskih kasarni u Sarajevu, i kroz mjesta u kojima su bile neprijateljske posade.

Velika opasnost prijetila je koloni: pri prolasku pored Vogošće, u vrijeme spuštanja ka Sarajevskom polju, pri prelazu preko mosta u Reljevu i preko komunikacija Sarajevo-Slavonski Brod i Sarajevo-Mostar, tj. sve dok se brigada ne dohvati planine Igman.

PRIPREME ZA MARŠ

Odluka štaba brigade je zbog svoje neobičnosti, smjelosti i pronicljivosti, izgledala lakše ostvariva nego što je to realno bilo. Bilo je čak i takvih optimista koji su smatrali da se u jednom dahu može iz sela Gajeva preći Sarajevsko polje i Igman. Ali štab brigade je drugačije mislio. Još jednom se konsultovao sa komandantima bataljona o izvršenju marša, članovi štaba obilazili su bataljone i provjeravali da li je brigada spremna da ga izvede. Komandant brigade Koča Popović nije prihvatio sugestije da se marš izvede "bez prekida" već je odlučio da se brigada prikupi u rejonu Crni Vrh-Visovica-Grabljiva Njiva. Bataljoni su se prikupili 26. januara i pripremili za najdužu etapu marša. Borci su provjerili oružje i opremu i sušili mokru odjeću. Konji su rasterećeni suvišnog tereta. U pripremama za marš isticao se naročito I (crnogorski) bataljon, jer je njegov komandant Pero Četković, bivši oficir planinskih jedinica, najbolje znao kako se to radi. On je naredio borcima da se utople najbolje što mogu, da obuću namažu lojem, da izvade zatvarače iz pušaka i nose ih u džepovima, da se ne bi zamrzli, i dao još mnogo korisnih savjeta. Značajan dio priprema odnosio se na objašnjenje borcima kakav ih zadatak čeka, koliko će napora biti potrebno da se on izvrši i kako da postupaju ako dođe do borbe.

POLAZAK

Poslije podne, 27. Januara, bataljoni su pristigli kod potoka u Grabljivoj Njivi i zauzeli mjesta u koloni, spremni za pokret. U prethodnici je bio I bataljon, za njim II bataljon, pa V bataljon i sanitet, a u zaštitnici III bataljon. Mjesto štaba brigade nije bilo određeno. Komandant Koča Popović i politički komesar Filip Kljajić Fića su se kretali prema potrebi, sa prethodnicom, zaštitnicom ili jedinicama između njih.

U 16 časova kolona je oprezno prošla prvo opasno mjesto, pored Jošanice, u neposrednoj blizini magacina koji je čuvalo nekoliko domobrana iz III Sarajevskog dopunskog bataljona, i krenula uz brdo Gradac, koje se odatle naglo uzdiže. Zatim se spustila niz gole, strme strane Perivoja, i zapadno od zaseoka Strane, i po dubokom snijegu, sišla u Sarajevsko polje.

Noć je bila vedra, obasjana punim mjesecom. Vidjelo se kao po danu. Borci sa začelja, kada su se spuštali niz Perivoj, mogli su da vide čelo kolone kako nastupa preko Sarajevskog polja.

Most na rijeci Bosni je obezbjeđivala mještanska policija, koja te noći, valjda zbog velike hladnoće, nije ni postavila stražu. A i inače, neprijatelj na tom dijelu nije imao jače snage. U Semizovcu se nalazio vod III čete Sarajevskog dopunskog bataljona (23 domobrana) i 12 žandarma.

Prethodnica brigade izbila je na most oko 19 časova. Naprijed je išla desetina I bataljona. Ne naišavši na neprijatelja, prethodnica je postavila obezbjeđenje prema Semizovcu i brigada je tiho, ali dosta sporo, prelazila preko mosta. Jedan borac Semizovačke čete stajao je na kraju mosta i upućivao zaostale borce za kolonom.

Na maršu ka mostu borcima se ispriječila neočekivana prepreka, mali potok Volujica. Bio je zaleđen, ali je led popustio poslije prelaska prvih dijelova brigade, iako je temperatura bila veoma niska, minus 30 stepeni. Zbog toga što se moralo preskakati preko potoka, kolona je počela da zaostaje. Potok nije bio mnogo širok, ličio je na kanalčić. Mnogi su ga borci bez zaleta preskočili, ali je bilo i onih koji su prilikom doskoka ugazili u vodu. To je bilo kobno za njih. Mokra obuča uskoro se pretvorila u ledeni oklop u kojemu su se noge smrzavale. Spotakao se u potoku i jedan konj. Jednostavno, legao je u potok. Borci su pokušavali da ga izvuku, a kada u tome nisu uspjeli skinuli su sa njega tovar. Konj je ostao da leži u potoku, i borcima je poslužio za odskok pri prelasku potoka.

Komandant brigade Koča Popović, uznemiren što kolona zaostaje baš kada treba naročito da žuri i što prije pređe most, pojavio se na prelazu kod potoka, stao na drugu obalu, objašnjavao borcima kako da preskaču, nekima je i pružio ruku da bi lakše doskočili. Zatim je odredio jednog političkog komesara čete da pomaže borcima. Dok je kolona zastajala kod potoka dogodilo se novo iznenađenje. Zahuktali mješoviti voz, krećući se iz Sarajeva ka Semizovcu, prošao je kroz kolonu II bataljona. Munjevito je prenijeto naređenje štaba brigade da kolona stane i stala je bez ikakvog komešanja. Voz je mogao da bude velika opasnost ako je neprijatelj obaviješten o prelasku brigade. Ali, on je išao po redu vožnje. Prošao je uznemirivši, u izvjesnoj

mjeri, partizansku kolonu, vjerovatno više nego putnike u njemu. Svako iz voza je, u mjesecom obasjanoj noći, mogao vidjeti da su oko pruge vojnici, ali ako neki nisu bili obaviješteni, mogli su jedino da pomisle da je to ustaška ili domobranska vojska zastala da voz prođe. Na gotovo isti način je prošao još jedan voz, samo kroz začelje kolone. Zastoji kod potoka i pri prelasku voza usporili su kretanje kolone, ali je nisu prekinuli, brigada je nastavila da hita prema Igmanu. Mraz je stezao sve jače. Gaženje dubokog snijega, zastoji, upadanje u potok, ležanje u zasjedi onih boraca koji su kolonu obezbeđivali prema Semizovcu i Sarajevu, učinili su da na takvom mrazu neki borci počnu promrzavati.

Put od mosta kod Reljeva do podnožja Igmana, dug oko 8 kilometara, vodio je ravnicom pored sela Bjelugovića i Butila i preko sela Osijek. Kolona je hitala zamrznutom prtinom. Marševska disciplina je bila dosta dobra. Samo se čula škripa smrznutog snijega pod nogama boraca.

UZ IGMAN

Prethodnica kolone je izbila u podnožje Igmana oko 22 časa. Bilo je potrebno još samo malo vremena da kolona zamakne u igmanske šume i da tada prestanu sve opasnosti koje su prijetile brigadi, dok je prolazila pored neprijateljskih uporišta. Čim je čelo kolone izbilo na put Sarajevo-Blažuj, I bataljon je isturio II četu da obezbijedi pravac od Sarajeva, a dio III čete prema Blažuju. Tada je II bataljon preuzeo ulogu prethodnice. U podnožju Igmana brigada se rastala od svojih vodiča - boraca Semizovačke čete Crnovrškog bataljona. Brigada nije više bila u opasnosti, ali oni jesu. Morali su se vratiti istim putem.

Brigada je krenula uz Igman. Na domaku potpunog uspjeha naišla je na novu prepreku. Put uz Igman najprije je vodio koso uz jednu stranu, a zatim, na oko 300 metara od puta, naglo skreće, gotovo vertikalno uz brdo. Na toj strmini put je bio zaleđen, a led pokriven tankim slojem snijega. Mnogi su se na njemu okliznuli, padali i ponovo, krajnjim naporom, često puzeći, savlađivali tu poledicu. Najteže je bilo proći sa natovarenim konjima. Njihove male, bosanske potkovice, s ekserima male glave, ili stari potkovi, više su "pomagale" konjima da se kližu nego da pređu preko leda. Kolona je na tom opasnom mjestu zastajala i gomilala se. Opasnost je rasla. Cijela kolona se, zbijena na malom prostoru, našla na dijelu puta uz Igman i na drumu Sarajevo-Blažuj. Sa druma je bio očišćen snijeg i njime se mogla pojaviti neprijateljska motorizacija. Komandant brigade Koča Popović je došao da vidi zašto je kolona zastala. Videći razlog, naredio je da se sjekirama razbije led, a da se konji rastovare. Borci su prihvatili mitraljeze, minobacače i drugu opremu, nosili je na ramenima i izvlačili konje uz tu stravičnu strminu. Ljudi su na njoj bili izdržljiviji od konja! Zastoj u podnožju Igmana, na rijetko viđenoj hladnoći, najveći je uzročnik promrzavanja velikog broja boraca. Borcima je bivalo sve hladnije. Uzalud su se sve više utezali, cupkali u mestu. Nije više ni to pomagalo. Neki borci s kraja kolone, koji su još bili u selu, nisu mogli podnijeti sve jaču hladnoću i ušli su u kuće, da se ogriju. To ih je sku-

po koštalo. Otopio se snijeg sa njihove obuće, koja se okovala ledom čim su izašli iz kuća. A onim borcima koji su na uzbrdici padali, kao i onima koji su sa konja uzimali i nosili oružje promrzli su prsti na rukama.

Marš uz Igman bio je težak. I sve teži što se dalje odmicalo. Nanosi snijega bili su sve veći, a prtina dublja. Ako neki borac nije dobro ugazio u prtinu posrtao je i padao u duboki snijeg. Odozgo sa Igmana, borci su gledali svjetla u Ilidži, Rajlovcu i Sarajevu. Znali su da je tamo toplo, ali i da je tamo neprijatelj.

Što se kolona više pela uz planinu hladnoća je postajala oštrija. Pred zoru je stezalo najžešće. A kolona partizana je marševala već deset časova bez odmora, umorna od prethodnih dana, a i gladna. Snage u borcima bilo je sve manje, a planina sve surovija i hladnija. Slabije odjeveni borci jače su osjećali zimu, iako su se kretali. Hrabrila ih je nada da će i to savladati, isto kao što su izbjegli neprijatelja na tom teškom maršu. Čelo kolone je stiglo oko 8 časova na Veliko polje. Tu je bila poveća, lijepa planinska kuća na sprat, štab Igmanske partizansko-četničke čete. Četnici i partizani su u to vrijeme još uvijek sarađivali u borbi protiv Nijemaca. Veoma su predusjetljivo dočekali brigadu, borcima dali da pojedu ono što su imali i pomagali promrzlim borcima da skinu obuću. Borcima koji su ugazili u potok i onima koji su svraćali u kuće u podnožju Igmana bilo je teško skinuti zamrzlu obuću. Bolničarke, nepromrzli borci i zatečeni partizani, svi bez razlike, užurbano su masirali promrzle.

ZAVRŠETAK MARŠA

Glavnina brigadne kolone nastavila je marš, i oko 11 časova stigla u Presjenicu. Tu je završena posljednja etapa Igmanskog marša, poslije 19 časova neprekidnog hoda.

Igmanski marš je, zbog zamisli, inicijative i odlučnosti Štaba brigade, zbog njegove procjene neprijatelja i postignutog iznenađenja, a najviše zbog natčovječkih napora, izdržljivosti i discipline boraca Prve proleterske brigade i čudesnog junaštva njenih promrzlih boraca prilikom teških operacija u fočanskoj bolnici, postao legenda. O ovom legendarnom maršu boraca Prve proleterske brigade, reditelj Zdravko Šotra je 1983. godine snimio film Igmanski marš.

General Mustafa Polutak

ZNAČAJ IGMANA ZA ODBRANU SARAJEVA I BIH U AGRESIJI NA RBIH 1992.-1995. GODINE

U agresiji na RBiH Sarajevo je bilo jedan od glavnih strategijskih ciljeva. JNA je tokom 1991. i početkom 1992. godine pod plaštom vojnih vježbi i sprečavanja mogućih etničkih sukoba razmjestila svoje snage širom BiH na ključne objekte. To je učinila i oko Sarajeva. Pripremila je vatrene položaje za artiljerijsko oruđe, oruđe PVO, za tenkove i za teško pješadijsko naoružanje. Isti su posjednuti prije otpočinjanja agresije i sa istih se dejtvovalo sve vrijeme agresije i opsade Sarajeva puna 44 mjeseca.

U neposrednoj blokadi Sarajeva angažovano je 10 brigada sa oko 10.000 vojnika, uz podršku 65 tenkova, 40 oklopnih transportera, 150 topova i haubica kalibra 105 do 155 mm, 13 višecijevnih bacača raketa 128 mm, raznih minobacača, preko 300 komada, oko 30 protivavionskih topova 30/2 mm, i mnoštvo drugih sredstava za podršku. Raspolagao je i sa velikim brojem protivoklopnih borbenih sredstava, oko 230 topova i oko 80 raketnih protivtenkovskih oruđa.

Iz Memoranduma SANU mogu se izvesti politički ciljevi agresora na BiH i Sarajevo:

PRVI CILJ: ne dozvoliti suverenitet BiH, jer to može imati krupne posljedice za srpsku državu. Posebno u Sarajevu kao glavnom gradu BiH treba „ubiti“ duh multietičnosti i time dokazati da je zajednički život nemoguć. Ukoliko Muslimani ne prihvate ponuđeno, ustupiti im srednjobosanski prostor /rezervat/. U ovom slučaju, Muslimane iz Sarajeva preseliti u Srednju Bosnu ili, kako kaže Vojislav Šešelj, „u Anadoliju“. U sklopu ovog cilja realizovati posredni cilj koji je vezan za dokazivanje nepostojanja bošnjačke autohtonosti na prostoru BiH.

DRUGI CILJ: Grad Sarajevo je od vitalnog interesa za srpski narod, to je „srpski grad“ i on po svaku cijenu mora pripasti Srbima. Većina zemlje u Sarajevu je „srpska“, kroz historiju Sarajevo je bilo „srpsko“, te u ovom vremenu velikih svjetskih promjena i stvaranja novog svjetskog poretka realizirati historijski zadatak „stvaranje srpskog Sarajeva.“

TREĆI CILJ: „Srpsko Sarajevo“ treba da bude glavni grad „srpske BiH“ koja bi bila u novoj jugoslovenskoj državi zajedno sa Srbijom i Crnom Gorom. Nesrpskom na-

rodu, posebno Muslimanima, ponuditi jedan dio grada (Stari Grad) i u njemu život sa rješenjima koja neće ugroziti poziciju „srpskog Sarajeva“. Ciljeve agresije na BiH agresor je planirao realizovati „posrednim nastupanjem“, raznovrsnim postupcima u politici, ideologiji, ekonomiji, informativnoj sferi a potom i otvorenom agresijom.

Glavni cilj agresije na Republiku BiH i Sarajevo je nasilna promjena granica i uključivanje BiH u Saveznu Republiku Jugoslaviju i pretvaranje Sarajeva u vjekovni „srpski grad“, uništenje ili protjerivanje bošnjačkog naroda, njegovo svođenje na određenu cifru u BiH /do 10%/ koja neće činiti smetnju za provođenje srpskog hegemonizma. Meni, a vjerujem i drugima nameće se dilema i pitanje: zašto agresor nije zaposjeo Igman i Bjelašnicu pravovremeno kao i ostale objekte oko Sarajeva. Ovdje ću ponuditi svoje razmišljanje i odgovore:

1. Agresor je zaposjeo glavne komunikacijske izlaze i ulaze u Sarajevo:
  - prema jugozapadu: Ilidžu, Hadžiće, Rakovicu i izlaze prema Mostaru i Kiseljaku
  - prema sjeveru Rajlovac, Vogošću, Ilijaš i izlaze prema Zenici i Tuzli;
  - prema istoku: Pale, Moko i izlaze prema Goraždu, - prema jugu Lukavica, po dubini Kalinovik i izlazu prema Foči.

Time je blokirao sve glavne ulaze i izlaze iz Sarajeva.

2. Agresor je posjeo objekte oko Sarajeva i rasporedio adekvatna sredstva za dejstvo po Sarajevu. Igman i Bjelašnica u tom smislu su mu bili nepotrebni, jer većinu prostora ispred Igmana u pravcu Sarajeva držale su agresorske snage, sem uskog koridora: Hrasnica - Sokolović Kolonija-Butmir, koji je pokrivaio sa Gavrića brda i Ilidže.

3. Moguće da je agresor namjerno ostavio magučnost bošnjačkom narodu da napušta Sarajevo.

Kada je agresor konačno shvatio da je pogriješio što pravovremeno nije zaposjeo Igman i Bjelašnicu, a posebno zbog toga što su snage ARBiH proširile slobodni prostor oko Igmana i Bjelašnice i onemogućili agresoru da koristi putnu komunikaciju Sarajevo-Trnovo-Foča i Sarajevo-Trnovo-Kalinovik-Nevesinje, organizovao je, pripremio i izveo operaciju u proljeće i ljeto 1993. godine, s ciljem obezbjeđenja komunikacije Sarajevo-Trnovo-Foča, Trnovo-Kalinovik i potpune blokade Sarajeva. Uspio je potisnuti snage ARBiH sa : Grepka, Rogoja, Trnova, Bjelašnice, Treskavice i dobrog dijela Igmana, ali nije uspio zatvoriti obruč oko Sarajeva.

Druga dilema koja se meni nameće je: Da li je i ko je naredio, organizovao, pripremio i posjeo Igman i Bjelašnicu i sa kojim ciljem. Proveo sam dosta vremena u Arhivu ARBiH, a da nisam naišao ni na jedan akt od strane Vrhovne komande, ŠVK, Okružnog, odnosno, Regionalnog štaba TO Sarajevo.

Ne znam da li postoji na drugom mjestu pisani akt neke druge komande, odnosno, stanice javne bezbjednosti Hadžića ili Trnova. Znam, kada sam prvi put, u maju 1992. godine, boravio na Igmanu, da su tu bile snage: Odreda Igman TO Hadžići, Artiljerijska jedinica TO Hadžići, snage civilne policije Hadžića i Trnova i da je na

Bjelašnici bio jedan vod iz sastava TO Hadžići. Tokom daljeg vremena na Igman su dolazili i drugi sastavi.

Treća dilema koja se meni nameće je: kada su Vrhovna komanda ARBiH (mislim na Predsjedništvo i ŠVK) shvatili (ako su shvatili) značaj Igmana i Bjelašnice za odbranu Sarajeva i BiH, zašto mu onda nisu pridavali takav značaj.

Zašto su vukli niz pogrešnih poteza i tek kada je prijetila potpuna blokada Sarajeva, onda su povukli pravi potez, uspostavili su sistem RIK-a i obezbijedili da Igman ne padne u ruke agresora, a poslije da se širi slobodan prostor oko Igmana i Bjelašnice.

Navešću nekoliko karakterističnih, po meni, nejasnih i nepromišljenih postupaka, odluka i naređenja.

Boravkom na prostoru Hadžića i Igmana u periodu juni- juli 1992. godine, u ulozi komandanta TG-1 „Igman“ došao sam do sljedećih saznanja:

Uočio sam da mnogi sa Igmana, iz Hadžića i Hrasnice održavaju telefonske kontakte sa predsjednikom Izetbegovićem, načelnikom ŠVK TO R BiH Seferom Halilovićem i drugim značajnim ličnostima u Sarajevu. Pričaju i ono što treba i što ne treba, ne vodeći računa da agresor ima mogućnosti da prisluškuje razgovore. Nije bilo tačno da je na Igmanu i okolini bilo toliko snaga, da je samo bilo pitanje vremena kada će ući u Sarajevo. Zanimljivo je da su u tim dezinformacijama učestvovali i doskorašnji pripadnici JNA.

Međutim, stvarna vojna snaga na Igmanu, u to vrijeme, bila je sljedeća:

...Igmanski odred TO sa jednom četom oko 70 boraca i izviđačko-diverzantskim vodom do 25 boraca, ...artiljerijske jedinice oko 30 boraca, ... specijalna jedinica pod komandom "Zuke" (Zulfikar Ališpago) do 100 boraca.

Kasnije dolaze jedinice "Crni labudovi", oko 50 boraca. Na Bjelašnici se nalazi jedan vod, oko 20 boraca.

Na Grkarici su snage civilne policije Trnovo, oko 25 boraca.

Ukupno na Igmanu i Bjelašnici je bilo 320 boraca. U sklopu lažne propaganda, koju posebno lansira Sead Rekić, inače glavni inspektor MUP-a R BiH, je i skori dolazak Daidže sa velikim snagama, sa "korpusom-Kralj Tomislav" na Igman s ciljem oslobađanja Sarajeva. Tačno je da se u to vrijeme na prostoru Hercegovine, tačnije između Jablanice i Konjica pojavio i boravio Daidža (Mate Šarlija - Nijaz Batlak). Dolaskom na te prostore počinje da piše naredbe i da smjenjuje legalne komandante TO,(slučaj sa komandantom TO Jablanice). O tome me obavještava Zejnil Delalić. Oba zaključujemo da je Daidža ubačen od hrvatskog rukovodstva i da želi da pod svoju komandu (komandu Hrvatske vojske, pošto je on hrvatski general) stavi što veći teritorij Bosne i Hercegovine, u prvom redu Hercegovine, sve do Ivan-sedla. Otprilike, to bi trebao da bude isti scenarij po uzoru na JNA, odnosno Vojsku savezne Jugoslavije, koja je okupirala najveći dio teritorije BiH bez borbe, pod izgovorom, to jest u namjeri da sačuva Jugoslaviju (odnosno veliku Srbiju). I jedni i drugi imali su oslonac na snage u BiH koje su ih svesrdno podržavale: VRS i HVO). Donosimo

odluku da direktno zaprijetimo Daidži, ultimativno tražimo da odmah povuče svoju naredbu i da takvo što ne čini ubuduće, inače će biti protjeran sa ovih prostora. Ne znam da li je pisao naredbu o poništenju izdate naredbe o smjeni jablaničkog komandanta TO, ali više nije bilo sličnih naredbi. Jednog dana pri razgovoru sa Seferom Halilovićem, on me pitao za Daidžu i naredio mi je da odem i vidim šta to on hoće, te da procijenim i ocijenim šta može. Znajući da Daidžu propagira Rekić, tražio sam da me on odvede do njega. Rekić je to prihvatio i otišli smo u selo Kostajnicu kod Daidže. Iznenađen sam njegovom pojavom. Visok, mršav, sijed starac lagano ustaje iz fotelje, još laganije se kreće, govori tiho, gotovo nečujno. Poslije pozdrava i upoznavanja (zaključujem da se on i Rekić poznaju) on naređuje da mu se pozovu pomoćnici. U sobu ulaze dvojica sredovječnih ljudi, dobro građenih, razvijeni, snažni i sjedaju pored njega. "Daidža" iz notesa vadi komadić kariranog, skoro pocijepanog papira i pokazuje mi ga govoreći: - Vidi ovo! Mene je predsjednik Izetbegović ovlastio da prikupim snage u BiH i sa snagama iz Hrvatske (HV) oslobodim Sarajevo.

Odgovaram: - Mene je baš zbog toga i poslao Načelnik ŠVK RBiH, da se susretnemo i dogovorimo zajedničko djelovanje. Posmatram papir i čitam šta je napisano na njemu. Na istom pisanim slovima piše: "Ovlašćujem Daidžu, komandanta Korpusa kralj Tomislav, da sa svojim snagama i snagama koje se nalaze na prostoru Mostar-Sarajevo deblokira Sarajevo."

U potpisu je, kako sam zaključio, potpis Alije Izetbegovića, pošto sam imao priliku da ranije vidim potpis Predsjednika.

- Dobro, kažem, prikupite i dovedite snage sa kojima raspolazete, a ja ću prikupiti snage TO. Napravićemo plan i pokušati deblokirati Sarajevo.

-Dobro! - odvrća Daidža. Rastajemo se uz pozdrav do skorog viđenja. Po povratku na Igman izvijestio sam načelnika štaba Halilovića o susretu sa Daidžom, a on odgovara: - Uredu, vidjet ćemo šta ćemo dalje činiti s njim. Prošlo je oko 15 dana kada me ponovo zove Sefer Halilović, najvjerovatnije pod pritiskom, ne znam od koga, mogu samo pretpostaviti, i naređuje mi: - Otiđi dolje kod tog starca - znamo oba da je riječ o Daidži, i konačno utvrdi šta može, a ne šta hoće! Odmah me o tome izvijesti. Ponovo sam sa Rekićem otišao kod Daidže u selo Kostajnicu. On nervozan, hoda od vrata do prozora i nazad. Isti ljudi oko njega (poslije rata sam saznao da se radilo o Suadu Čupini i Neziru Fišiću).

Nakon kratkog vremena, Daidža ljutito prozbori:

- Eto, ja hoću da pomognem BiH, narodu BiH i Sarajevu, a vi mi to ne date!

- Ko vam to, Daidža, ne da? -pitam ga, kada je nama glavna preokupacija deblokada glavnog grada i zato sam tu da se konačno dogovorimo oko svega.

- Dobro, opet će Daidža ljutito. Kaži. Slušam. Nastojim da budem što kraći i jasniji:

- Daidža, ja sam došao po naređenju Sefera Halilovića, načelnika Štaba TO RBiH, s ciljem da dogovorimo i utanačimo zajedničko djelovanje. Prenosim Vam ono što mi je naredio Sefer:

- Daj, konačno, utvrdi sadejstvo sa Daidžom i snagama kojima on raspolaže. Ponudi mu da, ako on bude raspolagao sa većim snagama od tebe (misli na snage TO koje bi mi mogli angažovati za deblokadu Sarajeva) da on bude komandant operacije, a u protivnom, ti ćeš biti komandant operacije, a njemu ćeš dodijeliti zadatak u okviru plana operacije za deblokadu Sarajeva. - To je to.

Mislim da me je Daidža razumio, a posebno da su me razumjeli njegovi saradnici - Čupina i Fišić. Bez riječi je napustio kancelariju i nije se pojavio više. Čekamo još desetak minuta, kada nas Čupina obavještava da je Daidža legao i da se odmara. Shvatio sam da mogu da se vratim nazad, što sam i učinio.

Po povratku na Igman, javio sam Seferu da od Daidže nema ništa i da je istina ono što smo Zejnil i ja ranije zaključili.

Poslije ovog susreta sa Daidžom više se nismo vidjeli, samo je jedne prilike, u proljeće 1993. godine, dok sam bio na jednom od sastanaka u Pazariću, sa svojim obezbjeđenjem, uz prijetnju oružjem, od mog vozača oteo terensko vozilo, jedino koje smo imali u Odsjeku ŠVK u Visokom. Nikada ga nije vratio. U to vrijeme Daidža je, po naređenju ŠVK, bio član komande na Igmanu. Ne znam čija je to bila ideja, ali znam da od toga nije bilo nikakve koristi.

Za vrijeme mog boravka na Igmanu, u ulozi komandanta TG-I „Igman“, dobijam ili preko mene dolaze kontradiktorna naređenja od ŠVK TO RBiH, od predsjednika Izetbegovića i MUP-a RBiH. Upečatljiv su primjer naređenja koja dolaze vezana za Fikreta Prevljaka. Prvo dolazi naređenje Načelnika ŠVK TO za njegov i odlazak njegove jedinice - Izviđačko-diverzantske čete za Goražde. On odbija izvršiti to naređenje i odgovara Načelniku ŠVK TO da on sluša samo naređenja od predsjednika Izetbegovića. Sutradan dolazi naređenje istog sadržaja, ali uz potpis Sefera Halilovića je i potpis Alije Izetbegovića. Fikret Prevljak ponovo odbija da izvrši to naređenje. Naredni dan slijedi naređenje od Načelnika ŠVK Halilovića, da se Fikret uhapsi i stavi pod vojni sud zbog odbijanja da izvrši naređenje. Niko i ne pokušava da uhapsi Prevljaka. Tek nakon desetak dana dolazi naređenje po kome se Fikret Prevljak postavlja za komandanta ŠTO Ilidža. Na toj dužnosti i dužnosti komandanta 4. motorizovane brigade ostaje skoro do kraja rata.

Poučen iskustvom da se sa ovakvim snagama kojim se raspolaže na prostoru moje zone odgovornosti, a u vezi sa deblokadom Sarajeva, ne može ništa postići općim napadom, već da je efikasnije i korisnije planirati i izvoditi napade, odnosno, akcije sa ograničenim ciljevima i oslobađati dio po dio teritorije prema Sarajevu. Tako smo planirali i uspješno izveli napade na Brezovaču, Golo brdo, Obeljak, Stupnik, objekte iznad Hadžića i između Hadžića i Ilidže, oslobodili ih i držali sve do ljeta 1993. godine.

Potom je planiran i uspješno izveden napad na selo Straište, sela Gornju i Donju Presjenicu, selo Svijenća, selo Stara Gora i selo Zoranoviće. Ista su vrlo uspješnom akcijom za jedan dan oslobođena. Sve se ovo dešava tokom jula 1992. godine. Zaneseni uspjesima komande i jedinice sa Igmana, Trnova i Krajiške brigade, koja u

junu dolazi iz Hrvatske, pod komandom Fikreta Čuskića (kasnije komandant Operativne grupe Krajina i NŠ 7K) planira se i oslobađa Trnovo, početkom augusta.

Krajem jula, u komandi ŠTO Ilidža, u Hrasnici, susrećem pripadnike Jukine specijalne jedinice. Sjećam se tog susreta sa jednim od tih specijalaca. Ulazim u kancelariju kod Enesa Zukanovića NŠTO Ilidža. Poslije pozdrava, on mi predstavlja čovjeka koji sjedi s njim u kancelariji:

-Ovo je pripadnik Specijalnih snaga Juke Prazine - i govori njegovo ime.

Osmjehujem se i pri tom pitam predstavljenog:

-Molim Vas, hoćete li mi objasniti koje su to vaše specijalnosti kojim se bavite?

Skače sa stolice, uzbuđen, uzjapuren, i govori:

-Ti ne priznaješ Juku Prazinu, našeg generala? Ko si ti? Njega priznaje Alija, priznaju ga svi!

-Ništa, ništa, momčino, smirujem ga i nastavljam: - Mene samo zanimaju specijalnosti po kojim ste dobili ime.

Ljut, ne odgovara ništa, već napušta kancelariju. Zukanović kaže da to Juka šalje izvidnicu na Igman, te da ima namjeru da izađe iz Sarajeva. Kasnije će se to pokazati tačnim. Juka izlazi sa svojom ekipom na Igman, ali poslije mog odlaska, tako da nismo imali priliku da se sretnemo.

Krajem jula 1992. godine, u Sarajevo ulazi Fadil Đozo, sa Mirsadom Čatićem, i donose, između ostalih, naređenja po kojima se svi ljudi koji su u junu na moj prijedlog smijenjeni ili postavljeni vraćaju na prethodne funkcije sem Mirsada Čatića, koji je postavljen za komandanta TG-2, a za komandanta TG-1 postavlja se Zejnil Delalić. Fadil Đozo mi pokazuje to naređenje. Pitam - ima li kakvo naređenje za mene, kaže da ne zna ništa. Tražim razgovor i razgovaram sa Seferom, pitam - kuda ću ja, a on odgovara: - Vрати se u Visoko.

Tako se ja početkom augusta 1992. godine vraćam u Visoko i ulazim u Odsjek ŠVK Visoko, radeći na poslovima i zadacima operativca.

ODLAZAK SA IGMANA

Dugo sam po odlasku sa Igmana razmišljao o potezima predsjednika Izetbegovića i načelnika ŠVK Sefera Halilovića- zašto su napravili te promjene na Igmanu, i to baš u trenutku najvećih uspjeha, u zamahu širenja slobodne teritorije na i oko Igmana ? Nisam pronašao pravi odgovor ni dan - danas. Pretpostavljam da ni jednom ni drugom nije bilo u interesu narušavanje sistema rukovođenja i komandovanja na Igmanu, a ustvari, tako je ispalo. Mojim odlaskom, ranjavanjem Mirsada Čatića, pogibijom Čede Domuza i dolaskom na Igman Juke Prazine, na Igmanu je iz dana u dan teža situacija. Sistem rukovođenja i komandovanja ne funkcioniše. Umjesto da se ljudi zaduženi za rukovođenje i komandovanje bave tim poslovima i da im je preokupacija borba protiv agresora, oni se sve više svađaju, jedni druge omalovažavaju. Na kraju, dolazi i do međusobnih oružanih sukoba sa tragičnim posljedicama. Poznati su incidenti i napadi Juke i njegovih na ekipu ŠVK ,na čelu sa Vehbijom Ka-

rićem, maltretiranja pripadnika ŠVK od strane Dževada Rođe, u to vrijeme komandanta TO Hadžići. Posebno su karakteristični oružani okršaji Jukine i Zukine jedinice, a potom i konačan obračun sa Jukinom jedinicom i njeno rasturanje na Igmanu. Pod čudnim okolnostima na putu od Trnova prema Grepku stradaju Mirsad Ćatić, komandant TG-2 i Fadil Đozo. Naime, njihovo vozilo iz zasede pogođeno je protivoklopnim projektilom. Fadil Đozo je, ne dolazeći svijesti, preminuo u Zeničkoj bolnici. Mirsad Ćatić je teško ranjen, ostao je bez stopala, liječen u zemlji, a potom prebačen u inostranstvo na liječenje. Vraća se krajem rata i stavlja na raspolaganje kao ratni vojni invalid. Novinar Huskić i vozač su najbolje prošli, bez ozljede, samo su kontuzovani od eksplozije projektila. Napadači, očito je, imali su samo za cilj likvidaciju Mirsada Ćatića i Fadila Đoze. Poslije ispaljenog projektila napadači su pobjegli sa mjesta događaja. Nikakve druge borbene aktivnosti na tom prostoru i u to vrijeme nije bilo. Povezao sam ovaj slučaj sa mojim pomjerenjem sa Igmana kao i izlazak Juke na Igman i njegovo ponašanje. Zaključio sam da je nekome bio cilj da po svaku cijenu razbije snage na Igmanu, sistem rukovođenja i komandovanja koji je bio zaživio i onemogućio dalje uspjehe koji su bili evidentni. Ja sam nekome smetao što sam uspio tako heterogeni sastav na i oko Igmana da povežem, Mirsad Ćatić što je uspješno nastavio, a Fadil Đozo što je uspijevaio obezbjeđivati i ubacivati određena sredstva u Sarajevo i slati u Goražde.

U proljeće i ljeto snagama ARBiH je bilo najteže u odbrani Igmana i Sarajeva. Naime zajednički agresori na R BiH sinhronizovano djeluju na Armiju R BiH. Jedan od glavnih ciljeva srpskog agresora bio je zauzimanje Igmana i Bjelašnice i potpuna blokada Sarajeva, a hrvatskog agresora konačno zaokruženje Herceg-Bosne. Zahvaljujući nadljudskim naporima branilaca, nijedan od agresora nije uspio ostvariti zacrtani cilj. Sarajevo nije potpuno blokirano, a nije ni zaokružena Herceg-Bosna u njenim zamišljenim granicama.

Od jeseni 1993. godine pa nadalje slobodni prostor na Igmanu i Bjelašnici se širio, a blokiranom Sarajevu je bilo sve lakše, posebno od momenta stavljanja u funkciju tunela ispod aerodroma „Butmir“. Odbranjen je Igman, nije blokirano Sarajevo, R BiH je odbranjena. Sa sav doprinos u odbrani ovih prostora i države BiH - VELIKA HVALA BORCIMA ARBiH I MUP-a R BiH.

ČAS HISTORIJE O POFALIĆKOJ BICI

U skladu sa planom rada Udruženja za zaštitu tekovina borbe za BiH Kantona Sarajevo, 07.12.2016. godine, održan je Čas historije za učenike Osnovne škole „Fatima Gunić“ iz Sarajeva. Tema ovog Časa historije je bila Pofalićka bitka, a o njenom značaju za odbranu Sarajeva govorio je pukovnik ARBiH Jusuf Lošić, jedan od učesnika ove bitke (komandant odreda Pofalići II). Čas historije je održan na lokalitetu gdje je ova bitka i vođena. Dakle, u širem rejonu naselja Pofalići i releja na brdu Hum.

Prije početka Časa historije, učenike i nastavnike O.Š. „Fatima Gunić“, u prostorijama Udruženja za zaštitu tekovina borbe za BiH, na Čengić Vili, primio je predsjednik Udruženja general Mustafa Polutak, i u najkraćim crtama ih upoznao o radu Udruženja i rezultatima koje je ovo Udruženje postiglo u proteklom periodu. Učenicima je podijeljen po jedan primjerak posljednjeg broja časopisa „Korak“, a nakon toga je pukovnik Jusuf Lošić, u rejonu naselja Pofalići i brda Hum održao Čas historije.

Između ostalog, Lošić je kazao: „Prošle su 24 godine čuvene Pofalićke bitke, kodnog naziva „Grom“. Bila je to presudna bitka za Sarajevo. Pripadnici bivše JNA i srpskih paravojnih formacija pokušali su 15. maja 1992. godine presjeći glavni grad države BiH. Kada je 15. maja 1992. godine, u 13:30 sati, komandir srpske policije Novo Sarajevo Lazo Bojanić dao ultimatum Bošnjacima sarajevskog naselja Pofalići da predaju oružje, niko nije ni slutio da će se dan kasnije odigrati bitka koju će mnogi svrstati u jednu od najznačajnijih i najpresudnijih bitaka tokom odbrane RBiH. Plan srpskog agresora je bio presijecanje Sarajeva preko

teritorije općine Novog Sarajeva, spajanje linije Žuč – Pofalići sa tadašnjom „Kasarnom „Maršal Tito“ i s Grbavicom, koja je vazdušnom linijom udaljena od kasarne oko 500 metara.

Zahvaljujući Opštinskom štabu TO Novo Sarajevo, jedinicama i patriotama, Regionalnom štabu i koordinaciji između Opštinskog štaba, Vrhovne komande i jedinica, spriječeno je presijecanje grada.

U ranu zoru, 16. maja 1992. godine, sat ranije nego što je agresor očekivao, branitelji Sarajeva, iako skromno naoružani, spriječili su tu namjeru. Branitelji Sarajeva uspjeli su se probiti do famoznog „Plavog granapa“ i oko 11 sati su zastali, jer im je pružen jak otpor. Nakon nekoliko sati neizvjesnosti, pofalićki i velešićki borci konsolidirali su se i uništili jako mitraljesko gnijezdo na Cvijetića pekari.

U završnoj fazi Pofaličke bitke značajnu ulogu odigralo je 11 boraca koji su došli u ispomoć, a kojima je komandovao Samir Pezo.

U napadu na srpske položaje krenula su 2 pofalička i Velišički odred ARBiH, u sadejstvu sa dijelovima Prvog sarajevskog odreda, grupom boraca iz Buća Potoka, specijalnom jedinicom MUP-a R BiH, jedinicom Vojne policije i manjim grupama boraca iz drugih dijelova Sarajeva.

Borcima ARBiH suprotstavila se Pofalička brigada VRS koja je u svom sastavu imala oko 1700 pripadnika, paravojna formacija „beli orlovi“, sa 380 pripadnika, oko 100 srpskih policajaca i jedna grupa paravojne formacije „vukodlaci“.

Srpskim snagama nanesen je težak poraz u naselju Pofalići i stvoreni su uvjeti za napredovanje ARBiH u pravcu strateški važnog platoa Žuč, sjeverno od Sarajeva.

Srpski vojnici izvukli su se preko Orlića i Žući prema Vogošći i Rajlovcu, a jedan broj ih je skinuo uniforme i preko Dolac -Malte su pobjegli na Vraca. U toku noći, većina učesnika Pofaličke bitke povukli su se kućama, tako da su oslobođene položaje čuvali borci koji su živjeli na širem prostoru Pofalića. U Pofaličkoj bici poginuli su branioци Sarajevo - Edin Krako, Miralem Miradžija i Muris Đelkić.

U toku bitke, general Ratko Mladić, novoimenovani komandant tek osnovane VRS tražio je od generala Miloša Baroša, komandanta „Kasarne Maršal Tito“, da iz nje pokrene tenkovsku jedinicu bivše JNA. U neko doba, ljut što Baroš oklijeva, rekao mu je: „Generale, ubij se ili obuci suknu“.

Pozitivan ishod Pofaličke bitke za odbranu Sarajeva je izuzetno značajan. Iako po svim elementima predstavlja borbeno dejstvo taktičkog nivoa u odnosu na ukupnu poziciju odbrane Sarajeva, ona je u izvjesnom smislu imala i operativno – taktički značaj. Neprijatelju su naneseni značajni gubici u živoj sili a zaplijenjena je i znatna količina naoružanja i municije. U psihološkom smislu, čistom vojničkom pobjedom oslobođena je značajna teritorija, što je bio prvi uspjeh takve vrste na sarajevskom bojištu od početka rata“.

Prijepolje kao paradigma

NASTANAK SANDŽAČKIH GRADOVA

Prema istraživanjima dr. Mustafe Memića, Muslimani u Sandžaku datiraju iz vremena 1392. godine. Pojavom islama u Sandžaku, nastaju i podižu se gradovi u njemu. Taj proces je trajao oko 300 godina. Sandžačka prijestolnica, Novi Pazar, je izgrađen 1461. godine i ubrzo se razvio kao islamski centar. Jedno vrijeme je bio najveći grad u ondašnjem Bosanskom sandžaku. Sve do početka XVI stoljeća, on je imao primat i u odnosu na Sarajevo. Džamije su bile jedan od osnovnih faktora u širenju islama. Prva tekija u Novom Pazaru spominje se još 1479. godine. Drugi po značaju islamski centar Sandžaka bila je Taslidža, koja je kasnije dobila naziv Pljevlja. Od oko 3.200 domaćinstava, koliko ih je tada bilo u nahiji Kukulj, 76% je bilo muslimansko. U pljevljanskom kraju se jako brzo razvijalo bogumilstvo, a uz to se razvijala i poljoprivreda, pa je to i bio osnovni razlog što su poljoprivrednici tako masovno prelazili na islam.

Nova Varoš je, kao grad, izgrađena 1516, a izgradio ju je Skender paša Dženovljanin. Varoš je prethodno bila nastanjena pretežno Vlasima. Krajem 17. stoljeća Nova Varoš je bila pretežno muslimanski grad sa 70% muslimanskog življa.

Priboj, kao muslimanska kasaba, se nešto sporije razvijao. Tek početkom druge polovine 17. stoljeća otpočeo je brzi razvoj Priboja kao grada, kada je rodonačelnik porodice Hasanagić svojom vakufninom omogućio izgradnju prve džamije. Od tada se Priboj razvijao kao muslimanska kasaba.

Sjenica je imala neku svoju specifičnost, jer je dugo bila centar Starog Vlaha, i u njoj se islam kasnije razvijao. U Sjenici je prva džamija izgrađena tokom druge polovine 17. stoljeća, ali je ubrzo izgrađeno devet džamija. Tek u 19. stoljeću, Sjenica je postala izrazito muslimanski grad u kome je bilo 300 muslimanskih i četiri hrišćanske kuće. Međutim, od 1851. godine Sjenica je postala sjedište Novopazarskog sandžaka, jer se ona u odnosu na ostale gradove Sandžaka najviše razvijala kao muslimanski kraj, i tako je ostalo do danas.

Tako su manje-više nastali i razvijali se i ostali gradovi Sandžaka: Bijelo Polje, Berane, Rožaje, Tutin, Plav i Gusinje, tako da ih, zahvaljujući malim i skoro nebitnim razlikama, nije potrebno dalje opisivati zbog ograničenog prostora ove studije. Zato ćemo sandžačke gradove dublje predstaviti kroz priču o Prijepolju, koje je kao grad najpogodniji da objedini karakteristične crte u razvoju svih sandžačkih gradova. Dakle, riječ je o Prijepolju kao paradigmi ne samo za gradove, već dobrim dijelom i za sami Sandžak. Prijepolje je specifičan grad po tome što su preko ovog područja prolazili razni putevi, a glavni su bili bosanski i dubrovački drumovi.

IZVOR SLOBODE I NADAHNUĆA

Prijepolje je, kao i ostali gradovi Sandžaka, čudesan, specifičan i rijetko viđen grad na obalama Lima. Oduvijek je plijenio putnike namjernike svojom ljepotom, otvorenošću, znamenitom arhitekturom i važio kao stjecište tolerantnih i mudrih ljudi: učenjaka, pisaca, profesora, slikara, muzičara, uleme, kadija, mualima, vladika i patrijarha, znamenitih junaka i čuvenih megdandžija koji su slavu rodnog Sandžaka prenosili širom Otomanske imperije. U njemu su vjekovali i stolovali kadije i muderisi, efendije, muftije i hadžije, carski mubaširi, ajani i kapetani, a kroz njega prolazili i na konak padali paše i veziri, bezi i ajabezi, carski haznadari i muhur sahibije. Kao važno utočište Bosanskog elajeta i raskrsnica puteva ka istoku i zapadu, sjeveru i jugu, Prijepolje je stoljećima bilo okrenuto Bosni, s njom trgovalo i drugovalo, odlazilo na vojne i hodočašća i učestvovalo u svim znamenitim historijskim događajima na ovim i drugim prostorima.

Zato je priča o Prijepolju priča o svim sandžačkim gradovima koji su slični kao jaje jajetu. Nažalost, o svim sandžačkim gradovima se ponešto zna. O Prijepolju, rasadniku značajnih historijskih ličnosti, malo se ili nimalo pisalo i piše, pa nije ni čudo što je Prijepolje ostalo negdje u zapečku tih dešavanja i nedovoljno poznato i za same žitelje prijepoljske regije.

Na takvom raskršću važnih puteva, bez bogate industrije i poljoprivrede, bez visokoobrazovnih institucija i uz stalna tuđa ili sopstvena vojna utvrđenja, Prijepolje je imalo ljude poznate širom svijeta. Više od jednog stoljeća, puni znanja, ideja i svakojakog urođenog umijeća gorštaci ovog područja su odlazili izvan svoje sredine, postizali velika priznanja i uspjehe koja im zavičaj nije mogao pružiti. Mnogi od njih su se povremeno vraćali u zavičaj i bogatili ga onim što mu je nedostajalo, stvarajući tako nadaleko poznate ličnosti.

U takvoj kulturno-obrazovnoj, civilizovanoj i slobodarskoj sredini i izuzetno nadarenoj i progresivnoj omladini, žitelji prijepoljske regije dočekali su revoluciju 1941. godine sa mnogo više razumijevanja nego u mnogim drugim područjima Sandžaka i Bosne, pa i cijele tadašnje Jugoslavije.

Dakle, rijetka su mjesta poput Prijepolja i njegove okoline koja na relativno malom prostoru pružaju ljudima tako mnogo prirodne ljepote, ali i tako mnogo bogatog kulturnog i historijskog nasljeđa.

Prijepolje je bilo mjesto internacionalnog puta zapada – istoka, a to je upravo snažno utjecalo na njegov razvoj i oblike ljudske svijesti i djelatnosti. Nekada su kroz Prijepolje prolazili putevi Dubrovnik – Prijepolje, Sjenica – Skoplje – Carigrad, a u suprotnom pravcu je put Prijepolje – Bistrica i dalje Užice i Sarajevo. Tako je Prijepolje od davnina igralo značajnu ulogu, prije svega trgovačku, vojnu i vojno-administrativnu, koja je nerijetko bila šira i od samog Sandžaka. Pored toga što je Prijepolje bilo na raskrsnici puteva, ono je prepoznatljivo i po povoljnom geografskom položaju i glasovitom manastiru Miloševo, po kojem je u Osmansko doba 1469. godine nazvano nahija Miloševo. Manastir Miloševo je sultan Mehmed II oslobodio harača i dažbina. Treba istaći i to da su područje Miloševo (po kojem je i manastir dobio ime) sa Prijepoljem, kao i Kukanj s Pljevljima, bili u sastavu vilajeta Zemlje Hercegovine kao dijelovi bivšeg bosanskog kraljevstva. U vrijeme dolaska Osmanlija, prostor današnjeg Sandžaka je jednim dijelom pripadao Bosni, a drugim dijelom kneževini Srbiji, a za vrijeme Turske vladavine Sandžak je bio u sastavu Bosne sve do dolaska Austro-Ugarske. Miloševo je sa svojom tvrđavom (koja je imala vojnu posadu) bilo značajno ne samo sa vojne, već i sa civilne tačke gledišta. Međutim, njegov se značaj mijenja kada Prijepolje postaje kadiluk. Punih 250 godina ono je bilo poznati grad sa svim obilježjima velikog trgovačkog, administrativnog i kulturnog centra, prepoznatljiv po hanovima, karavanima, konacima, dućanima, raznovrsnim radnjama i mnogim drugim značajnim urbanim institucijama.

Kada je Prijepolje postalo grad (a ne kadiluk) poslije 1912. godine za njegovog načelnika je postavljen Milorad Jovanović, čovjek bez imalo nacionalističkih predrasuda, široke kulture i široke tolerancije. Kod njega nije bilo razlike između Srba i Bošnjaka, što je direktno utjecalo da se veliki broj Bošnjaka dobrovoljaca 1914. godine javio u srpsku vojsku da se bori protiv Austro-Ugarske, dokazujući time da su braća po krvi i da im je domovina zajednička.

Smješteno na magičnim obalama rijeke Lim, Prijepolje je uistinu idiličan grad. Zapravo, rijeka Lim presijeca dio sandžačke kotline zaštićene planinskim vijencima odvođeci vodu svojim koritom u dva pravca i tako otvara prirodan put prema zapadu i istoku. Na taj način Lim je stoljećima bio orijentir karavanima i putnicima u kretanju kako ih prevojsko-planinske skraćenice ne bi odvele u suprotnom pravcu. Bogat historijski razvoj grad duguje svom položaju, raskršću puteva i plodnoj i nadasleko poznatoj limskoj dolini... Prijepolje je postalo specifična društvena zajednica, pa su i brojni povijesni događaji u njemu dobijali specifičan karakter. To se dešavalo prije svega zbog ljudi koji su svoje društveno-političke i obrazovno-kulturne aktivnosti kao i događaje na znalački način potčinili i davali im svoje značenje i smisao. Njihov entuzijizam sa savremenim pogledom na svijet učinili su da istraju na putu progresa otvaranjem čitaonica i biblioteka, osnivanjem sportskih klubova, formiranjem literarnih sekcija preko kojih je počinjao rad društveno-političkih organizacija unoseći pritom revolucionarni duh u svijest ljudi, posebno mladih, motivirajući ih

da počnu misliti ideološko-politički pripremajući se tako za krupne događaje pred početak Drugog svjetskog rata. U to vrijeme, gradska čitaonica u Prijepolju postaje rijetko viđena ustanova koja je sistematski regrutirala revolucionarne, napredne i progresivne kadrove. Ona je bila pravo stjecište prosvjetnih i kulturnih radnika-entuzijasta, ali i ustanova za opismenjavanje ljudi putem analfabetskih tečajeva, te književnih večeri, priredbi, naučnih predavanja. Naročito je bio razvijen rad studentskih i srednjoškolskih udruženja u kojima se postupno razvijao revolucionarni duh. Ovdje je već 1932. godine štampan list "Sandžak", koji je ubrzo postao tribina društveno-političkog života, ne samo Prijepolja, već i Sandžaka u cjelini.

Sadržaj i koncepcija lista se zasnivala na problemima tog područja kao i na društvenoj stvarnosti šire regije i cijelog Sandžaka. Taj list je privlačio čitateljstvo svojim sadržajima i tako poprimao oblik edukativnog karaktera stvarajući pritom potrebu ljudi za čitanjem i opismenjavanjem. U listu "Sandžak" je bila posebno zanimljiva rubrika "Sandžačke hećije" u kojoj su nadareni pisci (Sreten Vukosavljević i drugi) nalazili prostor da ezopovskim jezikom kritikuju birokratiju i parazitski režim kralja Aleksandra, pa je zbog toga "Sandžak" (Raška, Novi Sandžak) više puta mijenjao svoj naziv pod kojim je djelovao dok definitivno nije zabranjen.

Veliku ulogu u stvaranju savremenog pogleda na svijet ljudi imalo je i kulturno-prosvjetno društvo "Gajret" koje je okupljalo pretežno muslimansko stanovništvo, što je imalo višestruko važan značaj u pogledu oslobađanja naroda od konzervativnih navika i prevazilaženja ideoloških shvatanja da je školsko obrazovanje u suprotnosti sa islamom. Uz to je "Gajret" odigrao još jednu posebno važnu društvenu ulogu na području Sandžaka. Ovo je društvo bilo glavni pokretač masovnijeg i aktivnijeg uključanja srpskog stanovništva u zajedničku društvenu zajednicu, odnosno u zajednički društveno-kulturni život, što je veoma uticalo na razvoj društva uopšte.

Pored "Gajreta", značajnu ulogu u oblikovanju društvene svijesti i postupnom stvaranju naprednog društva imali su i pojedini sportski klubovi, podružnice, te biblioteke koje su otvorene i u pojedinim selima, što je u to vrijeme bilo gotovo nezamislivo. Tako je formiran sportski klub "Lim", kao i sportska podružnica "Polimlje" u kojima je bila najnaprednija omladina u tom vremenu na prostorima tadašnje Jugoslavije. Npr. "Polimlje" je isključilo iz svojih redova najbolja dva igrača samo zato što su podržavali četničkog vođu Ljotića i njegovu stranku. Taj potez uprave "Polimlja" je učvrstio političko jedinstvo omladine bez obzira na njihovu vjersku i nacionalnu pripadnost. Ova podružnica se, dakle, isticala na svim poljima svoje djelatnosti. Ona je još 1937. godine bila organizator brojnih i raznovrsnih predavanja, naročito onih vezanih za karakter građanskog rata u Španiji, posebno ukazujući na veliku opasnost od fašizma i nacizma u Njemačkoj, odnosno u Italiji, po cijelo čovječanstvo.

Uz to, stalna aktivnost ovog naprednog i progresivnog sportskog društva bila je prikupljanje priloga za internacionalne brigade koje su se borile protiv nastupajućeg Hitlerovog fašizma u Španiji. Samo u Prijepolju bilo je uključeno preko 120 omladinaca i omladinki i drugih naprednih građana koji su prikupljali priloge za

španske borbe, kao i pomoć za komunističke zatvorenike koje je vladajući režim proganjao i osuđivao na dugogodišnje robije. Tako su borbu protiv fašizma počeli među prvim u Evropi upravo neki građani Prijepolja.

I pored zabrane djelovanja rada Komunističke partije Jugoslavije i surovog obračuna Vlade s njenim članovima, ona je nekoliko godina prije Drugog svjetskog rata preuzela vodeću i rukovodnu ulogu u narodu, prije svega u organizaciji omladinske aktivnosti, ne samo u gradu Prijepolju, već i u selima tadašnjeg Miloševskog sreza. U tim aktivnostima posebno se isticala omladina Velike Župe i Kosatice, koja je najspremnija dočekala borbu protiv okupatora.

Zbog hapšenja profesora Branka Radičevića, učenici prijepoljske Gimnazije su 1937. godine stupili u štrajk, i to vrlo uspješno, a početkom 1939. godine formira se Komunistička partijska ćelija u Prijepolju. Prije toga, već je radio Mjesni komitet za Miloševski srez. Zanimljivo je istaći da je u tom periodu održana jedna velika i nikad prije viđena manifestacija upriličena povodom proslave dvadesetogodišnjeg jubileja sporta u Prijepolju koji je imao takmičarski karakter. Preko 400 sportista iz gotovo cijelog Sandžaka se takmičilo pred preko 15.000 gledalaca – Srba i Bošnjaka – okupljenih prvi put u historiji ovog kraja zajedno u tako impozantnom broju, a to je upravo i bio jedan od glavnih ciljeva organizatora - zbližavanje etničkih zajednica. Sve to u vremenu kada je fašizam već bio zahvatio veliki broj velikosrpskih i velikohrvatskih nacionalista. U tom cilju, sportaši i omladina su prodefilovali ulicama grada pjevajući rodoljubive borbene pjesme i ističući pacifičke parole. Dakle, dostignut je visok stepen jedinstva naroda, a naročito jedinstva omladine (srpske i muslimanske) grada i sela. Sandžačka omladina će tom prilikom ostvariti zahtjeve koji se postavljaju pred omladinu ne samo Sandžaka, već i Jugoslavije i šire.

SANDŽAK – NASTANAK, GEOGRAFSKI OBRISI

U doba Osmanske imperije bilo je ukupno 25 sandžaka, ali je samo Novopazar-ski sandžak sačuvao svoj naziv zbog strateškog položaja, odnosno interesa velikih sila, naročito Turske i Austro-Ugarske. Sandžak je, kao geografski koridor, otvarao Turcima put u Evropu, a Austrijancima stvarao uslove izlaska na Egejsko more. Sve to uprkos tome da je postao prostor u koji su sporo dopirali i iz kojeg su još sporije nestajali uticaji svjetskih kultura crnogorskog nasilnog pokršćavanja muslimana i katolika i ideja četničko-fašističkih pokreta protiv muslimanskog stanovništva u Sandžaku i Istočnoj Bosni.

Zbog raznih strateških interesa za područje Sandžaka dolazilo je do krvavih invazija i osvajačkih pohoda s ciljem da se uništi njegovo većinsko muslimansko stanovništvo. Sandžak je najviše smetao Srbiji i Crnoj Gori jer je bio i ostao prepreka spajanja Srbije i Crne Gore u jedan čisti pravoslavni prostor. Tako je velikosrpski nacionalni program uvijek predviđao likvidaciju Muslimana Sandžaka. Prema tome, razni krvavi pohodi na Sandžak, ratovi, razaranja i zločini presudno su utjecali na formiranje i kaljenje sandžačkog čovjeka, hrabrog borca i vrlkog ratnika kakvog nema

nadaleko. Uz to su dugi tektonski i eruptivni procesi, ponekad s intenzivnom vulkanskom aktivnošću, oblikovali reljef sandžačkog prostora, koji je sa klimom uticao na razvoj flore i faune, a preko njih na razvoj i društveni život ljudi u njemu.

Klimatski uslovi u kojima su se smjenjivala kratka, ali vruća ljeta sa dugim i ostrim zimama, ostavili su pečat na formiranju crta izdržljivog i strpljivog sandžačkog karaktera kako onog sa Staro-vlaške planine tako i onog na Sjeničko-peštarskoj visoravni. Ta subplaninska i puno pitomija župska klima iz limske i ibarske doline vidno ukazuju na različit utjecaj ekoloških faktora na djelovanje i život ljudi u tim regijama Sandžaka. Zanimljivo je da se neka područja Sandžaka mogu vidjeti golim okom sa vrha planina Jadovnika (1734) i Golije (1627), te Male golije (1883) i Zlatara (1627).

Na tu visoravan, zaštićenu planinskim vijencima kao prirodnim zidovima, stiže se preko prevoja. Zatvarajući je, ti vijenci čine od nje džinovsku kotlinu koju presijecaju ili paraju rijeke Ibar i Lim, odvođeci s tog platoa vode u dva pravca i otvarajući tako prirodan izlaz prema istoku i zapadu. Te dvije rijeke stoljećima su bile orijentiri karavanima i vojnim formacijama u kretanju koliko i putnicima da ih ne bi vojske odvele od namjeravanog pravca kretanja. Središnji dio visoravni predstavlja rezervoar podzemnih, kao i termalnih (Novopazarska, Pribojka i Rajčinovička banja) i mineralnih (Bjelopoljski kiseljak) voda značajnih za banjsko terapijske i preventivne izvore zdravstvene službe, dok druge vode čine značajne potencijale hidroenergije. Inače, geomorfologiju visoravni čine kanjonske posekline, velike doline, kotline i udubljenja praćeni odgovarajućim planinama i brdima, nastalim što milenijskim djelovanjem arheoloških procesa i hidroerozivnom aktivnošću što tektonskim slijeganjem ili povlačenjem vode što ih je ispunjavala u nekim fazama razvoja litosvere. Tako su se izdiferencirale oblasti: Stari vlah, u užem smislu sjeničko-peštarski plato, oivičen s istoka Novopazarskom kotlinom, s juga oblastima uz rijeku Ibar (Ribarići), Tutin i drugim sa jugozapada kotlinama Rožajskom, Ivangradskom i Bjelopoljskom), sa zapada Polimljem uključujući i nešto dalje Pljevljansku kotlinu, spuštenu, u krečnjačkoj površi, a sa sjevera Starim vlahom. Ako je jezgro starovlaškog platoa Nova Varoš s okolinom koja tendira premještanju prema Užicu, Sjeničko i Peštarsko polje predstavljaju središnji dio visoravni, ukoliko to nije Pešter između Lima, Ibra, Novopazarske kotline i Sjenice.

Južnu granicu Sandžaka omeđuje tok rijeke Ibar, od izvora na sjevernim padinama planine Ajle do ušća u Zapadnu Moravu, ocrtavajući tako dio granice prema Crnoj Gori i granice prema Kosovu. Kroz novopazarsku kotlinu protiče rijeka Raška, koja imenom podsjeća na istoimenu srpsku državu na koju nas danas podsjeća manastir Sopoćani, izgrađen uz sam izvor rijeke Raške. Nizvodno od Sopoćana su zidine starog ilirskog grada Rasa, koji je nekad bio trgovište i karavansko svratište. Nedaleko od Rasa uzdižu se Đurđevi stubovi, zadužbina Stefana Dečanskog. U dolini rijeke Raške Osmanlije su podigle grad Novi Pazar, u drugoj polovini 15. vijeka, za središte istoimenog Sandžaka. Zbog svojih pogodnih klimatskih uslova i veoma važnih saobraćajnih i drugih pogodnosti, on je u 16. vijeku postao, poslije Sarajeva, najpoznatiji grad Bosne. Na peštarskim prostranstvima, na kojima dominira oštra planinska klima, razvijeno je stočarstvo, a zemljoradnja i voćarstvo su razvijeni u župskoj subplaninskoj zoni u području doline rijeke Lim, skoro cijelim njenim to-

kom od Berana do Rudog, kao i dolinom rijeke Raške i drugim manjim područjima. Te ekološke razlike, kao i historija s kojom su se Sandžaklije suočavale, nisu im ni malo bile naklonjene, što je jako uticalo na formiranje odnosa među ljudima kao i njihovog odnosa prema svijetu i pojavama u njima. Okruženi vrletnim planinama i smrzavani ljutim zimama na poznatoj sjeničko-pešterskoj oblasti (Pešter je dobio ime po pećinama ilirske peštere), znojeni vrelim ljetima u dolinama rijeka, probijani silnim vjetrovima, zameteni velikim snjegovima, sandžački Bošnjaci su jednako kao s drugim narodima, događajima i ratovima i s prirodom vodili neprekidne ratove koje su savladavali snagom, snalažljivošću, umijećem, lukavstvom, junaštvom i strpljenjem. Tako je sandžačkog čovjeka naprosto život nemilosrdno prisiljavao da čini ono što ne voli, a sve je to ostavljalo ožiljke na njegovoj psihi.

Te ratne, odnosno povijesne i ekološke okolnosti sudjeluju u oblikovanju personalnih tipologija, uslovljavajući njihov karakter, način mišljenja, pogled na svijet i doprinose ne samo njihovom morfološkom izgledu i nastajanju njihove praktičke umještosti, nego i u intelektualnoj darovitosti, moralnoj energičnosti, čvrstom vjerskom opredjeljenju, kao mentalitetu njihovog govora, te u običnim manirima. Živeći u takvim okolnostima, kao da su srasli sa povijesnim događajima i sa čudima prirode, čas po njihovim, čas po svojim zakonima. Ta čudesna bliskost sa prirodom i načina življenja stvorila je u sandžačkom čovjeku nevjerovatnu ljubav prema zavičaju u kome je rođen, živio kako je znao i umirao kad treba. Otuda migracija izvan prostora Sandžaka zadaje bivšim stanovnicima dosta teškoća u adaptaciji na nove uslove i na novu komunikaciju sa drugima.

Mnogo toga pozitivnog, naročito u oblasti kulture, dugo se izvan Sandžaka nije znalo otkud potiče ni kome je sve pripadalo, što se može ilustrovati nazivima glavnih rijeka Sandžaka (o kojima je već bilo riječi): Lim i Ibar, kao i najprostranjenija Pešterska oblast, svi su ilirskog porijekla, što se namjerno prešućuje, ali se zato dobro pamti turska vladavina... Kada danas pokušamo zamisliti šta su sve doživjeli i preživjeli Bošnjaci Sandžaka od srbijansko-crnogorskih nacionalističko-četničkih režima, onda je razumljivo da su Sandžaklije morali zaboraviti svoju stvarnu historiju Sandžaka. Trebalo je da prođu decenije pa i stoljeća i da se desi rat u Bosni pa da Bošnjaci perom i znanjem povežu sve istinite događaje historije naroda Sandžaka.

Nažalost, i ono što se dosad napisalo o fenomenu Sandžak i herojskoj borbi njegovog naroda, kako za fizički opstanak na svojoj rodnoj grudi tako i za vječitu borbu za autonomiju Bosne, predstavlja samo osnovu od koje tek treba temeljito krenuti i ispričati cjelovitu priču o burnim događajima koje je doživio, preživio i još preživljava narod Sandžaka.

Tim nacionalnim fenomenima borbe za opstojnost Sandžaka i za autonomiju Bosne – borbe na dva fronta, naročito protiv austrougarske okupacije 1878. i fašističke 1941. nije posvećena nijedna sintetička i cjelovita studija, tako da su se sve interpretacije svodile na kraće i parcijalno opisivanje ovih krupnih historijskih dešavanja ne samo bosanskih već i svjetskih događaja. Tako da ova, od izuzetne važnosti, tematska oblast još nije dobila cjelovitije osvjetljenje...

Treba posebno naglasiti da je Sandžak permanentno bio trn u oku srbijansko-crnogorskih osvajača-nacionalista i političara i da je trpio stalne vojne, političke i ekonomske udare, njegov je narod izdržao i ono nemoguće i ostao na nogama i sačuvao svoju rodnu grudu i toliko puta potvrdio istinu da je to narod nekog posebnog kova kojem gotovo da nije ravan nijedan drugi narod. Tvrd je to narod, čvorugav, hrabar preko svake mjere, sa urođenom i stečenom vještinom vrlih ratnika, bio je i ostao nerješiv problem kako za Srbiju i Crnu Goru, tako i za cijelu regiju i mnogo šire.

Još od prvog Srpskog ustanka 1804. godine traju pretenzije Srbije prema Bosni i spajanju sa Crnom Gorom, pa je Sandžak bio glavna prepreka da se stvori čist etnički pravoslavni prostor Srbije i Crne Gore. Talas tog srpskog ustanka koji je zahvatio Šumadiju prenio se i na Sandžak s ciljem da se spoje Srbija i Crna Gora i da se Sandžak odvoji od Turske. Srpska vojska je udarila na Sjenicu, kao strateški pravac spajanja sa Crnom Gorom. Sudeći prema nekim relevantnim historijskim izvorima, Sjenica se po sporazumu predala, ali se nažalost predaja pretvorila u masakriranje bošnjačkog stanovništva. Nakon što je ostvario vezu sa Crnogorcima, Karađorđe je napao Novi Pazar i došao do tvrđave, ali dalje nije mogao jer bi izgubio ogroman broj vojnika koji su mu bili potrebni na frontu Morava-Deligrad, kada mu je ratna sreća okrenula leđa.

Već tada se Sandžak pokazao kao značajno strateško područje koje će biti neprekidno pod budnim okom Srbije koja će stalno nastojati da ga pripoji sebi, dok će njegov bošnjački dio naroda težiti da se pripoji Bosni. Od tada bošnjački narod Sandžaka vodi neprestanu borbu za svoju opstojnost i slobodu.

Puna dva stoljeća preko Sandžaka su prelazili karavani i putnici namjernici, događaji, i kao rijetko gdje pohodi srbijanskih osvajača, ratovi, sukobi, državni teror, glad i nesreće svake vrste, nacionalno—fašistički režimi od Karađorđevića i Njegoša do Mihailovića, Rankovića i Miloševića, ali su oni, uprkos svemu, opstajali i ostajali, uvijek spremni i odlučni stati pred svakog ko bi se drznuo da im uskrati pravo na život, pravo na domovinu, na poštenje i porodicu. Jer, od postanka do danas, ponosni Sandžak je, kao i Bosna, uvijek rađao i gajio vrhunske junake – sokolove, Đerzeleze, Hrnjice, Gradaševića, Selmanovića, Burdževića i mnoge druge koji su vječito razgonili mrakove zla i srpsko mitološko ludilo.

Sandžak je bio i ostao historijski i geografski jedinstven prostor i uvijek duhovno pa i fizički povezan sa Bosnom. Preko hiljadu godina je Sandžak spona Bosne sa istokom. Prof. dr. Mustafa Festić navodi da su još u 12. vijeku bosanske zastave prelazile Drinu i Lim, pa su tako gradovi Novi Pazar, Priboj, Mitrovica, Prijepolje i Pljevlja široko uspostavljali veze sa bosanskohercegovačkim gradovima. Stoga se može govoriti o prostoru koji pulsira istim zakonomjernostima i identičnim karakteristikama privrednih i svih drugih ekonomskih tokova. Ekonomske i druge veze, navodi dalje Festić, posebno u 18. i 19. stoljeću, imaju takav intenzitet i moć da se govori o tome da Sandžak u Bosni vidi svoju maticu, više nego u Turskoj, koja je u to vrijeme predstavljala svjetsku imperiju.

“Ti procesi i trendovi posebno su se pojavili s početka stoljeća, što nailazi na veoma veliki otpor Srbije i Crne Gore. One se neprijateljski suprotstavljaju i ne prestaju ‘približavaju granice’ na račun Bosne. Naime, kroz (stoljeća od 11. i 12.) srpske državnike je morila paklena žudnja za bregovitom i lijepom zemljom Bosnom i Sandžakom. Samo bojazan drugih država i odsustvo kuraži smetale su im da granice Srbije i Crne Gore prošire preko Drine i Lima, Javora i Pešteri. Dakle, osvajačke težnje Srbije i Crne Gore prisutne su prije turskih osvajanja Balkana.”(Festić)

Za Novopazarski sandžak jednako su bile zainteresovane Austro-Ugarska i Turska, a zatim i Engleska koja je od 1837. godine imala *vicekonzula* u Novom Pazaru, sa zadatkom da prati ili sprečava ruski utjecaj na Balkanu. Razvojem oslobodilačkih pokreta balkanskih zemalja i jačanjem austougarskih pretenzija prema jugoistoku, postojalo je sve urgentnijim pitanje pripajanja Sandžaka jednoj od njih radi njihova neposrednog povezivanja i eventualnog ujedinjenja... Dakle, politički propagandni sukobi pomenutih država za Sandžak su bili neprekidni. Pripajanje Sandžaka jednoj od njih značilo je njegovo gubljenje za druge države i tu kompromisa gotovo da i nije moglo biti. Preko Sandžaka je Srbija, uz ostalo, i dobijala izlaz na Jadransko more, dok bi Turska njegovim gubljenjem prekinula vezu sa Bosnom. Austrougarska bi zaposjedanjem Sandžaka dobila mogućnost za izlazak na Egejsko more, a uz to, otklonila opasnost ujedinjenja Srbije i Crne Gore. Tu je i Rusija koja budnim okom motri na Sandžak jer se pribojavala ujedinjenja južnoslovenskih naroda, čijim bi ujedinjenjem bila stvorena velika i jaka država koja bi ugrozila njene pretenzije na tursku prijestonicu Istanbul i Bosforski moreuz, kao i izlazak na Jadran.

Geografska lokacija Sandžaka je u centralnom dijelu Balkanskog poluostrva, a lociran je između dvije pravoslavne države, Srbije i Crne Gore. Sa sjeverozapada se graniči sa Bosnom i Hercegovinom, sa jugoistoka sa Kosovom, a sa juga sa Albanijom. Centralni dio Sandžaka zauzima Pešterska visoravan, kao neposredni nastavak visoravni istočne Bosne. “Oivičena je planinama: Golija, Javor, Jadovnik, Ozren i Jarut. U geopolitičkom smislu, odlikuju se još dvije manje cjeline: Gornje Polimlje, kraj visokih planina i kompozitnih riječnih dolina sa planinskim vrhovima iznad 2000 metara nadmorske visine i glečerskim jezerima, kao i brdskoplaninska površ, koja obuhvata širu okolinu Novog Pazara i Tutina, sa prosječnom nadmorskom visinom od 800 metara...Sandžak ima umjereno kontinentalnu klimu. Vegetacija je raznovrsna, od četinara do hrasta, bukve i obilja trave, kiše padaju tokom cijele godine...”

Brigadir Nedžad Suljić

VAZDUHOPLOVNA VOJNA INFRASTRUKTURA NA TERITORIJI BOSNE I HERCEGOVINE DO POČETKA ODBRAMBENO-OSLOBODILAČKOG RATA

U SFR Jugoslaviji, SR Bosna i Hercegovina je imala veliki značaj u odbrambenoj strategiji i svim planovima odbrane. To je bilo razumljivo ako se uzme u obzir njen centralni položaj u okviru državne teritorije, odnosno, udaljenost od granica, konfiguracija terena i oblasti pogodne za organizaciju odbrane od agresora, te veliki prirodni resursi teritorije. Zbog ovoga je na teritoriji Bosne i Hercegovine, u bivšoj državi, izgrađena značajna vazduhoplovna infrastruktura vojnog karaktera.

SFR Jugoslavija je, do početka raspada, na svojoj teritoriji imala 38 aerodroma sa betonskim PSS¹. Zavisno od dimenzija PSS i njihovog broja koji je bio u upotrebi, tehničke opremljenosti aerodroma, orografskog okruženja, statusa aerodroma, u smislu vojni-mješoviti-civilni i slično, ovi aerodromi su svrstavani u različite kategorije, shodno međunarodnim pravilima.

Lokacije aerodroma sa betonskim pistama, po socijalističkim republikama SFR Jugoslavije su bile:

SR Slovenija: 4

1. Kranj (Brnik)	3. Cerklje
2. Maribor	4. Portorož

SR Hrvatska: 12

1. Zagreb (Pleso)	7. Varaždin
2. Pula	8. Udbina
3. Zadar (Zemunik)	9. Osijek
4. Split (Divulje)	10. Lošinj
5. Dubrovnik (Čilipi)	11. Vrsar
6. Krk	12. Brač

¹ Tokom rata i poslije njega, na teritoriji svih bivših republika napravljen je veći broj sletnih mjesta sa betonskim PSS;.

SR Bosna i Hercegovina: 6

1. Bihać (Željava)
2. Banja Luka (Mahovljani)
3. Tuzla (Dubrave)
4. Mostar (Ortiješ)
5. Glamoč
6. Sarajevo (Butmir)

SR Crna Gora: 3

1. Titograd (Golubovci)
2. Berane (Dolac)
3. Tivat

SR Makedonija: 2

1. Skopje (Skopski Petrovec)
2. Ohrid

SR Srbija: 11

1. Beograd (Surčin)
2. Beograd (Batajnica)
3. Sombor
4. Kovin
5. Vršac
6. Niš
7. Užice (Ponikve)
8. Sjenica (Aljinovci)
9. Priština (Slatina)
10. Kraljevo (Lađevci)
11. Bor

U vojnom smislu, vazdušni prostor iznad teritorija SFR Jugoslavije je bio podijeljen na zone odgovornosti vazduhoplovnih korpusa; 1. sa Komandom u Beogradu, 5. sa Komandom u Zagrebu i 3. sa Komandom u Nišu. Teritorija Bosne i Hercegovine je bila podijeljena između 1. VaK-a i 5. VaK-a.

Pored aerodroma i infrastrukture na njima, u nadležnosti Komande Ratnog vazduhoplovstva i Protivvazdušne odbrane (KRV i PVO) i VaK-ova su bila skladišta svih vrsta pogonskog goriva materijalnih sredstava, položaji i infrastruktura artiljerijsko-raketnih jedinica PVO (ARJ PVO), jedinica vazdušnog osmatranja, javljanja i navođenja (VOJIN), objekti vazduhoplovne namjenske industrije, vazduhoplovni remontni kapaciteti, kapaciteti vazduhoplovnog vojnog školstva, ...

Početkom rata u SFR Jugoslaviji, jedinice RV i PVO su se dislocirale sa teritorija na kojima nisu imale potpunu kontrolu. Prvo su napustile teritoriju SR Slovenije, a potom dijelove teritorije SR Hrvatske. Ljudi i materijalni resursi su dislocirani na teritoriju SR Srbije, a veliki dio vazduhoplovnih potencijala, krajem 1991. godine je lociran na teritoriju SR Bosne i Hercegovine.

Neposredno prije izbijanja ratnih dejstava na teritoriji Bosne i Hercegovine, vojska bivše države je napustila sve objekte vojne vazduhoplovne infrastrukture na teritoriji koja nije bila pod kontrolom bosanskih Srba. Prilikom povlačenja sistematski i temeljno je devastirala, da ne kažem uništila, sve što nije mogla premjestiti na teritoriju pod „svojom“ kontrolom, a stacionarne objekte je onespособila za bilo kakvu upotrebu, za duži vremenski period.

U bivšoj SFR Jugoslaviji, na prostoru Republike Bosne i Hercegovine bilo je šest aerodroma sa betonskim PSS. Od toga tri aerodroma su bila vojna (Bihać, Tuzla i Glamoč), dva mješovita (Mahovljani i Mostar) i jedan civilni (Sarajevo).

Mr. Nermin Kerić

KARULA U ODBRAMBENO- OSLOBODILAČKOM RATU 1992.–1995. GODINE

UVOD

Karaula je naselje u Srednjoj Bosni, 15 kilometara udaljeno od grada Travnika, kojemu u administrativnom pogledu i pripada. Naselje Karaula je jedna od većih MZ općine Travnik, kojoj gravitira osam velikih sela: Gornje i Donje Krčevine, Ćosići, Seferi, Šešići, Gradina, Hamamdžići i Selići. To je geografski veoma interesantno područje koje ima bogatu historiju zahvaljujući svom geografskom smještaju, prirodnim resursima kao što su: pogodna klima, plodno tlo, šume i vode. Kroz vijekove stanovništvo ovog kraja steklo je osobine na kojima bi mnogi pozavidjeli, a to su: upornost, borbenost, dostojanstvo i radinost. Stoga, ovaj kraj sa takvim stanovništvom imao je i ima svjetliju budućnost. Površina ove mjesne zajednice iznosi 69 km kvadratnih, a dužina granice prema ostalim mjesnim zajednicama iznosi približno 34 km.

Dolaskom Turske na ove prostore, prve dvije decenije njihove uprave u travničkom kraju nisu sasvim jasno osvijetljene. Naime, Turci su iz vojničkih i političkih razloga izdvojili 1465. godine pogranične dijelove bosanskog sandžaka prema ugarsko – hrvatskim banovinama i predali ih, kao obnovljeno “bosansko kraljevstvo”, na upravu domaćim velikašima. Kako je prostor oko Travnika, tačnije prostor Karaule, tada bio granična oblast prema Jajačkoj banovini, izgleda da je taj dio travničkog kraja jednu deceniju pripadao tom tursko – bosanskom kraljevstvu. U prilog tome je i podatak da je 1475. godine Travnik bio sjedište knežine koju je sultan predao na upravu domaćem velikašu Stjepanu Brankoviću, koja se održala nekoliko godina, sve do provale ugarsko – hrvatske vojske u ovaj kraj 1480. godine, poslije čega je zavedena turska uprava. Iz ovih podataka jasno je zaključiti odakle prostoru Karaula ime (tur. Karaula = granica, granično područje), a objašnjava i porijeklo toponima Hamamdžići (mjesto gdje je bilo kupalište za graničare), Gotići, Begići, zatim postojanje turskog mezarja na ulazu u selo Gotići. Prilikom austro-ugarske okupacije Karaula se spominje u spisima vojvode Virtemberga kao mjesto gdje je se 10.08.1878. godine sastao sa delegacijom iz Travnika kako bi se dogovorila predaja Travnika. U

spisima za vrijeme austro-ugarske Karaula se spominje kao seoska općina kotara Travnik sa 1679 stanovnika. Prema dosad proučenom materijalu koji se odnosi na historiju naselja Karaula, njen prostor je bio naseljen već u prethistorijskom periodu i Srednjem vijeku, a o broju stanovnika i domaćinstava nema pisanih podataka. Prve podatke o stanovništvu Karaule nalazimo tek u popisima koje je vršila Austrougarska monarhija nakon aneksije Bosne i Hercegovine 1878. godine. Prvi popis stanovništva izvršen je 1879. godine, i prema tom popisu Karaula je imala 1012 stanovnika grupisanih u pet velikih sela, i to: Ćosići, Gradina, Hamamdžići, Krčevine i Selići.

1. PRIPREME ZA ORUŽANI OTPOR I ODBRANU KARAULE

0.1. Život u Karauli početkom 1992.godine

Stanovništvo Karaule u pomenutom vremenskom periodu bilo je u zabrinuto za svoj daljni život i egzistenciju, jer je rat, ratno stanje iz susjednih republika oslikavalo se i u BiH.

Prvi nagovještaji agresije na BiH, a samim tim i na prostore Opštine Travnik, mogli su se uočiti već početkom februara 1992. godine, kada su jedinice i rezervisti bivše JNA uspostavili punktove na prevojima Komar i Gostilj, te na taj način uspostavili kontrolu nad protokom ljudi i roba na ovim važnim komunikacijskim pravcima. Uporedo s tim, u najvećoj tajnosti, poduzimane su mjere na mobilizaciji lokalnog srpskog stanovništva, stvaranju paravojnih jedinica i fortifikacijskom uređenju položaja na liniji Komar - dijelovi Karaulske Gore - Gostilj (Smet) - plato Vlašića. Stanovništvu Karaule bili su to prvi signali da se poduzmu određeni koraci u cilju zaštite sigurnosti građana i stvaranju pretpostavki za organizaciju otpora. U tom pravcu, grupa samosvjesnih građana i patriota, kroz mjesne sastanke, ukazivala je na mogućnost izbijanja rata u BiH, koji bi neizbježno zahvatio i ove prostore. Organizovana su seoska dežurstva nenaoružanih grupa, vršeni pregovori sa mještanima srpske nacionalnosti kako bi se izbjegao oružani sukob, ali ti naponi nisu urodili plodom, jer se već tada jedan broj građana srpske nacionalnosti priključio srpskim paravojnim jedinicama koje su ojačale svoje snage na prilazima Karauli, čime je ovaj prostor doveden u poziciju okruženja, sa uskim komunikacijskim „grlom“ u pravcu Turbeta i Travnika. Zapadni i sjeverozapadni dio travničke općine (gdje se nalazi Karaula) imao je nacionalnu strukturu značajno različitu od nacionalne strukture stanovništva cijele općine. Naseljena mjesta, sa kojima je graničila mjesna zajednica Karaula, bila su nastanjena isključivo licima pravoslavne vjeroispovijesti (Varošluk, Trebeuša, Vitovlje, Šišava, Koričani), a jedan dio sa katoličkim življem (Didaci, Đelilovac i Potkraj).

Krajem marta i početkom aprila mjeseca ovčari Karaule upozoreni su od tadašnjih pripadnika JNA da na Gostilju ne vrše sjetvu i da ne nomade sa ovcama, jer nije sigurno, zbog veće koncentracije vojske koja će učestvovati u vojnoj vježbi. U aprilu mjesecu i posljednji nomad (Zahir Sefer) morao je da se iseli sa Gostilja.

Prilikom odlaska na posao, stanovništvo Karaule počelo je nailaziti na punktove, što je bilo donekle poznato sa televizijskih isječaka iz drugih krajeva BiH. Zbog lične i kolektivne sigurnosti počelo je da se razmišlja, dogovara i planira kako i na koji način obezbijediti sigurnost stanovništva Karaule. Za pripremu klanjanja Bajram-namaza (04.04.1992. godine) dio ljudstva iz Karaule bio je angažovan na obezbjeđenju šireg rejonu džamije (zaštita od eventualne diverzije).

0.2. Formiranje Karaulskog odreda

Potreba za organizovanjem otpora ojačana je tokom mjeseca aprila 1992. godine, a naročito nakon napada na Turbe, kada je sasvim izvjesno bilo da Karaulu čekaju teški ratni dani. Uz pomoć Opštinskog štaba teritorijalne odbrane (OpŠTO) i spontanim samoorganizovanjem stanovništva počinju da se uspostavljaju seoske straže, uz korištenje lovačkog naoružanja i malobrojnog automatskog oružja kojeg su posjedovali pojedinci, uz povremeno prisustvo rezervnog sastava policije MUP Travnik. Maja mjeseca 1992. godine, u rejonu Donjih Krčevina izvršeno je postrojanje 78 dobrovoljaca iz svih okolnih mjesta, te uz prisustvo članova Opštinskog štaba TO dogovoreno da se otpočne sa uspostavom čvrste vojničke organizacije, koja treba da rezultira formiranjem Karaulskog odreda TO.

Nakon toga, u prostorijama školske zgrade u Karauli formira se koordinacijsko tijelo za uspostavu Odreda TO, organizuje sistem veze, te imenuje Komanda Odreda TO. Za komandanta Odreda imenovan je Kazija Husein, a članovi su Letić Avdo, Helda Omer, Goran Halid, Sefer Nevzet, koji će kasnije dobiti konkretna zaduženja. Za koordinaciju sa Štabom TO Travnik zadužen je Kerić Sejad. Odmah nakon toga, formirane su čete, određen je njihov komandni sastav, vršeno je dodatno naoružavanje i formirani su odbrambeni položaji, sa minimumom fortifikacijskog uređenja. Kada je početkom maja 1992. godine JNA napustila skladište naoružanja i vojne opreme „Slimena“, dio ljudstva iz Karaule, zahvaljujući samoinicijativi, obezbijedio je za sebe lično naoružanje, a jedan dio naoružanja i minskoeksplozivnih sredstava (MES) Odred je dobio i od pretpostavljene komande. Noć ranije, i do Karaule čuo je se eho eksplozije dijela MES iz pomenutog skladišta naoružanja. Eksplozija je namjerno stvorena da sredstva ne bi dospjela u ruke pripadnika TO i HVO, ili da pripadnici JNA koji su bili smješteni u skladištu iskoriste izazvanu paniku i napuste lokaciju Slimena. Sjedište Odreda TO, zbog stalnih granatiranja školske zgrade i okoline, premješten je na područje Čosića, prvo u kuću prekoputa ugostiteljskog objekta „SREĆA“, a naknadno u prostorije Ambulante Karaula. Za komandanta Odreda potvrđeno je imenovanje Kazije Huseina, na mjesto operativca postavljen je Goran Halid, pomoćnik za moral imenovan je Helda Omer, pomoćnik za bezbjednost Letić Avdo, a za obavještajne poslove Sefer Nevzet. Tada starješine vrše obilazak terena, formiraju čete i imenuju njihov komandni kadar, te određuju pravce djelovanja.

Za pravac Vasići - Donje Krčevine - Duboki potok, zadužena je mjesna četa, kojom je komandovao Đelibašić Suljo, za pravac Gornje Krčevine - Plane - Miroš četa Gornje Krčevine, kojom je komandovao Kerić Nermin. Područje Šešića i Šešićke planine sa zaduženjem kontrole komunikacije Travnik - Skender-Vakuf i obezbjeđenjem pri-

laza Šešićkoj planini, kontrolisala je četa Šešići, kojom je komandovao Fazlić Dževad. Za područje Sefera - Begića Glavice - Podgostilja - Melića - Kahrića bila je zadužena četa kojom je komandovao Begić Ramo. Rejon Hamandžići, Karaulska Gora - Ukalj - Palež - Smet se nalazio u zoni odgovornosti Hamandžićke čete kojom je u početku komandovao Mujo Đelilbašić. Područje Gradine (Haterići, Derikoža) kontrolisala je Gradinsko-oboračka četa, a komandir je bio Ibro Đelibašić iz Oboraca. Područje Selića na pravcu Derikoža - Mrkonje, borbeno je pokrivala četa Selići, s komandrom Alijom Kazija. Pravac Smet - Šantrić - Brvanci pokrivala je četa Čosići, za komandira je imenovan Asim Zukić-Crni. Formirano je odjeljenje veze, odjeljenje vojne policije, odjeljenje inženjerije, sanitetsko odjeljenje, intendantsko odjeljenje, te prateći vod, koji se sastojao od posada dva minobacača 120 mm i jednog bestrajnog topa.

Borci Karaulskog odreda bili su puni elana za očuvanje svojih ognjišta, a motiv više dobijali su u trenucima kada kroz Karaulu prođe kolona izbjeglica, progranka, kojih je iz dana u dan bilo sve više. Naoružanost ljudstva bila je izuzetno slaba. Ljudstvo koje je bilo angažovano prilikom smjene na položajima predavalo je i naoružanje. Bilo je to uglavnom lovačko naoružanje. Određen broj ljudi kupio je automatsku ili poluautomatsku pušku, koje su plaćane i po 2500 njemačkih maraka. Komanda odreda svakodnevno je planirala i izvodila izviđanja ispred prednjeg kraja odbrane, s ciljem sagledavanja stanja kod agresora. Na osnovu prikupljenih podataka, planiran je i realizovan napad na Vasiće (š.r. Doruk tt 847), odakle je neprijatelj u potpunosti kontrolisao putnu komunikaciju Turbe – Karaula, te sprečavao ulazak i izlazak iz Karaule. U tim borbenim dejstvima, pored pripadnika odreda (dio boraca čete Donje Krčevine), učestvovali su i pripadnici HVO iz Didaka. Napad je realizovan 09. 06. 1992. godine. Ostvaren je kontakt sa neprijateljem i razmijenjena je pješadijska vatra. Kako su to bila prva ofanzivna dejstva, razumljivo je da je bilo i straha, jer je to bio prvi susret za većinu boraca sa zvučnim dejstvom rasprskavajuće minucije. Nakon pogibije našeg pripadnika, Osmanović Fikreta, a potom i pripadnika HVO, naši borci su se povukli u svoju bazu. Srpsko-crnogorskom agresoru (SCA) pokazano je da nećemo dozvoliti da budemo oganičeni u bilo kojem obliku slobode.

Stanovništvo iz naselja Oborci, (naselje općine Donji Vakuf koje graniči sa MZ Karaula) rodbinski je povezano sa stanovništvom Karaule, posebno zapadni dio Karaule, naselje Gradina, Hatarići i Garibi. Zbog tih razloga, kada su mještani Oboraca bili prisiljeni da napuste svoja ognjišta, prvo utočište našli su u Karauli. Borbeno sposobno stanovništvo Oboraca ostalo je u Karauli, u sastavu odreda. Pored organizacije vojnog ustrojstva, u Karauli je formiran i krizni štab mjesne zajednice. Život u Karauli odvijao se otežano, jer je Karaula bila jedna enklava. Zbog zaposjedanja položaja u rejonu Vasića (grupa kuća u Radalju, podno Sjenokosa) SCA je imao optičku vidljivost putne komunikacije Karaula – Turbe cjelom dužinom. Vazдушna udaljenost bila je oko 400 metara. Zbog toga u Karaulu, kao i iz Karaule, dolazilo se i odlazilo sa motornim vozilima samo noću, i to bez upaljenih svjetala. To je bio i jedini put koji je povezivao jedinice Armije RBiH i HVO u općini Jajce sa slobodnom teritorijom BiH. U tim vremenima, pored odbrane teritorije Karaula, borci Karaule

osiguravali su putnu komunikaciju za Jajce i Pougharje. Borci Jajca i Pougharja imali su povjerenje u Karaulce.

Karaulski odred vrši pripreme za naredna ofanzivna borbena dejstva. Iz dana u dan odred je postajao sve jači i opremljeniji. Izvođenje borbenih dejstava u sadejstvu sa drugim jedinicama, pod neposrednom komandom OpŠO Travnik, imala su za cilj oslobađanje platoa Gostilj, koji je predstavljao jako neprijateljsko utvrđenje, sa kojeg je neprijatelj imao optičku vidljivost većeg dijela Karaule, te sa različitim artiljerijskim naoružanjem djelovao po Karauli. Pripreme za ovu akciju, u strogoj tajnosti, otpočete su 20.06.1992. godine, te određeni pravci glavnog napada i demonstrativni napad prema Šahmićima i Obenovcu. Jedinice Karaulskog odreda imale su zadatak da u sadejstvu sa Travničkim odredom, koji je djelovao iz rejonu Šešićke planine, izvrše napad pravcem Smet – Šantrić - Hamandžićki Smet - Palež i ovladaju Gostiljem, a sa diverzantskom jedinicom iz čete Hamandžići, infiltrirati snage u neprijateljsku pozadinu i spriječiti očekivano pristizanje neprijateljskih snaga iz rezerve u rejonu Hajdučkog dola. Na glavnom pravcu napada planirane su snage Hamandžićke, Ćosićke, Seferske i Šešićke čete i borci HMP.¹ Na pomoćnom pravcu angažovane su snage iz čete Gradina i Gornje Krčevine.

Na sam Vidovdan, 28.06.1992. godine, plan je bio iznenaditi neprijatelja na Gostilju i Smetu. Podilaženje jedinica odvijalo se po planu. Na glavnom pravcu napada ostvareni su početni rezultati, te je do 13 sati ovo područje bilo oslobođeno uz znatne gubitke agresora, koji su procijenjeni na veći broj poginulih i ranjenih. Neprijatelj je potisnut sa svojih položaja. Nanešeni su mu gubici u živoj sili i tehnicima. Jedan tenk je neutralisan. Dio snaga koji je trebao onemogućiti pristizanje pojačanja iz rezerve, putnom komunikacijom Vitovlje – Turbe, nije izvršio svoj zadatak, tako da je u veoma kratkom vremenskom periodu uvedena neprijateljska rezerva i preokrenula tok borbenih dejstava, a pogibijom naših pripadnika i saznanjem da ima zarobljenih naših pripadnika, nastala je panika i povlačenja naših snaga.

U ovim b/d imali smo gubitke u ljudstvu. Poginula su 4 pripadnika HMP², jedinice koja je u potpunosti realizovala dobijeni zadatak. Ova akcija je bila od velikog značaja, jer se pokazalo da su jedinice TO sa ovih prostora u stanju da vode ofanzivna borbena dejstva, a ujedno je predstavljala jednu od prvih ofanzivnih akcija u BiH. Nakon toga, a sve u cilju stvaranja uslova za jačanje odbrambenih položaja, podizanju borbenog morala, discipline pripadnika odreda, 12.07.1992. godine održan je sastanak Komande odreda Karaula u proširenom sastavu, kada je donesena odluka da se pod hitno:

- Imenuje krizni štab civilne zaštite, koji bi na sebe preuzeo obavezu staranja o problemima civilnog stanovništva i logistike. Za komandira je imenovan Sefer Haris;

1 Jedinica jačine ojačanog odjeljenja, koja se logistički oslonjala na Hrvatsku. (HMP – hrvatsko muslimanske postrojbe). Jedinica je bila najopremljenija od svih jedinica u Karauli. Svi pripadnici imali su automatsko naoružanje. Jedinica je za odred Karaula, pred ova borbena dejstva, obezbijedila 20 automatskih pušaka.

2 Poginuli su pripadnici HMP Skrobo Nihad i Mikić Sefir, pripadnici Karaulskog odreda Đelilbašić Admir i Hrustanović Sadik.

- Da se u jedinicama odreda uvede više reda i rada, a disciplina podigne na viši nivo, u vezi čega je potrebno pojačati odjeljenje vojne policije. Za komandira VP je imenovan Kahrić Ferid;
- Da se izvrše pripreme za svečano polaganje zakletve;
- Da se ojačaju borbene linije na pravcu Šahmići - Miroš - Luke, koji je ostao posljednja praznina u našoj odbrani;
- Da se pojača izviđanje na pravcu Vasići - Sjenokos - Blagića Luka, zbog ugroženosti putne komunikacije Karaula - Salkice – Turbe, kako bi se omogućilo sigurno kretanje ljudstva u pravcu Travnika i Jajca;
- Da se zatraži veća podrška Štaba TO Travnik u ljudstvu, naoružanju i MTS-u.

U vezi s tim, dana 17. 07. 1992. godine Karaulski odred posjećuju komandant Okružnog štaba TO Zenica, Merdan Džemal, komandant Štaba TO Travnik, Ribo Haso, operativac u štabu TO Travnik Šiljak Remzija, Balihodžić Hazim iz D. Vakufa i pukovnik HV Sefer Rašid . Ovom prilikom izvršen je obilazak rejonu odbrane Karaulska Gora, Smet - Krč, Donje i Gornje Krčevine.

Dana 02. 08. 1992. godine od strane Štaba TO, kao ispomoć, upućena je i jedna jedinica iz Travnika, sa 15 boraca, kojima je komandovao Asim Korčić. Ova jedinica je upućena u rejon odbrane Gradina. Paralelno s tim vršene su pripreme za izvođenje borbene akcije sa zadatkom čišćenja terena neprijateljskih položaja koji su se nalazili na pravcu Vasići - Sjenokos - Blagića Luka. Kao ispomoć odred, koji je angažovao dio boraca iz čete Gornje i dio iz Donje Krčevine, pristigla je jedna jedinica TO iz Zenice i Novog Travnika, sa zadatkom eliminacije snaga na pravcu Vasići - Sjenokos. Napad je izvršen 03. 08. 1992. godine. Borbe su se vodile cijeli dan, a naša jedinica sastavljena od 28 boraca iz Sefera, Čosića i Gorana, kojom je komandovao Goran Halid, imala je zadatak da neutrališe neprijateljske položaje na Blagića Luci. Zbog ulaska u noć, akcija nije dala očekivane rezultate, ali su neprijatelju naneseni značajni gubici. Iz sastava zeničkih snaga imali smo jednog poginulog i jednog ranjenog borca.

Dana 19. 08. 1992. godine pripadnici odreda Karaula planski pristupaju polaganju svečane zakletve. Mjesta za realizaciju ovih aktivnosti morala su biti zaklonjena od osmatranja neprijatelja. Pripadnici iz Gornjih i Donjih Krčevina tekst zakletve poigali su zajedno za članovima komande Odreda, a bili su prisutni i pripadnici Op-ŠTO Travnik. Zakletvu je položilo oko 80 pripadnika odreda. Na livadi Vrtle (prostor između Donjih i Gornjih Krčevina, koji je bio zaklonjem od mogućnosti osmatranja sa položaja SCA) bilo je svečano, buketi ruža krasili su stolove na kojima se nalazio spisak boraca za polaganje svečane zakletve.

Dana 31. 08. 1992. godine u Karaulu su pristigli pripadnici 7. brigade (poznatija kao 7. krajiška brigada), sa Ćuskić Fikretom na čelu, čije prisustvo je u znatnoj mjeri doprinijelo jačanju borbenog raspoloženja i morala. Odlazak u neprijateljsku pozadinu u manjim grupama bila je svakodnevica. Počele su pripreme za ofanzivna borbena dejstva zajedničkih snaga koje su bile razmještene u Karauli.

Zamisao je bila da 7. brigada (Krajiška), zajedno sa pripadnicima Karaulskog odreda (jedinica jačine voda) ovlada selima Kokići i Grdovo, a da snage koje su branile Jajce iskoriste taj prodor i izbiju na Bukovicu. Karaulski odred i dio Muslimanskih snaga trebali su izvršiti napad u rejonu Obrenovca - Ploča - Haterička brda (čete Donje i Gornje Krčevine), a Muslimanske snage u rejonu Malunača - Pribil - Prisika. Korištena su iskustva iz prethodnih borbenih dejstava, stavljajući težište na iznenađenje i kvalitetnu pripremu. Koristeći teren, planirano je bilo ubaciti dio jedinica Krajiške brigade u dubinu neprijatelja, tako da napad ne bude samo frontalni nego i bočni, ali i iz pozadine. Navečer, 5. septembra 1992. godine IDV Krajiške brigade počeo je sa ulaskom u neprijateljsku pozadinu.

Pripadnici Karaulskog odreda u 02:00 sati 06.09. krenuli su sa uvođenjem snaga pravcem Gornje Krčevine-Obrenovac, te podilaženjem prići neprijatelju, i u 06:00 sati izvršiti napad na ranije identifikovane položaje neprijatelja. Snage iz Jajca otkazuju učešće u ovim borbenim dejstvima. Nastavljeno je bez njih. Faktor iznenađenja je uspio, i ostvaren je početni rezultat. Neprijatelju su nanešeni gubici, a do 13:00 sati sela Grdovo i Kokići bili su pod našom kontrolom. Zarobljeno je trinaest neprijateljskih vojnika i velike količine pješadijskog, artiljerijskog i protuavionskog naoružanja, municije, kao i velike količine MTS.³ Zbog nemogućnosti OpŠTO Jajce da izdvoji snage i preuzme dostignute položaje, Krajišnici i Karaulci su se povukli u svoju bazu, u Karaulu.

U toj akciji 7. Krajiška brigada izgubila je 6 boraca, kojima je slijedećeg dana obavljena dženaza na mjesnom mezarju kod džamije u Karauli. Na pomoćnom pravcu Malunača – Privil pripadnici Odreda Karaula i Muslimanskih snaga zarobili su petoricu neprijateljskih vojnika, koji su predati nadležnoj komandi u Travniku. Zaplijenjen je jedan protuavionski mitraljez, pet AP, znatna količina municije i vojne opreme. Na našoj strani poginuo je jedan pripadnik Muslimanskih snaga, a ranjena su dva borca Odreda. Nakon ovih borbenih dejstava poraslo je međusobno povjerenje između pripadnika Krajiške brigade i Karaulaca.

Ubrzo nakon toga, počele su pripreme za izvođenje borbenih dejstava, koja su podrazumijevala stvaranje uslova za oslobođenje i zauzimanje platoa Gostilja i Smeta na kojem su bile jake neprijateljske snage sa brojnim artiljerijskim i tenkovskim naoružanjem, koje su vršile blokadu cijelog Turbeta, te svakodnevno granatiranje Travnika. Znalo se, ako bi snage TO ovladale Gostiljem i Smetom, da već imaju kontrolu i nad dominantnim objektom Ukljom, a samim tim Karaula i Turbe ne bi bili više optički vidljivi neprijatelju, a otvarale su se mogućnosti proširenja mostobrana sa snagama TO u Jajcu, kao i spajanje sa našim snagama na Šešičkoj planini. Za angažovanje snaga u ovim ofanzivnim borbenim dejstvima planirane su snage Karaulskog odreda, snage 7. Krajiške brigade, snage Travničkog odreda, snage iz Novog Travnika (50 pripadnika), snage TO iz Jajca (Kruščica) i snage HVO Dobratiči. Uspostavljena je koordinacija u planiranju u izviđanju za realizaciju ovih borbenih dejstava. Sve pripreme izvršene su blagovremeno. Ofanzivnim b/d komandovao je

3 „17. Viteška krajiška brdska brigada ARBiH“ A. Kliko, F. Ćuskić, Sarajevo ,2010.

komandant OpŠTO Haso Ribo. Odlučeno je da se za vrijeme napada uzme vrijeme ručka kod neprijatelja, jer je tada neprijatelj u iščekivanju hrane slabije koncentrisan na svoj glavni zadatak. U dotadašnjim ofanzivnim b/d vrijeme početka napada bilo je rano jutro. Napad je planiran za 12. septembar, ali je odgođen za naredni dan - 13. septembar.

Napadna borbena dejstva planirana su iz dva pravca. Sa Šešičke planine polazni položaj trebao je da bude Travničkom odred i 7. Krajiškoj brigadi, koje su imale zadatak da se infiltriraju kroz Knežnicu i 7. Krajiška (IDV)⁴ iznenadi neprijatelja i unese pometnju kod neprijatelja napadom iz njegove pozadine, a pripadnici Travničkog odreda zaposjednu putnu komunikaciju Skender - Vakuf – Travnik u rejonu Hajdučkog dola⁵ i onemogućie intervenciju neprijateljskih snaga rezerve. Drugi pravac napada bio je Smet - Krč – Šantrić, u cilju zauzimanja južne strane platoa Gostilj. Zadatak da napadaju na ovom pravcu imale su snage Karaulskog odreda ojačane sa 50 boraca iz Novog Travnika (Šošina jedinica). Kao pomoćni pravac u rejonu Ponira i Kajinog kamena napad su trebale izvršiti jedinice TO Kruščica (Jajce), Kotor-Varoš i HVO Dobratići. Komandant OpŠTO za komandanta napada iz pravca Karaule odredio je Sefer Rašida, pukovnika Hrvatske vojske, osobu koja je rođena u Karauli. U pripremi napada planirano je eliminisanje djelovanja neprijateljske artiljerije i tenkova. Napad je krenuo po planu i početni uspjeh je bio fantastičan. Dva tenka su oštećena. Uprkos žestokim borbama koje su se vodile tog dana, te djelimičnim uspjesima, krajnji cilj nije ostvaren zbog brze intervencije neprijateljske rezerve iz dubine. Naše snage koje su imale zadatak onemogućiti pristizanje neprijateljske rezerve nisu odradile svoj zadatak, te nakon pristizanja pojačanja neprijatelju i razvoja novonastale situacije naše snage su se morale povući na polazne položaje. Prilikom akcije poginula su dva pripadnika Karaulskog odreda. U 7. Krajiškoj brigadi evidentirana su 32 ranjena borca. U svom informativnom listu neprijateljska 22. pbr, čije su jedinice zaposjele rejon Gostilja, Vlašića, objavljeno je da su u ovim borbenim dejstvima imali 7 poginulih i 37 ranjenih.

Dana 20. 09. 1992. godine komanda Karaulskog odreda donosi naredbu o formiranju nove čete u odred i. S ciljem jačanja psihološkog stanja pripadnika odreda, četi se daje naziv "Skrobo Nihad–Mikić Sefir", a ista nastaje spajanjem samostalnih vodova Odreda i HMP.

Pripadnici SCA otpočeli su snažnu ofanzivu na grad Jajce, što se odrazilo i na stabilnost odbrambenih položaja u rejonu Karaule. Padom Jajca (29. 10. 1992.) izvršeno je povlačenje snaga TO i HVO s tog područja, te je izvršena evakuacija stanovništva, što je otvorilo širok front odbrane za pripadnike Karaulskog odreda. Tada je došlo do razočarenja boraca, pada borbenog morala, stvaranja defetizma, te sumnji u mogućnost dalje odbrane ovih područja. Prilikom povlačenja snaga HVO i Armije RBiH sa prostora Jajca i Pugarja, stanovništvo Karaule u čudu je gledalo sa kojim oruđima su raspolagale snage u povlačenju. Snage koje su se povlačile ostavile su

4 „17. Viteška krajiška brdska brigada ARBiH“ A. Klisko, F. Čuskić, Sarajevo, 2010.

5 Kratka analiza akcije, Karaulski odred

pješadijsko naoružanje u Karauli, a protuavionska, protuoklopna i artiljerijska oruđa provuki su sa sobom u pravcu Travnika. Snage koje su branile Karaulu bile su razočarane u braniocima Jajca. Branioci Karaule su bili ti koji su sve vrijeme obezbjeđivali protok ljudstva i MTS mostobranom prema Jajcu. Ljudstvo koje je u tim danima bilo u Karauli spoznalo je da je sada prostor Karaule sa svih strana okružen neprijateljem, izuzev uskog koridora (putna komunikacija prema Turbetu) koji nije bio širi od 50-ak metara.

0.3. Borbe za Karaulu u 1992. godini

Karaulski odred u novembru mjesecu 1992. godine nalazi se u veoma teškoj situaciji zbog slijedećeg:

- povlačenje jedinica Armije RBiH i HVO sa teritorije općine Jajce, te su jedinice koje su u to vrijeme branile Karaulu bile izložene direktnom udaru neprijatelja, koji je za cilj imao zauzimanje Turbeta;
- odred Karaula u svojoj formaciji imao je slijedeće jedinice: komandu, odjeljenje veze, odjeljenje vojne policije, četa Ćosići, četa Šešići, četa Seferi, četa Hamandžići, četa Selići, četa Gradina, četa Skrobo – Mikić⁶ i četa Donje Krčevine;
- smjena komandanta Karaulskog odreda, odnosno način komandovanja jedinicama koje su se nalazile u Karauli nije bio centralizovan⁷ u zadnjim danima boravka u Karauli. Zbog bolesti, tadašnji komandant odreda Karaula, Halid Goran, odlazi na bolničko liječenje, a na njegovo mjesto imenovan je Sead Kerić. Sistem komandovanja i kontrole u jedinicama Armije RBiH, u posmatranom vremenu, nije bio na potrebnom nivou, što je možda i razumljivo, ako se pogleda kako su popunjena mjesta lidera i vođa.

U novembru mjesecu pretpostavljena komanda (OpŠO Travnik, uz pomoć OkŠO Zenica) pokušavao je konsolidirati situaciju i odbraniti Karaulu. U tom cilju, 1. novembra 1992. godine održan je sastanak i izdata naredba za formiranje Taktičke grupe (TG-1.) Za komandanta TG imenovan je Fikret Ćuskić, Goran Halid za zamjenika, Remzija Šiljak za pomoćnika za ONP, Jeginović Ahmo za operativca, Lepirica Enes za načelnika veze, Strakić Enes za ObP i Ibranović Džemail za pomoćnika za IPD i VP.⁸ U snage odbrane Karaule određen je Dnolučki odred⁹, 1. Krajiška brigada sa 800, 7. brigada sa 400, Muslimanske snage Travnik sa 100 boraca i Karaulski odred. Međutim, na terenu nije bio ni približan broj boraca. Sedma brigada je prvenstveno imala ulogu rezerve i intervenisala je gdje god je trebalo, bilo da se radilo o pojačanju na liniji ili vraćanju izgubljenih položaja i sve to na liniji odbrane dužine 36 km. Linija odbrane podijeljena je na pet pravaca i svakom od njih su odredili komandante:

1. pravac Krčevine – rejon odbrane Donje i Gornje Krčevine. Granice odgovornosti Vasići – Busnik – Bojre (tt 952). Odbranu su izvodile snage dvije čete Karaul-

6 Četa formiranja Naredbom komandanta karaulskog odreda broj 61/92, od 20. 1992. godine.

7 Postavlja se pitanje da li se u ovom periodu i moglo govoriti o centralizaciji sistema RiK, a ako i jeste onda u kojem obimu.

8 „17. Viteška krajiška brdska brigada ARBiH“ A. Kliko, F. Ćuskić, Sarajevo, 2010.

9 Nikada se nije realizovao ovaj zadatak

skog odreda (četa Donje Krčevine i četa Gornje Krčevine). Komandant tog pravca bio je pripadnik Karaulskog odreda Omer Helda.

2. pravac Gradina – rejon odbrane Arslani, Miroš, Hatarići i Gradina. Granice odgovornosti Šahmići – Hatarići – Zabara. Odbranu izvodile snage dvije čete Karaulskog odreda (četa Gradina i Obaračka četa) i jedinica Muslimanskih snaga (ojačan vod). Komandant tog pravca bio je pripadnik Muslimanskih snaga Fadil Hadžić.

3. pravac Karaulska Gora – rejon odbrane Karaulske gore. Komandant pravca bio je pripadnik 1. krajiške brigade Dževad Smajić.

4. pravac Suho polje – komandant pravca bio je pripadnik 7. krajiške brigade Vehbija Huzeirović.

5. pravac Seferi - Šešići - Šešićka planina, komandant pravca bio je pripadnik odreda Karaula Husein Kazija.

- Logistička podrška koju je dobijala Karaula bila je moguća samo u noćnim satima, i to bez upotrebe svjetala, zbog preglednosti komunikacije od strane neprijatelja cijelom dužinom komunikacije;

- odbrana Karaule zasnivala se na odbrani otpornih tačaka, tako da je veliki međuprostor omogućavao infiltraciju neprijateljskih snaga;

- za pretpostavljenu komandu to je bila jedna enklava ili džep koji je branio 36 km linije.

Stanje na terenu nije bilo dobro za snage TO BiH. Znale su to i komande i na najvišem vrhu komandovanja. Iz komande taktičke grupe redovno se šalju izvještaji o stanju na terenu pretpostavljenim komandama. Neprijatelj je pripremao ofanzivna borbena dejstva u kojima je postavio zadatak ovladavanje prostorom Karaule, a zatim i Turbeta. Jedinice u Karauli užurbano su radile na inženjerskom uređenju položaja.

Dana 8. novembra 1992., otpočela je ofanziva SCA. Na Karaulskoj gori je počeo pješadijski napad koji je uspješno odbijen. U večernjim satima, u uslovina slabe vidljivosti, koristeći neuvezanost prednjeg kraja odbrane i nepokrivenost terena, jedna manja neprijateljska grupa vojnika infiltrirala se u našu pozadinu u rejonu Božikovca. Od ranih jutarnjih sati narednog dana VRS je izvela artiljerijski napad na Karaulskoj gori i Božikovcu, koji smo u toku noći ponovo zaposjeli. Od OpŠO Travnik zatražili smo hitno pojačanje u ljudstvu i ponovili zahtjev ŠVK OS RBiH za MTS. Na osnovu dobijenih podataka od izviđača imali smo informacije da se u naselju Kruščica (općina Jajce) nalaze 2 tenka T 55 i oko 150 boraca VRS. S obzirom da je to posljednje jajačko naselje na putu prema Karauli, opravdano smo pretpostavili da su te srpske snage u pokretu prema nama i da se namjeravaju priključiti svojim jedinicama u napadu na Karaulu. Tokom noći izvršena je evakuacija civilnog stanovništva, koje se bilo vratilo u Karaulu.

Tokom narednog dana (10. novembar) neprijatelj izvodi pješadijski napad u rejonu Paleža i Suhog polja, koji je podržan jakom vatrom iz oklopnih transportera, koji su ujedno bili i fizička zaštita pješadiji. Zbog siline neprijateljskog napada i neraspo-

laganja sa rezervnim snagama, branioци Karaulе se povlače na rezervne položaje. U tim trenucima traže se svježе snage od pretpostavljene komande za ispomoć. Ispred položaja na Crnom vrhu (Karaulska gora) primijećen je pokret neprijateljskih snaga. Na Suho polje upućuju se rezervne snage TG (snage Krajiške brigade), koje zajedno sa branocima sa prednjeg kraja do kraja dana uspijevaju povratiti trenutno izgubljene položaje i zaposjesti ih. Kasno poslije podne počeo je napad VRS na Božikovcu. Nakon procjene situacije odlučeno je da se odmah pojačaju snage u odbrani sa snagama iz rezerve (dio boraca Krajiške brigade i dio Muslimanskih snaga). Daljnji napadi VRS na Božikovcu su zaustavljeni. Tokom noći stiglo je pojačanje iz Travnika, ali se isti vraćaju u Travnik i nezapsjednuvši odbrambene položaje.

Dana 11. novembra, neprijateljski napadi su nastavljени. Ponovo su napadnuti položaji na Božikovcu. Obećano pojačanje iz Travnika nije stiglo iako smo cijelu noć, jutro i dan to zahtijevali. S Kajinog kamena, Dukata i Obrenovca VRS je intenzivno granatirala naše položaje i naseljena mjesta Karaulе.

Dana 12. novembra neprijateljske snage iz pravca Kokića, predvođene tenkom, na Karaulskoj gori otpočinjу tenkovsko pješadijski napad. Naše snage se povlače na rezervne položaje zbog siline udara vatre. U ispomoć borcima na Karaulskoj gori dolaze pripadnici Krajiške brigade i Muslimanskih snaga. Cijeli dan je protekao u silovitim naletima neprijatelja, ne samo na Karaulskoj gori već i na Suhom polju i Paležu. U večernjim satima pristiglo je pojačanje, oko 20-ak boraca, koji su se po dolasku na prednji kraj odbrane, uvidjevši uslove i okruženje, odlučili vratiti. Taj dan na Karaulskoj gori poginula su četiri pripadnika Karaulskog odreda i jedan iz Krajiške brigade. Više boraca je ranjeno. Branioци Suhog polja bili su prisiljeni da se povuku na rezervne položaje. Borci su postajali sve iscrpljeniji, psihološki zabrinuti, jer su prethodnih dana njihovi najbliži, odnosno njihove porodice, otišle u izbjeglištvo, u Travnik ili u druge gradove, ko je imao kod koga. Jedan od razloga zabrinutosti bilo je i snabdjevenost sa naoružanjem, municijom, kao i sa ostalim potrepštinama za nesmetano vođenje aktivnih borbenih dejstava. S novim danom krenulo je novo granatiranje Karaulе i naših položaja. Poslije artiljerijske pripreme počeo je pješadijski napad na Crnom vrhu i na Karaulsku goru. Nadljudskim naporima boraca Karaulskog odreda i Krajiške brigade napad je odbijen i naše snage su se vratile na izgubljene položaje prethodnog dana. Borbe su nastavljene tokom cijelog dana. Toga dana imali smo jednog poginulog pripadnika Karaulskog odreda i više ranjenih pripadnika.

U toku noći stiglo je pojačanje u ljudstvu, koje je kako je dolazilo na položaje tako ih i napuštalo, bez najave.¹⁰ Meteorološke prilike bile su protiv nas, vrijeme je bilo dosta hladno, snijeg je počeo da intenzivnije pada, jer su položaji bili na nadmorskoj visini oko 1000 metara.

Kada kola krenu nizbrdo teško ih je zaustaviti¹¹, tako je tih dana bilo u Karauli. Komandant Karaulskog odreda, koji je ujedno bio i zamjenik komandanta TG-1 Go-

10 Izjava boraca koji su iz Ćosićke čete bili na položajima na Suhom polju

11 Narodna poslovice

ran Halid, zbog zdravstvenih problema, prebačen je u Travnički bolnicu, a potom na daljnje liječenje u Njemačku. Na njegovo mjesto se imenuje Kerić Sejad.

Tokom noći u Karaulu su stigli Mikić Senad iz ŠVK OS R BiH, predsjednik opštine Travnik, načelnik CSB Zenica, sekretar IO SO Travnik i članovi komande OpŠO Travnik. Kasnije je stigao i komandant OkŠO Zenica, Džemal Merdan. Isti su detaljno upoznati o stanju na terenu. Tokom noći vrši se procjena novonastale situacije, koja se mijenjala iz trena u tren. Na sastanku komande¹² na kojem je izvršena procjena situacije te konstatovan gubitak položaja na pravcu Zabara (Gradina) - Karaulska Gora - Suho Polje, a usljed jakih tenkovskih i artiljerijskih djelovanja isti se nisu mogli vratiti, čime je ključna kota za odbranu ovih prostora, kota Ukalj, bila izgubljena. Postojala je i bojazan da snage koje brane Karaulu dođu u okruženje. Snage koje su trebale doći u Karaulu bile su iz Novog Travnika.¹³ U ranim jutarnjim satima, 14. 11. 1992. godine komandant Ok ŠO Džemal Merdan je naredio da snage odbrane Karaule izvrše organizovano povlačenje, zaposjednu i uredi položaje na liniji Seferi - Ćosići - Gornje Krčevine. Zamisao ove odluke bila je da snage koje brane Begića Glavicu i dalje ostanu na svojim položajima, a nova linija odbrane da se spušta prema Karauli (Brvanci), zatim preko Mikića Homara, na dotadašnje položaje čete Skrobo-Mikić, do Bojra. Na novom dijelu trebalo je položaje da zaposjednu snage koje su se povlačile sa položaja Šahmići, Zabara, Karaulska Gora i Suho Polje. Odmah se pristupilo realizaciji naređenja i počeo je razmještaj snaga. Komanda TG razmještena je u Šešiće, a komanda Odreda Karaula u Salkice. Ova borbena dejstva, (retrogradne operacije) po mnogim vojnim teoretičarima, predstavljaju najteže izvodljiv oblik borbenih dejstava. To nije povlačenje bez cilja. Za rezultat je trebalo imati ustupanje dijela teritorijalnog prostora neprijatelju kako bi se nakon toga neprijatelj zaustavio u svom napredovanju i prešlo iz defanzivnih u ofanzivna borbena dejstva. Uslovi u kojima su se izvodila ova borbena dejstva nisu išla naruku našim snagama. Neprijatelj je bio u pobjedničkom duhu, jer je zauzeo teritoriju općine Jajce i sada je bio u pohodu prema Karauli. Vrijeme, kao atmosferski faktor, takođe je bilo na strani neprijatelja. Najveća premoć neprijatelja bila je u naoružanju, jer je isti raspolagao sa svim vrstama oružja i oruđa, a branioci su se uglavnom branili sa pješadijskim naoružanjem. Intendantsko obezbjeđenje naših snaga nije bilo na zadovoljavajućem nivou. Hrana koja se kuhala na više mjesta do prednjeg kraja odbrane prevozila se zapregom, a kako se prednji kraj odbrane nalazio na nadmorskoj visini od 900 metara i više, sve smo se više pribojavali nadolazećeg snijega. Zimska garderoba koju su nosili borci na položajima uglavnom je bila civilna. Odvojenost branitelja od svojih porodica koje su napustile Karaulu i tražile smještaj u Travniku i drugim mjestima bitno je uticala na tok borbenih dejstava u Karauli. Borci Karaule su bili šokirani, nakon povlačenja jedinica Armije R BiH iz Jajca i Pugarja, te nakon samovoljnog napuštanja položaja od strane jedinica koje su dolazile kao pojačanje na položaje odbrane Karaule. Neprijatelj je artiljerijom vatru prenosio u dubinu Karaule. Jedan

12 Podatak iz Radne bilježnice komandanta Odreda Karaula

13 U Zborniku radova "Srednja Bosna prkosna" na strani 280, navodi se kako su ove snage uveče 14. i 15. boravile u Potkraju i Delilovcu, kako kraj njih prolaze izbjeglice iz Jajca (netačno navedeni datumi, a možda i greška tehničke prirode)

od faktora koji je negativno uticao na stanje koje se desilo je nedovoljna informisanost boraca i civilnog stanovništva koje je ostalo u Karauli. Prilikom izmještanja elemenata komandnih mjesta na nove lokacije, Karaulom su počele da se šire dezinformacije. Ovdje je bitno napomenuti da je prilikom premještanja komandnog mjesta Karauskog odreda na novu lokaciju u Salkice, ujutro 14. 11. 1992. godine, prilikom prevoza municije (koja je bila u rezervi odreda) i arhive (pisana građa odreda) sa teretnim motornim vozilom na relaciji Karaula – Salkice, pomenuto m/v pogođeno vođenom raketom iz rejonu Vasića. Mjesto dešavanja bilo je naseljeno mjesto Donje Krčevine (raskrsnica sa putem za Gornje Krčevine). Vozač je smrtno stradao, a eksplozija je pojačala psihološki šok u kojem se nalazilo stanovništvo Karaule. Tako je završila arhiva odreda.

Kolona ljudstva, boraca i civila koja je napuštala Karaulu bila je izložena granatiranju i direktnoj vatri iz pješadijskog i protuavionskog naoružanja sa položaja VRS iz rejonu Vasića i Varošluka, što je prijetilo da dođe do velikog broja žrtava. Zajedno sa ljudstvom koje se neplanski povlačilo, kretala se i stoka. Komandant Odreda je intervenisao preko Opštinskog štaba prema UNPROFOR-u, kako bi se koloni omogućio izlaz iz područja zahvaćenog borbenim dejstvima, što je u popodnevnim satima i omogućeno. Najvjerovatnije su navedeni elementi uticali na odluku viših komandi kada su donijeli odluku o povlačenju jedinica iz Karaule i formiranju odsudne odbrane u rejonu Turbeta.

Po povlačenju iz Karaule 14. 11. 1992. godine, odred Karaula prestaje da funkcionise u obimu iz Karaule. Dio starješina i boraca koji su utočište sa svojim familijama našli u gradu Travniku, okuplja se i pokušava se angažovati na povratu u Karaulu, u kasnim satima 16.11., zajedno sa snagama iz Busovače, Novog Travnika i Travnika, ali bezuspješno.

Zbog ozbiljnosti situacije na linijama odbrane u području Turbeta, a u cilju smjerenjavanja jedinica na položajima iz Zenice i Viteza, Štab odbrane Travnik za komandanta odreda Karaula postavlja Remziju Kobilica, koji svojim naredjenjem 23. 11. 1992. godine upućuje jedinicu nivoa čete u rejon odbrane Turbe (rejon odbrane Zelina kuća – Obišenjak), sa zadatkom preuzimanja navedenog rejonu odbrane od Željezarskog bataljona Zenica.

Dana 25. 11. 1992. godine formirana je 312. motorizovana brigada, u kojoj su pripadnici karauskog odreda (mlađi borci) ušli u sastav 2. motorizovanog bataljona, a stariji borci u druge jedinice ove brigade. Prilikom povlačenja iz Karaule, svi borci nisu mogli naći smještaj u gradu i bližoj okolini Travnika, te su se iz tih razloga pridružili jedinicama Armije RBiH koje su gravitirale u njihovim novim prebivalištima. Tako da su borci iz Karaule ušli u sastav 308. novotravničke brigade, 306. brigade, 325. brigade, 7. Muslimanske brigade i drugih.

KAKO JE 1993. GODINE IZ KLISA U MOSTAR DOPREMANA HRANA

Mostar, juna 1993, bio je razoren, opkoljen, izolovan, iscrpljen, pocijepan, odsječen od ostatka svijeta, bio je kostur od grada. Nestašica vode, hrane, lijekova, naoružanja, municije, a mnogo gladnih, ranjenih, protjeranih, iscrpljenih, mnogo djece, svi na izmaku snaga. Sva oružja i oruđa VRS, HVO i HV sa okolnih brda, sijači smrti danonoćno i nemilosrdno ubijaju dio grada koji je pod kontrolom ARBiH.

Seonica, 12.7.1993, komandant 4. korpusa ARBiH general Arif Pašalić, sa saradnicima Žuljević, Džihović i Branković, zabrinut sjedi kod komandanta Klišanske brigade Hasana Hakalovića, iznosi težinu situacije. Zajedno prave plan za doturanje pomoći braniocima i građanima Mostara. Komandant Hakalović, priča nam, da im je odmah rekao da ima četiri magacina u Nevizdracima, Parsovićima, Seonici i Buturović Polju: „Pregledajte sve i uzmite šta vam treba“, rekao im je poznati čovjek iz naroda i dobar domaćin, komandant Haso. „Kad smo sve završili, oni otvoriše tašne i hoće da plate, kažu imaju novac“, priča komandant Hakalović, koji je odbio novac jer smo jedna Armija BiH, borimo se za iste ciljeve, a Klišani su poznati kao slobodoljubivi, ponosni, istinoljubivi, ljudi široke duše i velikog srca, istinski patrioti.

Iste večeri, u Komandu 45.bbr. pozvan je Bećir Beća Demirović, koji je dobio naredbu da organizuje konvoj konja za Mostar. „Haso je znao da ja volim konje i da je moj otac Ahmet poznati džambas, najbolji poznavalac konja u čitavom kraju, koji je po zubima znao odrediti starost konja, po ušima i očima čitao je dušu konja, znao je kad je konj ljut, uplašen, neraspoložen, umoran, bolestan“, priča nam Beća.

Da je izbor bio pravi pokazuje podatak da je već slijedećeg jutra, 13.7., Beća iz Nevizdraka i sa Graca pripremio 12 konja i krenuo na zadatak. Za saradnika je izabrao odličnog vojnika i dobrog druga Dedić Ramiza, koji također poznaje narav konja, ima veliko iskustvo u radu s konjima. Prvo su sve konje stavili zajedno da se malo upoznaju i zbliže. Čim su krenuli za Buturović Polje, jedan konj Jablan, odmah se izdvojio i stavio na čelo kolone, nikome nije dao ispred sebe, a drugi su ga priznali za predvodnika. Otac je Beći na polasku dao važne savjete i još rekao „čuvaj svakog konja, nikad ni jednog ne udaraj bez razloga, konj pamti i vratiće ti kad ti bude najteže“.

U Buturović Polju, smotru konja izvršio je brigadni veterinar Atif Karović. Konjima su pregledana kopita, noge, leđa, samari. Išli su lagano, povezani, ali nenaviknuti

na asfalt i buku, bili su jako plašljivi cestom do Ostrošca. Pred tunelom Crnaja, prije Jablanice, stadoše kao ukopani, neće ni makac jer je u tunelu bio mrak, a konj ne voli nepoznato, neizvjesnost.

Rezervna varijanta bila je ići preko Dobrigošća, gdje nas je čekao vodič Idrizović i pratio nas sve do škole u Glogošnici, odakle nas prihvata vodič Ćazim. U Glogošnici smo večerali, noćili i, ujutro 14.7., u pet sati, krenuli. Prvi konj nosio je tovar štaka, drugi upakovanu krvnu plazmu, a ostali po tri sanduka sitne municije, prisjeća se Beća. Na Glogovu kod čatrnja čekala su nas dvojica vojnih policajaca, u 11 sati bili smo na Ravnima, kod kuće Smaje Nazdrajića. Na vrh Bučevca, ispod Ravni, konj koji je nosio krvnu plazmu nagazio je na minu. Plakali smo, poljubili ga i teškog srca ostavili onako umornog, dobroćudnog, ranjenog, tužnog... Jedno vrijeme na Glogovu nam je toware iznosio helikopter.

Za prvih 30 dana prebacili smo 11 tura, jer je stanje u Mostaru bilo očajno, bez municije, lijekova, hrane, struje. Beća se sjeća da su jednom iz Mostara hitno tražili ručne bombe, jer su saznali da HVO u Šantićevu dovodi zarobljenike u živi štit i bombe bi naši borci bacali iza leđa zarobljenika. Za 9 sati prebačeno je 7 tovara sa 14 sanduka bombi.

Na putu spasa, od granata, snajpera, mina, srčanog udara, umora, ogromnog napora poginulo nam je i umrlo 28 konja, a bila su mobilisana ukupno 194 grla iz cijele Doline Neretvice, od Jasenika do Lisičića. Za devet mjeseci prenešeno je skoro stotinu tona municije i hrane, znači hiljadu tovara po stotinu kilograma. Civilna zaštita Klisa sakupljala je brašno, šećer, so, džemove, bestilj, sir, kajmak, maslo, voće, povrće, grah, luk, suho meso i dr. Tovare su primali neki Efica, Đulić i Pekušić, a u povratku smo dogonili duhan, cigarete, prazne čahure, aluminijske legure za „Pretis“ u Jablanici, naftu i dr., kaže Beća. Po 42 konja, Ramiz i ja znali smo sami izvesti do cilja. Na Glogovu (1.224 metra n/v) smo se odmarali. Protiv sebe imali smo zimi veliku hladnoću, uski planinski zaleđeni put, smetove snijega i po dva metra, ispričao nam je Bećir Demirović Beća.

Svoje sjećanje na ovaj ratni zadatak iznijeli su nam i Haketa Zijad i Ćosić Senad, maloljetni dobrovoljci. „Za put Jasenik – Parsovići – Ostrožac – Jablanica – Glogošnica – Glogovo – Ravne – Podgorani i nazad, konji i pratnja ostajali su po desetak dana. Jedni od najboljih konjovodaca, ovaj put prešli su više puta u pratnji čak i po deset konja. Konji su na ovom teškom putu znali potrošiti nove potkove. Polazak iz Glogošnice bio je oko 5 sati ujutro, jer na jednom mjestu kolona je bila vidljiva sa Vrda i HVO nas je gađao čak i iz VBR-a. Dolazak u Ravne bio je pred mrak. Jednom smo stigli i saznali da je na Markalama, u Sarajevu, toga dana, 5.2.1994. ubijeno 68 ljudi i ranjeno 144, dobro se sjećaju ova, tada dva maloljetna borca, a danas nezaposleni hranioci porodica.

Suad Mešković, kao pratilac komandanta Ramića, često je išao putem spasa preko Glogova, pa je sretao konvoje. „Konji su bili tako pametni i uvježbani da su sami, jedan po jedan, pretrčavali dio puta koji je bio tučen sa Vrda. Pritegneš mu lanac,

blago udariš rukom i kažeš hajde sad brzo, on pretrči i čeka te na livadi, dok pase travu“, ispričao nam je Suad.

Konjovodci su bili još Ćosić Amer, Hamza, Adem, Zikrija, Latif i Hamdo Kozić, Salelem Begluk, Savić Branko i Zoran, Gagula Šaban i Ramo, Boloban Fiko i Enver, Avdić Zijo, Hodžić Džemal, Buljina Hajrudin, Hrnjica Abdulah, Vejsil Hondo, Osman Haka- lović, Turković Džemal, Mujak Ferid, Ramić Ramo i drugi.

Konvoji konja organizovani su sve do 18.3.1994., tj do Vašingtonskog sporazu- ma. Ovo je samo djelić istine o značaju konvoja, o ulozi boraca, žena i djece iz Klisa na prikupljanju i prenošenju hrane i municije za spas Mostara, za odbranu Herce- govine i Bosne. Mostarska udruženja organizuju marš putem spasa, ali zaborave pozvati Klišane. Međutim, njihov doprinos odbrani BiH nije valorizovan ni u samom Klisu ni u Konjicu.

Da li će nadležni konačno organizovati pisanje barem jedne knjige o odbrani općine Konjic, da li će se nekada podići spomenik bosanskom brdskom konju koji je iznio veliki teret rata, bio najbolji vojnik, saveznik čovjeku. Taj Bosanski brdski konj, “plemić” među životinjama, pripitomljen prije 6.000 godina, pametan je, lijep, izdr- žljiv, prkosan i skroman, čelične tjelesne građe, nesrazmjerne snage, snažne konsti- tucije i velike izdržljivosti, uvijek oprezan i siguran, vrlo poslušan, plemenita životi- nja, simbol snage, prijateljstva i lojalnosti.

Mirsad Čukle

POD TREŠNJAMA, ISPOD HUMA, SANJAO JE SLOBODU

MUSTAFA AHMIĆ (1965.-1992.)

Na mezarju, podno Huma, pokošen je ljiljan. Njegov mladi smijeh još se pod Humom razliježe, među trešnjama u Narijama, među kestenima na Dupcu, na livadama oko Neretvice. Avgusta mjeseca 1994. godine majka Ziba primila je njegov „Zlatni ljiljan“. Starica čvrsta, na životne nevolje svikla, tihim glasom reče: „Hvala vam što se sjećate moga Mustafe, u borbi se mora i ginuti“. Ne reče više ništa, šutnjom sakriva bol i kazuje mnogo: ponos, hrabrost, mudru misao koju od nje i od rahmetli mu oca Adila i Mustafa naslijedi.

Mjesec dana prije pogibije, u decembru 1992. godine, cijelu noć nas dvojica zajedno, razgovarali smo o svačemu, a najviše o ratu. Mladić dječakog izraza lica sa glavom mudre starine. Bio je visoko svjestan ozbiljnosti situacije i potrebe da se organizujemo, naoružavamo, borimo. Samo poštena borba, muška, viteška, jasni ciljevi i najbolji ispred nas, i pobjeda je zagarantovana. „Bosna i Hercegovina će biti jedna zemlja“, rekao je te noći. Mustafa je bio plemenita duša. Ahmići su uvijek davali borce za pravdu. Otac Adil ubrajao se među najjače ljude cijeloga Klisa. Mustafa je bio sitan, ali čvrst i hrabar za desetoricu. Kao diverzant, bio je neobično snalažljiv i borben, imao je sve predispozicije najboljeg diverzanta-izviđača. Rođen je 1965. godine. U Armiji dobrovoljac od samog početka, u prvom stroju Klisa i ovoga kraja, na Mehinoj ravni, ispod Huma, već 15. marta '92., sa jaranima je na skrovitim mjestima kraj Neretvice, sa legendama Klisa i Bosne, Seidom, Adisom, Muharemom i ostalima stvarao Armiju Bosne i Hercegovine. Sami su pravili puške, a čestitost, hrabrost i slobodoljubivost usadi im majka Bosna. Nije se oženio. Gdje je najopasnije, govorio je: „Ja ću, vi imate djecu“. I stizao je na najteža mjesta, na najopasnije pravce, jer je bio pripadnik prve vojne formacije i diverzantske jedinice na ovim prostorima. Gdje je borba tu je Mustafa.

Deblokada Sarajeva, kažu sprema se. Tako važna bitka za naš glavni grad, ne može bez Mustafe, koji je, naravno, dobrovoljac. Mustafa Ahmić, podhumska legenda srcem i dušom, uz bečarac, s „tandžarom“ u ruci, krenuo je sa svojim Klišanima da pomogne Sarajevu, našem glavnom gradu. Na Trebeviću, zločinci 20.12.1992. presjekoše jednu mladost. Jurišao je Mustafa na agresorske položaje oko Konjica, Hadžića, Glavatičeva i Sarajeva, želio mir i rad, pravdu i istinu, slobodnu Bosnu i Hercegovinu.

PROTEKLI RATOWI NA PROSTORIMA BIVŠE JUGOSLAVIJE - UZROK NESARADNJE OBAVJEŠTAJNIH SLUŽBI U REGIJI

Sagledavajući ukupni sigurnosni ambijent u regiji i aspekt saradnje/nesaradnje obavještajnih službi, u nastavku teksta, kao odgovor na navedene dileme, opredjelio sam se za tzv. „rang listu“ prednosti i slabosti u saradnji obavještajnih službi u regiji. Čitaoci ovog rada će, shodno nivou svoje edukacije i (sigurnosnog) profesionalizma, navedenu listu revidirati prema svome shvatanju i ubjeđenju, što je dobar put ka konačnom rješenju – bolji sigurnosni ambijent u regiji kroz punu saradnju obavještajnih službi. U konačnici, zaključak bi trebao/morao biti da je saradnja obavještajnih službi u regiji nužan prioritet svih država kao ključnih aktera sigurnosti. Ipak, stiže se utisak da se sigurnosni izazov, rizici i prijetnje u regiji ignorišu na način da se, čak, i pojedinačno nedovoljno sagledavaju, dok se na drugoj strani gubi iz vida činjenica da sigurnosni izazov, rizici i prijetnje međusobno snažno multipliciraju i u datom trenutku mogu izazvati kumulativnu društvenu reakciju koja može biti snažnija od zbira svi njih pojedinačno.

Geopolitički položaj Balkana proizilazi iz njegovog položaja u Evropi, na južnoevropskom vojištu i u Sredozemlju. Od tri velika poluostrva, Male Azije, Balkanskog i Apeninskog, Balkan zauzima njegovo centralno, strateško i najvažnije mjesto. Balkan se sa Malom Azijom i Bliskim istokom nalazi na spoju kontinenata starog svijeta – Evrope, Azije i Afrike. Posebno je važno naglasiti da najkraći kopneni prilaz iz Evrope ka tom važnom međukontinentalnom spoju vodi upravo preko Balkana. Iz ranijih vremenskih razdoblja poznat je povezujući položaj Balkana, ne samo u okviru geografskog prostora koji danas uključujemo u južnu Evropu, već znatno šire.

Zbog svog sveukupnog značaja, Balkan je postao i središte i ruta mnogih sigurnosnih izazova, kako u prošlosti tako i danas. Faktori društvene destrukcije su u kontinuitetu prisutni na Balkanu, ukoliko to nije totalna društvena destrukcija – rat, onda je to organizovani kriminal, opojne droge, nacionalizam/fašizam, socijalni i kontrolisani nemiri... U odnosu na navedene sigurnosne izazove, rizike i prijetnje, na Balkanu nikada, pa ni danas, nije uspostavljena adekvatna nacionalna ili regionalna prevencija. Uglavnom su dominirali (rijetko malo, uglavnom puno, previše ili

potpuno) faktori društvene destrukcije u odnosu na faktore prevencije, ali i represije i sankcije.

Regija Balkana, samim time i BiH, spada u jedno od najdinamičnijih područja po odvijanju društvenih procesa, ne samo u (ukupnoj) regiji, već i u svakoj državi pojedinačno. Sve države su prošle (i prolaze) nadasve turbulentnu fazu svoga (pre) uređenja, sa naglaskom na države koje još stoje u predvorju - euroatlantskih integracija ili vraćanja u mračnu prošlost – npr. deklarativno zalaganje za teritorijalnu cjelovitost susjednih zemalja a stvarno/tajno raditi na podrivanju iste - što može opet biti ključni uticaj na društvenu destrukciju širih razmjera, pa zašto ne reći, i rat kao totalnu društvenu destrukciju. Međudržavni teritorijalni apetiti nisu postali prošlost, a unutar nekih država (primjer BiH) želi se izvršiti potpuna teritorijalizacija nacionalnih suvereniteta sa krajnjom idejom secesije pojedinih dijelova BiH. Navedeni scenarij ne može proći u miru, on bi bio (najvjerovatnije) praćen još krvavijim sukobima nego u nedavnoj prošlosti.

Velika/direktna je odgovornost međunarodne zajednice da pomogne završetak tranzicionih procesa u pojedinim zemljama, kroz pomoć da se njihove aspiracije prema euroatlantskim organizacijama i ostvare kroz njihovo učlanjenje. Nezavršeni regionalni procesi tranzicije su veliki balast ne samo za države u regiji već i na globalnom nivou, budući da se u regiji već „ustoličavaju“ negativni sigurnosni procesi: organizovani kriminal, opojne droge, nacionalizam/fašizam,...koji kontaminiraju i druga područja na globalnom nivou. Tranzicija država u regiji ne smije se posmatrati kao prirodan proces promjena, to je društveni ambijent koji se želi otrgnuti iz mračne prošlosti kada su sve društvene vrijednosti bile ugrožene u svim zemljama, negdje više a negdje totalno. Zbog toga te promjene ne možemo posmatrati samo kao puke strukturalne promjene unutrašnje administrativne, društvene i političke organizacije. Svaka država za sebe ima ključne specifičnosti u odnosu na drugu državu, tako da nemamo jedinstvene „tranzicione matrice“ koju bi primjenjivali za sve zemlje u regiji.

Čovječanstvo je u 21. stoljeću u izraženom strahu od novih opasnosti koje kroz dosadašnju povijest nisu istestirane (prirodne, ali i one nastale kao posljedica ljudskih namjera/“ne namjera”). Rat, kao tradicionalni izvor ugrožavanja sigurnosti, se transformiše i donekle gubi na značaju u pojedinim regionima svijeta, dok njegovo mjesto zauzimaju novi sigurnosni izazovi.

Realno je pretpostaviti da će u 21. stoljeću biti više nesigurnosti i neizvjesnosti nego u bilo koje drugo doba u istoriji čovječanstva. Slijedi nastavak globalnih previranja, ali u žešćim i razuđenijim formama. Opasnosti se multipliciraju međusobnim približavanjem brojnih negativnih globalnih trendova. Sve više su na sceni prijetnje od rastuće destabilizacije i aktivnosti sudionika van država. Gdje je tu čovjek i društvo? Sigurnost je stanje u kojem je obezbijeđen uravnotežen fizički, duhovni, društveni i materijalni opstanak pojedinca i društvene zajednice u odnosu prema drugim pojedincima, društvenim zajednicama i prirodi.

Nalazi visokog panel UN-a navode da je svijet danas suočen sa sljedećim vrstama prijetnje:

1. Siromaštvo, zarazne bolesti i degradacija okoliša;
2. Konflikti između i unutar država;
3. Nuklearna, radiološka, hemijska i biološka oružja;
4. Terorizam;
5. Transnacionalni organizirani kriminal;

Navedene prijetnje su uglavnom prihvaćene i od drugih organizacija i država, samo sa istim ili različitim rasporedom ili obimom.

Evropska sigurnosna strategija navodi globalne izazove, te pet glavnih prijetnji evropskoj sigurnosti:

1. Terorizam;
2. Proliferacija oružja za masovno uništenje;
3. Regionalni konflikti;
4. Slabe države, odnosno države u kolapsu;
5. Organizirani kriminal;

NATO: Nakon što se konstatuje kako opasnosti od opšteg rata u Evropi praktično više nema (?), definiraju se novi sigurnosni izazovi, kao što su:

1. Etnički sukobi;
2. Kršenja ljudskih prava;
3. Politička i ekonomska nestabilnost;
4. Širenje nuklearnog, hemijskog i biološkog oružja;
5. Organizirani kriminal;
6. Trgovina ljudima;

Šta bi to na Balkanu mogli biti sigurnosni izazovi, rizici i prijetnje?:

- Unutar pojedinih država (primjer BiH), teritorijalizacija nacionalnog suvereniteta (na ratom i zločinom osvojenoj teritoriji) praćena secesionističkim idejama, sa opasnošću da preraste u rat kao totalnu društvenu destrukciju;
- Nekontrolisani javni nemiri i narušavanje javnog poretka kao reakcija na aktuelne krize (proširene na ostala područja društvenog nezadovoljstva) praćeni visokim stepenom nasilja koje može prerasti u širu društvenu destrukciju;
- Asimetrične prijetnje – Organizirani kriminal i korupcija; Etnički i religijski ekstremizmi; Terorizam; Širenje WMD;
- Ostale prijetnje – Nezakonite i prisilne migracije; Nezakonita trgovina drogom;
- Prijetnje izvan naše moći – Elementarne i prirodne katastrofe; Pandemije;
- Energetska i finansijska kriza;

- Nepoštivanje međunarodnog prava i obaveza;
- Granični nesporazumi i neriješeni regionalni konflikti;
- Neopravdano slabljenje i marginaliziranje vojnog sektora, te frustracije istoga;
- Nezakonito (zaostalo iz proteklih ratova i skriveno kod stanovništva) i legalno (ogromni viškovi u Oružanim snagama,...) posjedovanje i širenje SALW-a (SALW – SMALL ARMS AND LIGHT WEAPONS) - ozbiljan je problem na Balkanu, koji raspiruje kriminal, terorizam i ukupnu nesigurnost, ali i podrija napore na prevenciji sukoba i izgradnji mira. U novije vrijeme opšte je prihvaćena procjena da je nezakonito (zaostalo iz proteklih ratova i skriveno kod stanovništva) i legalno (ogromni viškovi u Oružanim snagama,...) posjedovanje i širenje SALW-a osnovni elemenat nestabilnosti, ne samo na Balkanu već i u raznim dijelovima svijeta. Navedene implikacije predmet su niza širih međunarodnih, regionalnih i nacionalnih aktivnosti sa ciljem uspostavljanja legalnog i institucionalnog okvira za rješavanje problema nezakonitog i legalnog posjedovanja i širenja SALW-a. Krajnji efekti još nisu zabilježeni, budući da je u regiji prisutno masovno nezakonito i legalno posjedovanje i širenje SALW-a i da isto nije adekvatno riješeno: Uništavanje, prodaja,... (uz izbjegavanje apsurdna da se na Balkanu SALW "seli" iz zemlje u zemlju, što nameće opravdanu sumnju u krajnji cilj). Nužnom redukcijom vojnih kapaciteta, uspostavljanjem demokratske kontrole (pod jakom vojnom međunarodnom supervizijom) nad oružanim snagama, vremenom je u nekim zemljama na Balkanu proizvelo naglo jačanje javnog i privatnog sigurnosnog sektora,... – što je, opet, samo po sebi indikativno/moguća kompenzacija moći i moguća njena (politička i druga) zloupotreba u (totalnoj) društvenoj destrukciji.

Moramo naglasiti da multipliciranje faktora društvene destrukcije ima šansu da preraste u totalnu društvenu destrukciju - rat (ukoliko izostane organizirana predikcija i prevencija).

Moguće rješenje:

- Ujednačavanje zakonodavstva na cijeloj teritoriji jedne države;
- Uspostavljanje interesornih i multidisciplinarnih parlamentarnih i operativnih tijela i agencija sa specifičnim zaduženjima na polju suprotstavljanja izazovima i za nadzor nad sigurnosnim sektorom;
  - Parlamentarne istrage i saslušanja;
  - Na nivou parlamenta – jasne strategije za borbu protiv prijetnji i izazova;
  - Personalno i pravno jačanje organa i subjekata parlamentarnog nadzora, obavještajnih agencija i agencija za sprovođenje zakona, centralizacija istoga, i u skladu sa demokratskim načelima, parlamentarni uvid i uvid civilnog društva u sve segmente društva i sve nivoe vlasti i državne organizacije;
- Uključivanje vojnog sektora i angažovanje vojnih eksperata u radu parlamenta.

Snažne poruke: Deklaracija NATO Samit u Bukureštu od 2. – 4. aprila 2008. godine „...*Odnosi NATO-a i EU pokrivaju širok raspon zajedničkog interesa povezanog sa sigurnošću, obranom i upravljanjem krizama, uključujući borbu protiv terorizma, razvoj usklađenih i međusobno nadopunjavajućih vojnih sposobnosti i planiranje hitnih civilnih situacija. Naša uspješna saradnja na Zapadnom Balkanu, uključujući EU operaciju Althea kroz program Berlin Plus, doprinosi mirui sigurnosti u regiji...*”

Sigurnosna politika/kontekst BiH: U provođenju sigurnosne politike ima više konstanti. Među prvima diferencira se procjena izazova, rizika i prijetnji sigurnosti. To podrazumijeva usmjeravanje pažnje na moguće tendencije (ili pojave) u sferama:

- nasilne promjene međunarodno priznatih granica;
- unutrašnjih konflikata po bilo kojem osnovu;
- nasilne promjene unutrašnjeg ustavom utvrđenog poretka;
- eventualne ekspanzije etničkog ili religijskog ekstremizma;
- organiziranog kriminala;
- proliferacije;
- trgovine ljudima;
- ilegalnih migracija;
- terorizma;
- razvoja i transfera oružja masovnog uništenja;
- socijalnih problema;
- masovnih rušilačkih nemira;
- zagađenja okoliša;
- neprocesuiranje osumnjičenih za ratne zločine i dr.

Ne smijemo zaboraviti sljedeću činjenicu koja se svakim danom sve više i više gura pod „društveni tepih“. Naime, kako bude jačala vladavina prava (prvenstveno ona „nužna“ kroz približavanje uključivanja BiH u NATO, EU,...) u sferi bržeg i masovnijeg procesuiranja osumnjičenih za ratne zločine (što je teško očekivati u ovakvom bosanskohercegovačkom društvenom ambijentu ali i međunarodnoj inertnosti u BiH na ovom polju), očekivati je njihovu (plansku i organizovanu) reakciju u smislu (pokušaja) izazivanja nesigurnosti u BiH u raznim segmentima (politički uticaji na agencije za sprovođenje zakona, uticaj na nefunkcionisanje državnih institucija za sprovedbu zakona/poznato je da su počinioci ratnih zločina u BiH, pa i zločina genocida nad Bošnjacima „raspoređeni“ i u nekim institucijama od lokalnog do državnog nivoa, prijetnje, otmice, ucjene, ubistva, terorizam, masovni nemiri, međuetnički sukobi, međuentitetski nesporazumi – s ciljem učvršćivanja entitetskih granica/teritorijalno smanjenje uticaja državnih agencija za sprovođenje zakona,...).

Bosna i Hercegovina, pored niza izazova u oblasti sigurnosti, imperativno mora za konačni cilj imati – punu unutrašnju sigurnost :

- sigurnost nacionalnog okruženja;

- zaštita života ljudi;
- zaštita ličnog i drugog interesa;
- zaštita čovjekovih prava i sloboda;
- uređenje temeljnih funkcija društva.

Temeljne vrijednosti na kojima se mora bazirati sigurnost:

- zaštita neovisnosti i teritorijalnog integriteta na osnovi ravnopravnosti država i naroda (ali ne na način kako se ovih dana želi revidirati Sigurnosna politika BiH u smislu da se ovo malo ili uopšte ne navodi kao cilj);
- zaštita života, ustavnih prava i sloboda i lične sigurnosti građana;
- zaštita moralnih i porodičnih vrijednosti;
- zaštita demokratije, civilnih i ljudskih prava;
- zaštita prava naroda, religijskih skupina i nacionalnih manjina;
- kontinuirano obezbjeđivanje društvenog ambijenta za stvaranje materijalne dobrobiti i općeg prosperiteta;

Nasljeđe iz prošlosti stalno „proizvodi“ probleme ne samo u BiH već i u državama regije, ali i u njihovoj međusobnoj saradnji. Primjer BiH: zakonodavnu vlast stalno opterećuje infiltracija kriminogenih faktora u nju samu, sa snažnim vanjskim direktnim uticajima interesnih lobija. Sudska vlast se pokušava destabilizirati na način da se ostvare stari politički uticaji na istu, na način da se npr. osporava Tužilaštvo BiH, Sud BiH, neformiranje Ustavnog suda BiH... Izvršna vlast se organizacijski nije u potpunosti adekvatno profilisala, ima niz nedorečenosti, nedostatak adekvatne materijalne i finansijske podrške. Kadrovska struktura je neadekvatna u odnosu na sigurnosne izazove, rizike i prijetnje. Sve navedeno je isprepleteno snažnim uticajem korupcije koja nivo sposobnosti i efikasnosti istih znatno umanjuje.

Na sceni je klasična ambivalencija, posebno prema izuzetno važnim i osjetljivim pitanjima koja opterećuju funkcionisanje nekih zemalja u regiji, a posebno bosanskohercegovačkog društva i države:

- prema ratnim zločincima („ratni zločinci“, „oslobodioci“, ...);
- prema međunarodnim organizacijama i institucijama („zločinci“, „protektori“, „demokrate“, ...);
- prema okorjelim kriminalcima;
- prema teroristima;
- prema indoktrinatorima i dr.

Osim navedenog, BiH (kao specifikum) dodatno opterećuju pitanja/dileme:

- Prema samoj državi (tip, uređenje);
- Prema Haškom tribunalu;
- Prema Međunarodnim institucijama (NATO, EU...).

Dakle, značajan broj država u tranziciji suočava se sa problemima koji ih destabiliziraju unutar samih njih, a one, kao takve, djeluju kao destabilizirajući faktor na regionalnom pa i kontinentalnom nivou. To je nova ambijentalnost koju možemo imenovati heterogenizacijom i/ili partikularizacijom unutarnjih i međusobnih interesa. S druge strane, nosioci savremenih sigurnosnih rizika tendiraju ka homogenizaciji, tješnjem povezivanju i uspostavljanju jasnih i provjerenih standarda u ostvarivanju svojih ciljeva.

Potpuna je interesna i funkcionalna povezanost nosilaca:

- ratnih zločina;
- organiziranog kriminala;
- terorizma;
- proliferacije;
- pranja novca;
- ilegalne trgovine drogama i drugim opojnim sredstvima;
- trafikinga;
- ilegalnih migracija;
- kompjutorskog kriminala;
- devastacije okoliša;
- i svih drugih sigurnosnih pitanja.

Upravo sve probleme procesa tranzicije nosioci savremenih sigurnosnih rizika, izazova i prijetnji koriste kao svoju prednost, a po principu *circulus vitiosus*, doprinose daljoj destabilizaciji i država i regiona i kontinenta. Uspostavlja se gruba, ali realna konstatacija u kontekstu cijele problematike: jedan broj tranzicijskih država je, što se međusobne saradnje tiče 'razmrežen', dok su kriminalne grupe i organizacije (npr. osumnjičeni za ratne zločine...) 'umrežen' i premrežavaju veći broj država. Primjer za to su (institucionalna) dugogodišnja pomoć u uspješnom skrivanju optuženih za ratne zločine, rute droge, ilegalne migracije, pranje novca, terorizam i dr.

Ipak, na primjeru BiH, kao ključne probleme možemo navesti:

- "Nedovršeni" mir;
- Politika unutar sigurnosnog sektora "sama sebi cilj i svrha";
- Razdrobljenost, diferentnost i suprotstavljenost mnoštva tzv. političkih volja;
- Sistemska dezorganizacija oblasti javne sigurnosti;
- Prekapacitiranost službi sigurnosti vs. nedovoljne operativnosti;
- Kadrovska stratifikacija uglavnom nekonzistentna;
- Sukob instituta "moći", "znati" i "htjeti".

Na drugoj strani, ono što ne bi smjelo biti dopustivo, a dešava se na primjeru BiH: izmišljati u državi nerealne prijetnje sigurnosti (prvenstveno od terorizma i terorista – Bošnjaka, a sistemski zanemarivati ideologe, planere, naredbodavce i izvršio-

ce brojnih ratnih zločina i zločina genocida nad Bošnjacima) kao sredstvo političke aktivnosti ili političkih sukobljavanja, odnosno odvratanja systemske pažnje od prioriteta bosanskohercegovačkog društva i države – procesuiranje osumnjičenih za ratne zločine, kao okidač svih budućih sigurnosnih izazova, rizika i prijetnji u BiH ali i susjednim zemljama. Nažalost, uspostavljen je ambivalentan odnos prema osumnjičenim za ratne zločine (“naši” i “njihovi”). Ne smije se dozvoliti generalizacija problem/ne trpiti u “isti koš” svaki zločin – „zločin je zločin“; „svi u BiH su činili zločine“ (npr. ako je borac iz jednog naroda fizički zlostavljao u ratu lice iz drugog naroda – to je svakako ratni zločin, ali to ne smije biti prioritet agencijama za sprovedbu zakona u odnosu na najteži ratni zločin - zločin genocida, gdje skoro 20.000 učesnika zločina genocida u i oko Srebrenice slobodno šetaju Bosnom i Hercegovinom, a neki i izgrađuju „demokratsku BiH“ kroz lično učešće u organima i institucijama BiH). Još u historiji naroda nije zabilježen slučaj kao na primjeru BiH, da oni koji su počinili najmasovnije i najbrutalnije ratne zločine – zločin genocida nisu procesuirani i isključeni iz društvenih tokova. Njihov ostanak u društvu – na slobodi a zarad „lične slobode“ znači proizvođenje novih sigurnosnih rizika, izazova i prijetnji sa mogućom ekspanzijom u smislu obnavljanja ograničenih/totalnih sukoba u BiH. Licemjerstvo i domaćih i međunarodnih aktera je na sceni baš kao i 1995. godine, kada su svjesno dozvolili genocid nad Bošnjacima u Srebrenici. Negiranje genocida u Srebrenici više nije novost u BiH pa i šire, niti ima adekvatne reakcije a kamo li sankcije. To se planski i institucionalno ponavlja u kontinuitetu – valjda sve dotle dok se negiranje u potpunosti i prihvati od same žrtve – da žrtva prihvati da je zločinac. Moramo znati da je teza „svi su činili zločine u BiH“ skoro pa i prihvaćena i od (dijela) domaćih i od međunarodnih aktera. Tolerancija na negiranje genocida u BiH ima isti cilj, ali se treba znati da je negirati genocid gore od samog čina genocida, jer tim činom vi prizivate novi – po mnogima zadnji genocid nad Bošnjacima. Šta je gore od negiranja genocida?, to je štetiti na negiranje genocida. To je ono najgore što ljudsko biće može sebi dozvoliti – a imamo primjere za to, čak i od pojedinaca iz nekih naroda koji su prošli slična stanja kao i Bošnjaci. To je ono što je najgore za ljudski rod, jer se radi o činu koji životinja životinji ne radi – međusobno se ne istrebljuju iste životinjske vrste. Ipak, neki međunarodni akteri nakon npr. nedavnog institucionalnog negiranja genocida u BiH, već su istoga dana, a neki sutradan (valjda su kasno saznali za negiranje genocida), bili na sastancima sa nosiocima tih negacija i razgovaraju o demokratskim procesima u BiH (ovakav oblik licemjerstva nije uopšte predviđen u skali licemjerstva). Stoga, neka se navedeni akteri zapitaju - gdje im je mjesto u kući zvanoj demokratija.

Mi u BiH trebamo/moramo autoritet institucija i rad obavještajnih službi zasnovati na zakonu, jer provođenje zakona je njihov primarni cilj. Društvena zajednica treba pružati svaku pomoć i informacije ovim strukturama prilikom provođenja zakona. Sigurnosne/obavještajne službe su kao ekspert najkompetentnije da odrede prioritete i strategije čuvanja ustavnog poretka te reda i mira. Sigurnosne/obavještajne strukture uključiti u zajednicu, uključujući razvijanje strategija koje utječu na

kvalitet života građanina; te strategije moraju sačuvati i unaprijediti principe demokratije.

Države u regiji, posebno npr. Srbija, Hrvatska, BiH,... trebaju/moraju učiniti dodatne napore u sljedećem:

- Progon nosilaca sigurnosnih rizika bez obzira na njihove personalne identitete (osumnjичeni za ratne zločine, kriminalci, teroristi,...);
- Zaštita života i imovine građana;
- U svakoj prilici djelovanje u skladu sa zakonom (izbjеći „dva aršina“);
- Suzbijanje kriminaliteta;
- Suzbijanje transnacionalnih sigurnosnih rizika;
- Pravičnost, nepristrasnost i dostojanstveno postupanje sa ljudima;
- Ne kršiti svjesno zakon kako bi ga se promijenilo;
- Pružanje pomoći zajednici i njenim građanima u rješavanju sigurnosnih problema i održavanje mira.

U regiji se mora uspostaviti ambijent u kojem će se u potpunosti organizacijom države baviti njeni legitimni politički i državni subjekti i faktori međunarodne zajednice. Bilateralne i multilateralne odnose rješavati onako kako im nalažu nacionalni interesi. Organizacija nacionalnog i internacionalnog sigurnosnog sektora ne smije biti talac unutrašnjih i međunarodnih interesnih grupacija „robinzonizam“ i izolacionizam, te samodovoljnost u oblasti borbe protiv svih vidova sigurnosnih izazova, rizika i prijetnji nisu dopustivi, jer bi u protivnom države i njihovi građani postali taoci nosioca ugrožavanja sigurnosti.

Sektor sigurnosti mora biti profesionaliziran, dekriminaliziran, depolitiziran i deideologiziran kako bi bio do kraja efikasan u ostvarivanju svoje misije. Permanentna edukacija u institucijama sigurnosti je *condicio sine qua non* uspjehnosti. Regionalna saradnja treba da se razvija spram nivoa i strukture sigurnosnih rizika. Ovo je poželjan okvir za borbu protiv svih sigurnosnih rizika.

U današnjem sigurnosnom okruženju, obavještajne službe moraju usko da saraduju, kako međusobno, tako i sa drugim državnim subjektima ali i nevladinim sektorom. Međusobna saradnja predstavlja poseban izazov za velike zemlje sa većim brojem obavještajnih službi, iako i manje države često imaju veći broj aktera uključenih u obavještajnu djelatnost, čime se javlja potreba za optimalnom saradnjom.

Državna koordinacija obavještajnih aktivnosti se može potpomoći mjerama, kao što su:

- Stalna politička koordinacija i koordinacija, posebno u vanrednim situacijama;
- Povremena razmjene osoblja između državnih službi a u cilju stvaranja jačih preduslova za međusobnu koordinaciju i saradnju, te zajednički nastup po potrebi;

- Formiranje Specijalnih mješovitih tijela/jedinica, radnih grupa,... za koordinaciju među službama koje se bave posebnim pitanjima, kao što su borba protiv terorizma ili krijumčarenje droge;
- Formiranje državnih i na nižim nivoima operativnih centara/centara za upravljanje krizama koje popunjavati sa predstavnicima svih institucija, organa i tijela nadležnih za rješavanje predmetne krize;

Kroz bilateralnu saradnju obuhvatiti razmjenu obavještajnih podataka i analiza na teme od zajedničkog interesa. Moramo znati da takva saradnja uglavnom funkcionira na bazi protivusluge, jer države nerado pružaju informacije koje mogu otkriti njihove izvore ili metode, a da ne iz toga nemaju konkretnu korist.

Multilateralna saradnja je takođe nužnost i ona se najčešće odvija kao odgovor na sljedeće izazove, rizike i prijetnje:

- Multilateralne operacije podrške miru - zahtijevaju snažnu obavještajnu saradnju, ali i uspostavljanje privremenih zajedničkih obavještajnih tijela;
- Transnacionalna pitanja kao što su organizovani kriminal i terorizam. Motivirane mnoge zemlje da dobiju i omogućće pristup sve širem opsegu informacija;
- Multilateralno obavještajno umrežavanje može biti presudno u razvoju međusobnih veza, modernih tehnologija i baza podataka, i u pružanju uzajamne pravne pomoći. Npr. neke međunarodne organizacije, kao što je EU, su u procesu stvaranja nadnacionalnih mehanizama za obavještajnu procjenu, ali su ovi mehanizmi još uvijek zavisni od podataka koje im ustupe obavještajne službe država članica.

Uopšteno govoreći, obavještajne službe moraju prednjačiti u odnosu na ostale vladine službe, posebno prema transparentnosti i odgovornosti, i u svom angažovanju prema javnosti. Parlamenti moraju garantovati da zakon jasno i otvoreno definiše uloge i odgovornosti obavještajnih službi, kao i da su iste jasno odgovorne izabranoj vladi i parlamentu i da rade unutar državnog zakonskog okvira.

Kao nužni prioriteti obavještajnih službi, mogli bi biti:

- Težnja obavještajnih službi ka integrisanoj profesionalnoj sposobnosti;
- Stalno unapređenje i jačanje analitičke ekspertize, ali i metoda i praksi unutar obavještajne zajednice;
- Sklapati bilateralne i multilateralne sporazume o razmjeni obavještajnih podataka na „fer plej“ osnovi – ne obećavati previše/a premalo davati. Težiti optimalnom ambijentu za razmjenu obavještajnih informacija unutar obavještajne zajednice i među partnerima. Razvijati shvatanje da čuvani obavještajni podatak nije isključivo vlasništvo tvoje agencije;
- Uključivanje naučnih dostignuća i naučnih radnika u rad obavještajnih službi, naročito na polju informatičke tehnologije, koja omogućava da se održi i proširi sposobnost nošenja sa nadolazećim prijetnjama;
- Težiti formiranju „sajber-zajednica“ kao oblik organizovanja obavještajne zajednice - u kojoj oni koji stvaraju i koriste obavještajne podatke i njihovi partneri

mogu brzo i sigurno djelovati u razmatranju podataka na međunarodnom i državnom nivou, ali i pravovremenoj akciji na prevenciji;

- Fokusranje obavještajnog rada na pitanja kojima se obavještajni kapaciteti u privatnom i drugom sektoru nisu u mogućnosti adekvatno baviti jer bi to bilo neprofitabilno, previše tehnološki zahtjevno, ili zakonski neprihvatljivo;
- Posebno, razvijanje novih standarda dobre demokratske prakse, sistematizovanih zakonom, radi uspješnog nošenja sa izazovima koje nose nove tehnologije i nove sigurnosne prijetnje.

Države treba/moraju da dijele obavještajne informacije sa drugim vladama o osumnjičenima za ratne zločine da sarađuju i zajedno rade sa drugim vladama u istragama, otkrivanju, hapšenju i kažnjavanju onih koji su umiješani u ratne zločine, da prihvate **što prije relevantne međunarodne protokole i konvencije koje se odnose na ratne zločine. Prostor regije (posebno teritorija bivše Jugoslavije) mora biti što prije „dekontaminiran“ sa osumnjičenim za ratne zločine, kao čestim nosiocima sigurnosnih izazova, rizika i prijetnji u regiji.**

Prema do sada utemeljenim zakonskim i podzakonskim regulativama, ali i naučnim pogledima, determinante sigurnosti u Bosni i Hercegovini su:

1. Unutrašnje determinante sigurnosti:
  - 1.1. Harmoniziranje međunacionalnih odnosa (kada za ovo postoji šansa, ODMAH se aktueliziraju stare rane – međusobno optuživanje za ratne zločine i neprocesuiranje „onih drugih“);
  - 1.2. Izgradnja efikasnih državnih struktura;
  - 1.3. Kultura kompromisa;
  - 1.4. Koncept multipolarne lojalnosti;
  - 1.5. Reforma Ustava BiH;
  - 1.6. Ekonomski razvoj;
  - 1.7. Povratak izbjeglih i raseljenih lica;
  - 1.8. Obrazovanje;
  - 1.9. Kultura i umjetnost;
  - 1.10. Dijaspora;
2. Vanjske determinante sigurnosti u Bosni i Hercegovini:
  - 1.2. Nastavak reformi sektora sigurnosti BiH (nedovoljno efikasan sistem sektora sigurnosti, posebno na državnom nivou, pogoduje nekim snagama unutar BiH, a možda se i planski to čini neefikasnim, čime se usporavaju drugi procesi demokratizacije);
  - 1.3. Unapređenje regionalne saradnje, posebno sa susjedima (npr. na polju istinske razmjene informacija o ratnim zločinima,..);
  - 1.4. Ulazak BiH u NATO i EU (koliko god se sticao utisak o punoj ili djelimičnoj opredijeljenosti za euroatlantske integracije, ne može se

oteti utisku sumnja da ideolozi, planeri, naredbodavci i izvršioi ratnih zločina imaju jedan od uticaja na vremensko razvlačenje navedenih procesa);

2. PREDNOSTI I SLABOSTI U SARADNJI OBAVJEŠTAJNIH SLUŽBI U REGIJI

Sagledavajući ukupni ambijent u regiji sa aspekta saradnje/nesaradnje obavještajnih službi, opredijelili smo se za „rang listu“ prednosti i slabosti u njihovoj saradnji.

2.1. Prednosti u saradnji obavještajnih službi u regiji:

1.0.1. Zajedničko rješavanje problema osumnjičenih za ratne zločine u regiji (na desetine hiljada). Na ovaj način bismo riješili (ili znatno umanjili) druge sigurnosne izazove, rizike i prijetnje koji svakim danom sve ozbiljnije prijete ukupnoj sigurnosti u regiji, a posebno u nekim zemljama;

1.0.2. Jači smo kada djelujemo zajedno!;

1.0.3. Jedinstven pristup zajedničkom problemu;

1.0.4. Povećanje efikasnosti zajedničke borbe;

1.0.5. Lišavanje ili otežavanje korišćenja „sigurnih oaza“ za ratne zločince,...;

1.0.6. Smanjenje troškova borbe;

1.0.7. Korišćenje zajedničkih resursa;

1.0.8. Razmjena podataka;

1.0.9. Razmjena ekspertskog znanja;

1.0.10. Integrirano planiranje;

1.0.11. Produbljivanje znanja;

1.0.12. Razmjena tehnologija;

1.0.13. Zajednička istraživanja;

1.1. Slabosti u saradnji obavještajnih službi u regiji:

1.1.1. Nedostatak snažnije političke volje;

1.1.2. Neadekvatna uređenost granica;

1.1.3. Jedinstveno nerazumijevanje problema;

1.1.4. Problem suvereniteta/zaštite tajnosti/brige za svoja posla;

1.1.5. Potrebni komplikovani i složeni koordinacijski mehanizmi – usporjenje reakcije;

1.1.6. Neriješeni postkonfliktni problemi;

1.1.7. Različiti doktrinarni pristupi - „istok-zapad“;

1.1.8. Prisutnost asimetričnih prijetnji;

1.1.9. Članstvo u različitim savezima i organizacijama (NATO, PFP, „neutralni“);

1.1.10. Nedovoljna demokratizacija regije;

- 1.1.11. Dinamični "negativni" politički procesi u regiji;
- 1.1.12. Teška socijalna situacija;
- 1.1.13. Skriveno naoružanje i vojna oprema zaostalo iz ratova;
- 1.1.14. Zloupotreba borbe protiv novih sigurnosnih izazova u političke svrhe;
- 1.1.15. Pitanje novih sigurnosnih izazova i borbe protiv istih se u regiji tretira sa više različitih zakona, državnih strategija, smjernica, planova,...;
- 1.1.16. Različite ovlasti unutar zakonskih ograničenja;
- 1.1.17. Otpor prema riziku;
- 1.1.18. Uslovljenost budžetom;
- 1.1.19. Različite "kulture";
- 1.1.20. Konkurentski interesi;
- 1.1.21. Različite motivacije;
- 1.1.22. Konkurencija za misije, budžete,...;
- 1.1.23. Različiti jezici;
- 1.1.24. Različite vrijednosti;
- 1.1.25. Različiti stavovi o tome šta je ispravno;
- 1.1.26. Različiti kriteriji uspjeha/mjerenja;
- 1.1.27. Nema stimulacije za "pokrivanje rupa" izvan djelokruga ovlasti;
- 1.1.28. Lični "programi";
- 1.1.29. Različita odgovornost;
- 1.1.30. Tajne operacije;
- 1.1.31. Obmana;
- 1.1.32. Cenzura;
- 1.1.33. Šta još?

Rezultati kvalitativne analize su na strani prednosti regionalne saradnje. Rezultati kvantitativne analize su na strani slabosti regionalne saradnje.

Moguća rješenja regionalnih sigurnosnih izazova, rizika i prijetnji:

- Formiranje stalnih novih i jačanje postojećih regionalnih tijela na polju sigurnosti;
- Potpisivanje bilateralnih sporazuma između država regiona;
- Uspostavljanje kontakata kroz npr. Urede/oficire za vezu;
- Uspostavljanje zajedničkih centara za analizu i fuziju informacija, te centara za edukaciju, trening i vježbe;
- Ključ – svakodnevna razmjena i distribucija obavještajnih informacija između država regiona;

- Nedvosmislena politička deklariranost, opredjeljenje i stremljenje ka članstvu svih država regiona u EU, NATO,...;
- Prihvatanje i implementacija svih standarda, s ciljem postizanja pune interoperabilnosti snaga po pitanju resursa, procedura i sposobnosti;
- Redukcija snaga i instalacija, podešavanje strukture;
- Svakodnevna multilateralna saradnja kroz prihvatanje ekspertnih timova, razmjenu vojnih iskustava i naučenih lekcija;
- Učešće u misijama podrške miru kao znak opredijeljenosti i doprinosa budućem članstvu;
- Biti spreman saslušati, razmotriti, prihvatiti i implementirati iskustva "starih demokratija", država sa stabilnim političkim sistemima i efikasnom i funkcionalnom organizacijom, te društava koja svojim građanima garantiraju i osiguravaju pun spektar sigurnosti (vojna, pravna, ekonomsko – finansijska, socijalna) i pun spektar osnovnih ljudskih prava;
- Uvažavati, koristiti i primjenjivati iskustva država sa jasnom raspodjelom vlasti – postojanje funkcionalne zakonodavne, izvršne i sudske vlasti na cijeloj teritoriji;
- Osigurati da države Balkana budu uključene u sve regionalne i međunarodne sigurnosne forume i organizacije, da prihvate i preuzimaju međunarodne obaveze i efikasno ih izvršavaju;
- Stalna interakcija i komunikacija između parlamenta i svih činioca sigurnosnog sektora u vezi sa novim sigurnosnim izazovima.

U više dokumenata EU navedeni su sljedeći uslovi za uključenje zemalja sa Balkana u europske integracije:

- Potpuna implementacija mirovnog procesa;
- Međusobno priznavanje i otklanjanje opstrukcija i prepreka za povratak izbjeglica i raseljenih lica;
- Saradnja sa Haškim tribunalom;
- Pokretanje ekonomskih aktivnosti koje zahtijevaju ulaganje u infrastrukturu i preorijentaciju iz vojne u civilnu tržišnu ekonomiju;
- Unapređenje i razvoj vladavine prava i demokratije na planu funkcionisanja javne uprave i civilnog društva;

Ipak, na Balkanu je postignut veliki napredak u reformi obavještajnog sektora (posebno Vojnoobavještajnog, gdje je u BiH postignut i verifikovan najveći napredak, iako je realno najmanje bio očekivan), ako se uzme u obzir činjenica u kakvom se stanju isti nalazio prije demokratskih procesa u regiji. Realno je bilo očekivati da će ići puno sporije „dekontaminacija udbaške“ prošlosti u svim zemljama regije. Mora se naglasiti ključna uloga međunarodne zajednice u reformi obavještajnog sektora u regiji, koja sigurno ne bi uspjela bez njihove pomoći, budući da su recidivi prošlosti stalno pritiskali proces reformi. Naravno, proces reformi obavještajnog

sektora nije završen, čak ukoliko se ne nastavi sa dinamičnim reformama do završetka istih, postoji realna opasnost da se cio proces vrati unazad, paralelno sa promjenama politika nekih zemalja u regiji glede euroatlantskih organizacija.

ZAKLJUČAK

U odnosu na aktuelne sigurnosne izazove, rizike i prijetnje u regiji, bez obzira na dosadašnji nivo saradnje obavještajnih službi, ne možemo biti zadovoljni sa stepenom dostignute saradnje. Zašto? Gledajući sa historijskog aspekta, a vraćajući pogled i u blisku prošlost (1991. – 1999.) obavještajne službe nekih zemalja (sa kojima nam valja opet saradivati) su bile (i) nosioci planiranja i organizovanja mnogih destruktivnih procesa u regiji, posebno na prostorima bivše Jugoslavije (uspostavljanje logora, činjenje ratnih zločina praćeno masovnim ubistvima – posebno direktno učešće u zločinu genocida nad Bošnjacima).

Postavlja se pitanje, - mogu li uistinu obavještajne službe (prvenstveno neke sa prostora bivše Jugoslavije) uspostaviti istinsku međusobnu saradnju nakon navedene prošlosti – čiji su direktni akteri i danas u obavještajnim službama, kojima je sada nadležnost dokumentovanje „samog sebe“ kroz saradnju sa obavještajnim službama u regiji. Naravno, lustracija kao nužni dio procesa demokratizacije sigurnosnog sektora nikada nije obuhvatila regiju, ali ni bosanskohercegovačko društvo i državu.

Možemo zaključiti da je, zahvaljujući (presudnoj) ulozi međunarodne zajednice, uspostavljen određeni nivo saradnje obavještajnih službi, ne samo u okviru obavještajne zajednice pojedinih zemalja u regiji, već i obavještajna saradnja na bilateralnoj i multilateralnoj osnovi. Na polju ratnih zločina, obavještajna saradnja u regiji (možda) bilježi i najslabije rezultate, i to „s pravom“ jer su i dalje snažno prisutni recidivi koji sprečavaju efikasniju saradnju na tom polju. Upravo zbog toga, moramo biti svjesni da navedeni nivo saradnje obavještajnih službi sadrži (i) elemente tzv. „nasilne“ demokratizacije dijela obavještajnih službi (gdje imamo situaciju tzv. „mutacije“ ratnih zločinaca u demokrate).

Mr. Munib Kajmović

SASTANAK TUĐMANA, KOLJEVIĆA I BORASA 8. 1. 1992. GODINE, U ZAGREBU

Franjo Tuđman, predsjednik Republike Hrvatske, sastao se sa članovima Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Nikolom Koljevićem i Franjom Borasom, 8. januara 1992. godine u Zagrebu.

To nije bio sastanak najviših funkcionera dvije države, na kojem se raspravljalo o saradnji između dvije susjedne zemlje, već naprotiv, bio je to tajni sastanak sa dvojicom ljudi koji su u to vrijeme bili članovi Predsjedništva BiH i koji su došli u Zagreb da razgovaraju sa Tuđmanom oko toga kako podijeliti BiH na dva, odnosno, eventualno i na tri dijela po etničkoj osnovi. Veoma je važno objavljivanje stenograma sa ovog sastanka, zbog hrvatske stručne javnosti koja zaobilazi ovaj i slične izvore u tumačenju procesa iz bliže prošlosti, a i šire hrvatske javnosti, koja nije dovoljno poznata sa ovom vrstom historijskih izvora.

Stenogram sa sastanka predsjednika Republike Hrvatske, dr. Franje Tuđmana i njegovih saradnika sa članovima Predsjedništva Bosne i Hercegovine, Nikolom Koljevićem i Franjom Borasom, održanog 8. januara 1992. godine, u Zagrebu.

Početak u 18,00 sati.

JOSIP MANOLIĆ: Možemo početi. Sa naše strane prisutan sam ja, ovdje je potpredsjednik Vlade, gospodin Milan Ramljak, gospodin Gojko Šušak i prof. Zvonko Lerotić. Predsjednik će malo zakasniti. Sada da se dogovorimo o nekoliko stvari: prvo, da se ne objavljuje ili da se objavljuje ovaj razgovor?

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ja ne znam što ste vi mislili.

JOSIP MANOLIĆ: Mi smo mislili da se ne objavljuje.

NIKOLA KOLJEVIĆ: I mi smo mislili da se ne objavljuje.

JOSIP MANOLIĆ: Drugo, da li ste za to da se snima razgovor ili niste za to? Aparati jesu tu, tehnika radi.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Kako god hoćete, ja nekih posebnih tajni nemam.

JOSIP MANOLIĆ: Ja mislim da onda možemo snimati, s tim da to bude pod embargom, sve dok se ne dogovorimo da se može objaviti. U toj proceduri, mislim, da

nemamo ništa više. Dnevni red. Vi ste inicijator ovog razgovora, pa bi vam dali prednost u tome da vi kažete najprije svoja gledanja, svoja razmišljanja o problemima o kojima mislite da bi mogli da razgovaramo i dogovaramo na koncu.

FRANJO BORAS: Još jednom bi sve pozdravio, sve vas prijatelje i zahvaljujem na prijemu i drago mi je da se nalazimo danas ovdje među vama, o poslovima od obostranog interesa. Ja sam inicirao ovaj sastanak na prijedlog prof. Koljevića. Povod je bila izjava predsjednika Tuđmana oko statusa Bosne i Hercegovine. Ja sam to rado prihvatio, prenio Predsjedniku, Predsjednik je odmah to podržao i evo, u svezi s tim, mi smo danas ovdje, profesore izvolite vi dalje!

NIKOLA KOLJEVIĆ: Hvala gospodine Boras. Ja mislim da, nekako, možemo imenovati, znamo svi očemu se radi, da možemo imenovati najopštije pacifikacije srpsko-hrvatskih odnosa i pokušaj našeg dogovora o nekom političkom rješenju u Bosni i Hercegovini. Ja imam nekoliko stvari zapisanih, ali to bi bila jedna opšta zajednička tačka i moram prvo jedan mali uvod da napravim - prije svega, ja želim da izrazim saučešće za veliko stradanje hrvatskog naroda i Hrvatske od strane naroda kojem ja pripadam i ta nesreća koja je nas zadesila, vjerujte mi da ima i Srba koji su lično u svojoj duši zbog toga patili i osjećali to kao svoju krivicu, bez obzira što oni lično, bar neki od nas nisu tome aktivno doprinijeli. Ali, imam potrebu da to prvo kažem, jer mislim da je osnovno u našem novom početku da se pogledamo u oči, da pogledamo u oči toj krivici i u isti mah želim da kažem da ono što je predsjednik Tuđman, preko praznika, u toku praznika, u nekoliko navrata rekao da je u meni i ne samo u meni rodilo nadu da će se moći bar zaustaviti ovo stradanje naša oba naroda i da ćemo moći da jedan težak popravni ispit iz istorije bolje polažemo sa ovakvim gorkim iskustvima. To je ono što sam jednostavno imao ljudski potrebu da kažem i mislim već ako napravimo početne korake u stvaranju nekog povjerenja, da ne kažem stvaranju mogućih civilizovanih odnosa, da smo već nešto pomakli naprijed. Prvo, dozvolite mi da kažem prelazeći na ovu našu političku krizu da su ljudi u Srpskoj demokratskoj stranci, prvo, da ništa nemaju ni protiv stvaranja hrvatske države, ni protiv hrvatskog političkog organizovanja u obliku u kojem to odgovara hrvatskom narodu u Bosni i Hercegovini, da je bilo malo više sreće, istorijske, i malo više komunikacija, ja mislim da je do toga moglo doći i ranije.

Drugo, što bi globalno htio da kažem, pa bi onda prešao na neke konkretnije stvari, meni se čini da je ne samo meni, nego i ljudima u mojoj stranci i tako misle otprilike Srbi u Bosni i Hercegovini, da bi nama mnogo bolje bilo da tražimo ne neka palijativna rješenja, koja će opet voditi u konfliktne situacije, već da uđemo, ako možemo, u duže razgovore i pregovore, kako bismo našli trajna rješenja koja bi zadovoljila i naše narode i koja bi omogućila normalan život jednom kada ovaj rat stane, a on, evo, čini se, da ipak staje.

Što se tiče političke situacije u Bosni i Hercegovini, odnosa između srpskog i hrvatskog naroda, naš je utisak da smo mi, s obzirom da su tri naroda u Bosni i Hercegovini, da su, na nesreću, srpski i hrvatski narod nekako bili izmanipulisani u ovom poslijeratnom periodu, a velika su iseljavanja bila hrvatskog naroda.

I, mislim da je tu postojao, od onih partizanskih dana, nekakav neprincipijelni savez između Srba i Muslimana, takva je naša analiza poslije ratnih godina, koja se poslije obrnula, da je došlo do jednog neprincipijelnog saveza između hrvatskog i muslimanskog naroda, tako da je stvoreno nepovjerenje u ovome demokratskom periodu povodom te koalicije. A, nama se čini da to nikako nije bilo u interesu ni hrvatskog, ni srpskog naroda, kad ove dvije faze pogledamo, da imamo jednu veliku opasnost, zajedničku jednu opasnost – da li će to biti stvaranje islamske republike ili neće, to ja ne želim da se tu gađam krupnim riječima koje mogu biti parole.

Ali, da tu postoji proces islamizacije i da to ide u tom pravcu, postoje već neki jasni pokazatelji. Treba Turski konzulat da se odvoji u Sarajevu, vi znate koje su posjete našeg predsjednika bile. Ja ne govorim ni o čemu što nije javnosti poznato, samo želim te kockice, koje pokazuju o čemu se tu malo dugoročnije radi. Tu mi se čini da je naš interes, prvi naš interes zajednički, o kojem bi trebalo vrlo ozbiljno i vrlo konkretno razmisliti.

Drugi naš interes, koji se meni čini da je zajednički, ja sam dugo već pod utiskom da autentičnost hrvatske politike, bez obzira na ove nesrećne ratne oblike do kojih je došlo, počiva na pretpostavci u koju ja lično isto i bezbroj Srba veruje, da pacifikacija se može postići separacijom. Ako hoćete da se ljudi ne sukobljavaju, ili da se stvara povjerenje među njima, morate ih prvo razdvojiti. Tako i mirovne snage prvo razdvoje. Mislim da je to isto jedna stvar u kojoj se naši interesi poklapaju. Kada sam tu temu dotakao, mi smo, razmišljajući o tome, ovdje postoje i papiri koje smo mi izmijenili sa HDZ-om BiH i sa SDA, nema nikakvog razloga da ja vama ne ostavim te papire, i da pogledate. Nama se činilo da sa našim partnerima u Bosni pravog, konstruktivnog dogovora, nažalost, nema.

Jer, ako pogledate ova tri papira, prva stvar koju ćete primijetiti, to je da su na papirima HDZ-a, mada manje i u papiru SDA, neki opšti principi navedeni, neki od tih principa su nama i izvjesna platforma za razgovore. Recimo, nama je HDZ naveo otvorenu mogućnost djelovanja na pojedinačnim i zajedničkim institucijama, prema dogovoru. To je već nešto konkretno, zašto smo mi zainteresovani, i što mislimo da bi pacifikovalo odnose u Bosni i Hercegovini. Ostalo su, uglavnom, razrješenje krize na miran način, ravnopravnost naroda, i da vas ne zamaram, znate, one previše generalne stvari.

Mi smo, međutim, izašli sa jednim papirom koji je vrlo konkretan, smatrajući, ako ćemo se dogovarati da treba izaći sa konkretnim prijedlogom da nađemo taj dogovor. Tako da smo malo ispali ona strana koja je ozbiljnije taj program, pregovore uzela od onih drugih. Ja bih da skratim, mogu vama to i da ostavim, i da vidite šta smo mi predlagali. Mi smo, u osnovi, predlagali tripartitnu zajednicu, u osnovi smatrajući da one institucije koje treba da budu posebne, treba da budu posebne, da će se naći zajedničke. Mi smo mislili da bi trebalo tri nacionalne zajednice priznati tu činjenicu, a ne falsifikovati je. Jer, tri nacionalne zajednice postoje, i one bi trebale, normalno, ako ćemo demokratski razgovarati, da imaju sve šanse za normalan nacionalni razvoj i za normalan susjedski, jer ono što mi kažemo, mi imamo običaj u

posljednje vrijeme da kažemo: - živjeti jedni pored drugih. Ali, ne jedni na glavi drugima. Mi smo bili otvoreni i za druge mogućnosti i kombinacije u Bosni, razrješenja srpsko-hrvatskog problema. Ali, to je eto bio naš osnovni prijedlog, i mi smo krenuli tim putem, jer smo imali s druge strane one koji su nas preglasavali. Nama nezavisna Bosna nikako ne odgovara, jer ona nas, a mislili smo i hrvatski narod, dovodi u situaciju da smo odvojeni od svojih matica. I, jednom ako Bosna dobije nezavisnost, kao što je sada zatražila, situacija i za hrvatski i za srpski narod je zapečaćena, odnosno onda je ona u rukama drugih nekih. Ona više nije u našim rukama.

Mi smo, zato, predlagali za Bosnu jedan konfederalni status, bar kao prvu etapu, u kojem bi, ako se konstruktivno gleda, hrvatska nacionalna zajednica i srpska nacionalna zajednica mogle da imaju isto tako konfederalne veze sa Hrvatskom, odnosno sa Srbijom, ili Srbijom i Crnom Gorom, kako će to već biti.

Ali, u svakom slučaju, da nama u Bosni ne budu vezane ruke za naša dva naroda ovom politikom koalicije, malo s jednim malo s drugim, gdje mi, ili jedan ili drugi narod je moneta za potkusurivanje. Mi nismo imali želju da namećemo muslimanskom narodu nikakve svoje opcije. Bilo je tu, kao što znate, pokušaja u koje ja lično nisam vjerovao sa Zulfikarpašićem, da se dobije muslimanski narod.

Ja, čak, mislim, meni je lično drago što taj pokušaj nije uspio, jer, prvo mislim da to nije demokratski, drugo ne mislim da bi to funkcionisalo. Oni moraju sami da se opredijele kakve će imati odnose sa Hrvatskom, odnosno sa Srbijom. I, mislim da se to može principijelno i otvoreno i njima reći.

Eto, to je ono najosnovnije što sam ja sa svoje strane, tu ima i nekih drugih detalja. Ali, ja bih sada volio, poslije ovoga, da čujem kakve su vaše reakcije, da ne bude monolog. Otprilike vidite šta su naši stavovi, šta je naša želja. Naravno, mi još možemo da govorimo, u prvom redu o Bosni i Hercegovini, mada, meni bi drago bilo, ako bi mogli mi, kao Srbi iz Bosne i Hercegovine, malo da posređujemo, da ponudimo svoje dobre usluge, ukoliko vi to želite, ukoliko se pokaže to mogućim. I, na ovom širem srpsko-hrvatskom prostoru, nama se čini, ja sam sinoć sa Radovanom Karadžićem o tome govorio. Nama se obojici čini da bi ovo moglo da bude početak ukupnog razrješavanja srpsko-hrvatskih odnosa. Ako te odnose razriješimo, onda, da tako kažem, nema nama kraja. Onda bi sve ostalo u ovoj političkoj krizi, bilo bi daleko lakše. Eto, ja bih toliko za početak. Hvala vam lijepo.

JOSIP MANOLIĆ: Da li možda ima nekih pitanja u odnosu na izlaganje, koje bi trebalo pojasniti.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Da, evo, izvolite.

GOJKO ŠUŠAK: Kada vi kažete - konfederalna Bosna i Hercegovina. (Da.) Da li još uvijek mislite, ipak, Bosna kao jedinica samostalna, konfederalni dogovor, tri naroda u njoj. Ako ima konfederaciju, međusobno može sklapati i takve ugovore s drugima. Može li, mislim, nije mi jasno?

NIKOLA KOLJEVIĆ: Nije ni nama sasvim jasno u svim pravnim detaljima, ali ja ću vam pokušati objasniti do tačke do koje nam je jasno. Vi znate da je od početka za

muslimanski narod, muslimanskom narodu je predstavljana suverenost Bosne. To je postala već jedna psihološki nepromjenjiva kategorija, - da bi mi izašli nakraj s tim problemom. Je, opet, suverena, nezavisna, znamo šta znači. Mi smo pokušali da ponudimo, umjesto uskraćivanja suverenosti, višak suverenosti. Neka bude to suverena Bosna muslimanska i suverena srpska Bosna i suverena hrvatska Bosna. Dakle, neka bude suverena država suverenih naroda. Mi smo mislili da bi se, možda, tim moglo pravno, bez podizanja fizičkih granica, ali administrativno, politički organizovana potpuno suverena, na švajcarskom principu, s tim što smo, mislim da sada tu dolazi jedna vrlo zanimljiva stvar, vi znate geografski, s obzirom na izmiješanost u Bosni. To bi, prvo, zahtijevalo rekonstrukciju bosanskih opština koje su na štetu hrvatskog i srpskog naroda konstruisane, i to smo mi ustanovili, to se da lako ustanoviti. Tako da bi ostali manjinski u pojedinim opštinama. Pa, bilo da se lokalna vlast, uto se ne može ići na najmanje jedinice. Ali bi postojale mogućnosti transfera, postojala bi mogućnost zamjene određenih jedinica itd. Imam izvjesne informacije iz Ujedinjenih nacija, da u nekom obliku preseljenja, koje bi bilo civilizovano i organizovano, i koje se sada već spontano dešava, da bi taj problem u Bosni bio riješen. Mi smo mislili konkretno pri razgraničenju na tri principa.

Da etnički, istorijski i teritorijalni princip bude po redu važnosti. Ali, naravno, tamo gdje se istorijski i teritorijalni princip poklapaju. Oni mogu imati istu težinu, gotovo kao etnički. Da uzmemo na primjer Travnik, koji je očigledno hrvatski grad, grad hrvatske istorije u Bosni, i koji se teritorijalno nastavlja na jedno područje koje je predominantno hrvatsko. Zbog toga što je ono trenutno, natalitet, i situacija iseljavanja - većinu imaju Muslimani. Travnik uzimam kao očigledan primjer. Jer, ne bi to trebalo da bude etnički princip, ne bi trebao da bude ni jedini, ni presudan. Zatim smo mislili na opštine u dodiru, gdje smo mi u dodiru, u Livnu, u Duvnu, Mostaru, Banja Luci, u Kupresu, da bi konstruktivno, da bi bilo moguće razgovarati o nekakvom džentlmen zigriment, nekakvom džentlmenskom dogovoru, da je jednake razvijenosti, ono što smo gospodin Boras i ja danas razgovarali. Recimo, ako Mostar ima univerzitet, ako Banja Luka ima univerzitet, ako Tuzla ima univerzitet, ako su gradovi približne veličine, ako se Mostar nastavlja na hrvatski dio Hercegovine, prirodno je da se može govoriti o tome kao hrvatskom centru, kao Banja Luci, koja ima zaleđe. Evo, to mislimo da bi to bilo moguće.

GOJKO ŠUŠAK:...i mislimo da bi to bilo moguće.

GOJKO ŠUŠAK: Moje pitanje je, čak i ovo što vi kažete – kantonizacija Švicarske, ali još uvijek je odvojeno od Hrvatske i od Srbije i na jedan način od matice, jer kantoni mogu među sobom imati odnose, ali ne može kanton izvan, ne može francuski dionar sa Francuskom ugovore sklapati, niti može njemački sa njemačkim, itd, itd.

ZVONKO LEROTIĆ: Zato upotrebljava riječ ne federacija, nego konfederacija.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Da, upravo zato. Nama ne bi odgovarala federalizacija posla, jer bi nas onemogućavala u tome. Nama se čini da je sasvim prirodno da hrvatski dijelovi Bosne i Hercegovine imaju daleko jače institucionalne veze sa Hrvatskom. (Upadica: Nego unutar Bosne i Hercegovine). A, mi bi u tom slučaju ostavili Musli-

manima, mi bi njima prvo ostavili demokratsku slobodu opredjeljivanja, jer konfederacija je ugovor, koliko hoće i dokle hoće. (Upadica: I s kim hoće.) Da, i s kim hoće. Ne bi bilo više tu pritiska da mi nešto ili vi da želite sada Muslimane na svoju stranu, dakle razbili bi jednu konfliktnu stvar, jednu konfliktnu situaciju bi izbjegli, ali ne bi njima omogućili da imaju suverenu državu čija bi suverenost bila i nad srpskim i nad hrvatskim dijelovima. Ima tu još jedna poenta politička, mislim koju bi bilo vrijedno razmisliti – ako bi se išlo i na daleko definitivnije razgraničavanje, mislim da bi na liniji redosljeda poteza ovaj bio onaj koji bi bio prirodiji i prvi. Ima i ta stvar, a sa muslimanske tačke gledišta, ako bi mi ostavili konfederaciju, to ipak u Bosni ne bi bilo unutrašnjih granica. To je problem s jedne strane, s druge strane, ima dobru stranu.

ZVONKO LEROTIĆ: Ne znam kako biste to izveli.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ja sam rekao - nije ni nama do kraja jasno.

GOJKO ŠUŠAK: To jedan i drugi narod će ići prema matici i to će biti posljedica iseljavanja, velikim dijelom na ovoj strani, što je prednost Muslimana. Oni nemaju kud, to je domovina, i da je samo pitanje vremena kada će i jedan i drugi od ova dva naroda biti tretirani kao nacionalne manjine.

FRANJO BORAS: Mi smo imali ideju, ako mi to teritorijalno razgraničimo, administrativno da ne bi bilo mogućnosti širenja na srpskim i na hrvatskim teritorijama, jer dozvole za gradnju bi se onda dobivale, bile bi pod jurisdikcijom tih dijelova i useljavanje...

MILAN RAMLJAK: Imate li vi kakvu prvu skicu i eventualne takve teritorijalne podjele?

FRANJO BORAS: Mi nemamo prvu skicu, mi imamo neke karte koje su pravljene sada, poslije popisa stanovništva, na osnovu kojih bi, vidite, to je onaj dio koji je pretežno hrvatski, i to je ovaj koji je pretežno kompaktan i najlakši, istočna Hercegovina koja je najlakša, ali mi mislimo da bi tome trebalo da prethodi reorganizacija opština, pa referendum, da bi to imalo demokratsku formu i ova koja se ne bi mogla javno suprotstavljati i mi mislimo da se ti procesi ne bi mogli javno zaustaviti....

JOSIP MANOLIĆ: Cilj te reorganizacije bi bio, ustvari, homogenizacija određenih područja.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Jeste, homogenizacija određenih područja. Mi smo, čak, razmišljali o tome, jer smo primijetili, jednostavno, da se ljudi već sele, sami zamjenjuju stanove, da bi bilo zgodna stvar napraviti jednu Agenciju za regulisanje zamjene imovine, ovog i podići to na jedan civilizovan stepen, jer jedna od stvari koja se nama nameće kao prepreka, koja se meni čini da nije stvarna prepreka, već da je više jedan politički adut kojim se maše, a to je da je Bosnu nemoguće podijeliti.

Bosnu baš nije tako nemoguće podijeliti, znate, sve je moguće, ali nama se ta opcija isključuje stime unaprijed postavljenim stavom, pogledajte tu leopardovu kažu i onda dođete do Karingtona, i on je hendikepiran na početku, itd.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Meni bi bilo drago da upoznam kako je vaše gledanje što se tiče i hrvatskog naroda i našeg odnosa i Bosne.

ZVONKO LEROTIĆ: Vi ste, vjerojatno, upoznati sa dijelom razgovora koji smo već obavili, s time ste upoznati. Od početka je bila jedna grupa sa strane Vlade Srbije i sa strane Vlade Hrvatske. Od srpske strane je tu bio Kosta Mihajlović, zatim Smilja Avramov, Kutlešić je bio, zatim Rade Marković, njih četvorica, a kasnije se uključio, ono što je i ministar vanjskih poslova Jovanović bio.

NIKOLA KOLJEVIĆ: To je bilo prije mjesec dana?

ZVONKO LEROTIĆ: To je bilo prije rata, u četvrtom ili trećem mjesecu prošle godine, da bismo nastavili negdje preko ljeta. Imali smo nekoliko razgovora u Hagu, imislim da se kod vas sada nešto malo preciznije i jasnije iskristalizirala ideja rješenja srpsko-hrvatskih odnosa u cjelini, jer smo, na neki način, bili isto tako zauzeti s tim na koji način, koji su modaliteti, postoji devet-deset modaliteta da se riješe nacionalni, različita razgraničenja, odvajanje samostalnih država, preseljenje stanovništva, sve to civilizacijskim putem, a najgori je način sukobi u ratu da se to izbjegne.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Bilo bi drago da ih imamo, već bi bile radno upotrebljive.

ZVONKO LEROTIĆ: Dakle, osnovna ideja razgovora je bila koje smo započeli u četvrtom mjesecu - da hrvatska strana pomogne konstituciji srpske države, srpska strana da pomogne konstituciji hrvatske države. To je bila početna pozicija, i u tom pogledu smo išli za tim da pogledamo sve moguće elemente koji stoje po preprekama tome.

Elementi su bili slijedeći: Jedan od najvažnijih elemenata što se nije raščistio, ja ću govoriti otvoreno, što se nije u prvo vrijeme razriješio problem između gospodina Miloševića i gospodina Babića. Taj problem nije bio razriješen u ono vrijeme.

Nije se u ono vrijeme računalo s tim da minimum Hrvatske, postoji neki minimum Hrvatske, postoji neki minimum Srbije u tom pogledu. Tu se nismo mogli nikako dogovoriti zato što ove dvije - tri politike nisu bile jasne.

Prije dva mjeseca gospodin Kosta Mihajlović je inicirao ponovne razgovore, i rekao je da bi hrvatska strana morala shvatiti da pravog ozbiljnog pregovarača ima u gospodinu Karadžiću i u predstavnicima Srba u Bosni i Hercegovini i to se čekalo, dok sazrije ta ideja.

No, ovdje je dakle, vidim od strane ekipe koja je radila na tome, od srpske strane, osobito od gospodina Kutlešića i Markovića, prihvaćena ideja razgraničenja sa stanovišta pravnog aspekta, što znači, vidimo, ovdje se spominje reorganizacija općina, onda je već spominjana i spominjani su referendum naroda, jer to su legitimni putevi kojima se može ići. Tada još nije, kao posredno sredstvo, spominjana konfederalizacija Bosne i Hercegovine. To je kasnije došlo, i to je vaša ideja, jedan put, jedna stepenica...

NIKOLA KOLJEVIĆ: Jer, nismo imali drugog sredstva, imali smo mislim ovo i ono, suočili se sa ovim problemom kantonizacije koju ste spomenuli.

ZVONKO LEROTIĆ: Jer, kantonizacija je problem. Ovdje je zaista neophodno, to ste dobro uočili da se tu ne mora ići sa nekom unaprijed zacrtanom idejom jer je ona već zacrtana u samom položaju i Srba u Bosni i Hercegovini i Hrvata i Musli-

mana. Ona je već data. Prema tome, može se ići na posjedovanje legitimnog prava, svakog pojedinog naroda da se odluči kuda hoće. Srpski narod je, koliko znam, već odlučio, koliko znam, danas je proglasio čak i republiku.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Nije danas, sutra će.

ZVONKO LEROTIĆ: To je, dakle, i čuo sam da je to u pripremi.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Jeste, i gotov je dokument i bit će sutra proglašen, samo će biti uslovno proglašeno. Naime, ukoliko oni povuku te dokumente – traženje, jer ono jedino što mi dolazimo, a čini nam se i hrvatski narod, u potpunu pat-poziciju, to je onog trenutka kada se proglasi nezavisnost Bosne, i mi smo to morali.

ZVONKO LEROTIĆ: To je, dakle, legitimno pravo naroda, jednako kao što Srbi u Bosni i Hercegovini to čine i učinili su kada se bude postavilo pitanje pred hrvatskim narodom u Bosni i Hercegovini i rezultat će biti sličan. To će se onda pitanje postaviti i za Muslimane u Bosni i Hercegovini.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Jeste, i naš doprinos je sada da mi, ako je to stvarno hrvatski interes, kao što se nama čini da jeste, da napravimo deblokadu u Bosni, blokada je nama stvorena time jer nam je predstavljeno da to hrvatski narod ne želi zajedno sa muslimanskim, tako da smo mi jedini buntovnici, razbijači, znate tu čitavu priču.

ZVONKO LEROTIĆ: Ako se, zaista, gleda raspoloženje, to vi vjerojatno znate puno bolje nego ja, vi tamo živite, a mi isto nešto znamo, ako se gleda raspoloženje hrvatskog naroda u Bosni i uključu u život već sada gotovo samostalne Hrvatske, i to na način da to bude izvedeno na jedan fin demokratski način. To je, dakle, taj proces koji već godinu dana traje, jer je to politika koja nije izmišljena u glavama pojedinih stručnjaka ili ljudi koji vode politiku, nego je to, zaista, narodni duh. Ovdje se, dakle, samo radi o tome na koji način pojam suverenosti Muslimani sebi pripisuju, u pravom smislu, i prebacuju na Bosnu i Hercegovinu, kako da se taj legitiman i legalan način prenese na tri zajednice. To je, dakle, i političko pitanje i pravno pitanje. Što se tiče političkog pitanja, mislim da tu nema problema, što se tiče Hrvata, velike većine, postoje ljudi koji misle drugačije, ali i pojedinci i pojedine grupe. Ali, što se tiče samog izvođenja, to znači pravnog postupka, ja ne bih o tome, to bi bili dugački razgovori. Referendum naroda bi trebao biti zamijenjen sa nečim legitimnim. Nigdje se referendum naroda, kao naroda, ne može legitimno, legalno izvesti.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Nego, mora da bude ekstraustavna, vanustavna kategorija, ili nadustavna, ali ne može nikako da bude ustavna, je li to hoćete da kažete.

ZVONKO LEROTIĆ: Ne, hoću reći da svaki referendum mora biti teritorijaliziran, građani idu na referendum. Da. Jer, referendum koji se provodi samo u okviru posebno izabranih pripadnika jednog naroda nije pravno uređeno izveden.

FRANJO BORAS: Izvinjavam se, ono što je SDS napravio – plebiscit, prije dva mjeseca, kada je bio, to nije međunarodno priznato, nikako. (Upadica: Oblik, da, da.)

NIKOLA KOLJEVIĆ: Da, oblik, da, to je više izraz političkog izjašnjavanja.

ZVONKO LEROTIĆ: Da, to je oblik političkoga izjašnjavanja. (Jeste.) Najveće poteškoće smo upravo imali tu, kako da se pravno izvede referendum, koji će biti međunarodno priznat?

NIKOLA KOLJEVIĆ: I u isti mah da on bude teritorijaliziran.

ZVONKO LEROTIĆ: Da, da, to je problem koji smo mi razrađivali. I ja sam govorio i Kostiću, govorio sam Kutlešiću, da kod izvođenja referenduma, kao narodnog referenduma u smislu etničkoga, da ne može biti priznat. Svi građani u nekoj regiji, ili nekom kraju, općini, moraju se kao građani izjašnjavati. To nije, to onda nije nikako mogao prihvatiti, jer je onda još išla ona politika, znate, da narodi kao narodi su konstitutivni dijelovi. Da, pa prema tome, i narod i kao narodi moraju imati referendum. Da li ste o tome razmišljali? Koje su konzekvence referenduma koji bi bio izveden po općinama?

FRANJO BORAS: Opet jedan intermeco, mi smo danas u zrakoplovu o tome razgovarali, upravo imajući ovaj problem u vidu, a to je, kad smo razgovarali, tamo gdje je relativna većina Hrvata u nekoj općini, i trebaju nam dodatni glasovi srpskog naroda, da bi tu općinu u cijelosti pripojili hrvatskom korpusu. To bi, onda, morali dogovorom obaviti ova dva naroda, da mi opet pomognemo hrvatski narod svojim glasovima, gdje je srpski narod u relativnoj većini. Kod apsolutne većine u općinama to se ne pojavljuje kao problem. Ali se pojavljuje tamo gdje je relativna većina jednog naroda, a treba mu pomoć drugog naroda, tako da bi onda i tu općinu pripojio korpusu naroda srpskog ili hrvatskog. To sve u odnosu na muslimanski narod. Primjera radi, u Mostaru, u općini, za jedan posto je muslimanski narod sada po novom popisu prevladao u odnosu na hrvatski narod. Međutim, kada se dodaju hrvatskom narodu glasovi srpskog naroda, onda je općina, tako ...

GOJKO ŠUŠAK: To je slično Travniku gore, da.

FRANJO BORAS: Da, to je slično tome, ima masu toga, da. To bi se moglo riješiti na ovaj način, ići sa dogovorom, ali s jednim velikim povjerenjem.

JOSIP MANOLIĆ: Zvonko, vi imate još nešto? Izvolite, molim vas.

ZVONKO LEROTIĆ: Ja ću kasnije, molim, ja bih kasnije, još da malo razjasnimo pojam toga. Da, i tu je problem konfederalizacije.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Da, problem suvereniteta operacionalizacije, da, da.

ZVONKO LEROTIĆ: Jedino bih, samo ako smijem, pitanje - reorganizacija općina. Da li je moguće izvesti prije, po sadašnjem Ustavu, u sadašnjoj političkoj situaciji?

MILAN RAMLJAK: To je druga mogućnost. (Da, da.)

ZVONKO LEROTIĆ: Ne, ne, to je pretpostavka, molim.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Pretpostavljam da to pitate zato što osjećate da bi to trebalo biti prethodno. Da, normalno. Ja mislim, ukoliko postoji saglasnost, da bi se to moglo izvesti, jer to bi se po postojećem stepenu nadležnosti opštine, to je ono što mi sada, u stvari, radimo. Recimo, u opštini kao što je nekad bilo prirodno u Bosni, da je postojala hrvatska čaršija, znate, srpska čaršija, muslimanska čaršija. Ta prirodna

stvar je narušena. I, ona je, između ostaloga, i planirano narušena. Recimo, u Banja Luci, ja sam sam iz Banja Luke, Nova Varoš, onaj dio je hrvatski, onaj gore srpski, a preko Vrbasa je muslimanski. E sada, ono što smo mi pokušali da uradimo, to je ono što opštine mogu da urade, to je da na skupštinama opština izdvoje svoju mjesnu zajednicu i formiraju novu opštinu, i naslone se na onaj teritorij izvan grada...

JOSIP MANOLIĆ: Predsjedniče, mi smo razgovore već počeli. Gospodin Koljević je izložio koncepciju njihovog gledanja u globalu. Malo smo sada začeli već u raspravi oko pojašnjavanja određenih pitanja i problema. Ono što je do sada rečeno u globalu, mislim da nema spora. Ima vjerovatno kada ćemo preći na konkretna pitanja, bit će vjerovatno pitanja koja treba i objasniti, koja treba, možda, imamo drugačija gledanja na određene probleme.

GOJKO ŠUŠAK: Ono što se tiče Bosne i Hercegovine, Predsjedniče. ...što se tiče Bosne i Hercegovine...

PREDSJEDNIK: Između hrvatskog i srpskog naroda, pa uključujući i Bosnu i Hercegovinu.

HRVOJE ŠARINIĆ: Čak, kažu, ključ vaših odnosa prolazi kroz Bosnu.

PREDSJEDNIK: I spremni su u tom pogledu.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Mi smo s istim osjećanjem došli da bi ovo moglo da bude uvod u razrješenje ukupnih odnosa, a i ono što mi sa svoje strane smatramo da je i prirodno i demokratski i u interesu oba naroda, to je prvo da se ne negira činjenica da postoje tri nacionalne zajednice u Bosni i Hercegovini i da te nacionalne zajednice imaju pravo da budu konstituirane kao nacionalne zajednice, mi smo zbog toga konstituisali srpsku skupštinu i čini nam se da bi normalno bilo da se konstituiše i hrvatska skupština i da ima neki zajednički organ za početak, ali da bi ta vrsta autonomije bila u interesu naših naroda, da ona proizlazi iz narodnog osjećanja i da bi ona omogućavala mirno, neko demokratsko razrješenje, razgraničenje i mi smo sada upravo o tom razgraničenju počeli da govorimo o kojim oblicima, gdje bi to bilo moguće, koji su principi i gdje bi moglo da se dogovaramo, ja sam to nazvao džentlmenskim sporazumom, zajednički rad i tamo gdje postoje istorijske osnove i nekakav fer-plej da pomognemo jedni drugima, da se što prirodnije teritorijalno to obavi, ako su za jedan posao, što je rekao gospodin Boras, Hrvati kratki u Mostaru, prirodno je da mi vama pomognemo tu, jer ne treba ni puno pameti ni poštenja da se vidi da je to hrvatski kraj. Ako je ista takva situacija u Travniku, koji se naslanjaina Vitez ina čitavo ono područje, opet je to nešto vrlo prirodno, što bi se moglo političkim dogovorom razriješiti. Naša je situacija slična u Doboju, trebalo bi naći neke analogne, ili u Banja Luci ili u Krajini, to bi bila jedna mogućnost pomaka našeg dogovorenog, a ono što ste vi postavili pitanje konfederalno, mi jedino što smo mogli da smislimo u ovoj situaciji, to je da ne bi narušili krajnje muslimanske interese i ostavili njima slobodu izbora, ali ne i mogućnost da manipulišu Srbima pomoću Hrvata, a Hrvatima pomoću Srba, da se napravi jedan konfederal, da se konfederalizuje Bosna, takva da bi, praktično, bila tri suverena naroda koja bi onda Hrvati sa Hrvatima imali državne veze, kao i Srbi sa Srbima, koje bi im odgovarale. To je najkraće što je

naša ideja, sada u ovoj fazi, i što mislim da bi zajedničkim radom mogli politički, ako bi uskladili, ako bi to bili vaši....

PREDSJEDNIK: Ne znam da li ste iz ovoga što sam sada čuo, čini mi se treba biti predusretljiv u smislu teritorijalnog razgraničenja, i to je prihvatljivo, jer kod toga povijest pokazuje da je ponekad trebalo čak, ne samo takvo razumijevanje, nego ponekad i razmjene pučanstva itd. Jedino, mislim taj problem konfederalnog uređenja, to je nešto čime se treba pozabaviti, imajući sva dosadašnja iskustva, pa i interes Evrope u ovom smislu, kao što ste vi kazali. Ja sam to znao i prije i sada su me zainteresirali da se problemi riješe tako da se ne komplicira i da se ne daje mogućnost za nove konfliktne situacije, uključujući i to, govorim za neke planove koji postoje u tom smislu.

JOSIP MANOLIĆ: Vi ste govorili o konfederaciji Bosne i Hercegovine, a u odnosu na ostale zemlje, države, Srbiju, Hrvatsku i ostale, kakva je tu pozicija?

NIKOLA KOLJEVIĆ: Nama se činilo, i mi smo film vrtili danima, da ne kažem noćima, i znate da je pravno komplikovano.

JOSIP MANOLIĆ: Svi mi njega vrtimo.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Da. Nama se čini ako bi konfederalizovali Bosnu i Hercegovinu da bi onda stvorili jednu demokratsku i otvorenu situaciju, jer ako je konfederacija ugovor koji može biti od pet tačaka, može biti od 10, može biti od 15, u načelu, konfederacija može biti čvršći federalni odnos pod drugim imenom, ili može biti ograničen ili specifičan. Da bi to otvorilo mogućnost islobodu hrvatskom narodu, odnosno srpskom narodu, koliko idokle hoće da se veže sa svojom maticom. Mislim da je prirodno očekivati da ti narodi žele da se vežu, što je moguće čvršće, od kulture, do političkog sistema, idrugih stvari. Ali, to bi onda bio njihov slobodan izbor. A, mislim da bismo iMuslimane u tom trenutku doveli u jednu fer poziciju, u kojoj mi nismo sada. Da oni ne stvaraju svoju politiku na nečem što se meni čini da je strašno, parazitska politika. Moj veliki prigovor na muslimansku politiku, kao njihovu političku doktrinu, ekvidistance, što stalno Izetbegović pominje, između Hrvatske, Hrvata i Srba. Oni dalje od toga u svojoj političkoj filozofiji nisu otišli. Oni smatraju da to ima snagu prirodnog zakona. Ja mislim da je to velika nesreća za nas, što nisu oni u svom razmišljanju otišli dalje, jer ta ekvidistanca se pretvara u ekvilibristiku idovodi do stalne jedne političke nestabilnosti. I, upravo ovo što je gospodin predsjednik rekao, da Evropa ima, naravno, interes, da stvori stabilne, ne konfliktne situacije. Meni se čini samo, ja sam razgovarao sa nekim Amerikancima o tome, a i stavljali su iste primjedbe. Ja kažem, nemojte smatrati da ono što će pravno biti komplikovano, da će biti u praksi konfliktno. Meni se čini obrnuto. Jer, vi znate da prvo, Evropa bi to htjela što brže, i što Amerikanci kažu – praktikeliti, oni bi to htjeli mnogo brzo i da su oni taj posao završili. Meni se čini da je to malo neozbiljno, i da bi relativno lako mogli njih ubijediti, da neke pravno komplikovanije strukture mogu biti politički stabilnije. To je naš utisak. I, u tome smo mi samo išli, iako se baziraju na tome.

MILAN RAMLJAK: Ako se baziraju na realnom interesu.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Da, ako se baziraju na realnom interesu, da.

JOSIP MANOLIĆ: Da, ovo je sasvim jasna pozicija unutar. Sada iz toga treba proizići pozicija: tko je nosilac međunarodnog subjektiviteta u toj konfederaciji? Da li je to konfederacija, ili su to pojedini dijelovi, tj. pojedini segmenti konfederacije.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Jeste, to ste postavili tačno, da, tačno. Ja mislim, sve tri nacionalne zajednice, koje onda, jer, pogledajte - ko su sve tri nacionalne zajednice, onda Hrvati mogu prenijeti na Hrvatsku, onda Srbi mogu prenijeti na Srbiju. A, Muslimani mogu zadržati. Jer, ako ćemo mi sutra imati Libiju, koju već imamo, Iran, Tursku, u Sarajevu, Irak, jer interesantno je koje su to zemlje iz toga dijela svijeta. Ako pogledate malo vidjet ćete da su to zemlje koje su jako orijentisane fundamentalistički. Oni nas ne mogu, bar principijelno, kritikovati da smo mi njima oduzeli njihovu slobodu. Ali, onda je lako Srbim a i Hrvatima prenijeti svoj suverenitet, kao što smo imali u prošloj Jugoslaviji, suvereni narodi koji dio svog suvereniteta. Mi, recimo, odmah da vam kažem, Srbi u Bosni i Hercegovini, bez obzira što smo Srbi, ne bi htjeli sav suverenitet prenijeti na Srbiju ili na neku krnju Jugoslaviju. Ali, jedan dio bi, mi bi htjeli da imamo savezne propise, zato što smo imali rđava iskustva sa lokalnim propisima. Onda, imamo rđava iskustva sa našim lokalnim kneževinama, i znate, lokalističkim, itd. Postoje određene autonomaske težnje i u srpskom narodu, donekle. Mi bi htjeli da ih spriječimo i da ih regulišemo. Eto, to bi bio moj odgovor, naravno, ako bi to bilo pravno moguće.

MILAN RAMLJAK: Da, kako ja shvaćam, vraćanje dvostrukih realnih unija.

FRANJO BORAS: Ovaj prijedlog gospodina Koljevića ja shvaćam ovako: U Bosni i Hercegovini formirale bi se tri države.

JOSIP MANOLIĆ: Tri konfederalne države?

FRANJO BORAS: Konfederalne, da, dakle, sa svim atributima državnosti.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Sa konfederalnim ugovorom, da.

FRANJO BORAS: Da, jeste, bila bi to, između ostalog, Hrvatska država Bosne i Hercegovine. Da li bi se tako zvala, ili nešto slično, sa vjerojatno dvije regije, odvojene dvije regije.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Republika Hrvatska, Bosna i Hercegovina.

FRANJO BORAS: Dvije regije, odvojene dvije regije, jer ne bi mogle biti povezane geografski iz raznoraznih razloga. I, sada ta Hrvatska država Bosne i Hercegovine zaključuje konfederativni ugovor sa ostale dvije države Bosne i Hercegovine - srpskom i muslimanskom. Jer, imamo mi koješta da unesemo u taj ugovor, zajednički, jer nebo, nebo se ne može podijeliti. Ne može se ni transport, odnosno, ne može se ni cestovni promet, ni željeznički promet se ne mogu podijeliti, ne može se podijeliti riječni promet, itd. Znači, imali bi šta putem toga konfederativnog ugovora, a na nivou konfederacije Bosne i Hercegovine prenesemo u zajedničke te institucije. A, isto tako, država Hrvatska, država Bosna i Hercegovina potpuno samostalno prenose neke poslove od zajedničkog interesa sa Republikom Hrvatskom. Pa, čak možemo to da prenesemo na Republiku Hrvatsku, vanjsko zastupanje, zajedničke te institu-

cije, vanjskoga zastupanja, obrane, monete, čak, itd. Evo, ja to tako polazim od toga. Predsjedniče, govorimo već malo o konkretizaciji ovoga prijedloga.

PREDSJEDNIK: Znam, ali tu ćemo se sresti na tome području, na tom području ćemo se sresti sa pitanjima, i u tom smislu treba ići. Ali ćemo se sresti sa problemom jednog rješenja koje je definitivno, da. Da, to je, ako hoćemo, uzmete devize, sada meni kažu ljudi iz Hercegovine: - šta vi mislite da ćemo mi primati, kažu, jugo-dinar - nećemo. I kako ćete ih prisiliti. Slično će biti i sa srpskim dijelom. Prema tome, to je problem koji će u ovom smislu ići, ali, pripremati jedno rješenje koje će biti definitivno, trajno, za pretpostavku, za ne samo normalan, nego dobrosusjedski suživot i hrvatskog i srpskog naroda.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Mogu li ja dvije male fusnote na ovo. Ja se slažem sa vama i ja mislim da idealiziramo previše, da je ovo trajno rješenje. Meni se prvo čini da bi politički trebali ići ovim putem, jer treba stvoriti određenu društvenu prihvatljivost, klimu. Mi u Bosni imamo vrlo negativnu klimu - stvorenu, i Hrvati i Srbi, da smo mi Bosanci i Hercegovci, pa da je malo nezgodno reći da ste Srbin, da ste Hrvat, mi moramo tu klimu razbiti. Mi je već razbijamo. Dakle, ovo bi bio jedan korak ka tome, a drugi element koji ste vi maločas spomenuli, kada ste bili ovdje, to je transfer. Ako mi prethodno izvršimo pregrupisavanje opština, i koje bi bilo pošteno, a ne ovako kako je nametnuto pod Pozdercem, da svagdje gdje je moguće budu Hrvati u manjini i Srbi u manjini, ja vam mogu to uživo predstaviti, mi smo studirali tu mapu i te opštine, kada smo vidjeli, ista je stvar napravljena i sa Hrvatima i sa Srbima. Dakle, te enklave koje se mogu uspostaviti na opštinskom nivou, omeđiti, pa onda vidjeti što se može sa transferom, što se može sa dogovornom, ljudskom, fer zamjenom napraviti, pa napraviti jednu agenciju za civilizovanu razmjenu imovine i stanovništva, što će biti u interesu tih ljudi, i taj termin homogenizacije u Jugoslaviji vi znate, satanizovan, zašto bi to bilo nešto strašno da ljudi žive sa ljudima koji su im najbliži.

PREDSJEDNIK: Gdje god su nastali tako zamišljeni nacionalni problemi, kao kod nas, to se rješavalo, uzмимо od Prvog svjetskog rata i Drugog svjetskog rata, završavalo se izmjenom.... Slažem se, ali da znamo da ozbiljan svijet, koji se ne bavi politikanstvom očekuje zapravo jedno rješenje koje bi bilo rješenje odnosa i čak spremni odgovorni ljudi su kazali da su spremni u tom smislu biti arbitar, na pomoći biti, i to ne, da se razumijemo u Bonu, Parizu itd. Ako postoji ovo što je sada gospodin Koljević kazao, ako postoji takva suglasnost na razini srpskog dijela, onda će biti, ja moram reći da u tim razgovorima, početnim, prije ovog užasnog rata, da je Milošević bio veoma sklon takvom rješavanju, i da je on rekao da u Bosni ljudima koji su na čelu ove srpske politike Bosne, da možemo računati da ćemo imati takve partnere, a onda je došao ovaj užasan rat, ali taj rat je pokazao nešto što bi se zbilo u Bosni i Hercegovini, jer, ako se ne zaustavi, ako ne pobijedi razum, ako ne priđemo tom političkom rješenju... Jedno, kako vam se čini, gospodine Koljević, kako će se Muslimani u odnosu na to opredijeliti, da li ste imali nekakvih razgovora. Naime, zna se da je bilo razgovora, dokle se došlo i što mislite, u kojem pogledu?

NIKOLA KOLJEVIĆ: Pa, evo, ako gospodin Boras dopusti, budući da sam ja malo i nasamo razgovarao i pokušavao nastaviti, pokušavali nešto što smo mogli, nismo mogli mnogo, ovo nam je prva prilika bila, baš da smo nešto se ukazali na horizonti. Prvo, moram vas obavijestiti što je danas gospodin Izetbegović rekao. On je danas prihvatio ideju da postoje tri naroda u Bosni i Hercegovini. On je do sada to negirao, tu činjenicu, i vodio čitavu pravnu političku aktivnost da nas pretvori u anacionalne građane, tako da bi se mogla izvršiti manipulacija. Jasno vam je na koji način – jednom s jednim, drugi puta sa drugim...

PREDSJEDNIK: I sa računom da će se demokratska kretanja razvijati kako se razvijaju, promjene kakve su bile na štetu jednih i drugih.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Da, uzmite samo najobičniji primjer. Mi smo dva Hrvata i dva Srbina u Predsjedništvu koji su slučajno, ali ne po logici Izbornog zakona, predstavnici hrvatskog i srpskog naroda, jer za nas su glasali i Srbi, i Hrvati, i Muslimani. Sutra se može praviti politička manipulacija ako mi to ne obezbijedimo da Muslimani izaberu onog Hrvata koji njima odgovara, koji, zapravo, nije pravi predstavnik hrvatskog naroda, i da izaberu takvog Srbina, to nije uredu.

PREDSJEDNIK: Imamo gorka iskustva koja su dovela do toga.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Tako je, da ne govorim dalje o tome. Gospodin Izetbegović je danas napravio ustupak, i on je rekao i svi su novinari bili šokirani, to je bilo jutros, došli su kod mene u kabinet, kažu, Izetbegović je priznao da postoje tri nacionalne zajednice i tri naroda, i da će se morati odustati od građanske države. Ja mislim da je taj njegov ustupak vrlo opasan. On je dragocjen što je ta elementarna činjenica priznata, ali on je vrlo opasan, jer on praktično predstavlja, po mom mišljenju, jaču dobit i nezavisnost, jaču dobit i državu, a da bi vas donekle zadovoljio, ja ću vam ovo priznati i konačno će biti jedno vijeće naroda gdje će, ipak, negdje za neke stvari morati postojati koncenzus. Da skratim, taj njegov postupak, ustvari, bi htio ovo što ste vi sada rekli, da nas zaustavi na pola puta, one posljednje faze - da više nikada ne bude, da...

FRANJO BORAS: Ja bih na vaše pitanje, predsjedniče, dodao, da Muslimani ovo rado ne bi prihvatili, pa čak nerado bi i čuli za ove razgovore večeras, ove naše da. Ona njihova koncepcija, na čelu sa Alijom, suverena Bosna i Hercegovina kao građanska država, i samim tim bi oni, i što je profesor Koljević već naglasio, željeli da na taj način osiguraju prevlast muslimanskog naroda u Bosni i Hercegovini. I postupno zatiranje ova dva naroda, posebno hrvatskog, koji je u manjini tamo. A, imamo već primjera za to. U mome Ljubuškom – u Ljubuškoj općini je 8% Muslimana, a dobili su u diobi vlasti 25%, i nisu zadovoljni s tim. Nisu s tim zadovoljni. Isti je slučaj, manje-više gdje su god oni u manjini u odnosu na hrvatski narod. Tu je još gore. A, to ukazuje na ovo upravo što smo sada konstatirali. Prema tome, oni se neće obradovati ovim razgovorima, ali moramo ih dovesti pred gotov čin, upravo jednim povjerenjem koje moramo istovremeno graditi između ova dva naroda. I, da bi osigurali ovo što želimo, još ćemo razgovarati.

PREDSJEDNIK: Vidite, gospodo, došli smo, kada razgovaramo o biti problema, i zapravo i nema vremena za gubljenje. Ja sam bio sklon da bi ih se zadovoljilo, jer ovo što smo sada kazali, - hoće li prihvatiti - neće li prihvatiti. Ja sam bio sklon da se traži takvo rješenje da, ija još uvijek jesam, u osnovi, znači da oni dobiju, kad se izvrši ta razdioba kantonizacije između srpskog i hrvatskog dijela. Da, znači imaju dio, gdje su Muslimani većina, itd., pa da, čak, u jednom konačnom rješenju idu da im ostane ta njihova republika, država koju bi oni imali. Veoma odgovorni čimbenici Evrope nisu skloni tome. I, to mi potvrđuje i ovo što je rečeno.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Znete li, možda, zašto?

PREDSJEDNIK: Dobro, da čujem to od vas.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ja ću vam reći šta je meni rekao njemački ambasador. U jednom dugom razgovoru izletjela je jedna rečenica zato što, paradoksalno, oni misle da bi mi bili mnogo bolji vatrogasci, i Hrvati i Srbi, za izolovane Muslimane u Bosni i Hercegovini, koji onda ne bi imali mogućnost povezivanja dalje za one transverzale. E, sada vidite koja se uloga našim narodima tu dodjeljuje. Čak, ijednom, što sam ja od gospodina Efa i čuo.

PREDSJEDNIK: Da, samo, nije to mišljenje Efa, nego idrugih. Evropa isvijet se pomalo i boje ovoga što ste vi nazvali zelenom transverzalom, i da je to stvaranje islamske države u Evropi. Tako da bi oni bili skloni čak da se izvrši razdioba između Hrvatske i Srbije, da ne bi bilo te posebne muslimanske, znate. Ali, mislim da se mi tu nalazimo pred problemom, da mi prostudiramo – šta je realno u odnosu na oba ta naroda koja su tamo, je li. Ali je bitno da svijet uočava da to nije samo naše pitanje, da je to pitanje Evrope, pa čak isvijeta. I u tome jeste šansa da se jednim racionalnim razmatranjem i rješenjem dobije i potpuno, bez krvoprolića, zajedno političko demokratsko rješenje.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ja bih nekoliko pitanja postavio, ja bih možda malo još ovo unapredio, - mislim da smo za prvi puta već dosta, mada nam je naravno vreme kratko, trebalo bi što brže ići. Je li vi, gospodine predsjedniče, smatrate da nije u interesu Hrvatske, kao što mi smatramo, sa srpske strane, priznavanje nezavisnosti Bosne?

PREDSJEDNIK: Čujte, mi na to ne možemo sada utjecati, je li.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ne, ali nama bi dragocjeno bilo da znamo kako vi na to gledate. Mi na to gledamo, ja vam odmah mogu reći, da zatvaranje u jedan republički kavez, u kojem bi srpski narod, a nama se čini, po analogiji, i hrvatski narod, od svoje matice bio odijeljen državnom granicom, i sada sve pravite preko državne granice, to je pitanje dobre volje trećeg, itd.

PREDSJEDNIK: Jasno, jasno, sa toga gledišta stavlja se u povoljniji položaj, znači, većinski narod. (Naravno.) To je apsolutno, da. I, tu mogu doći do izražaja sve te tendencije, manipulacije, itd.

NIKOLA KOLJEVIĆ: I mi za to nećemo priznati, mislim, mi nećemo, bez obzira, Evropa, bez obzira tko u Evropi, vrlo je čvrst i ovaj stav SDS - a, da bi to bio kraj toga dijela srpskoga naroda, znate. Mi tu nezavisnost ne možemo priznati, jednostavno.

PREDSJEDNIK: Onda idimo u tom pravcu, sa jednim rješenjem, ali nemojmo o ovim razgovorima sada ništa govoriti, da se razumijemo, molim. Pa, prema tome, kada se dovrši taj proces, oko 15.1. ove 1991. godine -priznanje Hrvatske, onda se može ići na definiranje čak i ovih, da.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Da, i onda će biti lakši razgovor, da, vrlodobro.

PREDSJEDNIK: Dakle, samo jedno pitanje u vezi sa svim ovim, jeste li dotakli pitanje Armije? Da li će Armija biti sklona – bilo je nekih naznaka, ali ne znam danas da bi ona prihvatila političko rješenje. Kakva je situacija danas?

NIKOLA KOLJEVIĆ: Dvojica, da.

PREDSJEDNIK: Tko je imenovan za zapovjednika sada, za komandanta u Sarajevu?

NIKOLA KOLJEVIĆ: Novi je neki čovjek, ne znam mu ja ime - (Vuković).

PREDSJEDNIK: Za komandanta oblasti u Sarajevu?

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ali, Armija i dalje tvrdi da će ona prihvatiti i da će prihvatiti to.

PREDSJEDNIK: Ne, Strugar je u Cetinju, neki Kukanjac, ili tako nekako, da će prihvatiti.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Da će prihvatiti podjelu Bosne, i da će prihvatiti, odnosno, političko rješenje Bosne, koji narod nju ne prihvata – ne prihvata je. To je zvanično nama rečeno.

PREDSJEDNIK: Mislim da je to velika, objektivno, da je to velika šansa, velika šansa da se izađe, prema tome, jer u takvoj situaciji, ako je Armija za to, onda će i taj treći faktor u Bosni i Muslimani biti u situaciji da prihvate rješenje, s tim da do tog traženja rješenja budemo krajnje racionalni i da mi ne izazovemo.

ZVONKO LEROTIĆ: Mislim da se u razgovorima utvrdi da je suverenitet Bosne i Hercegovine izveden i da ga nose tri naroda. On mora biti proglašen.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ključne stvari da, to je ključni problem, da je on izveden.

ZVONKO LEROTIĆ: To ste vi već napravili, tj. sutra ćete to napraviti sa proglašenjem Srpske Republike Bosne i Hercegovine, ali bi se trebalo pripremiti da se taj problem suverenosti prebaci na izvorne svoje elemente, ako Muslimani hoće-hoće, ako neće, faktički ostaje suverenost samo na njima.

NIKOLA KOLJEVIĆ: To je bio naš krajnji odgovor na problem suvereniteta. Ako oni hoće da budu i neće da prenose dalje, to je njihova stvar, ali danas ne zatvaraju suverenitet, itd.

ZVONKO LEROTIĆ: Faktički se može dalje ići, pa se kaže priznanje Bosne i Hercegovine je faktičko priznanje srpske države u Bosni i Hercegovini, hrvatske države u Bosni i Hercegovini, koja se suvereno priključuje koliko hoće i kako hoće.

PREDSJEDNIK: Prema tome, ostaje na njima da se odluče.

ZVONKO LEROTIĆ: Da, ostaje Muslimanima da se odluče u onom dijelu u kojem jesu, da se politički pripremi stvar i pravno. Pravno je vrlo važno za njih.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ja mislim da bi, s obzirom na ovaj problem, jako dobro bilo da što ranije, ako se slažete, organiziramo, napravimo slijedeći sastanak, da mi dovedemo i pravnike, da imamo eksperte tu, što vi jeste, a ja nisam, da se dokumenti mogu...

PREDSJEDNIK: S jedne strane, pravnu problematiku, a s druge strane ovo što ste vi, profesore kazali – praktična pitanja tog razgraničenja, da osiguramo, s jedne strane pretpostavke za trajan mir, za dobrosusjedske odnose, u svakom slučaju, za uređenje tih država, ali i ova pitanja humanitarna, u što većoj mjeri da zaštitimo, da izbjegnemo koliko god je to moguće, s obzirom na ova sva gorka iskustva koja imamo.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Mogu li ja vas upitati, praktično, ono što nas čeka čim se vratimo, - što već možemo uraditi? Ako sam ja vas dobro shvatio, prva priprema za ovo bi bila prestrukturacija opština.

ZVONKO LEROTIĆ: To je problem, kako će se to izvesti, da li je to moguće izvesti?

NIKOLA KOLJEVIĆ: To je moguće izvesti na ovaj način da se pojedini dijelovi opština izdvajaju tamo gdje postoji zaleđe. Mi smo tako Olovo izdvojili - dio olovske opštine u kojem žive Srbi i vezani sa Romanijom. Isto tako bi u ovim hrvatskim krajevima to trebalo izučiti.

FRANJO BORAS: Po ustavu BiH, važećeg, postoji mogućnost i to u tom smislu da skupština općine donese odluku o raspisivanju referenduma u jednoj mjesnoj zajednici gdje je homogen jedan narod, da se referendumom građanin te mjesne zajednice izjasni o izdvajanju iz te općine ili formiranju posebno ili priključenjem drugoj susjednoj općini i onda takve rezultate tog referenduma Skupština Bosne i Hercegovine potvrđuje, samo potvrđuje. Dakle, po postojećem Ustavu, to se može, istina treba određeno vrijeme za to.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ima još nešto što bi jako pomoglo i ubrzalo ovaj proces.

JOSIP MANOLIĆ: Samo kod toga vam je važno da li je referendum na području čitave općine ili na dijelu?

NIKOLA KOLJEVIĆ: Najmanja ustavna jedinica je mjesna zajednica, odnosno naseljeno mjesto, selo, tako pošto je to najmanja ustavna jedinica...

FRANJO BORAS: Bogatići, to je jedno mjesto hrvatsko, tamo oko Vlašića, na terenu, oko 5-6 tisuća Hrvata, a priključeno je ranijim vlastima Skender-Vakufu, i zato je Stari Travnik izgubio prevlast Hrvata, upravo zbog tih Bogatića što je priključeno Skender Vakufu i tamo čine ti Hrvati manjinu, a i ovamo u Starom Travniku izgubili... Zato je moguće u tim Bogatićima referendum sprovesti, da se oni izdvoje iz Skender-Vakufa a priključe ostalim.

GOJKO ŠUŠAK: Ili naš i vaš slučaj Kupresa.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Naravno. Jako bi mnogo pomoglo ovom procesu pošto smo mi prvi povukli potez, da tako kažem, simbolično uzeli krivicu tog istočnog grijeha, jer u Bosni se to doživljava kao neki veliki grijeh, tako nam je nametnuto i stvoreno. Mi smo izdvojili svoju Skupštinu. Ako bi i HDZ izvojio i svoj Klub poslanika kao Skupština, i ako bi se složio, što ja imam utisak da bi se složio, jer mi imamo tu veliki problem - medijski, da se izdvoje kanali na postojećoj televiziji, nama bi onda ovo medijski dalje bilo puno lakše, jer mi sada imamo strašnu propagandu pete kolone u hrvatskom narodu, u srpskom, srpskih Jugoslovena, bilo namjerno ili nenamjerno. I, mi smo sinoć imali, uključujući stare komuniste. Recimo, Mikulić je govorio, odjednom su se ioni uključili, znate, nama sada Todo Kurtović i Branko Mikulić sole pamet, i da nam ponovno zagorčavaju život, a mi ne napravimo ništa da ne izvedemo ove narode na demokratsku čistinu, nego tako.

PREDSJEDNIK: Pročitali ste pismo ovih, šta su to?

GOJKO ŠUŠAK: Evo, pismo vama - Predsjedniku Hrvatske, intelektualci...

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ja slučajno znam sve te intelektualce, jer sam bio u tim književnim vodama, znate, nema tu velikoga intelektualca. A, svatko je tu došao iz maloga mjesta, da bi u Sarajevu dobio određeni položaj, znate. Dakle, to je, kratko rečeno, znate.

PREDSJEDNIK: I ne gledaju bit problema. Hoćemo li vječito da se hvatamo za grkljan, razumijete, ili ćemo jedanput se skandinavizirati i evropeizirati, da živimo. Povezani smo toliko, ali na taj način da priznamo međusobno suverenost, ne. (Naravno.) Prema tome, to je to.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ja bih zamolio, ako biste vi mogli pomoći, jer to bi onda bio zajednički rad, znate. Ja sam recimo novinare televizije zvao, ja lično, i malo sam lično vodio, jer mi je to unekoliko i struka. Toliko je sada u Sarajevu satanizovana ta podjela televizije. Ja sam pisao jedan tekst, pravo na svoju sliku i na svoj ton, što su oni karikirali, da mi sada hoćemo portire, da biramo po nacionalnom ključu, itd., da vam to ne govorim sve. Sada, ako bi mi napravili jednu kontraakciju, mi bi vrlo brzo to napravili.

GOJKO ŠUŠAK: Tri kanala - jedno rješenje.

ZVONKO LEROTIĆ: To je proces delegitamacije takozvanih bosanskih saveznih organa. To je proces.

PREDSJEDNIK: Da, ja mislim da je to prihvatljivo, da. S tim da sa time idemo dalje.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Neka to ostaje tehnološki jednako, znate. Oni nam i to podmeću da mi radimo tehnološki i nemoguće, nije to tačno.

PREDSJEDNIK: Da, svaki svoj program, jasno, jasno, kao i normalno u ovakvoj situaciji, kada ste vi izdvojili svoju srpsku skupštinu i kada idemo ovdje, onda je normalno da se ide HDZ-ovski, da se hrvatski zastupnici -isto tako. To je logika stvari, u tome smislu.

NIKOLA KOLJEVIĆ: I, znate, onda mi možemo graditi dobre odnose, kada nitko nije ugrožen, da ima svoje ljude. Ali, onda su to i pravi Hrvati, i pravi Srbi, i onda

imate i mogućnosti gostovanja i zajedničkih emisija, i da ne govorimo dalje. Onda se izlazi na zelenu granu. Onda bi ove stvari bile, i ne bi mogle biti dalje demagoški korištene protiv nas.

ZVONKO LEROTIĆ: Ovaj građanski princip Bosne i Hercegovine je ukinut. Ali ovaj još narodni nije konstituiran, sada ga treba objasniti. Onda će i Muslimani morati biti prisiljeni da nešto naprave, to je jasno.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Naravno, a ne da postižu stalno nečinjenje, jer oni su sve sada dobijali, znate, što su rekli, neka se ovi ludaci...

FRANJO BORAS: Nije to naš rat, ili nije to naše, to je srpsko-germanskog naroda stvar.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ja bih vas zamolio, gospodine Boras, pošto ću se ja s vama vratiti u Sarajevo, ja sam ovo zapisao, pa da mi pomognete oko televizije i radija, znate, i to mogu biti direktno program i vezani za Zagreb, i za Beograd. Ja sada malo tehnički mislim da je moguće, neću sada u te detalje ići, to je moguće, to je sve moguće, i to nije tako skupo, kao što oni predstavljaju, ima i treća frekvencija, ima i, znate, koja je, da se može dobiti dozvola, itd.

MILAN RAMLJAK: Kako na to gledaju vaši prijatelji iz SDS-a, iz Hrvatske?

NIKOLA KOLJEVIĆ: To je malo komplikovano pitanje, kao što su i naši odnosi komplikovani. Mi, naime, nismo htjeli, da vam sasvim iskreno kažem, mi smo imali jako mnogo ponuda da sjedinimo taj SDS, što bi imalo svoju logiku. Ali, mi smo smatrali da ne bi pomogli razrješenju srpsko-hrvatskih problema, nego da bi dobili jedno lokalističko mišljenje koje bi nam bilo nametnuto, znate.

PREDSJEDNIK: Išlo bi zaoštavanju.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Tačno, zaoštavati, tačno. Mi nismo imali problema, otome možemo drugi puta govoriti otvoreno i sa gospodinom Babićem, s kojim, odmah da vam kažem, rni nismo naročito bliski, nešto nam taj narod nije blizak, nego što je u pitanju ličnost, znate, malo čovjek s kojim je teško ovako kao što vi i ja razgovaramo, malo je teško na isti način razgovarati kao što razgovaramo gospodin Bora i ja. To će morati biti nekakvo rješenje.

PREDSJEDNIK: Problem je u tome, da, ako je netko toliko ograničen, stvarno čak, da smatra da se Knin može izdvojiti iz središta Hrvatske, onda ne možete razgovarati s njime, ne, razumijete. To je to. Stjecajem okolnosti, u Kninu je još poslije Drugog svjetskog rata bilo skoro pola-pola pučanstva, da bi se jednom politikom dovela. Ali, iz geopolitičkog razloga, ne može Hrvatska ni po koju cijenu priznati i pristati na to. I, to je i Milošević u početku razgovora prihvatio. I, prema tome, unaprijed je sada jasno da takva ekstremna gledišta, kao što je Babić, ili ne znam Martić, da ona nemaju svoje osnove i truju i onemogućavaju, zapravo, konačno rješenje svih spornih pitanja između Srbije i Hrvatske.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Samo, ako dozvolite, gospodine Predsjedniče, ja u ime srpsko-hrvatskih odnosa mislim da će onda ovaj problem unekoliko biti lakši, jer ćemo mi onda te ljude dovesti u jednu situaciju koja je netipična za čitav narod. (Upadica:

Jasno, jasno.) Neće se oni, znate, zato mislim da je ovo dobar početak toga. (Upadica: Slažem se.) I meni se samo postavlja pitanje našeg sljedećeg sastanka, - šta bi bilo najproduktivnije u kojem obliku bi naš sljedeći sastanak bio najkonstruktivniji.

PREDSJEDNIK: Tko za ovaj vaš sastanak zna sada, sa vaše strane?

NIKOLA KOLJEVIĆ: Nas dvojica samo.

FRANJO BORAS: Nitko, nitko u Bosni i Hercegovini.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Za ovaj sastanak predsjednik Milošević ne zna, iako ja ne bih ništa niti krio, znate, jer za Bosnu, on nije nadležan za nas, niti mislim da bi on imao išta protiv. Ali, možemo se sada dogovoriti šta mislimo šta je najkonstruktivnije da bi unaprijedili to.

PREDSJEDNIK: S tim da ne idemo u javnost do daljnega dok se ne dogovorimo. Prema tome, ostaju razgovori zatvoreni, ali da treba upoznati vođstvo i Srba u Bosni i mislim da je normalno da upoznate i Miloševića, onoga, on je sada predsjednik Srbije, prema tome, to je tako. Nije naše stanovište da mi razgovaramo o tome tko je predstavnik, mi trebamo razgovarati sa onim koji predstavlja, tako da se traži jedno opće rješenje koje bi bilo prihvatljivo u interesu i Srbije i Hrvatske, oni, znači, sa našeg gledišta i mi dajemo to demokratsko pravo i Muslimanima i zauzimamo se, ali, želimo izbjeći ono o čemu je bilo riječi da budemo manipulirani.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Što vi mislite, da li bi naš sljedeći sastanak bio, mi imamo jako dobrog pravnika Lukića, u Sarajevu, ali ja sam mislio nekoga iz Beograda da uključimo, vi ste radili sa Kutlešićem ili gospođa Avramov, to mislim da bi nam koristilo. Sada, jedino ne znam...

PREDSJEDNIK: Samo da se dogovorimo da li jedna komisija da raspravlja i pravna i ova teritorijalna pitanja ili pak dvije? Za početak bolje jedna komisija.

ZVONKO LEROTIĆ: Gdje bi bili pravници, ljudi koji znaju demografiju i koji znaju općine dobro, sastav stanovništva na početku.

PREDSJEDNIK: Slažem se i ja.

FRANJO BORAS: Trebalo je profesionalce po pojedinim oblastima da sada naprave jednu pravu ...

PREDSJEDNIK: Slušajte, ta osnova za daljnje razgovore je ovo što smo izglasali, principi, a onda sada ići na ostalo.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Ima još samo jedna stvar, da li u ovoj fazi ili kada da uključimo ljude iz Srbije.

PREDSJEDNIK: To ste sada kazali, što ste spomenuli. Neka se i oni dogovore. U svakom slučaju, neka budu ozbiljni ljudi, razboriti ljudi koji žele rješenje problema.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Hvala vam, i ovo bi zbilja bio fini kraj sa našeg prvog sastanka.

FRANJO BORAS: Prije završetka, ja bih zamolio, s obzirom da SDS u Bosni i Hercegovini ima veliki utjecaj na Armiju, barem ja pretpostavljam, pa radi tog početnog povjerenja između hrvatskog i srpskog naroda, kao nekakav efekat ovih večerašnjih razgovora, da se izvrši pritisak na Armiju da prekine sa pritiskom na hrvatski narod,

posebno u Hercegovini, jer svaki dan se daje izjava od generala kako se u zapadnoj Hercegovini pripremaju napadi na istočnu Hercegovinu, a to je, zna se, izgovor itd. U drugim krajevima, posebno hrvatskim krajevima i u sjevernoj Bosni, i u bosanskoj Posavini itd.

PREDSJEDNIK: I ne samo to, nego da utičete i na to da prestanu, znači da za ista poštuju to primirje, za političko rješenje, i što se tiče napada na Hrvatsku iz Bosne, da se postigne političko rješenje.

NIKOLA KOLJEVIĆ: Posebno i civilizirano se ponašati u mjestima gdje su došli naročito ti rezervisti i ovo u Mostaru, slučaj.

PREDSJEDNIK: Ja bih predložio da se vas dvojica nađete sa komandantom vojne oblasti, prepustite njemu da li će pozvati komandante korpusa, da ih upoznate, evo mi idemo za političkim rješenjem, prema tome, vama nije u interesu da idete u rat, itd.

NIKOLA KOLJEVIĆ: I ja bih vas zamolio, mislim da bi bilo mnogo efektivnije, gospodine Boras, da vi i ja lično idemo, jer drugačije će izgledati razgovor ako budemo...

PREDSJEDNIK: Upravo to, da ih upoznate itd.

JOSIP MANOLIĆ: Prve dobre korake od njih tražiti, demobilizacija, mažda nepotrebni ljudi, što je izvršeno.

NIKOLA KOLJEVIĆ: I da mi provjerimo to što oni nama javno govore – da oni nisu više za vojnu opciju, kako ste rekli da vidimo...

PREDSJEDNIK: Znači, mi smo na traženju tog rješenja, prema tome, pomognite, inače ćete nas upropaštavati, ali sebe definitivno upropastiti itd. Gospodo, ja predlažem da sada pogledamo vijesti, pa na večeru.

STRADANJE ROMA TOKOM AGRESIJE NA BIH

Romi su najmnogoljudniji manjinski narod u Bosni i Hercegovini. Prema popisu iz 1991. godine, na teritoriji BiH je živjelo oko 9.000 Roma.

U romskim udruženjima, pak, kažu da je u BiH do rata živjelo oko 80.000 Roma, ali da su se različito izjašnjavali. "Zbog straha od posljedica i nesigurnosti, Romi u BiH su se deklarirali kao tadašnji Jugosloveni, Muslimani, Srbi, Hrvati ili neopredijeljeni", kaže Dervo Sejdić, koordinator Vijeća Roma Federacije BiH.

Prije rata Romi su u BiH većinom živjeli na prostorima današnjeg entiteta Republika Srpska. Za vrijeme rata borili su se zajedno sa pripadnicima sve tri vojske - Armije R BiH, Vojske Republike Srpske i HVO-a i stradali jednako kao i ostali građani BiH.

Ipak, zločini nad Romima nisu bili tema javnih rasprava u zemlji za koju Romi zovu svojom domovinom. U ratu od 1992. do 1995. godine, izloženi su progonima, deportacijama, ubijanjima, mučenjima... Nakon velikog stradanja tokom Drugog svjetskog rata u nacističkim logorima, Romi su stradali još jednom u 20. stoljeću, i to na njegovom kraju, tokom agresije na BiH. Zvanične statistike o stradanju Roma ne postoje. Naša istraživanja su pokazala da su Romi bili ubijani i zatvarani u koncentracione logore, a prema skromnim informacijama koje su sakupile rijetke nevladine organizacije koje su se pokušale baviti stradanjima romske populacije, najviše Roma stradalo je na području Prijedora, Kozluka, Doboja, Srebrenice, Bratunca, Vlasenice, Zvornika i tokom opsade Sarajeva.

Isti izvori govore da ih je najviše protjerano iz Bijeljine. U Vijeću Roma kažu da pretpostavljaju kako je u toku rata iz BiH emigriralo više od jedne trećine pripadnika ove populacije. Većina je, kažu, izbjegla s prostora Republike Srpske, s obzirom da su najčešće imali muslimanska imena. Posebno su stradali Romi Prijedora i okolnih sela (Kozarac, Hambarine, Tukovi, Rizvanovići...).

U Srebrenici je izvršen masakr nad 70 Roma prije pada Srebrenice, 11. jula 1995. godine. Bahriji Otanoviću, Romu iz Srebrenice, u toku rata u ovom podrinjskom gradiću ubijena su 33 člana familije. Za njihovo stradanje niko nije odgovarao.

"Svi su ubijeni na različite načine. Neki su otišli na vodu i tamo su zaklani. Nismo napustili Srebrenicu jer tu smo lijepo živjeli. Mislili smo: Nismo se nikom zamjerali, ni-

smo nikom zlo nanijeli, pa nema potrebe da bježimo. Zato je malo ko od srebreničkih Roma preživio. U genocidu 1995. godine u Srebrenici je izvršen masakr nad 70 Roma, među kojima je ubijen i moj zet Mustafa Beharić. Istovremeno, u Skelanima, udaljenim oko 40 kilometara od Srebrenice, ubijeno je 1992. godine još 50 Roma, među kojima su bila i moja dva sestrića Beharić Mujo i Beharić Haso. U Skelanima su još ubijena moja četiri rođaka Mehića od strane „arkanovaca“. Istovremeno je, početkom rata 1992. godine, izvršen masakr u romskim naseljima Bjelovac, uzvodno od Bratunca i Drinjače, 14 kilometara udaljeno od Zvornika“ - svjedoči Bahrija.

Ramizu Hakiću, Romu iz Kazana, srebreničkog predgrađa, ubijeno je sedam sinova. Ramiza Hakića su srpski vojnici zaklali ispod Ljubovijjskog mosta u Bratuncu, u maju 1992. godine. Šest sinova mu je poginulo tokom srebreničkog genocida 1995. godine, a sina Hamdiju, koji je, kao težak srčani bolesnik, 1993. godine bio evakuisan iz Srebrenice, ubi haubička granata u masakru na Tuzlanskoj kapiji, 25. maja 1995. godine, zajedno sa još 70 Tuzlaka. Također, Ramizu su pripadnici Vojske Republike Srpske, u julsom genocidu u Srebrenici, ubili i šest unuka. Hamed Tiro iz Gornje Orlice, srebreničkog sela na samoj granici sa Srbijom, pred Tribunalom u Haagu je svjedočio „da je 12. maja 1992. godine iz obližnje šume, gdje se sakrio sa grupom stanovnika svog sela, pratio napad srpskih snaga, u kojem je spaljeno 30 kuća Roma muslimanske vjeroispovijesti“.

Od pedeset tri, uglavnom šestočlane, romske porodice koje su živjele u Srebrenici prije rata, danas u ovom gradu nije ostala nijedna. Na osnovu intervjua urađenih kao dio istraživanja Društva za ugrožene narode, može se zaključiti da je u Miljkovicima, kod Doboja, u srpskom logoru bilo zatočeno više od 300 Roma.

Šaban Ibraković, predsjednik logoraša Zeničko-dobojskog kantona, potvrdio je da su Romi, zajedno s Bošnjacima, zatvarani u 14 logora na području Doboja.

“Većina Roma u Doboju bili su imućni ljudi, nastanjeni u dijelu čaršije koji se zvao Šušnjari. Nekoliko ljudi iz jedinice „Predini vukovi“, kojom je komandovao Predrag Kujundžić, bilo je zaduženo da u logore privodi Rome i Bošnjake“, priča Ibraković. Među zatočenim Romima u Doboju nalazila se i familija A.E. iz Modriče: otac, majka i osmoro djece. Izdvajamo jedan dio izjave A.E.: „U ovom logoru - to je bio jedan veliki magacin - bilo je oko 700 ljudi od kojih je bilo 300 Roma. Moja najstarija kćerka H., koja je imala 13 godina, bila je pred našim očima stalno silovana. Moja žena je morala poslije toga skuhati kafu i služiti srpske vojnike“.

U Bijeljini su prve žrtve Arkanovih trupa bili Romi. Tako je 03. aprila 1992. godine ubijen Zehidin Hašimović. Pogođen je u blizini SUP-a od strane „arkanovaca“ u ulici Jozefa Konkala, u blizini romskog naselja - Šljunkare.

Iza njega je ostala žena i petero djece. Romi Bijeljine su bili žrtve Arkanovih jedinica - takozvanih trojki. Bračni par Milkić je zaklan u vlastitoj kući. Milkići su bili jedni od najbogatijih ljudi u Bijeljini.

Društvo za ugrožene narode došlo je do informacije da su u Prijedoru Romi koji su imalibošnjačkaimenaprisiljavaniidaih mijenjaju, a nekimsluščajevimasui pokrštavani. Najdrastičniji primjer masovnog stradanja Roma je selo Skočić, kod Zvornika, gdje

je u jednom danu, 11. jula 1992. godine, srpska jedinica „Simini četnici“, iz Srbije, brutalno ubila 27 nedužnih civila, među kojima je bila i nerođena beba.

Prema podacima Udruženja „Romska braća“ iz Skočića, od tog broja, njih sedam je pronađeno u sekundarnoj grobnici na Crnom vrhu, zajedno sa tijelima ubijenih Bošnjaka. Tog dana ubijeni su: Bisera Ferhatović, Džemila i Zumra Bajrić, Arif i Ziba Nuhanović, Bisera, Mehmed, Šaban, Esad, Zekira, Muradija, Beriz i Šerif (svi Aganović), te Ismet, Sarajka, Šemso, Mehmed, Rahima, Ševka, Biber, Sabrija, Zlatija, Ismeta, Zlata, Suada, Almasa i Zijada. Sticajem sretnih okolnosti, Zijad Ribić je preživio strijeljanje i jedini je koji može posvjedočiti o danima užasa skočićkih Roma. „Simini četnici“ su Rome odvezli do jame u selu Hamzići, gdje su ih, tokom noći, pojedinačno ubijali iz vatrenog oružja i noževima.

Zijo Ribić tada je imao samo devet godina, ali pamti svaki detalj. On je u ovom masakru ostao bez cijele porodice, pa čak i nerođene bebe koja je bila u stomaku njegove majke.

- Te večeri došli su srpski vojnici i, psujući nam cigansku majku, u dvorištu Hamdije Ribića okupili sve koje su zatekli. Tražili su novac i nakit, tukli nas kundacima i rukama. Jednu su djevojku odveli u kuću i silovali je. Odvojili su muškarce od žena i djece. Stigla su i dva kamiona, u koje su nas potovarili – sjeća se Zijo.

Gledao je kada su s kamiona izveli i njegovu trudnu majku Ševku. Kada je čuo pucnje, kaže, znao je da su i ona i brat Sabrija, kao i nerođeno dijete u majčinoj utrobi mrtvi.

- Gledao sam kako mi ubijaju majku, koja je bila u devetom mjesecu trudnoće. U naručju je držala i mog brata Sabriju, koji je imao tek dvije godine. Moju su sestru Zlatiju skinuli s kamiona. Žena, koja je bila sa vojnicima, a zvali su je Dragana, gurnula ju je s kamiona, a pet-šest ju je vojnika dočekalo. Onda su je silovali, odmah tu, pred svima. Imala je samo 13 godina - priča Zijo, koji se na Malešićkom putu, neda-leko od Kozluka, uspio ranjen izvući iz jame prepune mrtvih tijela.

- Svi govore da su u ratu poginuli Muslimani, Hrvati i Srbi. A gdje su Romi? Na kraju će ispasti da niti jedan Rom nije stradao, a to nije pravedno. Istina mora da se zna. Naša imena i prezimena su slična bošnjačkim, pa stradale Rome negdje bilježe kao stradale Bošnjake. I mi Romi smo žrtve prošlog rata – govori Zijo.

Viši sud u Beogradu osudio je 22. februara 2013. godine sedmoricu pripadnika formacije „Simini četnici“ na zatvorske kazne od dvije do maksimalnih 20 godina zatvora zbog ratnih zločina nad Romima Skočića. Na po 20 godina robije osuđeni su Zoran Stojanović - Trcko iz Loznice i Zoran Đurđević iz Šapca, Zoran Alić sa Uba i Tomislav Gavrić iz Šapca dobili su po deset godina, a Dragana Đekić iz Beograda i **Đorđe Šević** iz Sremske Mitrovice osuđeni su na po pet godina. Ševiću, koji je ranije osuđen na 15 godina zatvora zbog ratnog zločina nad otetim Bošnjacima Sjeverina, koji su ubijeni u Višegradu, u jesen 1992. godine, izrečena je jedinstvena kazna od 15 godina. Damir Bogdanović iz Rume osuđen je na dvije godine. Komandant zlo-

činačke jedinice Simo Bogdanović nije dočekaio kaznu, umro je 28. avgusta 2012. godine u beogradskoj bolnici, gdje je prebačen nakon što mu je pozlilo u zatvoru.

Na području Federacije BiH na kojem je u toku rata dominirao HVO, zabilježeno je također masovno iseljavanje romskog stanovništva (posebno u gradovima Jajce, zapadni Mostar, Livno i Tomislavgrad). Pravci njihovog ratom prouzročnog pomjerenja su veoma raznovrsni. U pravilu, može se govoriti o dva takva pravca: jednom koji vodi prema inostranstvu, prije svega Njemačkoj, Švicarskoj, Italiji, Holandiji, Belgiji, Švedskoj, i drugi koji se grana prema različitim područjima Federacije BiH.

Izvori iz Republike Srpske tvrde da je u selu Sijekovac, kod Bosanskog Broda, 26. marta 1992. godine, Hrvatska vojska masakrirala 250 Roma, od kojih 116 mališana. Oni su u konvoju od četiri autobusa pokušali da odu u Italiju. Niko nije znao šta se s putnicima desilo sve do 2004. godine, kada su ekshumirana 23 dječija tijela u Sijekovcu.

Navodni svjedok ovog zločina u Sijekovcu, Sakib Balić iz Konjica, optužio je generala HOS-a Antu Prkačina kao glavnog organizatora likvidacije Roma.

-Tu su još bile jedinice HOS-a iz Ljubuškog i Konjica, te "Handžar divizija" s muslimanskim dobrovoljcima. "Hosovci" su presreli i likvidirali Rome koji su na početku rata bježali s područja Srebrenice, a Prkačin je naredio da autobusi, kojima su bili prevoženi Romi iz Srebrenice i Skelana, ne smiju preći na teritoriju Hrvatske.

Ljudi iz četiri autobusa, među kojima je bilo najviše djece i žena, likvidirani su i zakopani u masovne grobnice - rekao je Balić.

Sakib Balić je umro početkom januara 2012. godine, nekoliko dana nakon što se spalio u ulici Mehmeda Spahe, u Sarajevu, ispred Ambasade Hrvatske.

Među osumnjičenim za ovaj zločin nalazi se i Nijaz Čaušević Medo, koji danas živi i radi u Kavranu, nedaleko od Pule, a porodica mu živi u Slavanskom Brodu.

- Za slučaj ubijene romske djece nikad nisam ni čuo, a kamo li da bih ja tako nešto počinio. Nisam ja nikakav ratni zločinac, premda u Bosnu i Hercegovinu i Sijekovac ne mogu otići od 1993. godine, jer sam u Bosni proglašen ratnim zločincem - kaže Medo.

Dodaje da on nije bio pripadnik HOS-a, nego zapovjednik 1. interventne satnije 101. bosanskobrodske brigade.

IDEOLOŠKA I POLITIČKA OBILJEŽJA REFERENDUMA, O DANU REPUBLIKE SRPSKE I KRSNE SLAVE - 9. JANUAR

a) Ideologija i referendum kao oblik političke borbe

Referendum, uopće, tretira se kao oblik utvrđivanja političke volje građana po konkretnom pitanju, ali je za svaku od referendumskih situacija nužno utvrditi ideološke osnove političkih subjekata koji se koriste referendumom da bi postigli zacrtane političke ciljeve. Identifikacijom ideoloških osnova korisnika referenduma stiče se uslov za utvrđivanje da li je referendum izraz demokratije i doprinos unapređenju civilizacije ili je izraz antidemokratske i anticivilizacijski usmjerene ideologije i politike.

Dostignuća u razvoju demokratije su dio ukupnih osnova za dalje unapređenje civilizacije, ali iskustva pokazuju da je ta dostignuća moguće upotrijebiti i u suprotnom pravcu, dakle u anticivilizacijske svrhe. Da li će se dostignuća demokratije koristiti za napredak civilizacije ili će se upotrijebiti u anticivilizacijske svrhe zavisi od ideološkog karaktera političkih subjekata koji imaju moć bitnog utjecaja na stanje u društvima i državama. Ako se referendumom koriste totalitarne, nepravedne i reakcionarne anticivilizacijske politike, one to čine da bi rezultate referenduma iskoristile za maskiranje svog anticivilizacijskog karaktera i da, koristeći rezultate referenduma, pojačaju efikasnost totalitarne, nepravedne, reakcionarne i anticivilizacijske prakse, ugrožavajući druge ljude, narode, države ... Takve politike ulažu napor u pripremi uslova za provedbu referenduma, s ciljem da se građani na koje se računa da podrže ciljeve referenduma, putem zastrašivanja, mitologijskog obmanjivanja i političke indoktrinacije, maksimalno ujedine i motiviraju u pravcu davanja legitimiteta odnosnoj totalitarnoj, nepravednoj, reakcionarnoj i anticivilizacijskoj politici. Referendumi koje na taj način pripremaju i provode politički subjekti takvog ideološkog karaktera redovno rezultiraju gotovo stopostotnom podrškom totalitarnoj, nepravednoj, reakcionarnoj i anticivilizacijskoj politici, upravo zato što je zastrašivanjem, mitologijskim obmanjivanjem i indoktrinacijom ugušen demokratski duh i sloboda izjašnjavanja. Tako, naprimjer, na svakom eventualnom referendumu u Sjevernoj Koreji narod bi stopostotno odgovorio onako kako želi režim te zemlje. Odnos srpskog naroda prema režimu Milorada Dodika u RS-u približava se karakteristikama odnosa korejskog naroda prema režimu u Sjevernoj Koreji, pa je referendum pro-

veden 25.09.2016. po volji režima u RS-u označio plebiscitarnu podršku tom režimu (99,81%),¹ što kao problem ne umanjuju sumnje sa bošnjačke strane da su rezultati referenduma falsificirani. Niko ko je istinski demokrata neće osporavati referendum kao demokratsko sredstvo, ali svako ko je istinski demokrata treba da se bori protiv zloupotrebe demokratskih dostignuća u antidemokratske i anticivilizacijske svrhe. Upravo u takve anticivilizacijske svrhe pripremljen je i 25.09.2016. i proveden referendum o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave - devetog januara.

b) Politički karakter referenduma u RS-u, 25.09.2016. godine

Referendumsko pitanje ostatku stanovništva nakon pokolja i progona:

U konkretnom slučaju, referendum o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januara, koristi ekstremno radikalna nacionalistička srpska politika koja je uzrokovala ratove na Balkanu i primjenjivala zločinačku, genocidnu praksu, a poslije rata djelovala i djeluje s ciljem da se ratni rezultati takve prakse očuvaju, prošire i prodube. Referendum o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru, izraz je anticivilizacijskog i antidemokratskog ignoriranja nesrpskog stanovništva nad kojim je uspostavljena aparthejska i segregacijska dominacija koja se po osnovu rezultata referenduma želi očuvati, proširiti i produbiti.

Anticivilizacijski smisao referenduma o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru, potvrđuje se činjenicom da se on oslanja na rezultate zločinačke, genocidne prakse masovnih ubijanja i progona nesrpskog stanovništva sa teritorija na kojima je ostatak stanovništva nakon pokolja i progona, putem referenduma upitan ono što želi ekstremno radikalna nacionalistička srpska politika koja je organizirala pokolje i progone, odnosno politika koju uopće ne zanima šta o konkretnom pitanju na koje se odnosi referendum misle nesrbi, iako su po Ustavu na cijeloj teritoriji BiH i nesrbi konstitutivni, ali u entitetu RS-u praktički neravnopravni, poniženi, ugroženi ...

Referendum 25.09., u funkciji pobjede na Lokalnim izborima 02.10.2016. godine:

Obično, najznačajnije političke aktivnosti koje podrazumijevaju visok intenzitet djelovanja društvenih, političkih i državnih institucija ne realiziraju se u isto vrijeme, posebno ako to nije krajnja nužda. Nije bilo nikakve, a kamo li krajnje nužde za istovremeno, vrlo intenzivan rad na kampanji za referendum, koji je održan 25.09., i na kampanji za Lokalne izbore, koji su održani sedam dana poslije tog referenduma, 02.10.2016. godine. Prema tome, uvjerljiv je zaključak, da je rad na pripremi i održavanju referenduma bio sastavni dio Dodikove, odnosno SNSD-ove predizborne kampanje s ciljem ostanka na vlasti.

Srpski ekstremisti na vlasti u RS-u u svoju predizbornu kampanju za lokalne izbore uvrstili su kampanju za Referendum. Tako se dogodilo da su lokalna pitanja zapostavljena, a taktika pridobijanja glasača ispoljavala putem najkrupnijih nacionalnih pitanja. Tada se predviđala mogućnost pobjede opozicijskog Saveza za promjene na lokalnim izborima, pa je kampanja o referendumu ušla u okvire Dodikove i SN-

¹ Oslobođenje, 27.09.2016. godine, strana 3.

SD-ove predizborne kampanje, s ciljem da se spriječi pobjeda opozicije, a putem rezultata Referenduma postigne iskorak u pravcu secesije.

Poruka putem referenduma:

Anticivilizacijski smisao referenduma treba razmatrati kao nastavak politike istrebljenja nesrba sa prostora koji je nazvan „Republika Srpska“. Ljudima nesrpske nacionalnosti, putem rezultata referenduma o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru poručuje se da ih Srbi ne žele u svojim sredinama kao Bošnjake, Hrvate ..., da njima ne pripada srpska „Republika“, da trebaju otići iz „Republike Srpske“ i negdje drugo sebi potražiti „Republiku“, a da u „Republici Srpskoj“ mogu opstati samo ako prihvate pravoslavlje i izjasne da su Srbi. Ta poruka putem rezultata referenduma o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru, izraz je temeljnih odrednica unitarizma u velikosrpskoj ideologiji i politici, po kojoj na prostorima Balkana postoje samo Srbi i pravoslavlje, a da svi koji to ne prihvataju treba da napuste prostore na kojima je zamišljena velika Srbija ili će u protivnom biti pobijani i proganani.

Referendum o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru, putem svojih rezultata je legitimirao ekstremno radikalnu velikosrpsku politiku protiv BiH i nesrpskog stanovništva. Zato se, poslije referenduma, mogu očekivati još grublji sadržaji i forme u provedbi prakse aparthejda, segregacije, ponižavanja i raznovrsnog ugrožavanja nesrpskog stanovništva, posebno Bošnjaka. Tendencija tog pogoršavanja može rezultirati da se 2018. godine, pred Opće izbore, održi referendum za secesiju RS-a, što je Dodik već najavio. U zapadnim medijima se ističe da je referendum od 25.09.2016., samo „zagrijavanje atmosfere pred organiziranje referenduma o otcepljenju.“²

Opasnost navikavanja na priču o ponovnom ratu:

Ekstremno radikalna, nacionalistička praksa se počela tretirati kao uobičajena tendencija u koju su se mentalno etablirali i domaći i međunarodni društveni i politički činioци koji bi u korist mira i sigurnosti trebali konkretno, aktivnije, a ne samo promatrački djelovati s ciljem da se preveniraju posljedice na štetu mira i sigurnosti. Te posljedice bi mogle biti katastrofalne u ratnom sukobu koji, najvjerojatnije ne bi bio kratkotrajan, već bi bio dugotrajan, a njegova katastrofalnost bi bila srazmjerna dužini trajanja eventualno obnovljenih ratnih sukoba u BiH u kojima bi zaraćene strane bile susjed(i) kao agresor(i) i snage odbrane BiH. Navikavanje javnosti na priču o ponovnom ratu u BiH indikator je da postoje organizirane jake snage koje uzrokuju rat. Navikavanje na priču o ratu ima karakter uznemiravanja, najviše na strani ugroženog naroda, ali i na strani naroda iz koga neki njegovi politički subjekti uzrokuju obnovu oružanih neprijateljstava. Za sve ljude u BiH, bez obzira na njihov nacionalni identitet, bi bilo mnogo bolje da se priča o obnovi oružanih neprijateljstava obesmisli i učini abnormalnom, a da se priča o trajnom miru i sigurnosti tretira dostignućem u emancipaciji koja podrazumijeva međunacionalno zbližavanje, zajednički život i saradnju u odnosima međusobnog priznavanja i uvažavanja.

Opasnost od navikavanja na priču o ratu treba smatrati kao tešku društvenu deformaciju i destrukciju, jer kako upozorava publicista Muharem Bazdulj, „prelaz

2 Oslobođenje, 26.09.2016. godine, strana 14.

na logiku rata nije uvijek posljedica racionalne odluke ... tako da u logici rata i mira jedan incident mijenja sve“ a da je za „incident dovoljan hir jedne budale, posebno ako je atmosfera ovako nezdrava“, pa se u vezi s tim pominje incident skrnavljenja grobalja i vjerskih objekata, ubistava vojnika, policajaca i povratnika, što je vrlo rizično, jer je BiH „puna i oružja i očajnika“.³

c) Posljedice koje želi vladajuća srpska politika i njena nadanja

Strah, progon i asimilacija:

Da kojim slučajem ne želi posljedice istrebljenja nesrba sa prostora takozvane „Republike Srpske“, srpska politika se ne bi koristila referendumom o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru. Srpska politika (a) želi posljedice izazivanja straha kod nesrba, (b) želi posljedice da, iz straha, nesrbi napuštaju takozvanu „Republiku Srpsku“ i (c) želi iz straha asimilacijske posljedice na štetu nepravoslavnih kultura, a u „korist“ pravoslavlja i srpstva.

Ako se uopće negdje razmatra organizirana politička borba demokratskim sredstvima koristeći legalna i legitimna sredstva i institucije društva i države BiH, onda treba djelovati s ciljem da se naprijed navedene anticivilizacijske želje srpske politike ne ostvaruju, odnosno treba djelovati da se nakon referenduma događa sve što je u suprotnosti sa ciljevima održavanja referenduma o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru. Dakle: (a) umjesto njima željenog straha, treba graditi hrabrost; (b) umjesto nesrpskog napuštanja takozvane „Republike Srpske“, prostor te zločinačke i genocidne tvorevine treba naseljavati nesrpskim stanovništvom; (c) umjesto asimilacije u pravoslavlje i srpsku naciju, uz puno poštivanje i pravoslavlja kao vjere, i Srba kao nacije, treba njegovati kulturnu posebnost nesrpskih nacija, u šta spada i njihova kultura zajedničkog života sa ljudima drugih nacija i vjera.

Asimilacija je samo indiciran ali zapostavljen, nimalo i nikako sagledan problem. Izjava koju je na dan održavanja referenduma za medije dao Emir Kusturica, da referendum „ne predstavlja samo odbranu Dana Republike, već i odbrani naše kulture i svega onoga čega ne možemo da se odrekemo – Andrića, Njegoša, Kočića, Dučića, Bečkovića, Pope, Crnjanskog, Dragoslava Mihailovića ... i brojnih drugih“⁴ pokazuje da je u smislu asimilacije moguće čak i ono što se svakom Bošnjaku pričinjava da je nemoguće.

Velikosrpska nadanja:

Referendum o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru, otkriva karakter i sadržaj onoga čemu se dugoročno, s konačnim ciljem, nada srpska politika uzastopnim, kontinuiranim postizanjem niza međuciljeva kojima će, pored ostalog, služiti i rezultati tog referenduma. Njihova nadanja su da će vremenom popustiti upornost za odbranu BiH, da će bošnjački narod postupno politički oslabiti, da će Hrvati ostvariti „treći entitet“ a po tajnom dogovoru napustiti entitet RS, isto kao što će Srbi po istom tajnom dogovoru napustiti Hrvatsku i da će se na osnovama tih rezultata „etničkog čišćenja“ i razmjene teritorija BiH rasparčati prisajedinjenjem njenih pro-

³ **Bazdulj Muharem**, Oslobođenje, 27.09.2016. godine, strana 13.

⁴ **Kusturica Emir**, Oslobođenje, 26.09.2016. godine, strana 3.

stora Hrvatskoj i Srbiji. Takva uzaludna nadanja će izazivati održavanje krize i dovođenje krize na ivicu obnove ratnih sukoba, ugrožavajući sve ljude pa i Srbe, što znači da bi za sve njih bilo bolje da srpska ideologija i politika svoja naprijed nabrojana nadanja napusti u korist mira i sigurnosti.

Odvraćanje probosanskih snaga od inicijativa u korist normaliziranja države:

Srpska politika očekuje da će putem rezultata referenduma o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave - 9. januaru, efikasno odvratiti nesrpske politike u BiH, posebno bošnjačku, da ubuduće ne pokreću nikakve akcije za suzbijanje subverzivnog djelovanja na štetu nesrpskih naroda, posebno Bošnjaka, odnosno da ne pokreću nikakve akcije za normaliziranje države BiH, putem otklanjanja anomalija i nedostataka Dejtonskog sporazuma. Zato je na sceni zamjena teza po kojoj je za referendum o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru odgovorno bošnjačko rukovodstvo, na čelu sa predsjednikom SDA i bošnjačkim članom Predsjedništva BiH, Bakrom Izetbegovićem, jer je podnio apelaciju Ustavnom sudu BiH da preispita ustavnost i zakonitost Dana „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januara. Dakle, okrivljuje se legalno, legitimno, nadležno, zakonito ... korištenje demokratskih sredstava, a štiti dominacija, nametanjem nesrpskom i nepravoslavnom stanovništvu u RS-u da slavi pravoslavne praznike, sve s ciljem da bošnjačka politika ubuduće ne pokreće nikakve inicijative za normaliziranje političkog uređenja i odnosa u BiH.

Referendum o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru treba sagledavati u kontekstu raznih opstrukcija koje ekstremno radikalna vladajuća srpska politika u RS-u čini u slučajevima pokretanja inicijativa za normaliziranjem države BiH. U takve opstrukcije spada, naprimjer, odbacivanje Agencije BiH za statistiku, odbacivanje da ta Agencija dobije podatke o poljoprivrednim resursima u RS-u ...; zabrana korištenja prostorija u institucijama RS-a da se u njima održe sastanci bošnjačkih predstavnika; ...

d) O bošnjačkim strateškim greškama

Teška greška sa dugoročnim posljedicama:

Velikosrpska politika će i dalje vrebati bošnjačke greške i na njima graditi strategiju svojih uspjeha u pravcu razaranja pretpostavki za očuvanje i stabiliziranje mira i sigurnosti u BiH. Poslije rata, bošnjačka politika je počinila krupnu, strateški štetnu grešku, sa vrlo suženim prostorima da se ona ispravi. Ta greška je odbacivanje paketa ustavnih amandmana, aprila, 2006. godine. Smjer djelovanja bošnjačke politike mora biti saniranje posljedica te greške, što treba posebno razmatrati i strateški, planski tretirati. Ispravljanje te greške ne smije biti prepušteno slučajnosti i spontanosti. Bilo je i drugih strateških grešaka, ali su sve one u usporedbi sa greškom odbacivanja predloženih ustavnih amandmana 2006. godine mnogostruko nižeg ranga, iako su strateške kao što je naprimjer bilo ljevičarsko agitiranje da Bošnjaci Hrvatima izaberu predstavnike.

Da li postoji opasnost od samouništenja?

Za Bošnjake su najteži problemi koji imaju smisao samouništenja. U usporedbi sa vanjskim rizicima ugrožavanja, rizike bošnjačkog samouništenja je lakše prevenirati, jer u tom pogledu Bošnjaci ni od koga ne zavise ako žele samoodbranu od

svih opasnosti, pa i od opasnosti iz okruženja. O djelovanju protiv samouništenja treba razmišljati kao o nacionalnom izazovu koga niko ne bi smio opstruirati. Najveća opasnost samouništenja je nizak ili mjestimično negativan prirodni rast. O demografskim stranama samouništenja bošnjačka politika mora konkretnije razmišljati i adekvatno se postavljati s ciljem zaustavljanja negativnih tendencija u demografskom pogledu, odnosno s ciljem ostvarivanja prirodnog rasta. To su dugoročni procesi koji se mogu realizirati upornošću, sistematskim i sistemskim, svakodnevnim individualnim, porodičnim i ukupnim društvenim djelovanjem. Demografski rast je najbolji način zaštite bošnjačkog naroda od ugrožavanja u okviru koga je pripreman i realiziran referendum o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru.

e) Odnos međunarodne zajednice prema referendumu u RS-u, 25.09.2016. godine

Pasivnost međunarodne zajednice:

Međunarodna zajednica zadužena da prati, analizira i procjenjuje proces provedbe Dejtonskog sporazuma i da intervenira u slučajevima ugrožavanja intencija tog sporazuma u pogledu izgradnje međunacionalnog povjerenja, odnosno u pogledu stabiliziranja mira, povodom referenduma o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave - 9. januaru neće poklanjati pažnju dubinskim, stvarnim anticivilizacijskim, antidemokratskim, segregacijskim, aparthejskim karakteristikama vladajuće politike u takozvanoj „Republici Srpskoj“. Međunarodna zajednica je površan posmatrač političkih procesa u BiH, jer posmatrajući te procese ne želi vidjeti istinu, pa ne želi ni reagirati na iskorake koje ekstremno radikalna srpska politika čini s ciljem istrebljenja nesrba sa prostora takozvane „Republike Srpske“. Kritike prema međunarodnoj zajednici zbog njene pasivnosti u BiH dolaze sa raznih strana od relevantnih autoriteta koji su imali ulogu u procesu usaglašavanja i usvajanja Dejtonskog sporazuma, među kojima je i bivši ministar vanjskih poslova Hrvatske, Mate Granić, koji je povodom Dodikovog referenduma, od 25.09.2016. godine, rekao da situaciju u BiH komplicira „*impotentnost međunarodne zajednice i činjenica da međunarodni predstavnik u BiH ne koristi svoje ovlasti.*“⁵

Međunarodna zajednica bi reagirala tek kada se prijetnje koje se šalju putem referenduma o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januaru, počnu realizirati ponovnim operacijama pokolja i progona. I tada bi međunarodne vojne, policijske i obavještajne snage samo posmatrale kako se odvija oružani sukob i teško bi se odlučile na konkretnu akciju zaštite ugroženog stanovništva, osim ako se humanitarna pomoć koju bi slali tretira da je dovoljna zaštita nesrpskog stanovništva od genocidne prakse koja bi ugrožavala to stanovništvo. Pasivan, samo promatrački odnos međunarodne zajednice prema RS-ovoj velikosrpskoj, sistemskoj i sistematskoj praksi nacističke, fašističke segregacije i aparthejda veliko je ohrabrenje za ekstremno radikalnu nacionalističku politiku kojom se ugrožava mir i sigurnost.

Srbija i Rusija podržavaju srpsku destrukciju u BiH:

⁵ Granić Mate, Oslobođenje, 27.09.2016. godine, strana 16.

Srbija i Rusija kao činioci međunarodne zajednice, u slučaju referenduma o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave - 9. januaru, ponašale su se nekorektno. Te dvije države su znale da se putem referenduma krši Ustav BiH, ali nisu učinile što su mogle da se srpski politički činioци u BiH ponašaju u skladu sa Ustavom i zakonima BiH. Nisu htjele iskoristiti kapacitet svog paternalističkog odnosa prema vladajućoj politici u RS-u koja je inspirirala protivustavni referendum.

Prijemom Dodika u Moskvi, pred održavanje referenduma u RS-u i pred lokalne izbore u BiH, predsjednik Rusije Vladimir Putin je direktno podržao antibosanskohercegovačku ekstremnu radikalno nacionalističku srpsku politiku u RS-u. Kao članica Vijeća za implementaciju mira u BiH (PIK), za razliku od svih ostalih članica koje su osudile referendum, Rusija je izdvojila mišljenje i praktički podržala ekstremiste da krše Ustav i zakone BiH. S obzirom da su se Rusija i Srbija, u vezi referenduma ponašale nekorektno, protivljenje referendumu od strane zemalja Zapada dodatno je motiviralo srpske nacionaliste, da se uprkos zahtjevima Zapada referendum održi. Dakle, BiH je postala poligon za sukobe najmoćnijih činilaca međunarodne zajednice.

Skriveno od javnosti, Srbija je hrabrila lidere RS-a da održe referendum, a u javnosti je „glumila“ da ne podržava referendum, uprkos općepoznatoj istini, da lideri Srbije diktiraju rad vladajuće politike u RS-u. Indirektna podrška referendumu od strane Srbije je izražena održavanjem zajedničke vježbe policije RS-a i policije Srbije, održane krajem augusta i početkom septembra 2016., upravo u vrijeme Dodikove i SNSD-ove objedinjene kampanje za referendum i lokalne izbore. To je bila demonstracija spremnosti za zajedničko reagiranje policije Srbije i policije RS-a u slučaju da se u BiH, povodom referenduma i lokalnih izbora komplicira sigurnosna situacija. Pokrovitelji vježbe su bili predsjednik RS-a Dodik i predsjednik Srbije Nikolić, što je bila Nikolićeva direktna podrška Dodiku i njegovom SNSD-u za Lokalne izbore i organiziranje referenduma. Da se u to vrijeme procjenjivalo kao moguće kompliciranje sigurnosne situacije, indicira i zajednička vježba EUFOR-a i Oružanih snaga BiH, održana na planini Manjači, kod Banja Luke.

MORALNE, ETIČKE, SIGURNOSNE I POLITIČKE STRANE

a) Nužnost rasvjetljavanja moralnih i etičkih strana velikosrpske politike

Osnovne činjenice:

Nakon što je, po apelaciji bošnjačkog člana Predsjedništva BiH, Bakira Izetbegovića, 26.11.2015. godine, Ustavni sud BiH ocijenio da Zakon o praznicima „Republike Srpske“ u dijelu koji se odnosi na Dan „Republike Srpske“ i krsnu slavu – 9. januar,⁶ nije

⁶ Cijeneći da su Bošnjaci, Hrvati i Ostali diskriminirani entitetskim Zakonom o praznicima kojim je određeno da Dan „Republike Srpske“ (krsna slava) bude 9. januar, 2013. godine, bošnjački član Predsjedništva BiH, Bakir Izetbegović je podnio apelaciju Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine za ocjenu ustavnosti tog Zakona. Prema Izetbegovićevoj apelaciji, Ustavni sud je pribavio mišljenje Venecijanske komisije Vijeća Evrope da Zakon o praznicima RS-a „nije u skladu s univerzalnim vrijednostima dijaloga, tolerancije, međusobnog razumijevanja i jednakosti“ i da to „može dovesti do diskriminacije po članu 1 protokola 12. Evropskog suda za ljudska prava.“ (Oslobođenje, 23.10.2013. godine, strana 3.)

u skladu sa Ustavom BiH i da ga u roku od šest mjeseci treba uskladiti sa Ustavom, lideri i politički faktori srpskog naroda su pokrenuli razne aktivnosti sa karakterom odbacivanja predmetne odluke Ustavnog suda, te je NSRS-a, 15.07.2016. odlučila da se 25.09.2016. godine održi referendum na kome će građani odgovoriti na pitanje: „*Da li podržavate da se 9. januar obilježava i slavi kao Dan Republike Srpske?*“. Na skupštinsku odluku da se održi referendum po naprijed citiranom pitanju, Klub Bošnjaka je uložio zahtjev za zaštitu vitalnog nacionalnog interesa. Po tom zahtjevu, Ustavni sud RS-a je ocijenio da tim referendumom nije povrijeđen vitalni nacionalni interes Bošnjaka.

Pravni stručnjaci i autoriteti međunarodne zajednice su ukazivali da se enitet „*Republika Srpska*“, samo u okviru svojih nadležnosti može koristiti referendumom, a da se u konkretnom slučaju to čini izvan entitetske nadležnosti, sa efektom odbacivanja konačne i obavezujuće odluke Ustavnog suda BiH.

Opći pristup:

Sa stajališta univerzalnih ljudskih vrijednosti, društvenim i političkim stanjem i tendencijama treba da se bave filozofija, razne nauke i razne umjetnosti, dakle kultura u njenom širem značenju. Postići dalji pozitivan razvoj civilizacije veliki je izazov koji se niti može niti smije prepustiti samo političarima. U tom smislu, s obzirom da kultura u svom širem značenju ima odgovornost za stanje usljed koga je došlo do ratova u procesu raspada bivše SFRJ, onda kultura ima odgovornost i za izlazak iz kriza koje su na Balkanu produžene u uslovima odsustva oružanih neprijateljstava, ali uz prisustvo šireg spektra neoružanih neprijateljstava.

Moral i etika su odrazi kulture. To su sadržaji stanja u društvu kojim se dijelovi ljudske civilizacije ili civilizacija u svojoj cjelini može preventivno štiti od raznih negativnih pojava i tendencija ili pak biti uzročnik raznih društvenih kriza koje unazađuju društvo i civilizaciju. Kriza srpskog i srbijanskog društva iz koga se pokreću inicijative u „*korist*“ Srba, a na štetu ostalih ljudi na prostorima Balkana, u osnovi je moralna i etička kriza u kojoj su izgubljeni kriteriji ljudskosti.

Razmatranja isključivo na nivou političke pragme su nužna, ali trebaju biti obzirna prema moralnim i etičkim stranama i pravednih i nepravednih politika koje se međusobno sukobljavaju. Sagledati moralne i etičke strane pravednih politika znači u korist općeg dobra takvoj politici poboljšati pretpostavke proširene i produbljene podrške, a sagledati moralne i etičke strane nepravednih politika znači u korist općeg dobra takvoj politici povećati otpor u najbitnijim sredinama, iznutra u populaciji na čiju podršku računa odnosna nepravedna politika. Zato, i referendum o Danu „*Republike Srpske*“ i krsne slave – 9. januaru, treba sagledati upravo sa stajališta njegovih moralnih i etičkih strana, a ne samo sa stajališta sumorne političke pragme.

Unutar srpskog naroda treba jačati spoznaje i osjećaje o moralnim i etičkim stranama svih simbola, pa i Dana „*Republike Srpske*“ i krsne slave – 9. januara, ali u vezi sa katastrofalnim posljedicama ideologije i politike na kojoj je tokom rata utemeljena ta paradržava. Upravo tako treba sagledavati razne referendumske inicijative koje pokreću lideri i politički faktori srpskog naroda u BiH. Zato, odnos prema referendumu o Danu „*Republike Srpske*“ i krsnoj slavi – 9. januaru treba biti predmet pažnje,

ne samo političara, već drugih raznih subjekata društva koji su, s obzirom na svoju ulogu, bolje nego politika obzirni prema moralnim i etičkim, općeprihvaćenim univerzalnim vrijednostima.

Šta znači ako istu stvar jedni slave, a drugi oplakuju i/ili preziru?

Iste događaje u procesu raspada bivše SFRJ jedni slave a drugi oplakuju i/ili preziru. Tako je i sa Danom „Republike Srpske“ – 9. januarom. Taj dan slave svi koji afirmiraju organizatore i izvršioce zločinačkih i genocidnih djela. Preziru ga svi koji su pretrpjeli stradanja i postali žrtve ideologije i oneljuđene politike, koji znajući za vezu dana koga slave i počinjenih zločina, nalaze prostor slaviti ono čega bi se trabali sramiti. Upravo, to, s jedne strane slavlje veličanjem zločinačkih događaja, njihovih inspiratora i izvršilaca, a s druge strane oplakivanje i/ili prezir istih tih činjenica, sugerira odgovornost u sagledavanju moralnih, etičkih i mentalnih strana insistiranja da se, kao „državni“ praznik slavi Dan nastanka „Republike Srpske“, 9. januara 1992. godine. Nemoralno je i neetično ako se sreća za sebe nalazi u nesreći drugoga, što je bitno, suštinsko svojstvo obilježavanja Dana „Republike Srpske“ 9. januara. Nemoralno je i neetično da se nešto što pripada svima jednako, prisvaja samo za sebe, što je suštinsko obilježje naziva bh. entiteta „Republika Srpska“.

Dan „Republike Srpske“ naspram općeprihvaćenih moralnih i etičkih normi:

Vulgarno je stajalište da politika nema nikakve veze sa moralom i etikom. Veza između politike s jedne i, morala i etike s druge strane, može se jasno sagledati analizirajući nepravedne, zle politike u njihovim krajnje nepravednim, zlim manifestacijama. Ocjene moralnih i etičkih strana nepravednih, zlih politika, ne mogu biti validne i kredibilne ako se donose na temeljima političkih osnova i ciljeva takvih politika. U ocjenama moralnih i etičkih strana svoje politike, prirodom svoje nepravednosti, nepravedne politike ignoriraju univerzalne moralne i etičke, općeprihvaćene norme. Od tih normi, politička pragma nepravednih bježi ili ih iskrivljeno interpretira.

Dan „Republike Srpske“ je simbol ekstremno nepravedne ideologije i politike. Simbol je ogromnih stradanja: progona, mučenja, ubijanja, zlostavljanja, ruševina, paljevina, ... Primjenom kriterija koji proizilaze iz univerzalno prihvaćenih moralnih i etičkih normi, na slučaj insistiranja da se obilježava Dan „Republike Srpske“ 9. januar, dolazi se do zabrinjavajuće ocjene da postratno i aktuelno liderstvo srpskog naroda slijedi ideologiju i politiku koja je odgovorna za uzroke i posljedice proteklih ratova, odnosno odgovorna za genocidne i druge zločine ogromnih razmjera. Zato se postavlja pitanje: Šta treba činiti da srpski narod, njegovi ideološki i politički lideri postanu obzirni prema osnovnim, univerzalno prihvaćenim moralnim i etičkim normama? Ako bi se ikada kroz budućnost, u sredinama srpskog naroda počeo ispoljavati obzir prema tim normama, tada bi počeo i proces prevazilaženja duboke moralne krize, pa bi iz tog procesa rezultirala ideologija i politika od koje bi imali koristi svi ljudi na ovim prostorima, posebno Srbi.

Bez osnova, kritike protiv Dana „Republike Srpske“ bile bi nemoralne i neetične:

Naprijed izneseni kritički osvrt o moralnoj i etičkoj oneljuđenosti Dana „Republike Srpske“ – 9. januara, podrazumijeva da akteri takvih kritika čine veliko zlo ako nema-

ju osnova njihove teške kvalifikacije o zločinačkom karakteru Dana „Republike Srpske“ – 9. januara. Dakle, moralnu i etičku odgovornost imaju i oni koji slijede ideologiju i politiku koja afirmira Dan „Republike Srpske“ – 9. januar, ali i oni koji iznose teške kvalifikacije o zločinačkom, dakle o nemoralnom i neetičnom karakteru te ideologije zato što insistira da se obilježava Dan „Republike Srpske“ i krsna slava – 9. januar.

b) Referendum korak na štetu mira

Očekivanja od referenduma o Danu RS-a – 9. januaru su različita. Srpska politika čini novi iskorak u mitologizaciji paradržavne tvorevine kao izraza ideologije i politike koja je uzrokovala rat i ratna stradanja, čime se udaljava od istine, jer se mitovima pokušava negirati odgovornost za rat i ratna stradanja, odnosno referendum je iskorak u cilju secesije, prisajedinjenjem „Republike Srpske“ u sastav države Srbije, što, pored ostalog, jasno potvrđuju brojne izjave glavnog lidera bosanskih Srba, Milorada Dodika.⁷ Također, srpska politika putem referenduma želi uništiti efekat odluke Ustavnog suda BiH, da je Dan „Republike Srpske“ – 9. januar nelegalan, antiustavan i da je nelegitiman jer je izvan volje građana nesrpske nacionalnosti. Dejtonskim sporazumom predstavnici srpskog naroda su preuzeli obavezu ponašanja u skladu sa Ustavom BiH, pa se ne smiju, putem referenduma, ako nema legitimnost u obliku podrške svih naroda i građana BiH, odbacivati u Dejtonu preuzete obaveze. O tome je predsjedavajući Predsjedništva BiH, Bakir Izetbegović, metaforički uvjerljivo rekao: „*Ne možete vi na referendumu, recimo, pitati narod – je li on za to da otplaćuje dug koji ste uzeli od MMF-a. Narod bi, naravno, rekao da će radije da njegova djeca i unuci ne otplaćuju dug koji je neko napravio. Ne možete takvu stvar raditi.*“⁸

Svi do sada najavljivani Dodikovi referendumi su mehanizmi za (a) prijetnju secesijom i za (b) pritisak da bi se za odustajanje od referenduma dobili politički ustupci. Tako, Dodik realizira politiku „*korak po korak*“; s ciljem slabljenja države BiH radi konačne secesije „Republike Srpske“, prisajedinjenjem u sastav države Srbije.

Povodom referenduma o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januar, aktuelizirana su pitanja sigurnosti i odbrane teritorijalnog integriteta i suvereniteta Bosne i Hercegovine. Građani su uznemireni. Uz rasprave o referendumu kao obliku ugrožavanja države BiH, pominje se prestanak važenja Dejtonskog sporazuma i povratak na ustavno uređenje Republike Bosne i Hercegovine koje je bilo do Dejtonskog sporazuma, krajem 1995. godine, čime se delegalizira „Republika Srpska“. O velikosrpskom djelovanju protiv Dejtonskog sporazuma, predsjednik SDA i bošnjački

7 U dug spisak Dodikovih napada na integritet BiH spada: izjava za beogradsku „Politiku“, marta 2015., da je za Srbe, BiH, „*neodrživa zemlja ... nepotrebno mjesto*“, da BiH „*nema svoju imovinu*“, da je RS „*država sa svim prerogativima, kao sve ostale države izuzev stolice u UN ...*“ i da jačanje BiH znači „*razgradnju RS*“; zatim izjava od sredine oktobra 2015., koju je objavio Tanjug, a prenijelo Oslobođenje, „*da je neminovno da jednog dana RS i Srbija budu isto u državno-pravnom i političkom smislu*“; izjava na konferenciji za novinare, krajem aprila 2015., nakon Petog sabora SNSD-a u Lukavici, da će se 2018. održati referendum za državnu samostalnost RS-a; izjava u Bratuncu početkom jula 2015., da je BiH „*koncentracioni logor za srpski narod ... Bosna i Hercegovina nikada tokom svog postojanja nije pokazala da je u interesu srpskog naroda ... Srbi imaju dvije države – Srpsku i Srbiju*“; izjava povodom Vidovdana, krajem juna 2015., da Srbi „*pokazuju ... zahvalnost ljudima koji su formirali Republiku Srpsku, predsjedniku Radovanu Karadžiću i generalu Ratku Mladiću*“; pri tome znajući da su Karadžić i Mladić najodgovorniji za praksu genocida ubijanjem i progonima.

8 Izetbegović Bakir, Faktor, 21.08.2016. godine, strana 2.

član Predsjedništva, Bakir Izetbegović je rekao: „*Raspakivanje Dejtonskog sporazuma je opasno po RS. Ako nema Dejtona, onda nema ni RS-a i vraćamo se na stanje iz 1991. Referendum, koji bi bio jednostran, može nas veoma lahko uvesti u konflikte.*“⁹ U slučaju takvog razvoja situacije, ako se umjesto Dejtonskog ne bi mogao postići novi mirovni sporazum, uslijedili bi povećani rizici rješavanja nastalih problema ponovnim ratom.

To bi bio sukob u kome bi se ispoljile, s jedne strane težnje da nestane Bosna i Hercegovina, a s druge težnje da nestane paradržava „*Republika Srpska*“, te da se legalna i legitimna vlast Republike Bosne i Hercegovine uspostavi na njenoj cijeloj teritoriji u granicama međunarodnog priznanja. Dakle, referendumom o Danu „*Republike Srpske*“ i krsne slave – 9. januar, BiH se približava rizicima narušavanja mira. Da bi se očuvao mir, nužno je da sve zainteresirane i sukobljene strane poštuju postojeći Dejtonski sporazum ili pak da dođu do novog sporazuma koga će provedbom poštovati i koristiti kao osnovu za dalje unapređenje stanja sigurnosti i stabilnosti u BiH i šire u cijeloj regiji Balkana.

Zagovaranje referenduma treba tretirati kao tešku posljedicu nastalu usljed legaliziranja i priznavanja „*Republike Srpske*“, jer je taj entitet postao mehanizam borbe da se genocid zataška, prikrije, umjesto da se strogo kazni. Anticivilizacijski smisao genocida se ogleda u anticivilizacijskim težnjama koje se žele ostvariti instrumentalizirajući „*Republiku Srpsku*“, što praktički znači da je smisao nastanka i djelovanja tog entiteta anticivilizacijski, što se potvrđuje putem raznih sadržaja i metoda diskriminacije i velikosrpske hegemonije nad nesrbima u tom entitetu. I sam naziv tog entiteta - da je „*srpski*“, odražava rezultate izvršenog genocida, ubijanjem i progonom Bošnjaka, Hrvata i Ostalih, kako bi po nacionalnoj strukturi stanovništva nastaloj poslije genocida, ispalo da je taj entitet stvarno samo „*srpski*“.

c) Referendum kao nastavak velikosrpske destrukcije ugrožavanjem mira

Antisrpski karakter referenduma:

Velikosrpska politika je prevarantska, obmanjivačka. I referendum o Danu „*Republike Srpske*“ i krsne slave – 9. januar je mehanizam za prevaru srpskog naroda od strane njegovih lidera i raznih društvenih subjekata koji su pod kontrolom tih lidera. Mitologijska svijest izgrađena u srpskom narodu o nastanku i postojanju „*Republike Srpske*“ u funkciji je obmanjivanja srpskog naroda, a referendum o Danu „*Republike Srpske*“ i krsne slave – 9. januar je izraz težnji da se izgrađeni nivo mitologijske svijesti očuva, produbi i proširi.

Referendum o Danu „*Republike Srpske*“ i krsne slave – 9. januar je antiljudski, što znači i antisrpski, isto kao što se pokazalo da je velikosrpska ideologija i politika na čelu sa Miloševićem bila i antisrpska, jer je ta ideologija i politika imala katastrofalne posljedice i za srpski narod. U tom smislu, referendum je izraz inercije u historijskom procesu velikosrpske destrukcije u kojoj stradaju i Srbi. Ta inercija je ugašena na pro-

9 Izetbegović Bakir, Oslobođenje, 18.04.2015. godine, strana 5.

storima gdje je velikosrpska politika imala temeljit vojni poraz, ali se i dalje ispoljava svugdje gdje je na prostorima Balkana, na osnovama hegemonističke velikosrpske ideologije i politike uspostavljena bilo kakva srpska vlast, lokalna, entitetska ili državna, u Srbiji, bh. entitetu RS-u, Crnoj Gori i sjeveru Kosova, uz napomenu da tu inerciju odražava i makedonska desnica koju čini VMRO-DPMNE.

Kako se može osigurati trajan i stabilan mir?

Proizilazi da se trajan mir i sigurnost može postići samo u dva slučaja: (a) da uslijedi vojni poraz velikosrpske ideologije i politike i na onim preostalim prostorima gdje velikosrpska dominacija i hegemonija i dalje postoji; ili pak (b) da afirmacijom demokratskih snaga unutar srpskog naroda uslijedi i da se uspješno odvija proces prevazilaženja velikosrpskih iluzija, mitova, obmana i prevara. Alternativa za te dvije mogućnosti čiji bi ishod bio trajan mir i stabilnost je da se i dalje nastavi sa velikosrpskim „antidejtonskim“ iznuravanjem i srpskog i drugih naroda, što podrazumijeva trajnu krizu, uznemirenost, tenzije, sukobe, mržnju ...

Referendum je iskorak prema eskalaciji krize i sukoba. Obnova ratnih sukoba ne bi bila šansa samo za ostvarivanje ciljeva velikosrpske politike, već i za ostvarivanje ciljeva antivelikosrpskih politika. U takvom razvoju situacije pobijedila bi ona strana koja je kumulativno, i pravednija, i bolje organizirana. Snagama odbrane BiH ne bi puno koristila njihova pravednost, ako na osnovama te pravednosti ne bi bile dobro politički organizirane. U tom smislu, podrazumijeva se da politička organiziranost svoj izraz i epilog ima u dobroj i efikasnoj vojnoj, odbrambenoj organiziranosti.

Imajući u vidu rizike da izgubi i ono što je proteklim ratom postigla, u aktuelnom vremenu, velikosrpska politika teži da „*elegantno*“ i komforno, bez rata ostvari velikosrpske snove, a referendum o Danu „*Republike Srpske*“ i krsnoj slavi – 9. januar je iskorak s takvim ciljem. Aktuelna velikosrpska politika je koncipirana za dugoročnu borbu, što implicira potrebu da i snage odbrane BiH budu osposobljene za trajno i efikasno djelovanje na zaštiti i odbrani svoje domovine.

d) Referendum je izraz čežnje za dominacijom i hegemonijom

Referendum kao inercija u ispoljavanju ostataka srpske hegemonije i dominacije:

Hegemonija i dominacija je ideološki i politički smisao srpske vlasti, gdje god je uspostavljena. Nakon raspada bivše SFRJ, inercija ispoljavanja ostataka velikosrpske hegemonije i dominacije je glavni rizik za mir i sigurnost. U sredinama gdje je ta inercija snažnija, rizici za mir su veći, a obnova ratnih sukoba vjerovatnija. Nažalost, u tom smislu ugroženost mira je najveća u BiH. Posljedice ugrožavanja mira i obnove ratnih sukoba, i za srpski narod bi bile vrlo teške, pa u tom smislu narušavanje mira i sigurnosti putem raznih referenduma, suštinski je i efektivno antisrpsko djelovanje od strane srpskih političkih faktora koji obmanjuju Srbe da djeluju u njihovu korist, dok ustvari djeluju na njihovu štetu.

Na sceni je sukob u kome srpska strana svoj odnos prema državi BiH uslovljava statusom „*Republike Srpske*“, a bošnjačka strana nije u dovoljnoj mjeri svoj odnos prema tom entitetu uslovljala ukidanjem hegemonije nad Bošnjacima u entitetu „*Republika Srpska*“, odnosno nije ga uslovljala ostvarivanjem bošnjačkih nacionalnih i građanskih

prava i sloboda garantiranih Ustavom BiH. Diskriminacija Bošnjaka i Hrvata od strane srpskih političkih, entitetskih autoriteta je u tendenciji povećavanja, ali je u tendenciji zamora borba protiv diskriminacije, što slabi kvalitet i intenzitet borbe protiv raznih nepravdi koje se čine nesrpskom stanovništvu u „*Republici Srpskoj*“.

Srpska hegemonija na dijelu BiH kao ostatak od srpske hegemonije na Balkanu:

Velikosrpska politika traži opravdanje za ratove koje je vodila u procesu raspada bivše SFRJ, kao i opravdanje za stradanja Srba u tim ratovima. Velikosrpski cilj tih ratova je bio da se održi, produbi i proširi dotadašnja dominacija i hegemonija Srba na Balkanu, što nije postignuto nigdje, osim na prostorima entiteta koji nazivom „*Republika Srpska*“ simbolizira velikosrpsku ambiciju i praksu ponižavanja obespravljenih građana nesrpske nacionalnosti. Srpska hegemonija u „*Republici Srpskoj*“, kao ostatak od srpske hegemonije na prostorima Balkana, jedina je činjenica kojom se srpski narod tješi u vezi sa većim dijelom izgubljene hegemonije i u vezi sa katastrofalnim stradanjima srpskog naroda. Velikosrpska ideologija i politika kao krivac za ta stradanja, o čemu postoje dokazi u ogromnim dimenzijama, uzaludno teži da zamaskira svoju krivnju i da svoju krivnju prebaci na druge, sebi suprotstavljene ideološke i političke činioce u državama na koje je Srbija izvršila oružanu agresiju. Mitologija je jedini put u težnji da se to postigne.

Mentalne strane velikosrpske čežnje za dominacijom:

Karakter velikosrpske politike pokazuje da je za mentalne kriterije njenih sljedbenika bitno samo ono što o društvenim i političkim pojavama i procesima misle Srbi, a da ih uopće ne zanima kakvo je raspoloženje pripadnika nesrpskog i nepravoslavnog stanovništva. Zato je doskorašnji načelnik općine Srebrenica, Čamil Duraković, s pravom rekao: „*Ovaj entitet je napravljen samo za jedan narod*“.¹⁰ Također, potpredsjednik Skupštine općine Srebrenica, Hamdija Fejzić, je konstatirao: „*Bošnjake i Hrvate u Republici Srpskoj niko nije pitao šta misle o 9. januaru*“.¹¹ To je brutalan bezobzir prema drugima i drugačijima. U vezi tog ekstremno nemoralnog bezobzira koji se putem referenduma ispoljava prema nesrbima, predsjedavajući Predsjedništva BiH, Bakir Izetbegović, srpskim liderima je sugerirao da se „*udube ... u to šta taj dan*“, koji se uzima za Dan RS-a i krsnu slavu, „*znači i na koji način on vrijeđa one koji nisu Srbi u tom dijelu BiH*“.¹² Međutim, moralni i etički potencijal srpskih lidera nije na nivou spremnosti za „*udublivanje*“ u ono što putem svoje politike, kao zlo, čine drugima i drugačijima. Pravednoj politici su nužni lideri žedni moralne i etične čistote, a lideri svake nepravedne politike, pa i velikosrpske, žedni su nemoralnog mulja.

Sve ukazuje da velikosrpska politika želi dominaciju nad Bošnjacima i Hrvatima u BiH, i to na razne načine nametanja srpskih i pravoslavnih vrijednosti nesrbima (nepravoslavcima), sa konačnim posljedicama asimilacije u okvire srpstva (pravoslavlja) ili da Bošnjaci i Hrvati zbog nepodnošljivih uslova života napuste teritoriju na kojoj je uspostavljena takva srpska hegemonija. Na takve težnje Bošnjaci trebaju

¹⁰ Duraković Čamil, Faktor, 09.01.2016. godine, strana 7.

¹¹ Fejzić Hamdija, Faktor, 09.01.2016. godine, strana 7.

¹² Izetbegović Bakir, Faktor, 21.08.2016. godine, strana 2.

odgovoriti naseljavanjem „Republike Srpske“ i snažnim demografskim, natalitetskim usponom. Ulaganja u projekte s tim ciljem treba smatrati najrentabilnijim za očuvanje mira, jer bi ulaganja u slučaju ponovnog rata za ponovnu uspostavu mira bila mnogostruko veća od nužnih ulaganja u uslovima mira s ciljem demografskog uspona u svrhu očuvanja mira.

Mentalno, velikosrpska politika je predisponirana da izaziva međunacionalne i međuvjerske sukobe, što znači da ne želi usklađivati interese i uspostavljati zajedničke vrijednosti, već da želi nametati drugima svoje kriterije vrednovanja. Velikosrpska politika ne tolerira drugo i drugačije, što znači da ne priznaje drugo i drugačije, gazeći drugo i drugačije. Interes mira i stabilnosti za velikosrpsku ideologiju i politiku nije motiv vrijedan odustajanja od referendumu, putem koga se ugrožava mir i sigurnost. Ta ideologija i politika odlučuje se na štetu mira i sigurnosti uvijek kada je pred izborom da li prednost dati miru ili prednost dati zadovoljenju svoje hegemonističke ambicije da ignorira druge i drugačije i da im nameće svoje vrijednosti.

Kakav je upotrebn karakter rezultata referendumu?

Insistiranje na referendumu pokazuje da su lideri velikosrpske ideologije i politike uvjereni da je u proteklim decenijama srpski narod u dovoljnoj mjeri indoktriniran protiv vrijednosti zajedničkog života ljudi različitih nacija i vjera u BiH, pa da nema nikakvih mogućnosti da se narod na referendumu izjasni protivno toj ideologiji i politici, kojoj je referendum potreban da legitimira srpsku dominaciju, ignoriranje i omalovažavanje nesrpskog i nepravoslavnog stanovništva u BiH. U tom smislu ilustrativna je Dodikova izjava da bi referendum za secesiju „Republike Srpske“ bio uspješan, čak ako bi nužna većina da se ostvari secesija bila, ne 51, već 80 odsto: „Evo, ja pristajem da većina bude 80%.“¹³ Dakle, lideri Srba su uvjereni da je antibosanskohercegovačka svijest duboko i široko ukorijenjena u svim sredinama srpskog naroda, što je ogromna, direktna prijetnja miru i sigurnosti u BiH i šire.

Upravo zato, velikosrpski ideološki i politički lideri žele eksploatirati rezultate višedecenijske propagande i pretočiti ih u rezultat referendumu kojim se može manipulirati u daljem destruktivnom djelovanju pozivajući se na volju srpskog naroda izraženu putem referendumu. Takav upotrebn karakter rezultata referendumu indicira dugotrajnost krize u međunacionalnim odnosima koja bi se uz pomoć rezultata referendumu uspješnije produbljivala i proširivala, krčeći put novim sadržajima i oblicima destrukcije na štetu mira i sigurnosti, što opet indicira mogućnost ratnih sukoba u BiH i njenom okruženju.

e) Antivelikosrpski front i odgovor na referendum

Velikosrpska ideologija i politika, kada se putem rezultata referendumu pokaže kao općeprihvaćena u srpskom narodu, imat će utjecaja na političke stavove onih građana BiH među kojima ima i Srba koji su svrstani u drugačije ideološke i političke opcije. Njihovi politički stavovi obuhvataju i pitanja praktičnog odgovora na srpski referendum o Danu „Republike Srpske“ i krsne slave – 9. januar. U tom pogledu antivelikosrpski front u BiH neće biti jedinstven.

¹³ Dodik Milorad, Politika, Beograd, 28.06.2015. godine, strana 7.

Odgovor hrvatske desnice:

Vjerovatno je da će hrvatska desnica, koju okuplja HDZ u BiH, inspirirana rezultatima srpskog referenduma, pojačati djelovanje s ciljem da se unutar političkog uređenja BiH hrvatski narod predstavi putem „*trećeg hrvatskog entiteta*“, bez obzira kako bi se on zvao. Za takve ciljeve velikohrvatske politike, velikosrpska politika nije nikakva prepreka. Naprotiv, velikosrpska je inspiracija velikohrvatskoj politici, da i ona učini distancu prema bošnjačkom narodu, upravo onako kako je to učinila velikosrpska politika. U vezi s tim, naročito je zanimljivo što je u okolnostima dok tolerira Dodikove napade na državu BiH, lider HDZ-a, Dragan Čović rekao - da se „*stavovi SNSD-a i Dodika do kraja moraju uvažavati*“¹⁴ U kontekstu naprijed citirane Čovićeve, zanimljiva je Dodikova izjava o političkom karakteru saradnje sa Čovićem: „*Zajedničko nam je da tražimo maksimalnu decentralizaciju BiH, sa snažnim autonomijama do samostalnosti dijelova BiH*“¹⁵

Bliskost velikosrpske i velikohrvatske politike ilustrira glasanje članova Ustavnog suda BiH o odluci kojom se osporava Dan „*Republike Srpske*“ i krsna slava deveti januar. Sudije Ustavnog suda - Hrvati su bili protiv donesene odluke (Valerija Galić) ili se nisu izjasnili (Mato Tadić). Sudije srpske nacionalnosti (Miodrag Simović i Zlatko Knežević) su bili protiv donesene odluke, dok su sudije Bošnjaci (Seada Paravlić i Mirsad Ćeman), te međunarodne sudije (Tudor Pantiru, Constance Grewe i Margarita Nikolovska), izglasali tu odluku. Nevjerovatno je što se vladajuća hrvatska politička elita, umjesto da pruža otpor, solidarizira sa uspostavljenom sistemskom diskriminacijom i hegemonijom nad nesrbima u RS-u.

Odgovor bošnjačke ljevice:

Ne postoji ni multietnička, ni srpska, ni hrvatska, ali postoji bošnjačka ljevica, koja će kao i obično, pokazivati da nije dorasla rješavanju složenih ideoloških i političkih situacija. Antibosanskohercegovačka ofanziva nacionalističkih politika je eskalirala, pored ostalog, i zato što je kroz proteklih dvadesetak godina multietnička ljevica potpuno nestala, a bošnjačka po bitnim pitanjima postala besmislena, a putem svoje nezrele „*dobronamjernosti*“ postala destruktivna (naprimjer, agitacija da Bošnjaci izaberu Hrvatima njihove predstavnike). Takva bošnjačka ljevica se neće obračunavati sa velikosrpskom i velikohrvatskom antibosanskohercegovačkom desnicom, već će se obračunavati sa bošnjačkim političkim subjektima u kojima vidi jedinu konkurenciju i prepreku - da zadovolji apetite ponovnog dolaska na vlast, jer ne želi opozicijsku ulogu. Za srpski referendum i njegove posljedice bošnjačka ljevica će više optuživati svoje bošnjačke konkurente nego srpske vinovnike destrukcije putem referenduma.

Odgovor bošnjačkog političkog centra:

U takvim uslovima, za odgovor na rezultate srpskog referenduma, SDA će se zalagati za jak patriotski front BiH, ali se njena vodeća uloga u tome neće dopadati

¹⁴ Čović Dragan, 22.08.2015. godine, strana 2.

¹⁵ Dodik Milorad, Politika, Beograd, 25.03.2015. godine, strana 4.

bošnjačkoj ljevici, što će bitno slabiti otpor protiv velikosrpske i velikohrvatske anti-bosanskohercegovačke desnice.

Odgovor međunarodne zajednice:

Međunarodna zajednica će transparentno biti na liniji očuvanja Dejtonskog sporazuma i pružati podršku patriotskim snagama BiH, ali će njen utjecaj u tom pogledu biti usmjeren prema posljedicama, a ne prema uzrocima zaoštavanja krize. Uzrok je velikosrpska hegemonija kojoj je Dejtonski sporazum omogućio legalnost. Ranije su stečena iskustva u vezi sa entitetskim glasanjem, kada se djelovalo po posljedici, a ne u odnosu na uzrok, jer je entitetsko glasanje, kao i velikosrpska samovolja u pogledu referendumu, samo izraz već uspostavljene velikosrpske hegemonije koja se želi očuvati, produbiti i proširiti. Velikosrpska hegemonija je dopadljiva velikohrvatskoj politici, pa istu prakticira gdje god može, i legalno, i ilegalno, ali sve što je ilegalno u toj hrvatskoj hegemoniji na prostorima pod apsolutnom kontrolom HDZ-a, želi se legalizirati putem posebnog hrvatskog entiteta u BiH.

Praksa visokog predstavnika Valentina Inzka se svodi samo na puko konstatiranje i hronološko registriranje činjenica o antidejtonskom djelovanju Dodika, u šta spada i organiziranje referendumu o Danu „*Republike Srpske*“ i krsne slave – 9. januar. Već duže vremena, od Visokog predstavnika niko i ne očekuje konkretne mjere u cilju zaustavljanja velikosrpskog antiustavnog ekstremizma sa ozbiljnim prijetnjama miru i sigurnosti u BiH.

Sukobi velikih sila – Zapada i Rusije prelamaju se i na pitanju referendumu o Danu „*Republike Srpske*“ i krsne slave – 9. januar. Rusija je na strani velikosrpske politike koja insistira na referendumu, a zemlje Zapada su na strani političkih snaga koje se zalažu za poštivanje ustavnosti i zakonitosti u BiH. Zato, Vijeće za implementaciju mira (PIK), koga Visoki predstavnik smatra svojim savjetom, razmatrajući problem referendumu, nije moglo donijeti odluku da se referendum zaustavi, pa se, bez konkretnih mjera, samo apeliralo na „*savjest*“ onih koji savjesti nemaju. Srpskim liderima PIK je poručio da su odluke Ustavnog suda BiH konačne i obavezujuće, te da nema prekranja Bosne i Hercegovine.¹⁶

U vezi sa referendumom, intenzivirani su kontakti lidera RS-a i lidera Srbije, a saopćenja za javnost iz tih aktivnosti odražavali su općepoznatu velikosrpsku naklonjenost Rusiji i taktiziranje prema Zapadu, posebno prema EU u koju se Srbija želi integritati, što je u krajnjim konsekvencama otvaralo protor da se na štetu mira i sigurnosti, 25.09.2016., referendum i provede, a neće ga biti samo ako se ispuni ultimatum koga je postavilo vođstvo „*Republike Srpske*“ da Ustavni sud poništi svoju odluku - da je referendum neustavan i da treba izmijeniti Zakon o praznicima tog entiteta.

¹⁶ Faktor, 31.08.2016. godine, strana 2.-3.

GLOBALNO CIVILNO DRUŠTVO

Pojam globalno civilno društvo se intenzivnije koristi od devedesetih godina proteklog stoljeća. Postoje argumenti da se neki sadržaji globalnog civilnog društva mogu naći u Engleskoj, koncem osamnaestog stoljeća. Autori poput Tomasa Karotersa govore o znatno dužem postojanju globalnog civilnog društva. Prema njegovom mišljenju: „Transnacionalno civilno društvo nije tako novo kao što zvuči. Rimska katolička crkva, da damo samo jedan primjer, je grupacija transnacionalnog civilnog društva koja je imala ogroman međunarodni uticaj kroz mnoge vijekove.“ (Carothers, 1999-2000.:28).

Ne sporeći šire pristupe razumijevanju historijata civilnog društva, nas će, ovdje, primarno zanimati određeni sadržaji i aktivnosti civilnog društva koji mogu biti okarakterisani kao globalni i koji se mogu pratiti uglavnom od sredine dvadesetog stoljeća.

Razvoj civilnog društva intenziviran u drugoj polovini dvadesetog stoljeća u nizu država, socijalističkih i kapitalističkih, totalitarnih i liberalnih, siromašnih i bogatih, i istovremen proces globalizacije, generiran devedesetih godina proteklog stoljeća, trasirali su na globalnoj sceni put ideji i jeziku globalnog civilnog društva. Smatra se da su ovom fenomenu doprinijele i globalne sigurnosne prijetnje koje su snažno i povremeno, veoma brzo, mobilisale globalno (civilno) društvo.

Prema mišljenju Džona Kina: “Globalna ekspanzija ovog koncepta predstavlja potpuno nov razvoj događaja, koji, moguće je, ima i pozitivne i negativne efekte u praksi. U pozitivnom smislu, širenje jezika civilnog društva u celom svetu je, naročito u drugoj polovini dvadesetog veka, očigledno povezano s dramatičnim rastom nevladinih građanskih organizacija koje deluju na međunarodnom nivou; dok je 1900. godine postojalo jedva nešto više od 100 takvih organizacija, danas ih ima preko 10.000, a procene njihovog broja i dalje brzo rastu. Moguće je i da globalni govor o civilnom društvu signalizira prvi korak u dugom nastajanju zajedničkih okvira značenja ispod i iznad državnih granica – jezika koji odražava i praktično osnažuje trendove kao što su npr. ponovno rađanje međunarodnog humanitarnog prava, koje zabranjuje genocid, i jačanje zajedničkog (iako difuznog) osećanja unutar nevladinih organizacija i javnosti uopšte, da civili imaju obavezu prema drugim civilima koji žive izvan njihovih granica, jednostavno zato što su civili. Malo je verovatno da je priča o civilnom društvu samo priča. Simbol „civilnog društva“ ima sop-

stvenu kauzalnu moć u dvostrukom značenju francuskog glagola *causer*: govoriti pomoću simboličkih oznaka i izazivanja efekta." (Kin, 2003.:46)

Džeki Smit prilikom razmatranja uloge globalnog civilnog društva prezentira stavove nekoliko autora koji ukazuju na rastuću i važnu ulogu pojedinih nadnacionalnih organizacija: "Nadnacionalni društveni pokreti i ostale organizacije civilnog društva predstavljale su značajne snage u obrazovanju struktura međunarodnih političkih institucija i uticaja na njihovo delovanje. Na primjer, nadnacionalni akteri koji su nastojali da odbrane ljude koji neće da se bore u ratovima imali su odlučan značaj u ostvarenju bolje primene Ženevske konvencije, koja civilima garantuje međunarodnu pravnu zaštitu (Chatfield 1997). Također, organizacije nadnacionalnih društvenih pokreta koje rade na zaštiti životne sredine, ljudskih prava i problem razoružanja bile su od najvećeg značaja u uspješnom nadgledanju i primeni međunarodnih ugovora (Clapp 1994; Roebuk 1997; Smith 1995). Ne samo što se može reći da su nadnacionalni društveni pokreti izvršili uticaj na formiranje i funkcionisanje međunarodnih institucija, nego se može reći i to da su, čineći prethodno rečeno doprineli proširenju participacije (na primjer, demokratizacijom) u međunarodnoj politici. Ove akcije dokazuju da nadnacionalni društveni pokreti zaista služe da stimulišu stvaranje „mreža, normi i društvenog poverenja, koji potpomažu koordinaciju i saradnju na obostranu korist." (Smit, 2004.:263-264)

Kada govori o odnosu globalizacije i (globalnog) civilnog društva Gojko Bežovan, slično prethodnoj autorki konstatira: "U novijim se raspravama globalizacija stavlja kao okvir i poticaj za razvoj globalnog civilnog društva (Anhaier, Glasius, Kaldor, 2001.). Pojavljivanje i širenje društvenih odnosa koji imaju nadnacionalne dimenzije čini se ključnim u ovom procesu. Globalizirano se civilno društvo povezuje uz aktivnosti globaliziranih međunarodnih nevladinih organizacija koje svoja sjedišta uglavnom imaju u razvijenim dijelovima sjeverozapadne Europe i Sjeverne Amerike. Te organizacije redovito imaju globalne misije, bave se globalnim problemima i zagovaraju rješenja za koja je važno sudjelovanje sve šireg kruga globalnih dionika, a prije svega građana." (Bežovan, 2005.:93-94)

Prilikom govora o globalnom civilnom društvu autori posežu i za konkretnim primjerima postojanja, ali i njegove snage kroz postignuti rezultat. Prije prelaska na konkretne primjere, korisno je podsjetiti da je fenomenu globalnog civilnog društva potrebno pristupiti sa značajnom dozom realizma i to primarno zbog činjenice da su civilna društva na nacionalnoj razini dostigla različit stepen razvoja, što suštinski utiče na njihovu nacionalnu i transnacionalnu moć. Stepem razvoja civilnih društava na različitim kontinentima i različitim kulturama je potpuno različit i varira u rasponu od razvijenog civilnog društva pa do nepostojanja ni minimalnih sadržaja ili elemenata istog. Takvom stanju su doprinijeli brojni faktori koji na ovom mjestu neće biti predmet šire analize, osim što ukazujemo da su ti faktori istovremeno i ograničavajući faktori za potencijale globalnog civilnog društva. Naime, nizak stepen razvoja civilnog društva na lokalnoj razini sa oskudnom infrastrukturom civilnog društva i deficitom individualnog i kolektivnog građanskog angažmana i bez činjenice na koju ukazuje Džeki Smit da "... međunarodne institucije general-

no isključuju nedržavne aktere (i među njima ONDP – organizacije nadnacionalnih društvenih pokreta – S.M.) u pogledu bilo kakve formalne uloge u procesu donošenja odluka." (Edwards, Foli, Dajani, 2004.: 273), igra veoma značajnu ulogu u pogledu stvarnih mogućnosti.

Budući da proces globalizacije ostavlja posvuda svoje tragove, ukazat ćemo i na tragove koje ostavlja na regionalnom i lokalnom nivou i to na relaciji globalno, regionalno i lokalno civilno društvo, a koji mogu biti koristan orijentir prilikom kretanja na ovom izazovnom i zahtjevnom putu. Za ilustriranje navedenog poslužit će nam slijedeći stav: "Za storiju o globalnom civilnom društvu važan je i mezo nivo, onaj nivo koji se pojavljuje između nacionalne države i globalnog sveta. Tako se za Evropu i njene integracione procese postavlja kao izuzetno važno pitanje da li se i kako formira evropsko civilno društvo. To je pitanje koje ima i značajnu praktičnu dimenziju, a postaje sve više i predmet teorijskog interesovanja i naučnih istraživanja." (Pavlović, 2006.:47) Mi smatramo da je u pitanju dvosmjernan proces koji će, nesumnjivo, biti uzajamno potpomagan i koji će, ovisno o intenzitetu i spektru drugih globalnih procesa pomagati brojne procese na lokalnom i na planetarnom nivou. Ipak, saglasni smo sa Karotersovim stavom da: "Transnacionalno civilno društvo, u suštini, jako liči na lokalna civilna društva. Postoji već jako dugo, ali sada se ubrzano razvija u međusobnoj interakciji sa globalizacijom. Ono u sebi ima potencijala da preoblikuje svijet u pogledu važnih pitanja, ali ne treba pretjerano očekivati ili idealizirati njegove namjere. Bez obzira da li se radi o globalnom ili lokalnom civilnom društvu realizam ne bi trebao biti kontradikcija u terminima." (Carothers, 1999-2000.:28).

General Fikret Muslimović

TERORISTIČKI REŽIM IZRAELA I PALESTINSKE ŽRTVE

a) Ideološke osnove i cilj da Izrael bude što veća, samo jevrejska država

Značaj Izraela:

U okviru međunarodne zajednice velika važnost Izraela je u nesrazmjeri sa njegovom relativno malom površinom (20.770 km. kv.) i relativno malim brojem stanovnika (8.051.200) po popisu 2013. godine. Ta nesrazmjera je izraz: (a) opravdanog obzira čovječanstva prema stradanjima Jevreja u Drugom svjetskom ratu; (b) podrške koju Izrael dobija od SAD-a i evropskih saveznika; (c) izraelskog posjedovanja nuklearnog oružja; (d) izraelske ambicije za osvajanjem tuđih teritorija sa posljedicama progona i stradanja muslimanskih naroda u Palestini, Libanu i Siriji; (e) nemoći zbog nejedinstva muslimanskih naroda i država na Bliskom Istoku da se suprotstave izraelskoj ekspanziji, što ohrabruje tu ekspanziju; (e) u planetarnim okvirima snažno jevrejsko organiziranje i lobiranje u korist terorističkog režima Izraela; ...

Osporava se i nastanak i ponašanje Izraela. Da u ponašanju nema izraelskog državnog terora nad muslimanima onda bi bilo manje izraženo osporavanje njegovog postojanja. Prostorno mali Izrael je veliki nosilac nereda na zemaljskoj kugli, što u zajedničkom tekstu u The Washington Postu, prevedenom na bosanski i objavljenom u Preporodu, ističu profesor Steven Levitsky na Harvard univerzitetu i profesor Glen Weyl na univerzitetu u Čikagu, oba Jevreji. Oni su napisali: „Izrael je neuporedivo najteži kršitelj ljudskih prava u svijetu“. Etiketu „antisemitizam“, izraelska propaganda prišiva svakom ko osuđuje Izrael zbog terora nad Palestincima. Bezobrazluk u manipulaciji pojmom „antisemitizam“ ilustrira izjava ambasadora Izraela u Tirani, Tsah Saar, zaduženog za BiH: „Čak i kada ljudi kažu da nisu protiv politike Izraela, između redova možemo da pročitamo da tu postoji čisti antisemitizam“. Za antisemitizam je optužen čak i američki predsjednik Barak Obama, zbog neslaganja u vezi sporazuma o nuklearnom programu Irana, te zbog Obaminih zahtjeva da Izrael obustavi gradnju jevrejskih naselja na okupiranim teritorijama u ratu 1967. godine.

Težnje za jevrejskom državom u vezi sa progonima Palestinaca:

Krupno ideološko i političko pitanje je ambicija ustavnog definiranja Izraela kao jevrejske države, iako je u Deklaraciji o nezavisnosti Izraela ta zemlja definirana kao „država jevrejskog naroda i ostalih koji tamo žive“. Taj stav iz Deklaracije bi bio negiran u slučaju usvajanja predloženog zakona da je Izrael samo jevrejska država, pa bi od ukupno oko 8 miliona stanovnika u Izraelu, 15 posto Arapa preostalih od progona i „de jure“ izgubili ono malo građanskih i etničkih prava, kojih „de fakto“ uopće i nemaju. Tada bi pravo odlučivanja o važnim pitanjima imali samo Jevreji. Prema tome, predloženi zakon je ideološka i politička platforma za proces pojačanih progona, ugrožavanja i diskriminacije muslimana Bliskog Istoka, kojih je 1948. u Palestini, gdje je nastao Izrael, bilo 67 posto, a sada ih, na istom prostoru ima samo 15 posto, a Jevreja je bilo 33 posto, a sada ih ima 77 posto. Prvi masovni egzodus Palestinaca se dogodio nakon rata 1948. godine u kome su od Izraela poražene arapske zemlje. Da bi proveli svoje planove, liderima Izraela je potrebno da Jevreje obuzme mržnja prema muslimanima, pa je u tom cilju premijer Benjamin Natanjahu lansirao propagandnu tezu da holokaust u Drugom svjetskom ratu nije ideja Hitlera, već da je to ideja velikog muftije Jerusalema Hadž Amin el Hoseinija.

Težnje za jevrejskom državom, doseljavanje i izgradnja naselja na okupiranoj zemlji:

Na prostor Palestine iz Evrope i cijelog svijeta Jevreji su se počeli naseljavati od prije 130 godina, posebno, kako ističe publicista Hajrudin Somun, „bježeći od pogroma u carskoj Rusiji.“ U aktualno vrijeme, premijer Natanjahu poziva Jevreje da se iz Evrope, Amerike ... doseljavaju na palestinsku zemlju kako bi se proširio Izrael. Kao povod za takve pozive, Natanjahu koristi pojedine slučajeve napada na Jevreje, njihove sinagoge i groblja u evropskim zemljama, što je vandalizam koji eskalira u vrijeme kada Izrael vrši policijsku represiju, kao i vojne - zračne i kopnene napade na palestinske civile. Kritike protiv takvih Natanjahuovih poziva dolazile su od francuskog predsjednika Holandea, njemačke kancelarke Merkel, premijera Danske ...

Izraelski režim zahtijeva apsolutnu pokornost i lojalnost Arapa. Takvi zahtjevi su praćeni progonima, zastrašivanjem i raznim, u suštini, genocidnim postupcima nad Arapima na prostorima za koje režim u Tel Avivu smatra da pripadaju Izraelu. Ministar vanjskih poslova i lider partije „Naš dom je Izrael“, Liberman Avigdor je rekao: „Arapima koji nisu lojalni Izraelu treba odsjeći glave“. Izrael kao jevrejska država bi bio i „de jure“ radikalno antidemokratski jer bi sistemski legalizirao diskriminaciju Arapa. Izrael kao zajednička država Jevreja, Arapa i drugih građana bi imao šansu da se uredi kao demokratska država, ako uz to, pored Izraela, nastane država Palestina u granicama prije rata 1967. godine.

Cilj: uništenje Palestine ili „dvije države sa dva naroda“ ili „dvije države“:

Suštinski, izraelskim liderima najviše se dopada uništenje svih pretpostavki nastanka države Palestine, što je teza na kojoj je Natanjahuov desničarski „Likud“ pobijedio na posljednjim izborima 2013. godine. Ako im to ne uspije, izraelski lideri preferiraju stav o „dvije države za dva naroda“, što podrazumijeva arapsko i šire

priznanje Izraela kao jevrejske države, dok stav o „dvije države“ jasno ne implicira priznanje Izraela kao jevrejske države. Palestinci odbijaju zahtjeve da Izrael bude jevrejska država, jer je zemlja na kojoj organiziraju tu državu uvijek bila palestinska. Natanjahu se zalaže za jednu državu - Izrael, a ne za dvije države (Palestinu i Izrael), iako zna da unutar granica Izraela ima 1,7 miliona Arapa, a da izvan granica Izraela na teritorijama koje Izrael želi okupirati (Zapadna obala, Gaza i istočni Jerusalem) ima 2,72 miliona Arapa, pa bi ih u jednoj državi bilo blizu pet miliona, što je približno broju Jevreja kojih u Izraelu ima oko šest miliona, te je apsurd da u takvim demografskim uslovima Izrael može biti samo jevrejska država. Ambasador Palestine u BiH, Rezeg Namoor, u intervjuu za „Oslobođenje“ je rekao: „Između 6,5 i 7 miliona Palestinaca je izvan palestinskog teritorija ... Jedan dio je na teritoriji koju je Izrael okupirao 1948., na Zapadnoj obali je drugi, a treći u pojasu Gaze.“

Proizilazi da Natanjahu svoju težnju za jednu državu Izrael, i to definiranu kao „jevrejsku“, temelji na proračunima da će metodama zastrašivanja, progona i masovnih genocidnih zločina Palestince potpuno uništiti. Natanjahuova težnja da tako nestane pet miliona Arapa nije manje nacistička od težnje njemačkih nacista u Drugom svjetskom ratu da nestanu svi Jevreji.

Vojni faktor u funkciji izraelskog ekspanzionizma:

Angažiranjem jakih trupa i policije, Izrael drži Gazu pod blokadom. Naseljava palestinsku zemlju, a zatim angažira vojsku i policiju da pomijera granice u dubinu palestinske strane. Vojska učestalo provodi akcije hapšenja i zatočenja brojnih Palestinaca. Svaki pokušaj Palestinaca da oslobode svoju zemlju ili da spriječe gradnju naselja na svojoj zemlji biva strogo kažnjen angažiranjem izraelske vojske i policije, uz objašnjenja da se na taj način Izrael brani od terorizma.

Izraelska vojska se povezuje sa pobunjenicima protiv režima Bašara al-Asada u Siriji, boreći se protiv svih šiitskih grupa, ne samo u Siriji, već i u Iraku i u drugim zemljama, ponekad stavljajući se na stranu Al-Kaide i ID-a. Izrael tvrdi da je veće zlo osovina Teheran – Damask – Bejrut, nego Al-Kaida i ID. SAD svake godine doniraju Izraelu tri milijarde dolara za naoružanje, što nije izostajalo ni onda kada su SAD kritikovale Izrael zbog ofanzive na Gazu i zbog Natanjahuovih pokušaja da sabotira sporazum o iranskom nuklearnom programu. Nepoznanica su mnoge činjenice o izraelskom nuklearnom potencijalu, jer su najstrožija tajna. Teško je procijeniti vjerovatnoću tačnosti informacije da je Izrael inicijalni kapital za razvoj svog nuklearnog programa dobio od Vlade Njemačke, na čelu sa Konrad Adenauerom 1960. godine. Izraelski inženjeri angažirani na nuklearnom programu su otkrili da se u bazi Dimona godišnje proizvodi nuklearnog materijala za 8 do 10 nuklearnih bombi, što Tel Aviv negira, a s tim u vezi je izraelsko odbijanje da potpiše Sporazum o neširenju nuklearnog oružja.

Izrael poklanja najveću pažnju razvoju svojih oružanih snaga. Obavezno služenje vojnog roka je tri godine za muškarce i dvije godine za žene. Ortodoksi Jevreji izbjegavaju služenje vojnog roka. Opirući se odlascima u vojsku, organiziraju antirežimske demonstracije.

b) Jačanje i izborna pobjeda izraelske desnice, marta 2015. godine

Kao ekstremni desničar, upravo zato što se zalaže za naseljavanje Jevreja na okupiranoj palestinskoj zemlji, premijer Benjamin Natanjahu na izborima dobija veliku podršku Izraelaca, pa je, za sada, mala vjerovatnoća da ga konkurenti mogu zamijeniti na vlasti. Desničarske snage i Natanjahu na čelu tih snaga, u predizbornoj kampanji ne tretiraju ekonomske i socijalne probleme, ali taktikom zastrašivanja potenciraju sigurnosna pitanja upozorenjima na opasnost uništenja Izraela, s obzirom na neprijateljstvo Irana, Hamasa, Hezbolaha, Sirije, Iraka, Al-Kaide, ID-a ..., te s obzirom na „opasnosti arapskog haosa“ i iranske nuklearne opasnosti. Pred vanredne izbore 17.03.2015., Natanjahu je obećao biračima da, ako on bude četvrti put izabran za premijera, „neće biti stvorena palestinska država“, odnosno da on „nikada neće prihvatiti postojanje palestinske državnosti“, što je bivši izraelski ambasador u SAD-u, Itamar Rabinovich, nazvao velikim zaokretom u političkoj strategiji Natanjahua koji je ranije ostavljao mogućnost priznanja Palestine. Na takvoj retorici „dramatičnom promjenom ranijeg stava“, Natanjahu je politički ojačao pridobijanjem „ortodoksnih i ultraortodoksnih jevrejskih doseljeničkih zajednica na Zapadnoj obali, kao i podršku većine sefardskih i ruskih jevrejskih zajednica“. Irelevantno je što se poslije izbora, taktizirajući pred međunarodnom zajednicom, Natanjahu vratio ranijim, za nijansu manje radikalnim stavovima, pa je visokoj predstavnici EU, Federiki Mogherini rekao: „Podržavam viziju dvije države za dva naroda – demilitarizovanu palestinsku državu koja priznaje jevrejsku državu ... Ne podržavam rješenje o jednoj državi. Uopće ne vjerujem u to rješenje.“ Natanjahu želi jednu državu ako bi bila samo jevrejska, ali ne želi jednu državu u kojoj bi Jevreji i Arapi imali ista prava.

Smatra se da će Natanjahuova pobjeda na retorici zastrašivanja i osporavanja priznanja države Palestine, dobijanjem 30 mjesta u Knesetu od ukupno 120, pogoršati odnose Izraela sa SAD-om koji se zalaže za pregovore Izraela i Palestine i priznanje palestinske države u granicama od prije rata 1967. godine. U istom smislu, jačanje Natanjahuove desnice imat će utjecaja na odnose Izraela i EU. U kampanji pred izbore 2013., Natanjahu se suprotstavio SAD-ovom i EU-ovom ključnom političkom cilju stvaranja palestinske države. Također, Natanjahu se suprotstavio zahtjevima međunarodne zajednice, posebno UN-a, SAD-a i EU za prestanak gradnje naselja na palestinskim teritorijama koje su okupirane u ratu 1967. godine, posebno u kvartovima istočnog Jerusalema gdje Palestinci planiraju imati glavni grad svoje države. Dakle, Natanjahuova retorika je suprotstavljena težnjama međunarodne zajednice da oživi pregovarački proces u cilju trajnog rješavanja krize na Bliskom Istoku mirnim putem. „Četvorka“ - Rusija, SAD, EU i UN, koja je oformljena 2002. godine, s ciljem postizanja trajnog mira na Bliskom Istoku, jedinstvena je u težnji da se prizna država Palestina na teritorijama pojasa Gaze, Zapadne obale, uključujući istočni Jerusalem koji je sada djelimično okupiran od strane Izraela. Ruski predsjednik Vladimir Putin se zalaže da Palestinci osnuju državu teritorijalno povezanu sa glavnim gradom u istočnom Jerusalemu, što znači da se Natanjahuova desnica suprotstavlja i zemljama Zapada, i Rusiji, i Kini, i UN-u, i ...

Povodom izborne pobjede Natanjahuove desnice, Organizacija za oslobođenje Palestine (PLO) je ocijenila da je izraelski narod „izabrao put rasizma, okupacije, kolonizacije i izgradnju naselja umjesto mirovnih pregovora“. Također, povodom pobjede izraelske desnice, iz Ministarstva vanjskih poslova Irana, glasnogovornica Marzieh Afham je saopćila: „Za nas nema razlike između stranaka tog cionističkog režima. Oni su svi agresori po prirodi.“ Inače, s obzirom da je izraelski teror nad Palestincima očit, Iranu odgovara da međunarodna zajednica usmjeri svoju pažnju na taj problem, a da ublaži pritiske prema Iranu, o čemu analitičari zaključuju da je „svijet mnogo više usredsređen na Izrael koji krši prava Palestinaca nego na iranski režim koji masovno krši građanska prava sopstvenog naroda.“

Iran priželjkuje da Izrael bude izložen međunarodnoj izolaciji, što bi bilo sasvim opravdano, jer su toj izolaciji izlagani i drugi režimi koji su ekstremno ugrožavali pojedine etničke skupine i njihova prava na svoju državu. Međunarodna izolacija bi podrazumijevala da SAD odustanu od dosadašnje prakse „stavljanja veta“ na rezolucije koje su nepovoljne za Izrael. Ustvari američka politika prema krizi na Bliskom Istoku je komplicirana sa elementima nepravde, jer je u Vijeću sigurnosti UN-a blokirala sve pokušaje priznavanja palestinske nezavisnosti, opravdavajući to nepostojanjem dogovora između Jevreja i Arapa, iako je zvanično podržavala nastanak Palestine pored Izraela u granicama prije rata 1967. godine. Također se može očekivati da SAD umanje pritisak na evropske saveznike s ciljem odvratanja od bojkota izraelske robe, usluga i kulture zbog ugrožavanja Palestinaca.

Izraelske ljevičarske i stranke lijevog centra u predizbornoj kampanji preferiraju socijalna i ekonomska pitanja, smanjenja jaza između bogatih i siromašnih, organizirajući demonstracije protiv aktuelne Vlade na čelu sa Natanjahuom, tražeći promjenu izraelskih prioriteta u korist zdravstva, obrazovanja, ..., te zalažući se za obnovu mirovnih pregovora sa Palestincima i za saniranje poremećenih odnosa sa američkom administracijom. Cionistička unija lijevog centra, nastala spajanjem Radničke partije Yitzhak Herzoga i Livnijeve Hatnuah stranke, na vanrednim izborima 17.03.2015. godine je dobila 24 mjesta u Knesetu, a njen lider Herzog Yitzhak se zalaže za „obnovu povjerenja sa Palestincima, počevši sa rekonstrukcijom pojasa Gaze“, pa u vezi s tim, ističe da „palestinsko-izraelski konflikt može biti okončan samo ako dva naroda počnu realizovati potrebu da žive jedni pored drugih u miru.“

Treća po snazi u Izraelu je koalicija arapskih i izraelskih partija, koja je kao Zajednička lista na izborima 2013. dobila 13 mjesta u Knesetu. Ova koalicija ugrožava političku poziciju desnice (Likud), na čelu sa Natanjahuom i Libermanom („Naš dom je Izrael“).

c) Jevrejski pokreti i nevladine organizacije protiv Izraela

Izrael pod vlašću radikalne desnice ima mnogo protivnika i neprijatelja, pa čak i među Jevrejima u Izraelu i širom svijeta koji odbacuju izraelski ekspanzionizam i agresivnost prema muslimanima na Bliskom Istoku. Ustvari, među Jevrejima u Izraelu i širom svijeta djeluju politički pokreti koji se protive ekspanzionističkoj politici, agresivnosti i teroru izraelskog režima nad muslimanima. Neki od tih jevrejskih

pokreta kao što su „Naturei Karta“, „True Torah Jews“ (Židovi istinske Tore) i „Jews Not Zionists“ (Jevreji a ne cionisti), osporavaju i nastanak, i postojanje države Izrael. Uglavnom, anticionistički, odnosno antiizraelski pokreti među Jevrejima odbacuju zločinačku praksu države Izrael prema muslimanima, posebno prema Palestincima, suprotstavljajući se cionizmu kao ideologiji, uz isticanje da je postojeći Izrael „anti-jevrejska država“. Posebno osporavaju način nastanka Izraela, jer ga kao obećanu zemlju nije uspostavio Mesija (Božiji poslanik) čija se pojava tek očekuje. Takvi jevrejski pokreti se protive doseljavanju Jevreja u Izrael, jer ih izraelski režim želi upotrijebiti kao „topovsko meso“ u vojnim operacijama koje se često poduzimaju radi zauzimanja palestinskih teritorija na kojima se grade naselja za pridošle Jevreje. U vezi s tim, antiizraelski jevrejski pokreti ističu da je cionizam antiteza Tori i Judaizmu, te da Izrael, po ocjeni rabina Aharon Cohena, „nema moralno pravo da se poziva na žrtve nacizma, jer decenijama i sami primjenjuju skoro iste nacističke metode protiv Libana, protiv Palestinaca, ali i protiv Jevreja.“

Izraelska nevladina organizacija „B'Tselem“ je istražila činjenice u vezi 70 napada na stambene zgrade Palestinaca u Gazi, 2014. godine, što je samo mali dio ukupne zračne kampanje u trajanju od 50 dana, pa je o tome u istražiteljskom Izvještaju navedeno: „Jedno od obilježja ovog sukoba u pojasu Gaze bili su brojni udari na stambene zgrade, uništavane dok su njihovi stanari još bili u njima ... Ovaj vid borbe je bio posebno užasan i bio je rezultat politike koju su formulisali vladini zvaničnici i viši vojni komandanti ... Više od 96.000 kuća je oštećeno i uništeno u toku 50 dana sukoba u julu i augustu 2014., prema podacima UN-ove agencije za pomoć palestinskim izbjeglicama ...“ Taj Izvještaj „B'Tselema“ je sličan Izvještaju Amnesty Internationala, u kome se, pored zločina koje su počinili Izraelci nad Palestincima, ukazuje i na „ubijanja bez suđenja palestinskih civila“ u koje je Hamas posumnjao da rade za Izrael.

Pored izvještaja „B'Tselema“ i Amnesty Internationala, Izrael odbacuje i Izvještaj UN-a o zračnoj i kopnoj ofanzivi na pojas Gaze 2014. godine, lažno propagirajući da je neistinit. U vezi tog UN-ovog Izvještaja, premijer Natanjahu je poručio javnosti: „Oni koji žele znati istinu trebaju pročitati naš izvještaj. Ko želi neosnovane optužbe protiv Izraela, neka troši vrijeme čitajući izvještaj UN-a.“ Ta izjava izaziva gorčinu, posebno pri pomisli na televizijske i druge slike izraelskih zločina nad palestinskim civilima. Natanjahu očekuje da svijet treba vjerovati njemu, a ne svojim očima. I Human Rights Watch je optužio Izrael za zločine u Gazi, 2014. godine. Natanjahu je odbacivao izvještaje koje je o tom sukobu prezentirao UNHCR. Kruna u dokazima da je Izrael odgovoran za zločine su izjave izraelskih vojnika da su od svojih nadređenih „dobijali naređenja da gađaju civile“.

Uri Avnery, aktivist mirovnog pokreta „Gush Shalom“, Jevrejin, bio blizak Jaseru Arafatu, u intervjuu za sarajevski „Stav“ je rekao. „Optimistički gledam na krajnje rješenje bliskoistočnog pitanja ... Granica između Izraela i palestine trebala bi biti temeljena na onoj od prije juna 1966. godine, s manjim izmjenama o kojima bi se uzajamno dogovorilo. Istočni Jerusalem mora biti prijestolnica Palestine ... Vojni sukob mora biti spriječen, blokada Gaze mora biti prekinuta ...“

Prof. mr. sc. Marjan Hajnal, Jevrejin, rođen u BiH (Visoko), diplomirao na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, član je Udruženja pisaca i pjesnika u Jerusalemu, a u Tel Avivu, osnivač i direktor Centra za humanističko projektovanje slobodnog društva, o svom djelovanju protiv režima u Izraelu, za sarajevsko „Oslobođenje“ je rekao da je zbog javnog iznošenja stavova protiv režima u Tel Avivu snosio i da još uvijek snosi posljedice, pa je u satiričkom smislu istakao: „Lajem dok trajem. Svakodnevno testiram izraelsku demokratiju i moram priznati da se sloboda političkog, novinarskog i književnog izraza poštuje.“ Dakle, Hajnal, kako ističe, zbog onoga što govori snosi posljedice dok se sloboda javne riječi u Izraelu poštuje (satirički).

d) Neki od sadržaja izraelskog zlostavljanja Palestinaca

Izrael sistematski, uporno osvaja i kolonizira palestinsku zemlju. Palestinci su najugroženiji narod u svijetu. Ugrožavaju ih, ne samo Izrael, već i teroristički ID, koji je usmjerio akcije prema Palestincima koji su proteklih decenija nakon progona od strane Izraela nalazili utočište u izbjegličkom kampu Jermuk (Sirija), u kome je prije rata bilo 150.000, a sada ih ima samo 18.000.

Razmjere izraelskih zločina nad Palestincima su ogromne, a televizijske i druge slike o tim zločinima su zastrašujuće. Protiv tih strahota, bez obzira što ima mehanizme, međunarodna zajednica ih ne upotrebljava u interesu sprečavanja ogromne i najdugotrajnije sedmodecenijske anticivilizacijske i humanitarne katastrofe na Bliskom Istoku. S jedne strane, izraelski državni terorizam, a s druge pasivnost međunarodne zajednice da se strahote zaustave, smatraju se kao dio ukupnih uzroka eskalacije radikalizma u formi Al-Kaide i ID-a.

Doseljeni Jevreji se agresivno ponašaju prema Palestincima u Zapadnoj obali, istočnom Jerusalemu i pojasu Gaze. Krajem februara 2015. godine, jevrejski doseljenici u dva sela u Zapadnoj obali su zapalili džamije i po zidovima ispisivali rasističke poruke protiv muslimana. Krajem jula 2015., doseljenici su spalili palestinsku kuću i „živu bebu od 18 mjeseci“. Usporedo sa širenjem jevrejskih naselja na palestinskoj teritoriji, Sud u Izraelu je naredio rušenje palestinskog sela Susja i progon njegovih mještana pod tvrdnjom da je to selo bespravno sagrađeno na zemlji pod kontrolom Izraela, iako je to selo nastalo mnogo prije izraelske okupacije dijelova Zapadne obale, 1967. godine. Izraelci puštaju vodu iz akumulacija, da bi u blokiranoj Gazi poplavila palestinska imanja, uništila usjeve i prinudila Palestince da napuste svoje kuće. Izrael je uspostavio mjere ograničavanja uvoza građevinskog materijala za rekonstrukciju porušene Gaze, na šta upozoravaju zvaničnici UN-a zaduženi za obnovu tog palestinskog područja od posljedica izraelskog bombardiranja. Izraelska brutalnost je ispoljena i zabranom Palestincima da se mole Bogu u jerusalemskoj džamiji Al-Aksa. Učestalo, izraelska policija ograničava pristup Palestinaca svom Starom gradu u Jerusalemu.

U izraelskim zatvorima se nalaze mnogi Palestinci, čak i djeca. Tako, naprimjer, početkom 2015., u zatvoru je među 280 maloljetnika 45 dana bila 14-godišnja djevojčica Malak al-Khatib, uz dodatnu kaznu od 1.500 američkih dolara. Izrael osporava pravo Palestinaca na mjesečni poreski prihod od 127 miliona dolara, što je po-

nekad praćeno prijetnjama za uskraćivanje američke pomoći Palestincima od 400 miliona dolara godišnje.

U blokadi pojasa Gaze, učestvuje i Egipat, čije vlasti smatraju da je „ Hamas“ teroristička organizacija, pa navodno, u cilju sprečavanja terorističkih akcija na Sinaju, drži zatvorenim granični prelaz Refah, koji se povremeno otvara. Inače, egipatski apelacioni sud je poništio pravosudnu odluku da je palestinski pokret „ Hamas“ teroristička organizacija, jer za donošenje takve odluke nije bio nadležan ni jedan sud u Egiptu.

e) Stanje i zahtjevi Palestinaca

Zahtjev Palestinaca je proglašenje države Palestine sa glavnim gradom Jerusalemom. U intervjuu za „Oslobođenje“ palestinski ambasador u BiH, Rezeg Namooru je objasnio da Palestinci zahtijevaju zaštitu palestinskog naroda, deblokadu pojasa Gaze, zaustavljanje useljavanja Jevreja na palestinskoj teritoriji, da Jevreji napuste okupirane teritorije na kojima su nelegalno izgradili naselja za jevrejske doseljenike iz cijelog svijeta, da se prognanim Palestincima omogući povratak na svoju zemlju ... Ambasador Namooru je istakao da se od strane Izraela nastavlja ubijanje Palestinaca na njihovoj teritoriji, a da Izrael ta ubijanja „pokušava opravdati kao svoju odbranu ... to nije njihova odbrana, nego pokušaj odbrane okupacije palestinskog teritorija.“

Palestinski predsjednik Mahmud Abaz je tražio da se nadležnost Međunarodnog suda u Hagu proširi na zločine počinjene na palestinskoj zemlji. Izrael i SAD su se usprotivili što je početkom 2015. godine Međunarodni sud u Hagu pokrenuo „pleniminarno ispitivanje mogućih ratnih zločina“ Izraelaca nad Palestincima, što je premijer Natanjahu nazvao skandaloznom odlukom, jer su, po njegovom tumačenju, „ Hamas“ i „Hezbollah“, terorističke organizacije protiv kojih se Izrael mora boriti, te da je ta odluka Međunarodnog suda usmjerena na zabranu da se Izrael bori protiv terorizma. To je slična situacija kao što je bila u vrijeme Miloševićevog režima u Srbiji, kada je srbijanski državni teror nad kosovskim Albancima opravdavan propagandom da su Albanci teroristi, a da se Srbija, progoneći Albance, bori protiv terorizma. Protiveći se jurisdikciji Međunarodnog suda u Izraelu i Palestini, američki predsjednik Obama je rekao da „Palestinska uprava još nije država i nije sposobna da se pridruži sudu“.

Palestina zahtijeva puštanje iz izraelskih zatvora na hiljade Palestinaca. Želi pregovore sa Izraelom, ali pod uslovom da prestane izgradnja naselja za doseljene Jevreje na palestinsku zemlju. Palestina ne pristaje ni na kakve privremene granice, već sa Izraelom želi sporazum kojim će se osigurati konačna i trajna rješenja za stabilan mir.

Kad odgovaraju na izraelske napade, lideri Hezbollaha poručuju da ne žele rat, ali da će Izrael „platiti cijenu“ za svako ugrožavanje muslimana. Hezbollah je učvrstio status kredibilne vojne sile. Mimo palestinske Vlade, ulazi u „tajne“ pregovore sa Izraelom, što je drastičan izraz nejedinstva. Zajednička Vlada, koju čine predstavnici „Hamasa“ i predstavnici „Fataha“, ne može da djeluje na teritoriji pod kontrolom „Ha-

masa“ koji ignorira predstavnike „Fataha“. U takvim okolnostima, predsjednik Mahmud Abaz je, juna 2015., raspustio njihovu zajedničku Vladu.

Stanje međusobne podijeljenosti i zavađenosti Palestinaca je uvjerljiv primjer kako narod može djelovati u korist vlastite štete. Ideološka podjela Palestinaca u okviru PLO, na konzervativne islamiste koji po svaku cijenu žele uništiti „cionističku državu Izrael“ („Hamasa“ koji kontroliše pojas Gaze) i na one, liberalne, lijeve, sekularne koji žele kompromisan mir („Fatah“ koji kontroliše Zapadnu obalu), parališe ionako oskudnu moć tog naroda da se suprotstavi izrazito agresivnom ekspanzionizmu Izraela. Sukob između Hamasa i Fataha ponekad eskalira u oružane oblike.

Do početka 2016. godine državu Palestinu je priznalo ukupno 138 zemalja, među kojima i BiH. I Vatikan je podržao odluku Generalne skupštine UN-a 2012. godine o priznanju palestinske države. Mahmuda Abaza predstavljaju kao predsjednika države Palestine a ne kao predsjednik PLO.

Izraelski zvaničnici smatraju da je svako priznanje Palestine neprijateljstvo prema Izraelu. Ambasadorica Izraela u Zagrebu, Kalay Kleitman je rekla da eventualno priznanje Palestine od strane Hrvatske Izrael „teško može smatrati prijateljskim, a posljedice bi mogle biti štetne za promoviranje i razvoj naših odnosa ... Mi smo protiv unilateralnog priznanja Palestinaca, a da se ne uzme u obzir izraelski stav ... No, nažalost, zasad Hrvatska nije među onima koje izražavaju razumijevanje i podršku Izraelu.“

f) Odnos Izraela prema Iranu

Glavnu prijetnju za svoju sigurnost Izrael vidi u iranskim naporima za jačanje vojne moći. Premijer Natanjahu učestalo upozorava Amerikance da Iran proizvodi rakete koje mogu bojeve glave nositi mnogo dalje od Evrope. Za sve oružane akcije od strane „Hamasa“ i „Hezbollah“, Izrael optužuje Iran.

Izraelska politika je ekstremno antiiranska. Izraelski premijer Benjamin Natanjahu je predlagao pooštravanje međunarodnih političkih i ekonomskih sankcija protiv Irana u čemu je imao podršku dijela Kongresa SAD-a. Tim prijedlogom Natanjahu je dovodio u pitanja pregovore Irana sa pet stalnih članica Savjeta sigurnosti i Njemačkom o iranskom nuklearnom programu. Čak je izraelski MOSAD, kontrirajući Natanjahuu, upozoravao da bi proširenje sankcija Iranu ugrozilo mirovni proces.

Smatrajući da bi pooštravanje sankcija Iranu dovelo u pitanje pregovarački proces, SAD su odbacivale Natanjahuov prijedlog. Republikanci su omogućili da Natanjahu, 03. marta 2015. godine provokativno, u predizborne svrhe, govori pred Kongresom SAD-a, upravo s ciljem da se zaustavi nuklearni sporazum sa Iranom, unoseći elemente mržnje u politiku, ne samo između Jevreja i Arapa, već i među Jevrejima. Demokratski kongresmeni nisu prisustvovali izlaganju Natanjahua dok je Republikance uvjeravao da SAD ne bi trebale podržati sporazum sa Iranom, ističu da je taj sporazum veliko zlo. Različita, suprotstavljena gledišta o pregovorima sa Iranom, tretiraju se kao najveći sukob SAD-a i Izraela od nastanka te države. Umjesto sporazuma, Natanjahu je SAD-u predlagao da bombarduju iranska nuklearna po-

strojenja. U uslovima tih razlika i američko–izraelskih sukoba, indicirano je da Izrael špijunira SAD, posebno u vezi sa pregovorima o iranskom nuklearnom programu. Jedan Amerikac jevrejskog porijekla je osuđen na doživotnu robiju jer je odavao tajne Izraelu. Cilj izraelskog špijuniranja protiv SAD-a je bio da pribavi podatke za kompromitaciju demokrata, predsjednika Obame i državnog sekretara Kerija, kako bi Kongres odbacio bilo kakav sporazum sa Iranom.

U uslovima zatezanja odnosa sa SAD-om, premijer Natanjahu je počeo ispoljavati težnje za poboljšavanje odnosa sa Rusijom, pa je u Moskvi razgovarao sa Putinom kako se u sirijskoj krizi ne bi sukobile ruska i izraelska vojska. Istovremeno Izrael pokušava poboljšati odnose sa Turskom.

Natanjahu je lobirao među republikancima u američkom Kongresu da spriječe predsjednika Obamu u nastojanjima da SAD popravi odnose sa Iranom i da se postigne dogovor o iranskom nuklearnom programu, ističući da su pregovori sa Iranom „zaprepašujuće opasni i egzistencijalna opasnost“ jevrejskoj državi. Inače, Obama se protivio izgradnji naselja na palestinskoj zemlji okupiranoj u ratu 1967. godine. Izraelci su se ljutili na Obamu što je 2012. ušao, navodno, u tajne razgovore sa Iranima. U uslovima takvog zatezanja u odnosima Natanjahua i Obame, jedan drugom su odbijali inicijative za susret i razgovor. Zatezanje u odnosima između SAD-a i Izraela praćeno je odmrzavanjem odnosa između SAD-a i Irana. O narušavanju odnosa SAD i Izraela mediji su posebno kredibilnim cijenili stavove bivšeg ambasadora Izraela u Vašingtonu, Mihaela Orena, koji je rekao: „Predsjednik Barak Obama je okrenuo leđa Izraelu i od ulaska u Bijelu kuću svjesno kvario odnose dva strateška saveznika.“ Orenova argumentacija za takav kritički stav prema Obami je američko protivljenje gradnji naselja na okupiranim teritorijama, zatim američki stav da granica između Izraela i Palestine treba da bude ona od prije rata 1967. godine, te američko zalaganje za sporazum sa Iranom o njegovom nuklearnom programu.

Svjetske sile, posebno Velika Britanija do završetka Drugog svjetskog rata, a SAD poslije tog rata, činile su i čine veliku nepravdu što su priznajući doseljenim Jevrejima pravo da na tuđoj zemlji imaju domovinu uskraćivali prava Palestincima da na svojoj zemlji imaju domovinu.

g) Odnos EU i UN prema krizi na Bliskom Istoku

Stavovi Evropske unije:

EU želi veću ulogu u rješavanju krize na Bliskom Istoku, po principu dvije države sa granicom od prije rata 1967. godine. Inicirala je pregovore o iranskom nuklearnom programu i tako, kako ističe bivši visoki predstavnik EU za vanjsku i sigurnosnu politiku, Havijer Solana, i pružila „nadu za mnoge druge inicijative koje će biti potrebne za uspostavljanje trajnog mira na Bliskom Istoku.“

EU je spremna na bojkot proizvoda iz Izraela, što posebno zabrinjava izraelski režim. Protivi se izgradnji jevrejskih naselja na palestinskoj zemlji. Poziva Izrael da se povuče sa teritorija Zapadne obale i istočnog Jerusalema koje je okupirao u ratu 1967. godine.

Stavovi Ujedinjenih nacija:

UN su uključile Palestinu u rad svojih institucija kao državu nečlanicu, posmatrača, što je omogućilo da Palestina ulazi u razne međunarodne organizacije i asocijacije.

Krajem decembra 2014., bez američkog veta, u Vijeću sigurnosti propala je predložena rezolucija po kojoj je Izrael trebao da se povuče sa okupiranih teritorija i da se uspostavi palestinska država. Za takvu rezoluciju je glasalo osam država - Francuska, Jordan, Čile, Argentina, Čad, Luksemburg, Kina i Rusija. Protiv su bili SAD i Australija. Uzdržani su bili Velika Britanija, Litvanija, Nigerija, Južna Koreja i Ruanda.

Početkom decembra 2014. godine, na prijedlog Egipta, Generalna skupština UN-a je usvojila rezoluciju kojom je pozvala Izrael da se odrekne nuklearnog oružja ili da svoj nuklearni potencijal stavi pod kontrolu međunarodne zajednice. Za rezoluciju je glasala 161 zemlja, protiv je bilo pet, među kojima su SAD i Kanada, a 18 uzdržano. Rezolucijom se ukazalo da je Izrael jedina zemlja na Bliskom Istoku koja nije potpisala Sporazum o neširenju nuklearnog naoružanja.

Generalna skupština UN-a je 10.09.2015. godine usvojila rezoluciju kojom je odobreno da Palestina podigne svoju zastavu ispred sjedišta UN-a. Za rezoluciju je glasalo 119 zemalja, među kojima je i Rusija, osam je bilo protiv, među kojima i SAD, Izrael, Kanada, Australija, a 45 je bilo uzdržano, među kojima Njemačka, Austrija, Velika Britanija, Hrvatska, BiH ... Ubrzo, 30.09.2015. godine, palestinska zastava se zavijorila ispred sjedišta UN-a.

Iako je kritikovao Izrael zbog ubijanja i zlostavljanja palestinske djece, generalni sekretar UN-a Ban Ki-moon nije osigurao da se Izrael nađe na UN-ovoj listi država koje ubijaju i ranjavaju djecu u oružanim sukobima, zbog čega su protiv UN-a protestovale brojne organizacije za ljudska prava. Nije logično što je Ban Ki-moon isticao podatke da je u oružanoj agresiji Izraela na palestinske slobodne teritorije ubijeno „najmanje 561 dijete a ranjeno 4.271 mališana“, a da upravo na osnovu tih podataka nije utjecao da se Izrael nađe na UN-ovoj listi država koje ubijaju i zlostavljaju djecu.

Nezavisna istražna komisija UN-a je, sredinom juna 2015., objavila Izvještaj o sukobima u Gazi, 2014. godine. U Izvještaju je navedeno da su „i Izrael i palestinske oružane grupe počinili gruba kršenja međunarodnog humanitarnog prava i međunarodnih propisa o ljudskim pravima tokom sukoba, koja bi mogla da se okarakterišu kao ratni zločini.“ Prema tom UN-ovom Izvještaju, blokada Gaze se neosporno smatra „kršenjem ljudskih prava“.

h) Srbijansko priznanje Palestine

Srbija je priznala Palestinu i s njom uspostavila diplomatske odnose. U Beogradu je sagrađena nova zgrada za Ambasadu Palestine. U izjavama zvaničnika Srbije, Palestina se tretira prijateljskom državom. Srbija, kao članica UN-a, je podržala Palestinu za dobijanje statusa posmatrača u Generalnoj skupštini UN-a. U vezi sukoba između Kosova i Srbije, Palestina je na strani Srbije i neće priznati nezavisnost Kosova.

Bratimljenje Kragujevca sa palestinskim gradom Jerihonom i Zaječara sa Kalkilijem odražava dobre odnose Srbije i Palestine.

Prilikom boravka u Beogradu, 10.06.2015. godine, palestinski predsjednik Mahmud Abaz je rekao da njegov narod i država Palestina cijene „podršku Srbije u UN prilikom glasanja za status posmatrača Palestine u UN“.

Tokom posjete palestinskog predsjednika Mahmuda Abaza Beogradu, srbijanski predsjednik Tomislav Nikolić je rekao. „Izrael i Palestina su naše dvije prijateljske zemlje, a i sami znamo da mnogo toga može da se postigne pregovorima, a ništa ako se ne razgovara ... Za Srbiju je veoma značajno to što Palestina podržava Srbiju u spoljnopolitičkim prioritetima ... Palestina se odlučno protivi ulasku Kosova u UNESCO ...“

Prije Abazove posjete Beogradu, Izrael su posjetili, prvo srbijanski predsjednik Tomislav Nikolić, aprila 2013., a zatim, početkom decembra 2014., i premijer Aleksandar Vučić. Njegova posjeta Izraelu je označena kao historijska. Tokom posjete, Vučić je rekao da će „Izrael zamoliti za podršku Srbiji u SAD-u i u drugim zemljama gdje Izrael ima veliki utjecaj i veliki značaj“. Analitičari cijene da je ta ambicija Vučića suviše „idealistička“, jer Izrael svoje jake pozicije u SAD koristi za sebe, a ne za druge zemlje, a uz to, pozicije Izraela u SAD-u su oslabljene zbog sve učestalijih nespornosti Izraela i SAD-a o važnim međunarodnim pitanjima. U SAD-u ima sve više i više onih političara koji kritikuju Izrael.

Vučić se zahvalio Izraelu što nije priznao Kosovo i što Izrael podržava Srbiju u međunarodnim organizacijama.

Po ocjeni političkog analitičara u Vašingtonu, Obrada Kesića, bosanskohercegovački entitet RS se tretira „najboljim prijateljem Izraela u Evropi“, što je utemeljeno na podršci Izraelu u političkim i vojnim akcijama protiv Palestine, u šta spada i sprečavanje od strane srpskih lidera da BiH podrži Palestinu kada je dobila status države posmatrača u UN-u. Srbija i Rusija podržavaju Palestinu, dok RS bezrezervno podržava Izrael protiv Palestine. Na pitanje zašto se ispoljava razlika politike vladajućih lidera RS-a u odnosu na politiku Srbije i Rusije, odgovara se mišljenjem da RS zbog podrške Izraelu ne može imati posljedica u odnosima sa muslimanskim zemljama, a da Rusija i Srbija, u slučaju podrške Izraelu protiv Palestine, mogu imati negativnih ekonomskih i političkih posljedica u odnosima sa muslimanskim svijetom..

Brigadir Velid Bajramović

IZ ZBIRKE PJESAMA "SREBRENICA NAKRAJ SRCA"

PREKO LEŠEVA

*Na mjestu strijeljanja
Livadi punoj ubijenih ljudi
Odjekuje komanda:
Pali!
Pali!
Pali!
Vriska:
Djeca su dozivala roditelje
Roditelji su dozivali djecu
Pomoći nije bilo
Nepomičan sam među leševima*

*Onaj na meni još je bio živ
Kratko, dokrajčili su ga
Dok je trzao
Zbacio mi je cipelu s noge*

*Šutio sam
Prestali su pucati
Bager zgrće i drobi mrtve
Sve mi je bliže
Bolje bi bilo da su me metkom ubili*

Stao je i vratio se

*Skinuo sam čovjeka sa sebe
Našao cipelu
I otpuzao preko leševa u noć*

DEVETOMJESEČNI PUT DO SLOBODE

*Jeli smo puževe, gljive i voće
Svud istruhla mrtva tijela
Iz njihovih raspadnutih džepova
Kupili smo ostatke soli i šećera
Pet stotina leševa*

*Zima je dolazila u naše zemunice
Radioprijemnik smo našli
Vijesti slušali
Tako smo znali dan i mjesec*

*Potpisan Dejtonski sporazum – javiše
Krili smo se i dalje*

*Primijetiše nas
Morali smo dalje*

*Nakon devet mjeseci
Sa svojih šesnaest godina
Izgledao sam kao starac*

*Šta sam sve preživio
Ni kriv
Ni dužan*

U JEDNOM DANU

*U jednom danu su mi nestala
Dva sina
Dva unuka
Dva brata
Ostalu, nestalu rodbinu,
Ne mogu ni izbrojati
A, pokušala sam*

KAD MUŠKARCI NESTAJU

*Otac mi je nestao
 Hiljadu devet stotina četrdeset i pete
 Sin, muž i dvojica braće
 Hiljadu devet stotina devedeset i pete
 Tako je to u Bosni
 Dvaput u životu
 Svjedočiš vremenu
 Kad muškarci nestaju*

Izet Mujezin**IZA KOSIH GORA**

*Nojeva glavo napusti pijesak
 I gledaj malo surove hridi
 I gledaj malo sa kosih gora
 Kako se tope kraljice snježne
 Što oblak, dom im, bješe u vjeri*

*Ti pitaj nebo, da li mu obraz
 Crven od stida može da vida
 Rane od srama*

*Ti pitaj Zvijezdu, sjevera ponos
 Da li koprenu s očiju skida
 Ej, slavna glavo, ponos u jatu
 Zar može biti u blatu sreće
 Zar ima nešto razumu ravno
 Zar ima nešto toliko slavno
 Da može biti od pravde veće
 Mač svoj potegni, viteška ruko,*

*Odlučno kroči vrh kosih gora
 Zagrmi Bosnom strašnom olujom
 Naš bol će biti s tobom u ognju
 Pred tvojom snagom zlo pasti mora.*

Udruženje za zaštitu tekovina
borbe za Bosnu i Hercegovinu - Sarajevo
www.zatebebih.ba